

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

ФЕДОРЕНКО Світлана Володимирівна

УДК 376-056.262(091)(477)(043.3)

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ
ТИФЛОПЕДАГОГІКИ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Науковий консультант:
Синьов Віктор Миколайович,
доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	15
1.1. Теоретико-методологічні засади вивчення історії становлення та розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.....	15
1.2. Питання періодизації розвитку історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору.....	23
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ СЛІПИХ В УКРАЇНІ (X ст. – середина XIX ст.)	36
2.1. Ставлення до сліпих у Стародавньому світі та у період раннього Середньовіччя.....	36
2.2. Суспільне становище сліпих у середні віки в Київській Русі.....	40
2.3. Історичні передумови виникнення в Україні спеціальних закладів для сліпих дітей.....	49
Висновки до другого розділу.....	77
РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ СЛІПИХ ДІТЕЙ (середина XIX ст. – 1942 рік)	80
3.1. Навчання та виховання сліпих дітей на Західній Україні (середина XIX ст. – перша половина XX ст.).....	80
3.2. Виникнення та діяльність перших навчальних закладів для сліпих в Україні (кінець XIX ст. – 1917 рік).....	93
3.3. Розробка українськими тифлопедагогами теоретико-методичних засад теорії навчання та виховання сліпих дітей у кінці XIX – на початку XX ст.....	130
3.4. Боротьба за здійснення загальної обов'язкової освіти сліпих дітей в УРСР.....	157
3.5. Розвиток практики навчання сліпих та слабозорих дітей в Україні в 20-40 рр. XX ст.....	186
3.6. Розвиток українськими радянськими вченими теорії та методики навчання дітей з порушеннями зору (20-ті – 40-ві рр. XX ст.).....	213
Висновки до третього розділу.....	232
РОЗДІЛ 4. ІНТЕНСИВНА РОЗРОБКА ТИФЛОПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ (1943-1990 рр)	235
4.1. Заходи держави по відновленню та розширенню мережі шкіл для сліпих у воєнні та повоєнні роки.....	235
4.2. Відбудова та розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями зору в Україні (1943-1990 рр.).....	250
4.3. Науково-дослідна діяльність українських тифлопедагогів з проблем навчання і виховання дітей з порушеннями зору.....	282
Висновки до четвертого розділу.....	299
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991-2012 рр.)	302

5.1. Реформування традиційної системи освіти осіб з порушеннями зору відповідно до демократичних напрямів соціально-економічного розвитку України та європейської інтеграції.....	302
5.2. Внесок сучасних українських вчених-тифлопедагогів у розвиток теорії та практики навчання, виховання та реабілітації інвалідів по зору.....	312
5.3. Роль недержавних громадських об'єднань у розвитку тифлопедагогіки та радикальних змін навчально-виховного процесу.....	326
Висновки до п'ятого розділу.....	359
РОЗДІЛ 6. ІСТОРІЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ТИФЛОПЕДАГОГІВ В УКРАЇНІ.....	363
6.1. Становлення та розвиток системи підготовки фахівців у сфері освіти та виховання осіб з порушеннями зору.....	364
6.2. Сучасний стан вітчизняної системи підготовки та перепідготовки кадрів тифлопедагогів.....	383
Висновки до шостого розділу.....	397
ВИСНОВКИ.....	401
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	409

ВСТУП

Розвиток незалежної Української держави, формування громадянського суспільства передбачає вдосконалення вітчизняного освітнього простору. У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI ст. особлива увага приділяється вихованню особистості, здатної орієнтуватися «в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки», підготовленої до життя й праці в суспільстві. Розв'язання цього завдання пов'язане із вдумливим осмисленням минулого, об'єктивною оцінкою історичних реалій, вивченням історичних коренів педагогічних ідей, фактів, теорій, концепцій, досвіду педагогів минулих років. У зв'язку з цим актуалізується проблема об'єктивного аналізу історико-педагогічних надбань.

Сучасний розвиток вітчизняної теорії та практики тифлопедагогіки досяг такого рівня, який дозволяє продуктивно вивчати її історію, оскільки подальший розвиток тифлопедагогіки як науки та сфери практичної діяльності можливий тільки на основі ретельного аналізу історичного досвіду навчання та виховання осіб з порушеннями зору, виявлення можливостей його творчого використання і модернізації в сучасних умовах.

В українській тифлопедагогіці з року в рік накопичується все більше й більше фактичного матеріалу щодо процесу її розвитку. Проте, цей матеріал ще недостатньо узагальнено, що перешкоджає розробці нових напрямів у практиці навчання, виховання та організації трудової діяльності осіб з порушеннями зору, виявленню перспектив наукових досліджень у цій галузі корекційної педагогіки.

Хоча в дефектології існують фундаментальні дослідження історії вітчизняної олігофренопедагогіки (В.І.Бондар, І.Г.Єременко, В.В.Золотоверх, Л.К.Одинченко, М.О.Супрун), сурдопедагогіки (М.Д.Ярмаченко, О.М.Таранченко, В.В.Шевченко), ґрунтовним вивченням питань історії української тифлопедагогіки до теперішнього часу ніхто не займався. Найбільш повною серед небагатьох робіт є «Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні» (Т.П.Свиридюк, Т.А.Гроза, Т.І.Ранська, 1998р.), в якій автори намагалися систематизувати дані щодо розвитку теорії та практики навчання й виховання дітей з порушеннями зору в Україні від початку її зародження до 1990-х років. Але в цій роботі подано далеко не повну характеристику розвитку вітчизняної тифлопедагогіки того періоду, коли Україна входила до складу Російської імперії та Радянського Союзу, а теорія та практика освіти сліпих та слабозорих дітей новітнього періоду історії України залишилися взагалі нерозкритою. Зовсім невисвітленим у зазначеній праці залишилися питання виникнення та розвитку теорії тифлопедагогіки, внеску українських педагогів у теорію та практику навчання й виховання дітей з порушеннями зору, підготовки тифлопедагогічних кадрів, виникнення в системі освіти сліпих та слабозорих нових структур – навчально-реабілітаційних центрів, навчально-виховних комплексів тощо.

Зазначимо, що з часу проголошення незалежності України спостерігається збільшення інтересу дослідників до історико-

тифлопедагогічної проблематики. Останні роки в Україні проводяться дослідження окремих питань історії тифлопедагогіки, таких як внесок О.М. Щербини в становлення та розвиток тифлопедагогіки (Л.Г.Кулик), історія розвитку музичного виховання та музичної освіти сліпих (Л.О.Куненко), історія розвитку адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання дітей з вадами зору в Україні (А.В.Подгаєцький), історія діяльності Харківської школи для сліпих (А.В.Орлов).

Однак на сьогодні немає жодного розгорнутого й цілісного історико-педагогічного дослідження, в якому б розглядалися питання становлення та розвитку теорії і практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні, починаючи з другої половини ХХ ст. по теперішній час.

З огляду на це актуальність дослідження зумовлена в науково-теоретичному аспекті необхідністю подолання фрагментарності історико-педагогічних знань стосовно розвитку освіти незрячих в Україні з метою обґрунтування цілісної концепції й визначення її місця в сучасній корекційній педагогіці для модернізації спеціальної освіти сліпих та слабозорих у нинішній соціально-економічній, суспільно-політичній і культурологічній ситуації.

Отже, недостатня теоретична розробленість досліджуваної проблеми, важливість об'єктивного осмислення історичного досвіду, накопиченого в Україні, необхідність подальшого розвитку тифлопедагогіки на основі творчого використання спадщини минулого зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М. П. Драгоманова «Зміст освіти, форми, методи і засоби фахової підготовки вчителів». Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 13 від 27.05.2004) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 25.01.2005).

Мета дослідження – на основі цілісного структурно-змістового аналізу виявити передумови виникнення, становлення, особливості генезу вітчизняної тифлопедагогіки в середині ХІХ – на початку ХХІ століття та основні тенденції цього процесу в контексті розкриття суспільно-політичних, соціально-економічних, організаційних і педагогічних засад корекційної освіти інвалідів по зору в Україні.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження.
2. Виявити та науково обґрунтувати періодизацію розвитку теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні.

3. З'ясувати вплив суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників на розвиток вітчизняної тифлопедагогічної теорії й практики протягом різних історичних періодів.

4. Виявити особливості ставлення суспільства й держави до осіб з вадами зору та розвитку спеціально організованого навчання й виховання сліпих дітей в Україні у певні історичні періоди.

5. Проаналізувати історію й тенденції розвитку основних методологічних та теоретичних проблем тифлопедагогіки.

6. Визначити внесок українських тифлопедагогів у розвиток світової теорії й практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору.

7. Здійснити аналіз історії підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні.

Об'єкт дослідження – освіта осіб з порушеннями зору в Україні.

Предмет дослідження – становлення і розвиток української теорії та практики тифлопедагогіки в Україні в середині ХІХ – на початку ХХІ століття.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

а) *теоретичні*: аналітичний, історико-зіставний, порівняльно-цільовий, ретроспективний, хронологічний, історико-генетичний методи, які дозволили на основі порівняльного аналізу соціально-педагогічної та спеціальної літератури, документів з питань народної освіти й архівних матеріалів розглянути процес освіти незрячих в динаміці, змінах і часовій послідовності, встановити етапи розвитку тифлопедагогіки, виявити її стратегічну спрямованість в Україні на кожному з них;

б) *емпіричні методи*: опитування, інтерв'ю, ретроспективний аналіз діяльності спеціалізованих освітніх та реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями зору, аналіз передового тифлопедагогічного досвіду, узагальнення незалежних характеристик та експертних оцінок з метою встановлення незадокументованих фактів діяльності спеціальних навчальних закладів та персоналій.

Методологічна та теоретична основа дослідження ґрунтується на: філософських концепціях українських учених щодо трансформування освітніх систем (Р.І.Александрова, В.П.Андрущенко, Б.С.Гершунський, І.А.Зязюн, Г.Б.Корнетов, В.Г.Кремень, В.С.Лутай, В.О.Огнев'юк); концептуальних положеннях методології сучасної педагогічної та історико-педагогічної науки (Б.М.Бім-Бад, А.М.Бойко, С.В.Бобришов, Віт.І.Бондар, Л.П.Вовк, Б.С.Гершунський, Є.Я.Голант, Н.М.Гупан, Н.П.Дічек, Е.Д.Дніпров, М.Б.Євтух, В.В.Краєвський, В.С.Курило, Н.Г.Ничкало, Н.С.Побірченко, О.І.Пометун, З.І.Равкін, К.Д.Радіна, В.О.Сластьонін, О.В.Сухомлинська, Л.П.Сущенко, М.Хайдеггер, М.Д.Ярмаченко); положеннях про соціально-історичну зумовленість та корекційну спрямованість освіти осіб з порушеннями психофізичного розвитку (Віт.І. Бондар, І.Г. Єременко, Л.О. Куненко, М.М.Малофєєв, В.М. Синьов, М.О.Супрун, В.В.Тарасун, Б.Г. Тупоногов, В.О.Феоктістова, Л.І.Фомічова, А.Г.Шевцов, М.К.Шермет, М.Д.

Ярмаченко та ін.); положеннях Конституції України, Закону України «Про освіту», «Концепції спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та на перспективу», що визначають пріоритети розвитку спеціальної освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *уперше*:

- відтворено з позицій комплексного підходу, в широких хронологічних межах (середина ХІХ ст. – початок ХХІ ст.) історію розвитку вітчизняної теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору;
- розкрито вплив суспільно-політичних, соціально-економічних, світоглядних та організаційно-педагогічних чинників на розвиток української тифлопедагогічної теорії й практики протягом різних історичних етапів;
- на основі аналізу конкретно-історичних обставин виявлено і науково обґрунтовано періоди та етапи становлення і розвитку теорії й практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору в Україні;
- показано ставлення до національної складової навчання та виховання дітей з порушеннями зору на різних етапах розвитку української тифлопедагогіки;
- доведена роль недержавних громадських об'єднань у розвитку тифлопедагогіки, впровадженні радикальних змін у навчально-виховний процес;
- виявлено особливості та тенденції розвитку теорії тифлопедагогіки й практики корекційного навчання дітей з порушеннями зору в досліджуваній період;
- введено до наукового обігу значну кількість невідомих та маловідомих архівних документів, окремих фактів і теоретичних положень, пов'язаних з розвитком тифлопедагогічної теорії й практики в Україні.

Набули подальшого розвитку:

- висвітлення внеску українських учених у розвиток системи навчання й виховання осіб з порушеннями зору;
- питання підготовки й перепідготовки кадрів тифлопедагогів.

Уточнені біографічні дані провідних українських тифлопедагогів, дати створення училищ для незрячих, інформація про їх працівників.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть стати основою для розробки стратегії розвитку тифлопедагогічної теорії та практики в Україні у сучасних умовах та в перспективі.

Дисертаційні матеріали можуть бути використані в подальших історико-педагогічних дослідженнях, для удосконалення змісту навчальних курсів з історії загальної та корекційної педагогіки, при написанні підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури з історії вітчизняної тифлопедагогіки та тифлопсихології. Низку окреслених питань можна використати як тематику для курсових, дипломних і магістерських робіт.

Наукові результати проведеного дослідження були реалізовані при розробці навчальної дисципліни «Історія тифлопедагогіки України» для вищих педагогічних закладів освіти III-IV рівня акредитації, який було апробовано в навчальному процесі Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка про впровадження № 110/12 від 23.08.2012).

Особистий внесок автора в працях, написаних у співавторстві, полягає в написанні розділів «Загальні основи тифлопедагогіки» та «Основи тифлодидактики» (підручник «Тифлопедагогіка», загальному науково-методичному керівництві колективом авторів та написанні розділів «Загальні питання спеціальної методики навчання української мови», «Методика навчання грамоти», «Методика класного та позакласного читання» (навчальний посібник «Спеціальна методика навчання української мови в школах для дітей з порушеннями зору»). В інших роботах внесок автора полягає теоретичному обґрунтуванні проблеми, її основних ідей і положень.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на: Міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах «Можливості виховання та навчання сліпоглухих» (Київ, 2004), «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та спеціальної психології» (Київ, 2004), «Актуальні проблеми медико-соціальної реабілітації інвалідів внаслідок офтальмопатології» (Дніпропетровськ, 2004), «Підготовка дефектологів в системі вищої школи: состояние и перспективы развития» (Мінськ, 2005), «Запобігання сліпоті у дітей в Україні в рамках виконання програми ВООЗ Зір-2020» (Київ, 2005), «Міжнародний науково-практичний семінар з проблем сліпоглухоти» (Київ, 2006), «Інформаційні технології та електронне навчання: лідерство та розвиток життєвих компетенцій нечуючих» (Київ, 2006), «Сучасні підходи до організації роботи з дітьми з особливостями психофізичного розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2006), «Сучасні методи медико-педагогічної реабілітації дітей з вадами зору» (Київ, 2007), «Сучасні методи і засоби комп'ютерної освіти для осіб з обмеженими фізичними можливостями» (Київ, 2007), «Перспективи розвитку корекційної педагогіки» (Словаччина, Братислава, 2007), «Сучасний світ і незрячі: тифлопедагогіка, реабілітація, професійна освіта» (Луцьк, 2008), «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні (До 175-річчя НПУ імені М.П.Драгоманова. До 5-річчя Інституту корекційної педагогіки та психології)» (Київ, 2008), «Досвід співпраці державних, недержавних та муніципальних організацій у вирішенні питань захисту дітей». (Кам'янець-Подільський, 2008), «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи (Хмельницький, 2008), «Инклюзивное образование: опыт и перспективы» (Росія, Саратов, 2008), «Сучасні тенденції розвитку корекційної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2008), «Стан та перспективи розвитку корекційної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Инклюзивное образование: совершенствование реализации образовательной политики» (Казахстан, Астана, 2009), «Внесок наукових шкіл НПУ імені М.П.Драгоманова у розвиток світової та вітчизняної дефектології» (Київ, 2010), «Корекційна освіта: історія,

сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2010, 2011, 2012), «Развитие науки и практики образования лиц с нарушением зрения: проблемы и перспективы» (Росія, Санкт-Петербург, 2010), «Актуальні проблеми логопедії» (Київ, 2011), «Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі» (Луцьк, 2011); Всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозиумах та семінарах «Вища освіта інвалідів: рівні права - рівні можливості» (Ялта, 2006), «Перспективи інституційного розвитку професії корекційного педагога в Україні» (Київ, 2007), «Раннє втручання дає дітям шанс на краще життя» (Львів, 2007), «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення» (Київ, 2008), «Сучасний стан та перспективи розвитку теорії і практики логопедії в Україні» (Київ, 2008), «Соціально-педагогічна реабілітація в закладах освіти: проблеми та перспективи» (Хмельницький, 2008), «Науково-методичні засади розробки програмного забезпечення для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» (Київ, 2008), «Науково-методичні засади забезпечення права на освіту дітей-інвалідів шляхом впровадження інноваційних технологій» (Львів, 2010), «Науково-методичні засади інтеграції дітей з порушеннями зору в соціум у процесі їх комплексної реабілітації» (Теребовля, 2010), «Науково-педагогічні засади формування соціальних компетенцій учнів з особливими освітніми потребами як складової навчально-реабілітаційного процесу» (Запоріжжя, 2011); Першому Всеукраїнському з'їзді тифлопедагогів «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення та перспективи розвитку» (Харків, 2006), Другому з'їзді тифлопедагогів України «Удосконалення професійної майстерності тифлопедагогів у процесі здійснення комплексної реабілітації дітей з порушеннями зору» (Київ, 2009), Третьому конгресі тифлопедагогів України «Шляхи реалізації права інвалідів по зору на якісну освіту в Україні (смт.Вигода, Івано-Франківська обл., 2012); на регіональних науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми сучасної логопедії» (Київ, 2007), «Перспективи інституційного розвитку професії корекційного педагога в Україні» (Київ, 2007), «Сучасні методи діагностики та лікування косоокості» (Київ, 2007), «Корекційно-компенсаторна направленість навчально-виховної роботи з дітьми, які мають порушення зору» (Київ, 2009).

Публікації. Результати проведеного дослідження опубліковано в 44 наукових працях, 37 з яких є одноосібними. Серед них: 1 монографія; 1 підручник; 2 навчальних посібники; 4 навчально-методичних матеріали; 25 статей у наукових фахових виданнях (з них 24 – одноосібних); 6 статей в інших виданнях; 5 тез виступів на конференціях.

Кандидатська дисертація на тему «Корекційна спрямованість формування навичок самообслуговування у молодших слабозорих дошкільників» була захищена в листопаді 1997 року, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (512 найменувань, з них 5 - іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації становить 455 сторінок.

Основний зміст роботи викладено на 408 сторінках. У тексті міститься 4 таблиці.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретико-методологічні засади вивчення історії становлення та розвитку вітчизняної тифлопедагогіки

Одним із важливих джерел розв'язання нових освітньо-виховних завдань є історико-педагогічний аналіз теорії і практики навчання та виховання дітей з порушеннями зору. Сучасна гуманістична парадигма формування зорово депривованої особистості охоплює ідеї цілісного виховання людини в найрізноманітніших аспектах її психічного і соціального життя.

Важливе місце в узагальненні та теоретичному осмисленні ретроспективних процесів еволюції системи освіти незрячих належить історії української тифлопедагогіки. Реформаційні процеси сьогодення та їх вплив на систему освіти осіб з порушеннями зору зумовлюють необхідність здійснення історико-педагогічного аналізу становлення теорії та практики навчання вказаної категорії населення. Це створить передумови для реалізації принципу єдності та наступності історико-педагогічного процесу. У зв'язку з цим особливого значення набуває цілісне наукове вивчення історичного досвіду становлення та розвитку системи навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

У галузі історії загальної педагогіки розроблено концептуальні засади розвитку цієї науки, визначено різні підходи до розгляду історико-педагогічного процесу через його предметні поля та методи дослідження (С. В.Бобришов, М.П.Богуславський, Н.М.Гупан, Е.Д.Дніпров, П.Ф.Каптерев, Г. Б.Корнетов, В.І.Онопрієнко, О.В.Сухомлинська та ін.). У галузі ж історії тифлопедагогіки нами таких досліджень не виявлено.

Історія тифлопедагогіки накопичила чимало фактів, описів, наукових узагальнень. У них систематизовані та наочно представлені, з одного боку, різноманітні проблеми навчання й виховання дітей з порушеннями зору та їх наслідки, а з іншого – шляхи та способи актуалізації свідомості суспільства та окремих його представників щодо незрячих та розв'язання цих проблем. У той же час відомо, що будь-які описи та факти історії, особливо історії науки, взяті окремо, самі по собі, без відповідного інтерпретаційного супроводу, аналізу не є науковим знанням. Вони не дають можливості досягти відповідної системності та діалектичності знання, проникнути в значну кількість прямих і дотичних структурно-функціональних, причинно-наслідкових зв'язків та відношень в ньому, вибудувати просторово-часові лінії його взаємозв'язку.

Історія тифлопедагогіки як наука протягом багатьох десятиріч ХХ століття в нашій країні покладала в свою методологічну основу марксистсько-ленінське вчення, діалектичний та історичний матеріалізм. Така основа вважалася беззаперечною та єдиною і реалізувалася в науковій та навчальній літературі при розгляді системи тифлопедагогічних поглядів того чи іншого

педагога минулого, а також при розгляді та оцінці практики виховання, навчання, розвитку освіти незрячих в різні історичні періоди. При цьому марксистсько-ленінська філософія повною мірою реалізувала свої системоутворювальні та особливо пояснювально-оцінні методологічні функції, оскільки лише з цих позицій оцінювалися погляди тифлопедагогів минулого, витоки їх педагогічних поглядів, їх місце в історії освіти незрячих дітей.

Але, незважаючи на всі помилки історії тифлопедагогіки радянського періоду, не можна оцінювати весь цей період лише з негативних позицій. Не зважаючи на труднощі та обмеження в цей період ученими-тифлопедагогами (Т.А.Гроза, Н.Б.Коваленко, Т.П.Свиридюк, В.О.Феоктістова, О.М.Щербина та ін.) створювалися та видавалися навчальні посібники по історії тифлопедагогіки, перевидавалися твори тифлопедагогів минулого, здійснювалася науково-дослідна робота тощо.

Осмисленню теоретико-методологічних засад нашого дослідження сприяли праці визначних науковців в галузі філософії освіти, теорії та історії загальної та корекційної педагогіки Д.І.Азбукіна, В.П.Андрущенко, В.І.Бондаря, Б.С.Гершунського, Н.М.Гупана, О.І.Дьячкова, І.Г.Єременка, І.А.Зязюна, Л.О.Куненко, М.М.Малофєєва, В.М.Синьова, О.І.Сізової, М.О.Супруна, О.В.Сухомлинської, В.О.Феоктістової, М.Д.Ярмаченка та ін.

Проведений теоретичний аналіз робіт з проблеми вибору підстав для побудови періодизації процесу розвитку соціальних явищ, зокрема педагогічних (С.Д.Бабішин, С.В.Бобришов, В.І.Бондар, Ш.І.Ганелін, Є.Я.Голант, Н.К.Гончаров, Н.М.Гупан, Фр. Дітгес, Н.О.Константінов, М.М.Малофєєв, Є.М.Мединський, Ю.Паротц, К.Д.Радіної, М.М.Рубінштейн, М.О.Супрун, О.В.Сухомлинська, В.О.Феоктістова, Т.Циглер, К.Шмідт, М.Д.Ярмаченко та ін.), дозволяє стверджувати, що вибір того чи іншого підходу до побудови періодизації розвитку будь-якої науки, окремих типів знання та процесів визначається рядом підстав. Провідними з них є наступні:

- врахування особливостей методологічних підходів, що обираються в якості базової платформи дослідження;
- розуміння багатосторонності феномену педагогіки як науки, сфери організованої практики та форми суспільної свідомості;
- розуміння диференціації процесів розвитку історії науки та вітчизняної історії;
- врахування індивідуальних переваг ученого відносно системоутворювальних детермінант просторово-часової локалізації предмета, що вивчається.

На наш погляд, найбільш суттєвим, адекватним тифлопедагогіці та актуальним завданням вивчення процесів становлення та розвитку системи освіти незрячих є історико-педагогічний підхід. Вихідним поняттям у відповідній методологічній процедурі виступає історико-культурна спадщина, яка передбачає сучасну потребу в будь-якому історичному минулому. Якщо необхідно отримати з цієї спадщини щось педагогічно цінне для сучасності, то треба розглядати її як історико-педагогічне джерело. У залежності від

конкретних потреб це джерело можна трактувати не лише як історико-педагогічне, але й як соціально-педагогічне, філософсько-педагогічне тощо. Таким чином, історія тифлопедагогіки, спираючись на інтеграцію філософії історії, соціології, тифлології, художньо-публіцистичної літератури тощо, вивчає історико-педагогічний процес в контексті загального історико-культурного процесу.

Структура історико-педагогічного знання складається з двох предметних зон: практики навчання та педагогічних знань. Кожна з них як галузь дослідження має відносну самостійність, але за своєю суттю вони єдині, оскільки педагогіка є однією з форм духовно-практичного засвоєння світу; педагогічна практика (у всіх її видах) – джерело та сфера матеріалізації педагогічних ідей та принципів. Таким чином, історико-педагогічний підхід, що спирається на інтеграцію знань, отриманих в кожній з двох предметних зон, дозволяє відновити цілісну картину педагогічного процесу та розкрити закономірності його розвитку.

В історико-педагогічному знанні суттєвою методологічною основою є цивілізаційний підхід [232], розроблений Г.Б.Корнетовим, який уможлиблює розгляд історії педагогіки як нелінійного процесу в складі самобутніх цивілізацій (у нашому дослідженні – української, російської, радянської). Цивілізаційні засади охоплюють великі регіональні та часові відрізки й можуть бути застосовані у великих працях, що охоплюють досить значний період часу. Він дав можливість врахувати соціологічні передумови в оцінці розвитку історії тифлопедагогічних ідей та практики навчання й виховання, обґрунтувати соціальними причинами рух і розвиток цих феноменів. М.М. Малофєєв зазначає, що неможливо пояснити історичний шлях формування та розвитку сучасної системи освіти дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, та робити обґрунтовані прогнози, якщо розглядати історичні факти не враховуючи розвитку цивілізації, в якому криються «соціокультурні домінанти змін» [271, с.87].

Широко застосовувався в нашому дослідженні феноменологічний підхід, який визначає, що кожний елемент педагогічного знання має аналізуватися не просто як історично зафіксований факт, а, в першу чергу, як похідне від суб'єктивного світу педагога (його думок, відчуттів, переживань тощо, всього того, що по суті є феноменальним, неповторним тобто похідним від кожного моменту життя).

В сучасних умовах визначаючою методологічною базою дослідження історії педагогіки виступає культурологічний підхід. Його сутність – аксіологія – вчення про цінності та ціннісну структуру світу. Він дозволив побачити, оцінити та викласти все багатство, оригінальність, взаємозв'язок соціальних та педагогічних явищ, що має не останнє значення для дослідження історії тифлопедагогіки. Розгляд кожної педагогічної системи будувався з врахуванням особливостей культури відповідного часу, збагачуючи та стверджуючи її значення в педагогічній теорії та практиці. Культурологічний підхід у дослідженні ґрунтувався на тому, що любий представник тифлопедагогічної думки – сам носій культури. Його

становлення як особистості тісно пов'язане з особливостями культурного простору часу, в якому цей представник проживає.

Важливим для нашої наукової роботи стало врахування антропологічного підходу в історико-педагогічному дослідженні, який означає, перш за все, включення людини в світовий процес, системне використання даних всіх наук про людину, особливо, якщо ця людина має порушення психофізичного розвитку, зокрема, відсутність зору. Він є одним із інструментів філософського осмислення значимості людини в світовому цілому та з іншого боку – сенсу світових процесів в «людському вимірі». Антропологічний підхід в єдності з культурологічним представляє історико-педагогічне знання в усіх аспектах його суб'єктності, особливості дитинства, його значення в історії людського життя та в розвитку культури суспільних відносин.

Російський вчений К.Д.Радіна [200, с.10] вважає, що серед різних методологічних підходів до дослідження проблем історії педагогіки надзвичайно важливим є врахування ролі релігії, оскільки в певні історичні періоди релігія здійснювала основний вплив на педагогічну думку та практику виховання. Тому в методології нашого дослідження ми враховували її роль та значення як закономірного фактору в розвитку ставлення суспільства до незрячих. Особливо важливою роль релігії виявилася для становлення системи прихистку, а пізніше – й системи навчання інвалідів (в тому числі незрячих) в Київській Русі та в Українській державі.

В основу обґрунтування системи методологічних принципів і методів вивчення історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору нами було покладено твердження, відповідно до якого усі засоби дослідження повинні забезпечити точність реалізації обраних методологічних підходів та можливість вирішення методологічних і теоретичних проблем, актуальних для сучасного етапу розвитку тифлопедагогіки як науки. Питання методології дослідження, взагалі, та питання принципів дослідження, зокрема, вивчав М.Хайдегер [466], який зазначав, що «принцип дослідження – це те, що завжди зорієнтовано, що спрямовує всі його власні кроки. У ньому не міститься жодного результату, жодного положення, жодної догми, що стосуються змісту того, що пізнається в цьому дослідженні: принцип задає лише напрямок дослідницьких пошуків».

Для проведення нашого дослідження були виділені дві групи взаємозалежних принципів: базові принципи, що лежать в основі відповідних методологічних підходів (принципи системності, структурності, історизму, єдності логічного та історичного, поліпарадигмальності, антропологізму, культуроцентризму тощо); принципи, що дозволяють в системі відтворити та узгодити історико-часові, наукові, смислові, аксіологічні, соціальні, суб'єктні й інші паралелі в історико-педагогічному дослідженні (принципи парадигмальної, суб'єктної та ціннісної співвіднесеності історико-педагогічного матеріалу, єдності колективної та індивідуальної творчості у розвитку педагогічного знання, досягнення цілісності педагогічного знання, конструктивно-позитивного аналізу історії тифлопедагогіки, синхронного

аналізу світової історії тифлопедагогіки, наступності, інтегральності, об'єктивності дослідження) [83, с. 22–23] .

Ще одним важливим принципом, якого ми дотримувалися в ході нашого дослідження був етичний принцип, розроблений російським ученим О.М.Новіковим [294, с. 88–89]. В обґрунтуванні цього принципу автор спирався на норми наукової етики, описані американським соціологом Р. Мертоном, що складають чотири основні цінності: універсалізм, спільність, незацікавленість, раціональний скептицизм, які дозволили нам оцінювати істинність наукових тверджень незалежно від авторитета науковця, бути коректними під час критики, відповідально оцінювати, аналізувати, використовувати данні свого дослідження.

Що стосується методів, то вони розглядаються вченими як засіб пізнавальної діяльності, що сприяє найбільш успішному досягненню бажаного результату та як специфічна форма знання про те, як у певних умовах треба діяти з метою пізнання [83]. Одним із основних в історико-педагогічних дослідженнях є історичний метод, що складається з певних процедур (вивчення архівних матеріалів, офіційних документів, статистичних даних, шкільної документації, підручників, навчальних посібників, монографій, дисертацій, публікацій тощо). Відповідно до цього методу всі явища мають розглядатися лише у зв'язку з іншими та у зв'язку з конкретним досвідом історії. Цей метод дав можливість не просто описувати подію, що сталася, а дослідити процес внутрішньої зміни її структури, проаналізувати причинні зв'язки між окремими фазами розвитку, простежити як новий стан виникає із попереднього тощо.

У дослідженні широко застосовувався також історико-генетичний метод, що допоміг простежити виникнення явища, стадії його розвитку, процес поступового формування явища, здійснити структурування нагромадженої вітчизняної педагогічної літератури, проаналізувати суспільно-педагогічні, економічні та культурологічні умови становлення та розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

Хронологічний метод застосовувався при викладенні фактів історії тифлопедагогіки в хронологічному порядку та доповнювався іншими методами, зокрема історико-порівняльним методом, який є більш широким і універсальним, що дав можливість розкрити сутність досліджуваних явищ і за подібністю і за розходженням притаманних їм властивостей, а також проводити порівняння по горизонталі та вертикалі [220, с. 177–178].

Використання у дослідженні порівняльно-хронологічного методу дало змогу у хронологічній послідовності відтворити генезу вітчизняної теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору, виявити значення й історичну значимість досліджуваного явища на різних етапах його прояву, проводити порівняння в просторі та часі.

Метод періодизації, як один з ефективних методів аналізу і упорядкування матеріалу, допоміг визначитися з періодами дослідження та розподілити процес розвитку вітчизняної тифлопедагогіки на періоди та етапи.

Великої уваги в нашому дослідженні приділялося вивченню вітчизняних тифлопедагогічних персоналій, видатних діячів, які працювали в галузі освіти незрячих, їх біографічних даних, педагогічних поглядів, що надало нам можливість реконструювати, зіставити та зробити висновки щодо розвитку теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні. При цьому ми керувалися визначенням, даним Н.М.Гупаном, відповідно до якого «педагогічна персоналія – це окремий предмет історико-педагогічного дослідження, в основі якого представлена творча біографія педагога у взаємозв'язках з конкретними суспільно-політичними умовами його життя та діяльності, співставлена з розвитком педагогічної думки» [141, с. 14].

1.2. Питання періодизації розвитку історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору

Вивчення історико-методологічної літератури показало, що осмислення та розробка підходів до проблем періодизації розвитку педагогічних явищ в Україні представлені в роботах сучасних вітчизняних дослідників Л.Д.Березівської, Н.М.Гупана, Н.П.Дічек, Н.С.Побірченко, М.О. Супруна, О.В.Сухомлинської та ін. Ці вчені визнають, що періодизація, тобто обґрунтування певних, відмінних один від одного періодів за багатьма факторними складовими, є важливим питанням методології наукового пізнання і в залежності від того, «що береться за основу періодизації, який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [421, с. 47].

О.В.Сухомлинська осмислила і розробила періодизацію становлення й розвитку педагогічної думки в Україні, узявши за основу культурно-антропологічний та цивілізаційний підходи [421]. В основу цієї періодизації вітчизняний вчений поклала стадіально-формаційний, цивілізаційний та культурологічний підходи, а «також визначення типів світоглядних позицій, трактування «культурного ядра», які переважали, домінували у певний час» [418, с. 49].

О.В.Сухомлинська зазначає, що періодизація педагогічної думки в Україні потребує нового виміру, оскільки, на її думку, освітні процеси завжди є відображенням загального стану культури й суспільства, тому історія вітчизняної педагогіки ХХ ст. – це зліпок з розвитку Української держави [418, с. 47].

Цінним у періодизації О.В.Сухомлинської на нашу думку, є те, що нею вперше були виділені риси, характеристики, домінанти, які притаманні саме українській педагогічній думці, яка історично довгий час знаходилась між

впливами різних світових культур, а особливо Росії та Польщі.

Н.М.Гупан розуміє періодизацією як «логічне розмежування досліджуваного періоду відповідно до якісної характеристики його відносно самостійних окремих етапів. Така характеристика повинна відображати як загальні закономірності розвитку суспільного життя, так специфічні, а також суттєві складники основних методів і форм генези проблеми» [141, с. 19]. Учений обґрунтував основні етапи, періоди становлення та розвитку історії педагогіки як науки в Україні, визначивши такі основні чинники періодизації: проблеми розвитку історії педагогіки як науки (особливості процесів розвитку школи, освіти, педагогічної думки), а також комплекс суспільно-політичних факторів [140, с. 397–399].

Натомість Н.П.Дічек репрезентувала періодизацію розгортання англomовного макаренкознавства, що ґрунтувалася на історіографічному аналізі англomовних джерел і спиралася на конструктивно-генетичний метод. Провідним чинником періодизації нею було визнано логіку розгортання англomовних макаренкознавчих студій як суспільно-педагогічного явища і, як обов'язковий компонент, ураховувалася політико-ідеологічна ситуація у світі [152, с. 70].

Таким чином, очевидним є той факт, що сучасні дослідники для розробки питань періодизації педагогічних явищ урахувують і суспільно-політичні чинники, і внутрішню логіку розвитку педагогіки як науки.

Періодизація теорії та практики навчання й виховання дітей з порушеннями зору в Україні повинна спиратися на періодизацією розвитку тифлопедагогіки в Європі та Росії (здійснену у свій час Н.Б.Коваленко, З.І. Марголінім, В.О.Феоктістовою, О.М.Щербиною), оскільки у цього процесу спостерігаються спільні з іншими країнами характеристики, але вона також має свої специфічні особливості, що пов'язані з принциповими позиціями у головних напрямках розвитку тифлопедагогічної теорії та практики, загальною концепцією історичного процесу в Україні, місцевими традиційними особливостями ставлення суспільства до незрячих, залученням нових (раніше недоступних) історичних вітчизняних джерел тощо.

У розробленому О.М.Щербиною навчальному курсі «Основи тифлології» (1925 р.) українським тифлопедагогом було виділено такі періоди в історії навчання та виховання незрячих [240, с. 77-78]:

1-й – від стародавніх часів до XVIII ст., який характеризувався відсутністю спеціально організованого навчання та виховання сліпих.

2-й період охоплював часовий відрізок з кінця XVIII ст. – до кінця Першої світової війни. В цей час у різних країнах почали утворюватися спеціальні установи для навчання сліпих і підготовки їх до праці.

3-й – розпочався у 20-ті роки XX ст. Цей період характеризувався тим, що в суспільстві за сліпими було визнано право на їх всебічний розвиток і на активну участь в суспільному житті й виробництві.

Ми не знайшли в науковому доробку О.М.Щербини методологічного обґрунтування зазначеної періодизації, але її аналіз показав, що автором за основний критерій визначення періодів було взято визнання суспільством

можливості навчання незрячих в принципі.

У радянський період при вивченні студентами спеціальності «Дефектологія. Тифлопедагогіка» курсу «Історії тифлопедагогіки» використовувалася періодизація зарубіжної теорії та практики навчання осіб з порушеннями зору, розроблена В.О.Феоктістовою (1973 р) [463, с. 9-10]. За основні критерії періодизації історії розвитку тифлопедагогіки (за її словами) нею були обрані наступні: рівень наукової теорії та практики, завдання та методи навчання, які висувалися тифлопедагогами й відбивали принципові положення тифлопедагогіки. Відповідно до зазначених критеріїв вченим було виділено такі періоди в історії тифлопедагогіки:

I-й – з 1784 року (початок систематичного навчання) до кінця 70-х рр. XIX ст. (утвердження в Європі капіталістичного устрою).

II-й – кінець 70-х рр. XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. Період переростання капіталізму в імперіалізм, що знайшло своє відображення в методології та змісті тифлопедагогічної науки.

III-й період – розпочався з перемогою пролетарської ідеології в Росії, що вплинуло на розвиток зарубіжної тифлопедагогіки.

Аналіз періодизації зарубіжної історії тифлопедагогіки, здійсненої В.О. Феоктістовою показав, що основним критерієм для неї (періодизації) виступала не характеристика розвитку тифлопедагогіки як науки (про що зазначала автор), а політична ситуація в світі.

У 1980-х рр. В.О.Феоктістовою була розроблена періодизація радянської тифлопедагогіки у відповідності до періодів утвердження діалектико-матеріалістичної теорії та практики навчання сліпих та слабозорих в СРСР [464]. Згідно з цією періодизацією визначені наступні періоди:

I-й – 1917 – 1924 роки (тифлопедагогіка і школа сліпих в період становлення радянської влади).

II-й – 1924 – 1931 роки (визначення вихідних позицій радянської науки тифлопедагогіки).

III-й – 1931 – 1941 роки (розробка основ тифлодидактики завдяки досягненням суміжних наук у відповідності до запитів соціалістичного суспільства до спеціальної школи сліпих).

IV-й – 1941 – 1945 роки (період Великої вітчизняної війни, коли в країні з'явилася значна кількість пізньоосліплених воїнів, та пов'язане з цим виникнення нового напрямку в тифлопедагогіці – педагогіка дорослих сліпих).

VI-й – 1945 – 1958 роки (радянська тифлопедагогіка та школа сліпих і слабозорих у період повоєнного відновлення народного господарства).

VII-й – з 1958 – по 1980-ті роки (радянська тифлопедагогіка та школа сліпих і слабозорих у період розвинутого соціалістичного суспільства).

Проведений аналіз періодизацій розвитку тифлопедагогіки, розроблених О.В.Феоктістовою та іншими істориками дефектології, свідчить, що для науковців радянської доби притаманне зображення процесу розвитку освіти незрячих як реалізацій

програмних положень комуністичної партії СРСР у справі культурного будівництва. Тобто, в основу періодизації тифлопедагогічної теорії та практики було покладено повну відповідність основним історичним віхам у суспільно-політичному житті тогочасного суспільства. Для наукових пошуків істориків педагогіки радянського періоду передусім характерною була ідеологічна спрямованість, що фактично усунула елемент діалогічності та наукової дискусії.

Важливою для нашого дослідження стала праця сучасних вітчизняних дослідників історії тифлопедагогіки Т.П.Свиридюк, Т.А.Грози та Т.І.Ранської «Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні» [367]. У роботі, на основі аналізу архівних та літературних джерел, поданий систематичний виклад теорії та практики навчання дітей з порушеннями зору в Україні, вперше висвітлено історію становлення та розвитку спеціальних шкіл для сліпих на Західній Україні. У зазначеному дослідженні вчені не виділяють та не обґрунтовують періоди розвитку вітчизняної тифлопедагогіки, але матеріал систематизовано в розділи за певними хронологічними рамками. Аналіз зазначеного викладу історичного матеріалу дає можливість визначити наступні періоди розвитку вітчизняної тифлопедагогіки (за Т.П.Свиридюк, Т. А.Грозою та Т.І.Ранською):

I-й період – 1851 – 1917 рр.

II-й період – 1920-ті – 1940-ві рр.

III-й період – 1959-ті – 1990-ті рр.

IV-й період – 1990-ті роки – по теперішній час

Аналізуючи сучасні погляди науковців на російську періодизацію розвитку системи спеціальної освіти, вітчизняний дослідник Л.О.Куненко в своєму дослідженні історії музичної освіти дітей з порушеннями зору [243, с. 269-270] дотримується періодизації, створеної російським ученим М.М. Малофєєвим [279], у якій автор виходить за вузькі рамки суто спеціальної освіти у проблему ставлення суспільства та держави до осіб з порушеннями психофізичного розвитку в різні історичні епохи в різних країнах. Зазначену періодизацію Л.О.Куненко трансформує до культурно-історичного розвитку України та навчання сліпих музичному мистецтву. Відповідно до зазначеної періодизації вона виділяє 6 періодів:

I-й – з VIII ст. до н. е. – до кінця XI ст. н.е.

II-й – XII – XVIII ст. (середина «високого» середньовіччя та Ренесансу).

III-й – кінець XVIII ст. – початок XX ст.

IV-й – початок XX ст. – до 70-х рр.

V-й – 70-ті рр. – початок 90-х рр.

VI-й – 1991 рік – до сьогодні (виокремлений у зв'язку з прийняттям незалежності в Україні та переходом на оригінальну національну систему загальної та спеціальної освіти).

Періодизацію розвитку адаптивної фізичної культури в системі виховання та навчання дітей з порушеннями зору здійснив у своєму

дослідженні А.В.Подгаєцький [327]. Ним були визначені наступні періоди:

I-й (1784-1881 рр.) – донауковий.

II-й (1881-1917 рр.) – період узагальнення практичного досвіду.

III-й (1917-1941 рр.) – період розвитку нормативної бази.

IV-й (1945-1967 рр.) – період розвитку науково-методичного забезпечення занять з фізичного виховання.

V-й (1967-1990 рр.) – період акцентованої уваги на розвиток рухових якостей та корекції фізичного розвитку.

VI-й (1991 рік – по теперішній час) – період інтеграції осіб з порушеннями зору в суспільство через заняття адаптивною фізичною культурою.

У визначеній А.В.Подгаєцьким періодизації виключені 1942-1944 роки як такі, що припадають на час Великої вітчизняної війни, коли сліпі та слабозорі учні знаходилися в евакуації.

В основу запропонованої періодизації покладено соціально-культурні зміни у розвитку суспільства, що давали поштовх до нових розробок у фізкультурній роботі з інвалідами по зору.

Таким чином, аналіз існуючих в тифлопедагогіці періодизацій розвитку теорії та практики навчання та виховання осіб з порушеннями зору, здійснених різними тифлопедагогами в різні періоди розвитку тифлопедагогіки, показав, що критеріями запропонованих періодизацій ставали: політичні, соціокультурні, культурно-історичні, педагогічні чинники

У кожній країні, в тому числі й України, своя історія розвитку системи освіти незрячих, свої успіхи в цьому напрямку і свої невирішені проблеми. Пов'язані вони не лише з рівнем розвитку тифлопедагогіки та тифлопсихології як наук, а й з економічними, політичними, соціальними, культурними умовами становлення суспільства. Від цих умов залежить кінцева мета освіти дітей з порушеннями зору – успішна їх інтеграція в суспільстві.

Таким чином, спираючись на історико-педагогічний, цивілізаційний, феноменологічний, культурологічний, антропологічний підходи до історико-педагогічного дослідження, враховуючи роль релігійного впливу як закономірного фактору у розвитку ставлення суспільства до незрячих, та внаслідок застосування системи методологічних принципів і методів вивчення історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору нами було здійснено періодизацію становлення та розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

Застосування зазначеної вище методології історико-педагогічного дослідження, дало змогу визначити суспільно-політичні (війни, революційні події, постійна зміна уряду та ін.), соціально-економічні (занепад і підйом промисловості та сільського господарства, зростання чи зменшення дитячої захворюваності, масове зубожіння населення тощо) й організаційно-педагогічні (існування спеціальних навчальних закладів, започаткування науково-дослідних установ, проведення дефектологічних і

тифлопедагогічних з'їздів, випуск науково-педагогічної літератури та періодичних видань тощо) чинники, що сприяли становленню теорії й практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

Ураховуючи зазначені чинники, було здійснено багатопараметральну економіко-соціокультурну періодизацію розвитку цього процесу з урахуванням таких факторів:

- розвиток соціально-економічної формації;
- суспільно-політична ситуація в країні;
- релігійні погляди на осіб з порушеннями зору;
- нормативно-правова база практики навчання, виховання, реабілітації та соціалізації інвалідів по зору;
- суспільний прогресивний рух;
- рівень розвитку та ступінь розробки наукового апарату тифлопедагогіки;
- науковий рівень і практичний стан медичної та соціально-психологічної допомоги особам з порушеннями зору;
- кадрове забезпечення професійними тифлопедагогами.

З урахуванням зазначених факторів обґрунтовано періоди становлення та розвитку теорії і практики навчання й виховання дітей з порушеннями зору в Україні.

Необхідно зазначити, що починаючи з X століття і до середини XIX століття формувалися передумови становлення практики навчання сліпих в Україні. У дохристиянські часи слов'яни-язичники не виявляли агресії щодо сліпих, більше того – ставилися до них терпимо, милосердно. У X столітті почала формуватися система церковної благодійності та прихистку сліпих. Закони Київської Русі визначали коло осіб, які потребували допомоги, та осіб, які мали їм допомагати. На початку XIX століття була визнана необхідність освіти сліпих, що супроводжувалося прикладами їх індивідуального навчання.

Розроблена нами періодизація досліджуваного явища включає три періоди, у кожному з яких визначені певні етапи.

I період (середина XIX століття – 1942 рік) – період становлення та розвитку вітчизняної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору. В цьому періоді можна виділити декілька етапів:

1 етап означився виникненням у 1851 році першої школи для сліпих у Львові, педагоги якої розробили власні організаційні та методичні основи діяльності такого типу закладу, спираючись на досвід західноєвропейських шкіл.

2 етап розпочався у 80-х роках XIX століття, коли за ініціативи лікарів-офтальмологів протягом півтора десятка років (з 1882 по 1898 рр.) почало функціонувати шість училищ для сліпих дітей, і тривав до 1917 року – часу масового зубожіння населення внаслідок Першої світової війни та революції 1917 року. Головну роль у цьому процесі відіграло створення в 1871 році «Товариства піклування про сліпих». Школи працювали за єдиним для всіх «Руководством для открытия, содержания и ведения Училищ для слепых

Мариинського Попечительства для презрениа слепых детей». Під керівництвом «Товариства піклування про сліпих» училища функціонували до 1917 року до часу його ліквідації. Етапу притаманне інтенсивне накопичення практичного досвіду роботи зі сліпими й перші спроби його теоретичного узагальнення, але складний економічний стан країни, пов'язаний з наслідками війни та революції, не дав змоги довести розпочату справу до кінця.

3 етап тривав з 1918 до 1924 року і пов'язаний з переходом училищ для сліпих у державну структуру освіти, формуванням нової ідеології та нового погляду на систему навчання сліпих, створенням передумов нових соціальних умов життєзабезпечення та трудової діяльності незрячих.

4 етап (1925–1942 роки) став дуже важливим для тифлопедагогіки і характеризувався законодавчим визнанням права незрячих на освіту, боротьбою за здійснення їх загальної обов'язкової освіти та стрімким розвитком мережі спеціальних закладів для сліпих в Україні. На цьому етапі зі спеціальної педагогіки виділилася тифлопедагогіка, яка визначила свій предмет, мету, завдання, принципи та методи вивчення особистості дитини з порушеннями зору.

II період (1943–1990 роки) характеризується інтенсивною розробкою тифлопедагогічної теорії та практики в Україні та поділяється на кілька етапів.

1 етап (1943–1950-ті роки) деформації та реконструкції практики навчання осіб з порушеннями зору, пов'язаний з повоєнним відновленням мережі шкіл для сліпих дітей та залученням до спеціальної освіти усіх незрячих (як шкільного віку, так і «переростків»).

2 етап (1960–1980-ті роки) розпочався реорганізацією деяких шкіл для сліпих у школи для слабозорих, оскільки у зв'язку з досягненнями офтальмології відбувся кількісний перерозподіл категорій осіб з порушеннями зору: зменшилося число сліпих та збільшилося – слабозорих. На цьому етапі відповідно до державної політики починає формуватися система дошкільного виховання дітей з порушеннями зору. Такий стан практики вимагав інтенсивного відповідного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в школах для слабозорих та спеціальних дошкільних закладах. Учені-тифлопедагоги почали масово розробляти методологію, принципи (зокрема гуманізації, індивідуального підходу тощо), методи вивчення та виховання особистості дитини з порушеннями зору та факторів її соціалізації.

Для III періоду (1991 рік – і дотепер) характерним є реформування системи освіти дітей з порушеннями зору, оновлення змісту їх навчання, ґрунтовні наукові дослідження в галузі тифлопедагогіки та тифлопсихології, зростання ролі недержавних громадських об'єднань у розвитку теорії і практики тифлопедагогіки, радикальні зміни навчально-виховного та корекційного процесу як в традиційних освітніх закладах, так і в закладах нового типу для сліпих і слабозорих. Зазначений період містить 2 етапи.

1 етап (1991 – 1997 рр.) пов'язаний з виголошенням незалежності України. Це час невизначеності, осмислення та подолання протиріч в системі навчання та виховання осіб з порушеннями зору. На цьому етапі спостерігається значне скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей, відсутність системи підготовки вітчизняних тифлопедагогічних кадрів та україномовного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Починають виникати недержавні заклади для дітей з порушеннями зору та дітей, які мають комбінований дефект, що потребує принципово нового науково-методичного супроводу.

2 етап (1998 рік - і дотепер) пов'язаний зі створенням першої в Україні кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, яка протягом чотирнадцяти років свого існування змогла організувати системну підготовку та перепідготовку вітчизняних кадрів тифлопедагогів, сприяти оновленню змісту навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, розробити науково-методичне забезпечення навчально-корекційного процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору, об'єднати всіх тифлопедагогів України в Асоціацію тифлопедагогів, що на сучасному етапі відіграє значну роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

Таким чином, можна констатувати, що теорія та практика навчання дітей з порушеннями зору в Україні виникла та розвивається, проходячи певні періоди, які визначаються багатопараметральними суспільно-політичними, соціально-економічними та організаційно-педагогічними чинниками.

Висновки до першого розділу

У розділі розкриті основні напрямки вивчення історико-педагогічних питань зарубіжними та вітчизняними вченими та визначені позиції власного наукового пошуку.

Осмисленню теоретико-методологічних засад нашого дослідження сприяли праці сучасних визначних науковців в галузі філософії освіти, теорії та історії загальної та корекційної педагогіки В.П.Андрущенко, В.І.Бондаря, Н.М.Гупана, І.А.Зязюна, Л.О.Куненко, М.М.Малофєєва, В.М.Синьова, М.О. Супруна, О.В.Сухомлинської, М.Д.Ярмаченка та ін.

Проведений теоретичний аналіз проблеми вибору підстав для побудови періодизації, дав змогу визначити основні підходи до вивчення історії тифлопедагогіки: історико-педагогічний, цивілізаційний, феноменологічний, культурологічний, антропологічний із обов'язковим врахуванням ролі релігійного впливу як закономірного фактору у розвитку ставлення суспільства до незрячих.

У дослідженні були виділені дві групи взаємозалежних методологічних принципів: принципи, що лежать в основі відповідних методологічних підходів та принципи, що дозволяють в системі відтворити та узгодити історико-часові, наукові, смислові, аксіологічні, соціальні, суб'єктні й інші

паралелі в історико-педагогічному дослідженні і методів вивчення історії навчання та виховання осіб з порушеннями зору, а також етичний принцип.

Основними в дослідженні були визначені наступні методи: історичний, історико-генетичний, хронологічний, історико-порівняльний, порівняльно-хронологічний та метод періодизації.

З'ясовано, що питання становлення та розвитку вітчизняної системи навчання та виховання осіб з порушеннями зору не було предметом комплексного аналізу, який увів би її в контекст історії спеціальної педагогіки, як світової так і вітчизняної.

Застосування зазначеної вище методології дало змогу визначити суспільно-політичні, соціально-економічні й організаційно-педагогічні чинники, що сприяли становленню теорії й практики навчання і виховання дітей з порушеннями зору в Україні на основі яких було здійснено бага топараметральну економіко-соціокультурну періодизацію розвитку цього процесу.

У дослідженні виділені такі періоди становлення та розвитку вітчизняної тифлопедагогіки:

I період (середина XIX століття – 1942 рік) – період становлення та розвитку вітчизняної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору.

II період (1943–1990 роки) характеризується інтенсивною розробкою тифлопедагогічної теорії та практики в Україні.

III період (1991 рік – і дотепер) – розвиток вітчизняної тифлопедагогіки в незалежній Україні.

Кожен із перелічених періодів містить відповідні етапи, що розкривають суттєві відмінності в розвитку теорії та практики навчання осіб з порушеннями зору.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ СЛІПИХ В УКРАЇНІ (X ст. - середина XIX ст.)

Історико-педагогічні дослідження останніх років в Україні (Л.Д. Березівська, Віт.І.Бондар, Л.П.Вовк, Н.М.Гупан, Н.П.Дічек, М.Б.Євтух, Н.С. Побірченко, О.І.Пометун, М.О.Супрун, О.В.Сухомлинська характеризуються намаганнями об'єктивного аналізу теоретичної і практичної спадщини педагогів, оскільки сьогодення вимагає підвищення рівня духовності української нації, відродження її найкращих просвітницьких традицій. Досягти успіху на цій ниві можливо лише шляхом глибокого вивчення й усвідомлення досягнень минулих поколінь у галузі освіти й виховання дітей, у тому числі й незрячих.

2.1. Ставлення до сліпих у Стародавньому світі та у період раннього Середньовіччя

Становище незрячої людини завжди, як і сьогодні, залежало від пануючих у суспільстві ідеологій. Для об'єктивної оцінки цього процесу початки ставлення до сліпого в сучасній Україні слід шукати ще у первісному суспільстві. З історії відомо, що в доправовому (первіснообщинному) суспільстві люди проживали родами та племенами. Основним завданням людини в ті часи було виживання власне індивіда та племені, якому він належав. У зв'язку з тим, що археологічні знахідки дають ученим дуже обмежену інформацію з цих питань, ми можемо лише здогадуватися, що майже усіх дітей, які народжувалися сліпими, знищували або залишали без допомоги та опіки, оскільки в тогочасних сурових умовах виживання вони були зайвим ротом, який не приносив користі роду та племені. Для існування ж племені потрібні були фізично здорові, сильні, живучі його члени. Тому можна зробити висновок, що у Стародавньому світі відмовлялися від дітей-інвалідів. Іноді за сприятливих умов (урожайний рік, вдала охота тощо) дитина виживала і вчилася самостійно здобувати собі їжу [80; 96; 110; 199; 201; 217; 218; 277; 281].

З виникненням античної цивілізації (IX-VIII ст. до н.е.) ставлення до незрячих осіб практично не змінилося. Античний світ сповідував культ тіла, фізичної та духовної краси, здоров'я. Аналіз історичних джерел свідчить, що у ті часи в Європі існувало дві системи виховання – спартанська та афінська, які мали багато спільного та багато різного. Спільним у них було те, що виховний процес спрямовувався на формування людини-героя, яка була ідеалом виховання. Милосердя ж не входило до переліку моральних цінностей Античності. Різниця полягала в тому, що в спартанській системі акцент робився на фізичному розвитку, вона нехтувала духовністю особи, а в афінській – на єдності духовного та фізичного, тобто ця система культивувала формування індивідуальності особистості [190; 199; 201; 204; 217; 243; 277; 367; 463].

В спартанській системі виховання каліки не вважалися за законом повноправним громадянами і навіть визнавалися небезпечними для полісу. Загальновідомим є реформаторське законодавство Лікурга (близько 925 року до н.е.), згідно з яким кожен громадянин належав державі і виховувався відповідно до її цілей: він мав бути здатним захищати державу від ворогів, а для цього бути фізично сильним, мужнім, стійким, загартованим, хоробрим воїном. Усі засоби виховання спрямовувалися на досягнення цієї мети. Держава суворо контролювала процес виховання дітей. Навіть право на життя розглядала рада старійшин. Новонародженого хлопчика купали у вині (таку процедуру можуть витримати лише здорові сильні діти, а слабкі від неї помирають), потім оглядали його, і якщо знаходили в нього фізичні недоліки або проблеми зі здоров'ям, то кидали в Тайгетське провалля. Вважалося, що життя такого маляти непотрібне ні йому, ні державі, якщо в нього немає здоров'я та сили. Здоровій же та сильній дитині надавалося громадянство та наділ землі [201, с. 52-53].

Необхідно відмітити, що зазначена процедура стосувалася дітей із сімей громадян і лише хлопчиків. Життя інших (дівчаток, жінок, дорослих калік і рабів) не мало цінності за законами Лікурга для суспільства, вони могли покладатися тільки на провидіння.

Лише близько 450 року до н.е. у законі XII таблиць було згадано про права калік. Законотворці передбачили встановлення правоздатності каліки-нащадка. Суд мав право встановити правоздатність сліпого, глухого чи розумового відсталого, які набули цього стану в дорослому віці. У цей же час зародився інститут опікунства над недієздатними.

За основу афінської системи виховання було покладено вчення Платона, Конфуція та інших філософів-ідеалістів Стародавнього світу, що позитивно вплинуло на ставлення до сліпих в Афінах. Згідно їхньої думки, сліпота обмежує зовнішнє сприймання, але, порівняно зі зрячими, сліпі мають переваги, оскільки можуть відволікатися від зовнішнього світу і тому краще пізнати своє внутрішнє «я», і у такий спосіб розвивати свій розум та уяву. Але це твердження ніяким чином не стосувалося сліпих плебеїв, а лише незрячих, які належали до панівного класу [367, с. 8].

Отже доходимо висновку, що античну державу турбувало здоров'я лише дітей чоловічої статі, які в майбутньому мали претендувати на звання громадянина та воїна. Втрата дорослою людиною зору чи слуху призводила до часткової втрати правоздатності й позбавляла попереднього статусу. Ставлення до дитини-інваліда з боку античного суспільства, а також батьків та родичів формувалося відповідно до архаїчних звичаїв – право на життя було привілеєм не для всіх [277, с. 12-13].

На зміну афінській та спартанській системам виховання прийшла римська, що утворилася в IV-V ст. до н.е. та відповідала розвиткові рабовласницького ладу. Це був період розвитку рабовласництва і класового розшарування на патриціїв та плебеїв. У ці часи сліпа вільна людина мала доступ до суспільних посад, брала участь поряд з іншими представниками рабовласницького класу в управлінні державою. Сліпі мали право бути також

і вчителями. Їх сприймали як людей, які виділяються із загальної маси вільних людей, та можуть пізнати й зрозуміти більше, ніж зрячі.

Що ж до сліпих рабів, то за бажанням рабовласник міг стратити їх як тільки вони втрачали можливість працювати. Історії відомі випадки, коли хазяїн навмисно осліплював своїх рабів, щоб вони виконували монотонну роботу по домашньому господарству та не тікали від рабовласника [463, с. 13-14].

Християнська Європа стала послідовником греко-римського устрою у багатьох відношеннях. Вона успадкувала багато зразків його державних закладів, правових понять, ідей, наук, мистецтв тощо. Але, на відміну від Античного світу, де фізична сила та здоров'я вважалися ідеалом, християнство визнавало тіло тлінним, нікчемним, а духовні цінності головними та вічними. Таким чином, християнство заклало фундамент милосердя до убогих, слабких та калік. Підтвердженням цього є запис у Старому Завіті: «Не злослов'я глухого, и перед слепым не клади ничего, чтобы преткнуться ему, бойся Бога своего» [399, с. 14].

Християнство запропонувало ставитися до калік та немічних як до таких, які перебувають під особливим захистом у Бога, що й спричинило виникнення терміна «убогий». Але, незважаючи на це, ще довгий час ставлення суспільства до сліпих було неоднозначним. Якщо людина осліпла внаслідок хвороби чи травми, ставлення до неї було позитивним, але якщо причина сліпоти була невідомою (наприклад, вроджена сліпота), то такого каліку боялися та намагалися уникати.

Незрячі склали в ті часи окрему категорію, яку не вважали за потрібне включати в коло соціально значимих груп, навчати їх чи виховувати, хоча й вважалося, що сліпота - це кара Бога за гріхи усього людства. Тому найчастіше сліпі знаходилися під опікою християнської церкви [201, с. 80-81].

Християнські подвижники святі Василій Великий (роки життя близько 330-379 рр.) та Іоанн Златоуст (347-407 роки) першими на території Європи створили при монастирях шпиталі, в яких надавалася медична допомога хворим, в тому числі й сліпим. Наприклад, у шпиталь при монастирі Базиліас в першу чергу приймали хворих на проказу та незрячих.

Милосердне ставлення до незрячих в Європі почало формуватися після утвердження на всій її території християнства, процес тривав майже тисячоліття. Першими закладами християнської благочинності стали Візантійські монастирі, що взяли на себе місію прихистку всіх убогих, в тому числі сліпих. У Західній Римській імперії довгий час неприязно ставилися до калік, їх навіть намагалися знищувати. Причини такого ставлення: міцні традиції, важкий побут та особливі позиції Західної церкви. Сприйняття інвалідів жителями Північної Європи відрізнялося від сприйняття їх жителями Західної Європи, оскільки в суворих умовах Півночі цінувалося кожне життя і церковні канони пропагували милосердне ставлення до убогих. Жителі ж Півдня Європи, на землях яких були написані закони Лікурга, довгий час залишалися нетерпимими до інвалідів [277, с. 17-34].

Таким чином, християнське, милосердне ставлення до сліпих на території Європи утверджувалося складно та поступово, що залежало від культурних традицій, на які накладалися нові моральні цінності.

2.2. Суспільне становище сліпих у середні віки в Київській Русі

В основі сучасних досягнень у галузі навчання й виховання незрячих - конструктивне осмислення педагогічного досвіду, накопиченого в ході зародження та становлення унікальних освітніх феноменів та кращих традицій народної педагогіки, оскільки саме народна педагогіка була основою для становлення педагогічної науки. Тому історія тифлопедагогіки при вивченні питань освіти сліпих враховує не лише сучасний рівень розвитку спеціальної школи, але й спадщину, традиції, які вона отримала, починаючи від злету культури Київської Русі.

Усі сучасні досягнення в галузі навчання й виховання незрячих не з'явилися на пустому місці, а багатьма нитями пов'язані з далеким минулим.

У середньовічній Європі держава Київська Русь відігравала не останню роль у історичних подіях. І серед багатьох умов, що забезпечили її високе економічне та культурне становище в X – першій половині XIII ст., певне місце займає процес зародження освіти. Ці часи стали важливим періодом в історії східних слов'ян.

Фальсифікуючи історію, деякі зарубіжні автори розвивали тезу про те, що духовна спадщина східних слов'ян позбавлена самобутності, що вони не були підготовлені до створення власної культури, науки та освіти [510, с. 4]. Саме тому, стверджував польський дослідник К.Левицький, головна мета церковних уній полягала в розповсюдженні досягнень західної цивілізації, «підвищенні культурного рівня православного народу» [509, с. 27]. Обґрунтовуючи міфічне тяжіння українського народу «до близької йому культури польської», автор замовчує те, що український народ протягом усієї своєї історії орієнтувався на східнослов'янські культурні традиції.

За дослідженнями вчених [72; 73; 80; 107; 137; 190; 267; 279; 282; 432; 464; 499; 502; 510], педагогічні уявлення східних слов'ян зародилися у далеку давнину. Перші натяки щодо мети та форми виховання особистості з'явилися за часів формування слов'янської народності. Характер виховання, його зміст, форми і методи були зумовлені географічним розташуванням, природними та соціальними умовами становлення української народності. В умовах становлення класового суспільства феодальна держава, що лише формувалася, диктувала класу, який приходив до влади, потребу бути грамотним, спиратися на школу. У зв'язку з цим з'явилася потреба дати ідеологічне обґрунтування цим новим формам виховання, визначити їхню мету, завдання, засоби, методи. Педагогічна думка Древньої Русі розвивалася на основі:

- досвіду роботи вітчизняних шкіл;
- народної педагогіки;
- педагогічних ідей перекладеної літератури.

Викликає цікавість питання про роль ідей античної педагогіки в розвитку вітчизняної педагогічної думки XVI - XVIII ст. Адже антична культурна спадщина, починаючи з епохи раннього Відродження, розглядалася як спільне надбання європейської цивілізації.

З укріпленням християнства як панівної релігії, педагогічні ідеї античності, проникаючи в нові світоглядні принципи, своєрідно змінювали морально-етичні постулати середньовіччя, а відтак Відродження та Нового часу.

Філософські поняття античності про людину, її природу, духовний світ, роль та місце інтелекту в житті людини імпонували книжникам Стародавньої Русі, які були добре знайомі з оригінальними творами древньогрецьких письменників. У царині суспільних та педагогічних наук виникають погляди на вчення, які докорінно переоцінюють завдання, зміст та методи навчання підростаючого покоління.

Прогресивні елементи античної культури, переосмислені мислителями Стародавньої Русі, стали основою світогляду першого покоління вітчизняних гуманістів XV – XVI ст., ідеологів реформістських рухів в Україні, знайшли своє відображення у свідомості діячів української культури Нового часу та позитивно вплинули на ставлення суспільства до інвалідів взагалі та сліпих, зокрема.

Західноєвропейські ж дослідники, які приділяли багато уваги зв'язкам педагогічних вчень Нового часу з античними, не згадували питання «спадщини древніх» в педагогіці східнослов'янських народів. У кращому випадку вони вказували на західноєвропейську педагогіку як на посередника та трансформатора цих вчень у процесі їх просочення в Україну.

Виникнення школи було найвищим досягненням культури феодального суспільства, яке лише народжувалося. У другій половині I тисячоліття н. е. закінчилося розселення слов'ян та їх поділ на три групи: східних, західних та південних. Українці своїми предками вважають східних слов'ян. Першоукраїнські племена (поляни, древляни, сіверяни, угличі, тиверці, дуліби, волиняни, бужани) здавна жили по нижній і середній течії Дніпра, на схід – до Дону та на захід включно з Карпатами. Етапним у розселенні слов'ян учені-історики вважають виникнення великих міст: Києва у полян, Любеча і Чернігова у сіверян, Коростеня – у древлян, Луцька – у дулібів, Волині – у волинян та ін. Період завершення розселення слов'ян до утворення Київської Русі називається докняжою добою України-Руси.

Дослідження в галузі історії педагогіки свідчать, що для цього періоду характерні народно-педагогічні уявлення про виховання в сім'ї, дотримання ранніх родинних традицій навчання. Вважається, що учителями були служителі святилищ храмів, або люди, які побували в інших країнах і могли розповісти щось нове чи чомусь навчити [282, с. 20-21].

У X ст. східні слов'яни вже мали підґрунтя (прийняття християнства, завдяки якому Русь набувала статусу європейської держави, і надалі визначало шлях її розвитку) для індивідуального та групового навчання дітей грамоти під керівництвом осіб, які вміли читати й писати. На Русі розпочався

період зародження школи в одних випадках для задоволення практичних запитів правлячих язичницьких кіл, в інших – релігійно-культурних потреб християнської общини. Становлення цих шкіл було довготривалим процесом

Створенню основ грамотності дітей та молоді сприяли становлення феодальної держави, зростання міст, потреба у державному апараті, дипломатичні зв'язки з різними країнами та інші чинники.

Офіційно літопис датує початок шкільної освіти на Русі 988 роком. У цьому році, як свідчить «Повість минулих літ», князь Володимир Святославич почав будувати церкви та при них «школи книжного вчення» [326, с. 81]. Таким чином, прийняття нової віри та організація шкіл відбувалися одночасно. Але в цих школах виховувалися в основному діти князівсько-боярського оточення. За рівнем освіти ці школи наближалися до освітніх установ Візантійської імперії. Відповідно до Візантійських законів були у Київській Русі створені Кормчі книги, в яких, окрім загальних прав і обов'язків русичів, були зафіксовані права калік, які стосувалися охорони їхнього майна, положення в сім'ї, кримінальної відповідальності тощо [96, с. 31].

В історії вітчизняної благодійності князь Володимир посідає особливе місце. Він заклав основи законодавчої благодійності. У 996 році Володимир Святославич видав Статут, в якому офіційно зобов'язав церкви доглядати «нужденних та убогих» [96, с. 30], для чого виділяв їм десятину від княжих прибутків, які надходили від різних суспільних і торговельних організацій. Він також розпочав будівництво лікарень, богаділень, притулків для сиріт, хворих та калік по усій Русі. Так, у написаному чорноризцем Іаковом літописі значиться, що князь «не токмо в дому своєм милостынню творяше, но и по всему граду, не в Киеве едином, но по всей земле Русской: и в градах, и в селах, везде милостынню творяше, нагие одевая, странняя покоя милостию, нищие и сироты, и вдовицы, и слепые, и хромые и трудоватые – вся милуя и одевая и накормяя и напоая» [249, с. 569].

Повідомляючи про військові успіхи князя, літопис відзначає, що той при розподілі трофеїв «убогим милостив был». «Митрополит Илларион, нанизывая добродетели на словесную нить панегирика Владимиру, восхваляя его филантропию, ставит наряду с ней его функции власти, добро социальное: «правду и крепость». ... Это не откуп только куском хлеба или грошиком на жалобную просьбу нищего у окна, а активное снабжение из государственного центра по столице, по городам и захолустьям срочной помощью нуждающихся, здоровых и немощных...» [209, с. 127].

До речі, Стародавня Русь здавна славилася «очними майстрами». Вони лікували людей і нерідко отримували хороші результати. Перші письмові згадки про лікування очей та відновлення зору зустрічаються в «Патерику» Києво-Печерського монастиря. Так, з літопису відомо, що у князя Володимира боліли очі, і його народні лікарі вилікували.

Велика кількість освічених людей сприяла тому, щоб Ярослав Мудрий під час свого княжіння у Києві (1016-1054 рр.) зробив поступальні кроки для

розвитку освіти на Русі. Цей період характеризується зростанням творчої активності давньоруської інтелігенції, розвитком літературного руху, літописання тощо. Князю Ярославу вдалося на основі загального підйому народної самосвідомості та підтримки київських освічених кіл закласти міцні основи руської писемності, освіти.

За часів Ярослава Мудрого у стінах Софії Київської (1037 р.) було засновано велику бібліотеку, майстерню-скрипторій, де перекладали та переписували книжки. Свідченням існування освітнього центру при Києво-Софійському соборі є напис на стіні «Піщан писал в дяки ходи виучеником», датований XII ст.

Значну роль у поширенні грамотності, організації опіки над убогими у XI – XIII ст. відігравали монастирі, де богословська освіта досягла рівня візантійської духовної патріаршої академії. Найбільш відомим центром монастирської освіти був один з найбільших у Київській Русі Києво-Печерський монастир. Організатором навчання монахів монастиря став Феодосій Печерський, призначений 1062 р. його ігуменом. Від прибутків монастиря виділялися кошти на утримання хворих, сліпих, убогих та ін. в богадільні, організованій при церкві святого першомученика Стефана [175]. Преподобного Феодосія можна вважати засновником церковного призріння убогих на Русі. За словами митрополита Макарія «Многопоучительны были дела милосердия Феодосия к бедным и несчастным. Он построил близ монастыря особый двор ... принимал туда для жительства нищих, слепых, хромых и прокаженных и для содержания их уделял десятую часть от всего монастырского имени» [285, с. 160].

«Повесть временных лет» згадує деяких осіб, які також прославилися допомогою убогим: чернігівський князь Всеволод I, великий князь Київський Мстислав Володимирович, новгородський князь Всеволод Мстиславович [326].

У 1086 р. в Києві при Андріївському монастирі монахиня Анна Всеволодівна, онука князя Ярослава, відкрила першу в Європі жіночу школу. У цьому закладі в поодиноких випадках можливо (документальних підтверджень ми не знайшли) відбувалося навчання калік грамоти та ремеслам [499, с. 129].

Таким чином, як свідчать історичні та архівні джерела, у Київській Русі навколо аномальних дітей була створена атмосфера народної доброти та співчуття, на відміну від Середньовічної Західної Європи, де сліпі особи не мали ніяких прав, а часто їх просто знищували фізично. Слов'янські ж служителі православної церкви виправдовували наявність дітей-калік Божою волею. Вони вважали, що ці люди потрібні в інтересах Бога і людей, оскільки це спонукає віруючих творити благо «во ім'я Всевишнього».

У багатьох літературних джерелах XI – XIII ст. зустрічаються згадки про «сліпців», німих, глухих, «увічних», дітей з «умовредієм», «болбенієм» та ін. Народна медицина шукала шляхи їх лікування, а народна педагогіка – виховання. Рациональні методи лікування перепліталися з забобонами, ворожінням. Цей період можна також вважати зародженням логопедичної

практики, коли окремими людьми складалися скоромовки спеціально для виправлення вад мовлення.

У часи Київської Русі в деяких монастирях та церквах виділялися приміщення для проживання в них дітей-сиріт і дітей-калік. За цими знедоленими дітьми доглядали жебраки. Час від часу вони саджали дітей у візки та возили містом, просячи милостиню на їх утримання. Довгий час слова «сліпий» та «жебрак» були синонімами. Деякі чуйні люди забирали калік і сиріт до себе додому та доглядали їх. Таке людяне ставлення до калік, в тому числі сліпих, відображалося також в указах світської влади Київської Русі [499, с. 5].

Важливим для розвитку національної педагогіки та організації прихистку став відомий твір Володимира Мономаха «Повчання князя Володимира Мономаха своїм дітям» (1117 рік). У «Повчанні» Володимир Мономах наголошує на необхідності та користі навчання, з повагою ставиться до вивчення іноземних мов, багато уваги приділяє вихованню відносин між людьми. Значну увагу Володимир Мономах приділяв питанню привчання дітей до дотримання загальнолюдських норм моралі, які він вважав орієнтиром особистої та суспільної поведінки молодих людей у суспільстві.

Особливого значення він надавав благодійності, піклуванню про старців, сиріт та убогих: «Всего же более убогих не забывайте, но, насколько можете, по силам кормите и подавайте сироте..., а не давайте сильным губить человека. Ни правого, ни виноватого не убивайте и не повелевайте убить его; то не губите христианской души» [70]. Загалом цей твір визнається нашими сучасниками як визначна пам'ятка давньоруської педагогічної думки, моральні заповіді якої: не забувати убогих, не дозволяти сильним занапащати людину, не дозволяти собі лінощів та інші - не втратили свого значення і до сьогодні.

Саме за часів князювання Володимира Мономаха у Київській Русі набули найбільш широкого поширення невеликі сиротинці («божедомки») для дітей-сиріт при окремих церквах, серед яких зустрічалися й сліпі діти.

Аналіз історичних джерел [70; 96; 499] свідчить, що за часів Київської Русі існували заклади при монастирях, в яких калік та убогих (в тому числі незрячих) не лише доглядали, а й намагалися навчити ремеслам, елементам грамоти, музиці тощо, надати можливу для того часу допомогу та виховання.

Але, на жаль, у ті часи спеціально організованого навчання сліпих, як і інших осіб, які мали фізичні або розумові вади, не відбувалося. Становище сліпих у суспільстві визначалося пануючими ідеологіями, що втілювалися у політиці держави, громадянином якої був незрячий.

Таким чином, у часи Київської Русі саме християнська церква стала першим в Україні закладом, який переймався проблемами сліпих людей, хоча в ньому не передбачалося спеціального виховання та навчання цієї категорії осіб, а лише пропагувалися християнські догми. Сліпота в ці часи розглядалася як страшна божа кара, і тому втручатися в судьбу сліпої людини – значило йти проти Бога. Доля абсолютної більшості сліпих у ті

часи була – жебрацтво, голод, холод, систематичне поневіряння під час збирання подаянь та служіння Богові [217, с. 223]. Простолюдин Середньовіччя не мав ніяких прав, а тим більше їх не мав незрячий. Таким чином, доля сліпих людей у середні віки ще довгий час залишалася невизначеною.

У 1169 році Андрій Боголюбський захопив Київ та майже розгромив його. Була знищена Десятинна церква, більшість населення становили жебраки та убогі. Монастирі вже не могли надавати допомогу нужденним. «Все слабое, физически бесполезное для общества, при недостатке продовольствия, лишалось права делить жизнь с лицами физически сильными и для общества полезными и должно было уступить им свое место в жизни. ... Люди делались хуже. Не было милосердия, не стало сострадания. Брат не жалел брата, отец и мать делались равнодушными к судьбе своих детей» [355, с. 4, 18].

У XIII ст. на слов'янські землі напали монголи, знищуючи все на своєму шляху. Літописці свідчать, що вони знищували старих ченців і черниць, і попів, і кульгавих, і сліпих, і горбатих, і хворих [209, с. 20]. Але після підкорення Русі каліки та убогі не піддавалися якомусь особливому утиску з боку кочівників. Їх цікавила лише справна виплата дані підкореними землями. Парадокс, але у цей час каліки та убогі мали ті ж права, що й інші люди.

До XVI ст., незважаючи на монголо-татарське, литовське, польське, угорське гноблення, війни, інші безлади в суспільстві (наприклад, розпад держави на окремі ворожі одне одному князівства, що не сприяло зародженню традицій світської благодійності), засухи, пожежі, епідемії інфекційних хвороб монастирі залишалися єдиним притулком для сліпих та інших калік. Причому у зв'язку зі збільшенням монастирів (на слов'янських землях їх кількість сягала 180), зросла кількість убогих, які знаходили в них притулок. Але все ж таки значна частина сліпих калік знаходилася за межами опіки монастирів.

2.3. Історичні передумови виникнення в Україні спеціальних закладів для сліпих дітей

У другій половині XVI ст. відбулися зміни в державно-адміністративному устрої значної частини українських земель. Правлячі кола Польщі, використавши послаблення Великого князівства Литовського, яке брало участь у багаторічній війні з Росією, починаючи з 1558 року, захопили українські землі. Навесні 1569 року до складу Польського королівства були включені Волинське, Підляське, Київське та Брацлавське воєводства. Згідно з Люблінською унією 1569 року Польське королівство та Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу Річ Посполиту. У зв'язку з цим більшість православних церков в Україні, зокрема собор Святої Софії в Києві, перейшли до рук уніатів [70; 190; 202; 203; 251].

З метою укріплення своїх суспільно-політичних і економічних позицій українські феодали переходили до католицизму та ополячувалися. У той же час польська влада за участі українських магнатів, шляхти та католицького духовенства зневажала національні традиції українського народу, гальмувала розвиток української мови та культури. Таким чином посилювалося національне та релігійне гноблення українських народних мас.

Але, незважаючи на те, що феодально-кріпосницьке та національно-релігійне гноблення було гальмом економічного та культурного розвитку українського народу, починаючи з другої половини XVI ст., на території сучасної України знову відновлюється зруйнована в попередні роки наука та освіта.

Перше національне відродження України XVI–XVII ст. розпочалося з організації міських братств, створюваних православними міщанами та шляхтою, духовними особами і козаками, які вважали, що благородній меті відродження сприятиме освіта, тобто школа. Вони відкривали школи, типографії, навколо яких об'єднувалися культурні сили. У кінці XVI – на початку XVII ст. братські школи виникли у Турові (1572 рік), Володимирі-Волинському (1577 рік), Острозі (1580 рік), Львові (1585 рік), Києві (1615 рік), Луцьку (1620 рік) та інших українських містах. Викладання в цих навчальних закладах здійснювалося українською, значна увага також приділялася грецькій, латинській, польській мовам. Крім того, вивчалися арифметика, астрономія, музика та богослов'я. Але, на жаль, сліпих дітей навіть заможних батьків у ці школи не приймали, оскільки на той час не існувало спеціальної методики навчання та виховання цієї категорії дітей [190; 203; 248; 251].

Однак необхідно зауважити, що у статуті Львівської братської школи (1586 рік) зазначалося, що вчитель повинен і вчити, і любити всіх дітей однаково: як синів багатих, так і сиріт та убогих [248]. Таким чином, можна дійти висновку, що братства не відкидали можливості навчання дітей з порушенням психофізичного розвитку взагалі, і сліпих зокрема.

Створення братств сприяло пробудженню суспільної думки в справі організації прихистку сліпих, хоча безпосередньо їх вихованням та навчанням ніхто не займався.

Зміни, що відбувалися в суспільстві, його ідеології та рівні розвитку педагогічних та інших наук у XVI - XVII ст., відбилися і на поглядах на сліпу людину. Суспільні діячі цього періоду починають висловлювати думки про те, що сліпі призначені не лише для того, щоб отримувати милостиню. Вони вважають, що це люди, які можуть працювати, заробляти гроші, самостійно прожити, а жебрацтво цих людей лише розбещує та принижує.

На нашу думку, одним із поштовхів до початку організованого навчання сліпих став виданий Богданом Хмельницьким у 1652 році універсал про організацію при кобзарських цехах шкіл з підготовки кобзарів та лірників. Це були, по суті, перші музичні школи в Україні [243; 367]. Учителями в них працювали козаки-кобзарі, які за віком уже на могли якісно володіти зброєю. У школах грі на музичних інструментах та співам навчали

юнаків, які мали вести своїми піснями козаків у бій. З літературних джерел відомо, що іноді в ці навчальні заклади потрапляли й незрячі люди (наприклад, осліплі під час походів козаки), які навчалися складати та співати пісні про подвиги козаків і поширювати їх у мандрах по всій Україні.

Сліпі українські музиканти користувалися широкою популярністю навіть серед вищих сановників Петербургу. У «Київській старині» з цього приводу писалося: «Бандура і бандуристи у XVIII ст. були у великій шані... при Єлизаветі Петрівні був придворний бандурист Григорій Михайлович, сліпий, якому навіть було надане дворянство» [217, с. 223].

Соціальна робота по опікуванню дітей-сиріт та інвалідів різних нозологій в Україні розпочинається у XVII – XVIII ст. Цьому процесу сприяло возз'єднання України з Росією. У цей час унаслідок посилення світської влади, поряд із церковною та приватною благодійністю, набирає сили процес оформлення державного опікування. У 1670 році було створено спеціальний «Приказ будівництва богаділень». Відтепер почали відкриватися богадільні в українських містах – Києві, Умані, Черкасах, Бердичеві та багатьох інших. У цих богадільнях перебували як старі люди-каліки, так і діти, серед яких зустрічалися й сліпі. При деяких з них створювалися окремі спеціальні відділення, в яких одночасно виховувалися діти-сироти та діти-каліки (сліпі, глухонімі та інші) [80; 96; 499].

Наприкінці XVII ст. було видано ряд державних указів про організацію опіки сиріт та «калічних» дітей. Цими указами передбачалося, що такі діти мають знаходитися під опікою притулків та шпиталів.

XVI – початок XVIII ст. – це час зародження та ствердження світських тенденцій в еволюції вітчизняної духовної культури, що багато в чому визначило становлення передової вітчизняної педагогічної думки на освітньо-реформістські позиції та перехід у кінці XVIII ст. на освітньо-революційні позиції, що ознаменували собою початок якісно нового етапу та нового напрямку в подальшому розвитку української педагогіки.

XVIII ст. внесло істотні корективи в розробку нового ідеалу людини, відповідно до якого необхідно було організувати освітні системи для молоді на рівні держави, оскільки у першій чверті XVIII ст. в соціально-економічному, суспільно-політичному та культурному житті Русі відбулися значні зміни, пов'язані з розвитком ремесла, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, що, в свою чергу, викликало необхідність організації світської освіти, створення державної загальноосвітньої школи. До того часу визначилася провідна роль прогресивних ідей про цінність освіти та науки. Фігурально центр освіти змістився: навчання було визнано державною потребою, відповідно було сформульовано професійні вимоги до освіти громадян.

Учені цього періоду також зробили рішучий крок до відмежування науки від релігії. Наука в цей час перетворюється на могутню основу світосприйняття. Ця тенденція суспільного розвитку визначила й зародження нових педагогічних ідей, відчутно вплинула на систему виховання, хоча боротьба з середньовічним світосприйняттям велася протягом усього XVIII

ст.

До 1775 року уся громадська опіка над дітьми-сиротами та дітьми-каліками перебувала або у відомстві духовному, або – в громадському. У зазначеному році Катерина II видала указ про створення централізованого органу «Приказу громадської опіки», згідно з яким усі притулки підпорядковувалися вищезазначеному органу. Таким чином, з виходом цього указу опікування над інвалідами та сиротами перейшло до рук держави. До того ж громадяни та приватні особи усіляко заохочувалися до пожертвувань на благодійні справи. За часів Катерини II вперше законодавчо було дозволено створювати благодійні громади [70; 261, 278; 499].

У XVIII ст. згідно з указами Петра I в Росії і, відповідно, в Україні (за даними М.Д.Ярмаченка [499, с. 9]) були встановлені декілька типів закладів громадської опіки дітьми:

1 – губернські шпиталі для незаконнонароджених дітей, в яких знаходилися також хворі та «калічні» діти (в тому числі й сліпі);

2 – сирітські будинки, в яких утримувалися «убогі», «увічні» та покинуті батьками діти;

3 – спеціальні сирітські будинки при монастирях, де, окрім дітей-сиріт, перебували також «калічні» діти;

4 – богадільні, в яких дорослі та діти знаходилися разом.

У 30-х роках XVIII ст. була введена нова форма опіки над інвалідами – патрунування, яке, звичайно, в модернізованому вигляді існує й по сьогодні.

Новим явищем у розвитку соціального прихистку в Росії стала поява наприкінці XVIII – на початку XIX ст. установ і відомств, що безпосередньо займалися проблемами добродійності. Першим за часом утворення й найбільш впливовим було Відомство установ Імператриці Марії (1796 рік) [167, с. 37]. Діяльність Відомства охоплювала практично всі заклади країни: лікарні, навчальні заклади, будинки прихистку, богадільні тощо. Близько 40% його бюджету становили приватні пожертвування, а інша частина надходила зі скарбниці й центральних установ Відомства. Додатковими фінансовими джерелами були збори з публічних видовищ і звеселянь, доходи від видання та продажу гральних карт.

На початку XIX ст. із розвитком капіталістичних відносин змінюється і розвиток благодійництва, яке набуває більш широких форм. Державні органи влади не могли залишатися осторонь таких процесів. Тому уряд сприяв виникненню філантропічного напрямку – різноманітних товариств, що підтримували як церковну, так і приватну благодійність [279, с. 12-23].

60-70-ті роки XIX ст. – період проведення ліберальних реформ у Російській імперії, серед яких дві: земська 1864 року і міська 1870 року – законодавчо зумовили зміну системи соціальної благодійності. Першою, згідно з «Положенням про губернські й повітові земські установи», декларувалося утворення губернських земств як органів місцевого самоврядування. У всіх містах на виборній основі утворювалися міські думи. До компетенції саме земських і міських органів самоврядування входило завідування лікувальними і благодійними закладами, призначення бідних,

невиліковно і психічно хворих, опікування народною освітою і охороною здоров'я тощо [281].

Уже наприкінці XIX ст. земські й міські органи самоврядування на території земських губерній утримували у 5 разів більше благодійних установ порівняно з кількістю одержаних ними від приказів громадського прихистку.

В Україні саме земства стали головними осередками організації і проведення соціальної роботи. Крім зазначеної системи, в Україні частина благодійних організацій і закладів діяла у межах великих державно-громадських об'єднань. Зокрема, у складі Відомства закладів імператриці Марії в Україні наприкінці 90-х років XIX ст. функціонували майже 300 благодійних товариств і установ.

Таким чином, у Російській імперії загалом, і в Україні зокрема, на початок XIX ст. було створено державну систему соціальної опіки, яка підпорядковувалася спеціальним адміністративно-управлінським органам і складалася переважно з благодійних установ закритого типу. Водночас розширилася діяльність філантропічних товариств і приватних благодійників

Велику роль в опікуванні сліпих дітей відіграла Кирилівська богадільня у Києві, при якій у 1840 році було відкрито відділення для неповнолітніх громадян, у 1855 році – спеціальну дитячу лікарню, а в 1858 році – сирітський будинок, у якому станом на 1875 рік перебувало 46 сліпих дітей [499, с. 10]. Умови життя незрячих дітей у цьому закладі були дуже важкими, подібними до тюремних. Але в закладі такого типу вперше застосувалися вже відомі у Західній Європі спеціальні методи навчання та виховання сліпих дітей, які знайшли свій подальший розвиток в умовах спеціальних училищ для сліпих, що почали виникати в Україні наприкінці XIX ст.

Щоб правильно зрозуміти процес становлення та діалектику розвитку української тифлопедагогіки недостатньо зробити огляд передумов її становлення лише на території України, а необхідно простежити, як вплинула на неї зарубіжна теорія й практика навчання сліпих. Знання того, як розвивалася теорія навчання та виховання осіб з порушенням зором за кордоном дає можливість зрозуміти особливості становлення системи навчання та виховання осіб з порушеннями зору в Україні. Тому актуальним є вивчення зарубіжного досвіду теорії та практики тифлопедагогіки в цьому напрямі, адже будь-яка наука, як вважає Б.Бім-Бад, набуває об'єктивного змісту тільки в тому випадку, коли її «розглядають не як таку, що народилась готовою, а як підсумок роботи усіх попередніх поколінь» [81, с. 3].

Протягом багатьох століть доля сліпих людей була непередбачуваною: їх знищували за часів первіснообщинного ладу та в період Середньовіччя, пізніше (якщо це було можливим) – вони жили за рахунок своїх близьких, жебракували, знаходилися під опікою церкви тощо. Лише деякі з незрячих досягали особистого успіху в суспільстві, ставши філософами, музикантами, скульпторами, поетами (Гомер, Дідім Олександрійський, Абу-ль-Аля, Франческо Ландіно, Арнольд Шлік, Джон Конеллі, Джон Мільтон, Ніколас

Саундерсон, Фрідріх Дулон, Д.Стенді, Марія Парадіз та ін.). Але ці успіхи стали можливими завдяки досвіду індивідуального навчання.

Нижче розглянемо світову історію виникнення теорії та практики навчання сліпих в інших країнах.

Практика навчання сліпих у Франції веде початок з кінця XVIII ст., яке увійшло в історію цивілізації як епоха Просвітництва. За свідченням істориків, це був час кардинальних змін у ставленні суспільства та держави до інвалідів, становлення гуманного й демократичного поглядів на громадянські права цих людей. Центром цієї ідейної течії стала Франція, філософи якої створили концепцію ідеального суспільства, яке має охороняти права кожного його члена.

Слід відмітити просвітницькі погляди Д.Дідро (1713-1784 роки) відносно незрячих. У 1749 році вийшла його книга «Листи про сліпих у повчання зрячим», в якій він узагальнив власні спостереження та зробив висновки про можливість і необхідність навчання сліпих [149]. Ця праця стала теоретичною основою для підготовки майбутніх перших тифлопедагогів. Філософ здійснив психологічний аналіз внутрішнього світу сліпої від народження людини, висловив думку про корекційно-компенсаторне значення використання сліпими збережених органів відчуття для отримання навчальної інформації та захопив ідеєю вивчення незрячих прогресивно мислячих дослідників, серед яких був і відомий у світовій тифлопедагогіці Валентин Гаюї.

Спираючись на спостереження Д.Дідро та знаючи про успішне навчання сліпих у деяких країнах Європи, французький педагог Валентин Гаюї (1745-1822 роки) замислився над створенням спеціальної методики їх навчання. Серед жебраків він зустрів сліпого хлопчика Лезюера і, сплативши батькам дитини гроші, які вони могли б отримати від його жебракування, розпочав навчання. Хлопчик виявився здібним і досяг значних успіхів у навчанні читання, письма та музики, що на дослідницькому рівні підтвердило можливість здобуття освіти цією категорією інвалідів (у чому суспільство до цього часу сумнівалося). Про цей успіх заговорили в пресі та в середовищі науковців. Знайомство ж В.Гаюї у 1783 році зі сліпою піаністкою Марією Парадіз, яка давала концерти в Парижі, та зближення з нею з педагогічною метою (простежити процеси розвитку цієї людини), стало поштовхом до створення концепції навчання сліпих [386; 387], яка знаменувала початок становлення науки тифлопедагогіки.

До цього часу стан життя паризьких сліпих був досить непоганим. Людовик IX створив для незрячих притулок, який мав назву Хоспіс. Хоспіс забезпечував сліпим місце проживання, матеріальну допомогу (як натурою, так і грошима), пенсію, утримання членів сімей незрячих тощо. Завдяки цьому притулку у французькому суспільстві сформувалося співчутливе ставлення до сліпих, але мова про їх навчання не йшла, оскільки це вважалося неможливим [463].

Після такого яскравого прикладу успішного навчання Лезюера, у 1784 році на кошти благодійної організації «Людинолюбне товариство» В.Гаюї

було відкрито Паризький інститут для навчання 12 сліпих дітей [219]. Учні у ньому навчали читання, письма, арифметиці, географії, історії, музиці та ручній праці. Методи викладання сліпим в Інституті були переважно словесними. Єдиними наочними посібниками стали географічні карти, виготовлені за методикою В.Гаюї. Через рік, зважаючи на успіхи учнів, цей навчальний заклад став державним. Чисельність дітей весь час збільшувалася і досягла кількості 120 осіб.

Першою спробою визначити мету, завдання, зміст та методи навчання сліпих був вихід у світ у 1786 році книги В.Гаюї «Нарис про навчання сліпих» [463, с. 127]. У своїй другій книжці «Зародження, розвиток та сучасний стан освіти сліпих» він узагальнив досвід своєї тифлопедагогічної роботи та погляди на методи навчання сліпих. Заслуга В.Гаюї полягає також у винаході власного шрифту для читання, письма та запису нот сліпими, він започаткував книгодрукування для сліпих.

Французька революція 1789-1793 рр. вплинула не лише на ідеологію, культуру та економіку країни, а й на науку та освіту. Це був період творчого злету у всіх галузях науки. Ідеї французьких матеріалістів призвели до кардинального перегляду ставлення суспільства до інвалідів, до їх навчання та виховання. «Декларація прав людини», виголошена Конвентом у 1793 році, проголосила суспільну допомогу недієспроможним членам суспільства обов'язком держави.

Ідеї Французької революції захопили В.Гаюї, він став прибічником заходів, прийнятих молодим революційним урядом. Саме революційний Конвент надав статусу національного Інституту сліпих, виділив 120 стипендій для його вихованців та розглянув можливість навчання в ньому усіх бажаючих сліпих. Але, на жаль, внаслідок складного економічного становища країни, матеріально Інститут у ці часи був у дуже скрутному стані. Частина учнів вимушена була заробляти кошти для існування інституту грою на музичних інструментах.

З приходом до влади Наполеона національний Інститут сліпих за його наказом у 1801 році був приєднаний до «Притулку 300» [219] і втратив ознаки навчального закладу. В.Гаюї залишився без роботи і зробив спробу організувати приватну платну школу для сліпих дітей заможних батьків. Але, на жаль, вона проіснувала недовго і була закрита через брак коштів, оскільки в ній навчалось дуже мало вихованців, через що В.Гаюї зробив суб'єктивний помилковий висновок: сліпих зустрічається більше серед незаможних людей ніж серед багатих [219].

У тогочасній Франції педагогічний досвід Валентина Гаюї не набув поширення. Паризький інститут сліпих сприймався як щось екзотичне, в результаті чого досвід його роботи у Франції не розповсюджувався. До того ж середньовічні погляди на необхідність лише прихистку сліпих панували у Франції майже до кінця ХІХ ст. Як не прикро, але в Інституті підготовка сліпих учнів до життя в суспільстві обмежувалася лише освітою та навчанням ремеслам, працевлаштовуватися ж випускники мали самостійно. Суспільство на той час ще не було готовим сприйняти сліпого як

повноцінного працівника. Зрячі готові були співчувати калікам, давати милостиню сліпим, але інваліди-конкуренти їм потрібні не були [387].

Починаючи з 1840-х років у Франції на благодійні кошти знову починають виникати школи сліпих, для яких Паризький інститут сліпих слугував зразком в організації навчального процесу, але внаслідок браку коштів якість освіти в цих школах мала досить низький рівень.

Пропозиції В.Гаюї різним урядам Франції відносно організації спеціальної освіти незрячих не були підтримані суспільством. Таким чином, країна, в якій зародилася теорія тифлопедагогіки і вперше була відкрита школа для сліпих, не змогла створити національної системи спеціальної освіти сліпих.

Єдиною обов'язковою умовою, необхідною для організації національної системи спеціальної освіти, Франція, на відміну від Німеччини, вважала наявність славетних вчених з тифлопедагогічними концепціями Валентина Гаюї, Луї Брайля, Моріса Сізерана та ін. [219].

Інші обов'язкові умови організації системи освіти у Франції не було забезпечено. Держава не мала стабільної, послідовної політики щодо осіб з відхиленнями в розвитку. Влада в країні багато разів переходила з рук в руки, унаслідок чого багато разів змінювалась політична й ідеологічна доктрина держави, у тому числі переосмислювалися мета, завдання і зміст освіти. Більшість французьких урядів не вважала за потрібне організовувати державні спеціальні установи, одночасно підтримуючи унікальний столичний Інститут сліпих. Протягом сторіччя неодноразово змінювалися відносини між державою і церквою, вплив останньої на суспільні інститути то слабшав, то різко посилювався. Церква то підтримувала піклування про інвалідів, то виступала проти їх навчання.

До того ж економіка Франції протягом сторіччя переживала піднесення та спади, кризи змінювалися коротким фінансовим підйомом, за яким знову слідував фінансовий крах. Держава не мала у своєму розпорядженні необхідних фінансових ресурсів для розповсюдження досвіду новаторів у галузі спеціальної освіти і створення спеціальних установ.

Французьке суспільство на початку аналізованого періоду було наснажене ідеями філософів-просвітителів про потенційні можливості осіб з відхиленнями в розвитку та революційними гаслами про рівність і «природне право», завдяки чому в країні міцнів світський філантропічно-благодійний рух. В умовах ряду соціальних потрясінь, революцій, тривалих воєн увага суспільства не могла зосереджуватися на проблемах інвалідів. І лише з настанням політичної стабільності в кінці XIX ст. французьке суспільство повернулося до ідеї організації спеціальної освіти [277].

Але, незважаючи на зазначені вище неблагополучні умови, французька тифлопедагогіка отримала широке визнання і поширювалася в багатьох країнах. Деякі її положення лягли в основу організації практики навчання сліпих не тільки в Європі, але й в Азії, Африці і Південній Америці, що дало підставу говорити про французький напрям у тифлопедагогіці кінця XIX – початку XX ст.

Початок систематичного навчання сліпих ще в одній Європейській країні – Австрії – датується 1804 роком. Цього року на благодійні кошти у Відні було створено інститут для сліпих. Заснування навчального закладу такого типу стало можливим завдяки тому, що буржуазія, проголошуючи своє гуманне ставлення до населення, була зацікавлена в підйомі рівня народної освіти, а турбота про сліпих як раз задовольняла реалізацію цих гасел.

В інституті навчалися хлопці та дівчата й отримували освіту в обсязі загальноосвітньої початкової школи. Додатково вони вивчали ремесла та музику. У 1816 році інститут став державним закладом. Своєю діяльністю він слугував прикладом для інших подібних закладів Європи, особливо для Німеччини [219].

До середини ХІХ ст. в Австрії було вже чотири інститути для сліпих. У 1846 році в країні видали закон про те, що сліпі можуть відвідувати звичайні школи для зрячих дітей [387, с. 254-255]. Таким чином, Австрія стала першою країною, яка проголосила можливість сумісного навчання сліпих та зрячих дітей.

У кінці ХІХ ст. розвиток шкіл для сліпих в Австрії був нестабільним, що пояснювалося реакційними політичними тенденціями цього періоду, але все ж таки спостерігалися позитивні зрушення, на що впливали міжнародні з'їзди вчителів шкіл для сліпих дітей, а також затвердження ряду законів (1869 та 1883 роки) про обов'язкове навчання сліпих [219, с. 242].

Характерним для цього періоду стало також запровадження мережі дошкільних навчальних закладів для незрячих дітей в Австрії.

Появою наукового обґрунтування навчання та виховання сліпих Австрія зобов'язана таким видатним вченим, як Йоганн Клейн, Матеїс Паблазек, Симон Меллер, Олександр Мелль та ін. Зазначені вчені, використавши накопичений досвід практики навчання незрячих, розробили нові прийоми та методи їх навчання.

Велике значення для діяльності спеціальних навчальних закладів для сліпих мав вихід у Німеччині в 1801-1807 рр. першого в світі офтальмологічного журналу «Офтальмологічна бібліотека», видавцями якого були Геттінгенський професор Гімлі та віденський професор І. Шмідт. У цьому періодичному виданні описувалися нові методики діагностики порушень зору та їх лікування, подавалися офтальмогігієнічні поради до збереження зору і т. ін., що сприяло застосуванню більш-менш наукових способів організації навчального процесу в спеціальних навчальних закладах для сліпих.

Систематичне навчання сліпих у Німеччині розпочалося в першому десятиріччі ХІХ століття. У 1806 році завдяки Валентину Гаюї в Берліні виникла державна установа – Берлінський інститут сліпих, який до середини ХІХ ст. працював за розробленими В.Гаюї інструкціями. Протягом наступних 20-ти років у Дрездені та Бреславлі також були організовані інститути сліпих [219].

Приблизно до половини ХІХ ст. навчання сліпих у Німеччині спиралося на досвід Франції та Австрії. Починаючи з другої половини ХІХ ст. сформувався німецький напрям у тифлопедагогіці. Теоретичною основою німецької системи освіти незрячих було твердження про неповноцінність сліпих. Вважалося, що ремісниче навчання є головним для сліпих, оскільки після школи вони мають знайти якусь роботу, щоб утримувати себе. Випускникам спеціальних шкіл надавалася допомога – для несімейних організували інтернати та підбирали доступну роботу, сімейних відправляли додому. Випускникам також призначали опікунів, які мали їм допомагати в складних життєвих ситуаціях. Іноді працюючим незрячим навчальна установа надавала матеріальну допомогу. Для професійно неспроможних створювалися притулки, де за ними доглядав спеціальний персонал. Така система отримала назву саксонської (за місцем її поширення – Саксонії) [358, с. 41-42]. Ця система не була досконалою, оскільки кінцевою метою закінчення школи було отримання професії, а незрячі ремісники-одинаки не могли конкурувати з майстернями та фабриками навіть за умови допомоги системи патронату. Позитивним у цій системі було те, що більшість шкіл сліпих утримувалася за рахунок держави, здійснювалася турбота про майбутнє випускників та надавалася робота.

Щодо сліпих дітей із забезпечених сімей, то з ними організувалося індивідуальне надомне навчання, вони мали можливість вступити до вищого навчального закладу.

Справжній перелом у забезпеченні правами незрячих відбувся у 1873 році, коли у Німеччині було прийнято закон про обов'язкове навчання сліпих, глухих та розумово відсталих дітей [277].

У 70-х роках ХІХ ст. в Німеччині виникли нові типи навчальних закладів для сліпих – екстернати, що давало можливість організувати навчання для приходящих незрячих та класи для розумово відсталих сліпих дітей.

Значним внеском для розвитку світової практики навчання незрячих стали розроблені тифлопедагогами Августом Цейне, Йоганном Кни, Вальтером Лахманом, Карлом Георгі, Емілем, Куллем, Мартіном Кунцем та ін. німецькі технології викладання сліпим дітям [217].

В Англії перша школа для сліпих була відкрита в м. Ліверпулі у 1791 році. Ця та інші школи (в містах Брістоль та Единбург) відкривалися та існували за рахунок благодійних коштів. Основна увага в них приділялася навчанню ремесел, а не основам наук, тому їх випускники (як і в Німеччині) потребували в майбутньому самостійному житті значної допомоги. Одночасно в Англії існували різноманітні благодійні спільноти, що надавали допомогу сліпим удома. Значну частину такої допомоги складало релігійне виховання. У 1805 р. у Лондоні була відкрита спеціалізована лікарня з лікування захворювання органа зору, а 5 вересня 1863 р. засновано Гейдельберзьке офтальмологічне товариство - перше наукове об'єднання лікарів-окулістів, яке також прийняло активну участь у популяризації справи навчання незрячих [217; 219].

У другій половині XIX ст. в Англії різко розмежувалася система навчання для дітей із забезпечених та незабезпечених сімей. Для незабезпечених сліпих здійснювалася ремісничка підготовка в спеціальних школах або вдома за рахунок благодійних коштів. Для забезпечених незрячих створювалися спеціальні платні навчальні заклади, закінчивши які, вони могли вступати до привілейованих вищих навчальних закладів.

Наприкінці XIX ст. в Англії виникла система спільного навчання сліпих та зрячих. Принцип дії системи був таким: виділялися спеціальні вчителі, котрі двічі на тиждень увечері збирали сліпих учнів різних класів масових шкіл для проведення з ними спеціальної роботи. Така система навчання отримала назву Лондонської, оскільки була започаткована в цьому місті [219].

Англія стала піонером у створенні мережі бібліотек, доступних для незрячих. Перша бібліотека була створена у 1882 році, а до кінця століття їх у країні налічувалося вже більше сотні [277, с. 166].

Система шкільного навчання сліпих в Англії являла собою власну модель, у якій поєднувалися організаційні принципи навчання незрячих з французької та німецької систем. Відмінною рисою був напрямок роботи зі сліпими вдома та спеціальна допомога сліпим при сумісному навчанні. Обравши власну дорогу, Англія на перетині XIX та XX ст. мала 70 інститутів для сліпих (для порівняння: у Німеччині налічувалося 34, у Франції їх було 28) [219].

Видатними тифлопедагогами XIX ст. в Англії були Вільям Мун та Томас Армїтедж.

Аналіз досвіду навчання незрячих у XIX ст. у Європі засвідчив, що у цій частині світу відбулися події, що призвели до розширення громадянських прав інвалідів по зору, введення обов'язкового початкового навчання для всіх дітей, внаслідок чого почали запроваджуватися національні системи спеціальної освіти незрячих.

У створенні перших спеціальних шкіл для незрячих брали участь і приватні особи, і священнослужителі, і тифлопедагоги, і лікарі, і державні чиновники. Досвід Європи показав, що механізми фінансування системи спеціальної освіти можуть бути різними: від благодійності приватних осіб до державного фінансування.

Позитивну роль у розвитку тифлопедагогіки відіграли тогочасні досягнення офтальмології, фізіології, психології, педагогіки та ін. наук. Але, на жаль, не всі питання навчання та виховання сліпих дітей були вирішені. Основними причинами цього були теоретична неспроможність та слабка експериментальна основа тифлологічних досліджень.

Ще одну причину повільного розвитку системи закладів для незрячих пояснив відомий німецький тифлопедагог Ф.Цех. Аналізуючи історію навчання та виховання сліпих в Європі, він відмічав відокремленість, замкненість спеціальних освітніх закладів. Ф.Цех вважав, що якби вчителі шкіл для сліпих мали змогу на той час обмінюватися думками, вони б обов'язково об'єдналися у вирішенні багатьох спірних питань виховання та

навчання незрячих дітей, але кожна зі шкіл працювала окремо, ховаючи та охороняючи те, що напрацювала роками [469, с. 128].

Таким чином, вивчення теорії та практики навчання незрячих за кордоном дозволяє дійти висновку, що в кінці XVIII-XIX ст. у розвитку світової тифлопедагогічної думки (Франція, Австрія, Англія, Німеччина та інші країни) ідеї формування особистості сліпого, можливості його навчання займали чільне місце. У цей період у складі загальної педагогіки з'явився новий напрям – тифлопедагогіка, наука про навчання та виховання сліпих. Найбільш широкого розповсюдження вона набула у Франції та в Німеччині в XIX ст.

Виникненню науки тифлопедагогіки сприяв стрімкий розвиток офтальмології, викликаний низкою відкриттів другій половині XIX ст., які мали першочергове значення не тільки для офтальмології, але й для практики навчання незрячих. Ці відкриття пов'язані головним чином з іменами великих учених Г.Гельмгольца, А.Грефа, Ф.Дондреса, Яна Пуркін'є, А. Крамера. Завдяки їх роботам була вивчена фізіологія і патологія косих м'язів, зміна поля зору при різних захворюваннях, розроблено вчення про аномалії рефракції і акомодатції, вперше дано систематичний опис астигматизму. Найважливішими досягненнями хірургії ока XIX ст. були операції з приводу косоокості, енуклеації очного яблука.

Аналіз становлення теорії та практики навчання сліпих у Європі необхідний для розуміння цього ж процесу на території тогочасної України, оскільки країна не лише була територіально наближена до деяких зазначених вище держав, але й мала науковців, які поділяли думки європейських учених щодо розвитку освіти взагалі, й тифлопедагогіки зокрема.

Необхідно також відмітити, що, досліджуючи становлення теорії та практики навчання сліпих в Україні, слід зважати на те, що в той час Україна входила до складу Російської імперії і всі теоретичні та практичні розробки російських учених з цих питань розповсюджувалися по всій території імперії. Центром становлення теорії та практики навчання і виховання незрячих людей стала тогочасна столиця Росії Санкт-Петербург.

Початок XIX ст. – це період становлення та розвитку системи державного прихистку в Росії. В цей час у Російській імперії і, зокрема в Україні, було створено державну систему прихистку інвалідів та «убогих», яка підпорядковувалася органам адміністративного управління. Спочатку про навчання сліпих питання ніхто не ставив, все зводилося лише до якоїсь одноразової допомоги або догляду за ними.

У той час у економічно відсталій Росії лютували інфекційні захворювання, що викликають сліпоту (віспа, трахома, гонобленорея та ін.). Положення сліпих було жахливим, що знайшло яскраве відображення в творах мистецтва і літератури того часу (наприклад, картина «Сліпці» художника Н.Л.Ярошенко, повість «Сліпий музикант» В.Г.Короленка та ін.) Завдяки жертвам ряду прогресивних діячів того часу, в тому числі деяких членів царської сім'ї, а також високопоставлених чиновників і представників російської медицини, були відкриті перші благодійні спеціалізовані очні

лікарні. 11 лютого 1805 року газета «Московские ведомости» повідомила про відкриття «особливої лікарні для лікування страждених очима» при клінічному інституті Московського. Це була перша в світі спеціалізована очна лікарня (згоріла під час пожежі в 1812 р.). Аналогічна очна лікарня була створена в Санкт-Петербурзі в 1806 р. Тобто, можна вважати, що на початок ХІХ ст. в Росії надавалася кваліфікована медична допомога незрячим.

У 1803 році французького тифлопедагога В.Гаюї Олександр І запросив до Росії з метою відкриття першої російської школи для сліпих. Одразу ж після запрошення педагог почав готуватися до поїздки. В.Гаюї планував, що за рік перебування в Росії він створить там аналог Паризького інституту сліпих, забезпечивши його всім необхідним обладнанням; на прикладі запрошеного із собою незрячого учня продемонструє росіянам освітні можливості сліпих, довівши необхідність їх навчання; підготує собі послідовника із росіян і залишить його керувати інститутом; створить типографію, що видаватиме підручники та книжки шрифтом Брайля. Але, як зазначав О.І.Скребицький, «не зная страны, в которую его приглашали, Гаюи в простоте сердечной предполагал, что практика его страны осуществима и в России! Как горько ему пришлось разочароваться в этом убеждении» [386, с. 15].

На цей час у Росії з Францією існували натягнуті політичні відносини, що дещо затримало його приїзд за місцем призначення.

Валентин Гаюї прибув до Росії у 1806 році разом з сім'єю та сліпим вихованцем Фурньє. Майже півроку він не міг розпочати задуману та добре сплановану справу: два місяці шукали російського педагога, декілька місяців – сліпих дітей, три місяці міністр освіти не мав можливості ознайомитися з переданими йому паперами.

Нарешті в 1807 році був відкритий Інститут для сліпих у Санкт-Петербурзі. В.Гаюї була проведена значна підготовча робота до відкриття цього закладу. У своєму «Проекті закладу для сліпих в Петербурзі» він визначає, що метою навчання незрячих є позбавлення їх бездіяльності, яка сприяє виникненню вад у поведінці. Учений вважав, що сліпих потрібно навчати корисним видам роботи, і ця справа має бути обов'язком держави. Але, висуваючи вимоги освіти всіх сліпих, він розмежовує завдання освіти багатих і бідних. Бідні незрячі повинні засвоїти вміння та навички, які б давали можливість заробляти їм на навчання, а багаті – навчатися різним наукам, літературі, мистецтву тощо [281; 386].

У листі до міністра освіти Росії від 29.11.1806 року В.Гаюї визначав такі основні завдання освіти сліпих:

1. Надати можливість сліпим чимось займатися, позбавити їх бездіяльності, відучити від поганих звичок та вад.
2. Повернути суспільству бездіяльні, але здорові руки поводитирів, які існують за рахунок благодійності.
3. Бідним людям дати джерело існування, можливість позбутися жебракування та злидарства.

Таким чином, завдяки значній підготовчій роботі першого французького тифлопедагога, у 1807 році при Смольненській богадільні в Санкт-Петербурзі було відкрито перший російський навчальний заклад для сліпих (керівником його став Валентин Гаюї), який у 1881 році був реорганізований у спеціальну школу для сліпих дітей, що існує й до сьогодні.

Незважаючи на незначну кількість учнів, недосконалий зміст і методи навчання, заклад продемонстрував можливість створення системи навчання сліпих в Росії, можливість залучення їх до повноцінного суспільного життя. На основі узагальнення досвіду роботи педагогів цього інституту було закладено фундамент для заснування та розвитку російської тифлопедагогічної науки та практики.

Важливим завданням роботи інституту вважалося надання, окрім елементарних знань, професійної підготовки незрячим вихованцям, яка одночасно (на думку В.Гаюї) є й засобом корекції особистості. Програми навчання сліпих в інституті не збереглися, але, вивчивши ряд збережених установчих документів, можна зробити припущення, що їх було дві: одна – для бідних, друга – для багатих учнів. Дітей з бідних сімей навчали читанню, музиці, книгодруку, рукоділлю та іншим видам ручних робіт (плетінню кошиків, переплетінню сидінь для стільців тощо), тобто тим професіям, які в подальшому житті зможуть матеріально забезпечити незрячих. Дітей заможних батьків навчали читанню, письму, історії, географії, музиці, поезії, тобто давали можливість їм займатися науками, літературою, мистецтвами для задоволення духовних та культурних потреб. Вивчення Закону Божого було обов'язковим для всіх учнів. Музиці ж В.Гаюї відводив другорядне значення, як додатковій професії.

Надаючи особливого значення принципу конкретності у викладанні сліпим, він пропонував поряд з використанням спеціально виготовлених засобів навчання (дошка Саундерсона, рельєфні карти, глобуси тощо), широко застосовувати посібники для зрячих, пристосовуючи їх до сприймання незрячими. Провідним у викладанні всіх навчальних предметів був усний метод, розрахований на добре розвинене слухове сприймання незрячих. Значну роль у навчанні сліпих Гаюї відводив вчителю, його високим моральним якостям, умінню бути вимогливим, терплячим, добрим щодо учнів [386].

У заснованому В.Гаюї Петербурзькому інституті сліпих дітей були надруковані перші книги для сліпих у Росії: «Краткие начальные основания российской грамматики» (1810 р.), ноти для сліпих, книги релігійного змісту та ін. Таким чином було покладено початок існування першої в Росії шкільної бібліотеки для сліпих.

Проаналізувавши педагогічні погляди Валентина Гаюї відносно завдань, методів, прийомів та змісту навчання сліпих, можна дійти висновку, що для тогочасної Росії вони були прогресивними та відповідали рівню розвитку суміжних наук. Прогресивні російські тифлопедагоги кінця ХІХ ст. високо оцінили досвід роботи вищезазначеного інституту для сліпих.

У 1817 році В.Гаюї повернувся до Франції, але його не прийняли на роботу навіть до інституту, який він колись заснував. Держава не вибачила видатному тифлопедагогові революційного минулого. Гаюї проживав у свого брата, помер у 1822 році в лікарні та був похований на благодійні кошти. Пізніше його могилу було знайдено та встановлено на ній пам'ятник.

У 1819 році, ще за життя В.Гаюї, інститут для сліпих у Петербурзі був підпорядкований благодійній організації «Людинолюбне товариство» і поступово змінив свій статус навчального закладу на статус закладу для прихистку дорослих незрячих. Таким чином, перший у Росії навчальний заклад для сліпих на довгий час перетворився на богадільню.

Коментуючи діяльність В.Гаюї в Росії, М.М.Малофєєв відзначає, що перша спроба організації шкільного навчання сліпих дітей зазнала тут повного провалу. Ініційоване Олександром I перенесення західної освітньої моделі на вітчизняний ґрунт не дало позитивного результату [271].

Якщо в Європі появу державних спеціальних шкіл можна вважати результатом політичних і економічних реформ, секуляризації громадського життя, законотворчості в області цивільних і майнових прав, розвитку науки (філософії, медицини, педагогіки), відкриття університетів, росту загального числа світських шкіл, друкарства, переосмислення прав людей із сенсорними порушеннями, нагромадження успішного досвіду їхнього індивідуального навчання, то відкриття спеціальних шкіл у Росії відбулося під впливом знайомства монарха із західноєвропейським досвідом і було обумовлено прагненням перенести його на вітчизняний ґрунт силами запрошених учителів. Минаючи етап «нагромадження досвіду індивідуального навчання», Росія в готовому вигляді запозичила західну модель організації спеціального навчання – спеціальну школу [271].

Отже, на відміну від Західної Європи, в Росії не склалися всі необхідні соціокультурні передумови для усвідомлення можливості й доцільності навчання дітей із сенсорними порушеннями, але при цьому була запозичена модель організації їхнього навчання й створений прецедент відкриття в столиці спеціальних шкіл.

Історики дефектології звинувачують у цьому тогочасну державу, тоді як М.М.Малофєєв вважає, що головною причиною стали пасивність та незацікавленість російського суспільства, бездіяльність міської влади та чиновників від освіти [271, с. 3-10]. На початку ХІХ ст. в імперії не знайшлося людей, які могли хоча б зацікавитися ідеєю навчання незрячих, хоча наука офтальмологія (розвиток якої в Європі сприяв становленню системи навчання незрячих) вже зародилася, про що свідчить той факт, що в 1818 році в Медико-хірургічній академії в Петербурзі була відкрита перша в Росії самостійна кафедра офтальмології, що проіснувала до 1835 року.

Російські чиновники поставилися до ініціативи Олександра I про відкриття навчального закладу для сліпих як до примхи, тому важлива справа звелася до імітації діяльності. У результаті, прийнявши старт одночасно з країнами-лідерами допомоги сліпим, Росія різко пригальмувала у розв'язанні цієї проблеми [273, с. 74-82].

До другої половини XIX ст. у незначної, але активної та незалежної частини інтелігенції сформувалося розуміння необхідності відкриття училищ для незрячих дітей. На цей час вже існував створений відомим французьким тифлопедагогом Луї Брайлем (1809-1852) алфавіт для сліпих, що дало змогу розпочати книгодрукування для незрячих у всьому світі.

На жаль, у цей період французька тифлопедагогіка здійснювала негативний вплив на теорію та практику навчання сліпих у Росії. Для неї характерною була організація шкіл на благодійні кошти, що призводило лише до опікування сліпими, але не сприяло підготовці до самостійного життя випускників. Надмірним у французьких школах на той час було захоплення музичною спеціалізацією незрячих, адже не кожен сліпий мав музичні здібності.

Дуже актуальним питання освіти незрячих у Росії стало після чергової російсько-турецької війни 1877 року, коли з'ясувалося, що в результаті бойових поранень, інфекційних та інших хвороб сотні солдат втратили зір і залишилися без перспективи на гідне існування. Думку про державну організацію суспільного прихистку сліпих висловив видатний державний та суспільний діяч Костянтин Карлович Грот (1815–1897 рр.) ще в 1840-х рр. У 1877 році його було призначено на керівну посаду в «Главное Попечительство для пособия нуждающимся семействам убитых и раненых в русско-турецкой войне». Працюючи на зазначеній посаді, К.К.Грот дійшов висновку, що серед поранених значний відсоток складають осліплі під час бойових дій воїни і їм потрібна спеціальна допомога. Він організував медичну комісію з військових та цивільних окулістів на чолі з відомим у Росії офтальмологом Олександром Іллічем Скребицьким (1827 – 1915 рр.). Комісія встановила, що за показниками кількості сліпих (не лише в результаті військових поранень, а й з інших причин) Російська імперія займає перше місце в Європі. Результати своєї експертизи О.І.Скребицький виклав у брошурах «Между слепых солдат» (1879 р.) та «О распространении слепоты и распределении слепых в разных местностях России» (1886 р.), в яких також зазначав, що необхідно створити патронажні служби на державному рівні з метою соціальної допомоги сліпим [273, с. 74-82].

К.К.Грот високо оцінив висновки роботи вказаної вище комісії та запросив О.І.Скребицького до розробки проекту створення особливого координаційного органу, який мав офіційну назву «Попечительство императрицы Марии Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны» [24, арк. 1] (далі – «Товариство піклування про сліпих»). Зазначений проект отримав серйозну підтримку як з боку медиків, так і з боку прогресивно налаштованих діячів науки й культури. Олександр II ознайомився з проектом і 13 лютого 1881 року затвердив Статут «Основныя начала для деятельности Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых» [24, арк. 3] та персональний склад цієї установи.

Основними завданнями діяльності даного благодійного закладу були визначені прихисток, виховання, навчання, розвиток сліпих дітей та

підготовка їх до самостійної діяльності; піклування про дорослих сліпих шляхом розміщення їх у спеціальних закладах, де вони могли б вивчати доступні ремесла та існувати без сторонньої допомоги і працювати, і діяти, по можливості, самостійно, а також підтримка їхніх сімей чи тих осіб, які б взяли їх на своє утримання, або через розміщення в богадільні чи інші інституції неспроможних до праці, хворих та пристарілих [24, арк. 5].

«Товариство піклування про сліпих» було установою приватною й користувалося покровительством уряду та імператорської сім'ї, існувало на кошти, передані з «Главного Попечительства для пособия нуждающимся семействам убитых и раненых в русско-турецкой войне», щорічних членських внесків, плат за навчання, виручці від продажу виробів незрячих учнів, концертів тощо [112].

Зазначена установа мала право відкривати в усіх частинах імперії свої відділення, а також заклади для прихистку, навчання й виховання сліпих та очні лікарні й відповідні амбулаторії, утримуючи їх на свої кошти.

На думку М.М.Малофєєва [273, с. 74-82], створенням цієї організації держава сприяла прояву приватної ініціативи і водночас намагалася керувати нею, підкорювати вільне волевиявлення підданих власним уявленням про політичну доцільність. Чиновники від сфери соціальної опіки та освіти не надавали реальної допомоги філантропам і педагогам-ентузіастам, вони бажали регламентувати та контролювати дії приватних осіб. Як приклад М.М.Малофєєв наводить історію заснування перших училищ для сліпих у Санкт-Петербурзі та Москві.

Першим російським містом, де почала створюватися школа нового типу для сліпих дітей, стала Москва. Ініціатором цієї події був обер-пастор євангелістсько-лютеранського храму Апостолів Петра і Павла єпископ Генріх Генріхович фон Дікгоф (1833-1911), активний член більше сорока благодійних організацій. Під час приватних закордонних подорожей Дікгоф намагався відвідувати зразкові європейські благодійні та навчальні заклади для дітей-інвалідів з метою вивчення досвіду їх роботи та його передачі землякам у Москві. Дікгоф ознайомився з організацією та практичною діяльністю інститутів сліпих у Відні, Ганновері, Дрездені, швейцарських училищ в Іланці та Лозанні. Він спеціально вивчав наукові праці з тифлопедагогіки К.Георгі, Й.Клейна, А.Цейне, швейцарця Б.Гирцеля, який видав Біблію рельєфним шрифтом.

Під час однієї з подорожей він познайомився з імператрицею Марією Олександрівною, дружиною майбутнього імператора Олександра II, і повідомив їй про свої плани стосовно організації навчання сліпих в Росії. Імператриці сподобалася ця ініціатива. 19 липня 1871 року Дікгоф подав Марії Олександрівні доповідну записку з проектом організації спеціального навчання в Росії. На Міжнародній політехнічній виставці у 1872 році Дікгоф представив експозицію спеціальних посібників з питань навчання глухонімих та сліпих дітей, виданих в Австрії, Англії, Німеччині, Франції, Швейцарії, а також дві власні брошури: «Про глухонімосту» та «Про виховання та навчання сліпих дітей». У них автор знайомив співвітчизників з

європейським досвідом допомоги дітям з порушеннями слуху та зору. Такі дії Дікгофа були схвалені імператрицею та спонукали його до пропозиції створення опікунської організації. Цю ідею підтримали князь О.Б. Мещерський, князь Д.М.Голіцин, брати Боткіни, Г.І.Браун, І.Ю.Давидов, В.Д.Коншин, К.К.Шильдбах, Д.Д.Шумахер та ін., які організували в 1874 році Раду засновників. Був підготовлений проект уставу «Товариства піклування про сліпих», який направили на узгодження до Міністерства внутрішніх справ. Уряд дозволив відкрити навчальний закладах для сліпих за умови підготовки приміщення та збору початкового капіталу сумою 20 тисяч рублів. Але протягом двох років було зібрано лише половину необхідних коштів, а час, відведений Міністерством на організацію училища, збіг [371].

Завдяки втручання московського генерал-губернатора князя В.А. Долгорукова вдалося домогтися відтермінування відкриття школи. Зіткнувшись з бюрократичними перепонами, засновники створили Розпорядчий комітет, члени якого взяли на себе завдання пошуку коштів та приміщення для училища. Розпорядчий комітет опублікував і поширив серед москвичів брошури, в яких розповідалося про мету та зміст їхньої благородної діяльності. На жаль, не всі люди погоджувалися з завданнями діяльності цієї організації. Г.А.Адлер зазначала, що «справі заважали песимісти, які стверджували, що діти, які назавжди втратили зір, після закінчення курсу навчання в закладі не зможуть застосувати на практиці набуті ними знання, не зможуть своєю власною працею здобувати засоби на прожиття. Вони стверджували також, що школи для сліпих дітей із бідних селянських сімей зовсім не потрібні, оскільки в подальшому житті ці діти будуть позбавлені тієї турботи, якою опікували їх у навчально-виховному закладі» [370, с. 7-8].

З метою підготовки тифлопедагогічних кадрів Рада направила до Німеччини Єлизавету Олександрівну Фрезе, яка була одним із авторів нового Уставу «Товариства піклування про сліпих» і за власні кошти пройшла стажування в Дрезденському інституті для сліпих. Після свого повернення Є. О.Фрезе (оскільки школа все ще не була відкрита) розпочала навчання сліпих дітей у притулку принца Ольденбурзького, відкритого при богадільні Московського Дамського товариства піклування про бідних.

За рік члени Розпорядчого комітету змогли зібрати відповідну суму і в 1882 році відкрився Московський навчально-виховний заклад для сліпих, де навчалось двадцять вихованців з Москви та Московської губернії незалежно від віросповідання та походження.

Училище знаходилося на орендованій площі будинку Віри Іванівни Фірсанової та складалося з двох відділень: шкільного й ремісничого [386, с. 8]. Оскільки серед московських ентузіастів більшість становили лютерани та православні німці, особливий акцент був зроблений на навчання ремеслам, як і в Німецькій моделі. Вони вважали важливим завданням навчання виховання самостійності та економічної незалежності випускників, їх здатності забезпечити своє життя власною працею. За три роки школа була забезпечена необхідним обладнанням для друку книжок шрифтом Брайля і почала

видавати оригінальну навчально-методичну літературу. Таким чином, внаслідок бюрократичних перепон від моменту представлення Дікгофом доповідної записки імператриці Марії Олександрівні й до відкриття московського училища пройшло одинадцять років.

За цей період імператор Олександр III змінив на троні Олександра II і прохання, звернене до однієї імператриці, виконала інша – Марія Федорівна. Внаслідок бюрократичного зволікання Москва поступилася першістю Санкт-Петербургу. Там школа для сліпих була відкрита у 1881 році завдяки старанням Костянтина Карловича Грота.

Як було зазначено вище, після організації «Товариства піклування про сліпих» в Росії К.К.Грот відвідав різні установи для незрячих у багатьох містах Західної Європи і встановив зв'язки з їхніми керівниками А.Бютнером, С.Геллером, М.Кунцем. У результаті цих знайомств він поступово захопився ідеєю навчання сліпих ремеслам, щоб вони могли існувати в суспільстві без допомоги сторонніх. Перше невеличке училище для сліпих, куди була переведена група дітей з «Людинолюбного товариства», К.К.Грот відкрив у 1881 році у Санкт-Петербурзі на базі колишнього інституту для сліпих.

На основі вивчення досвіду роботи інститутів для незрячих Західної Європи у Росії розроблялася своя власна теорія навчання та виховання сліпих. Одним із її розробників став О.І.Скребицький, який ознайомився з роботою закордонних закладів для сліпих і зміг критично підійти до існуючих тоді іноземних систем навчання та виховання незрячих. Він висловив прогресивні погляди при оцінці можливостей сліпої людини, вперше сказав про необхідність поділу сліпих на категорії залежно від складності очного захворювання, докладно описав прийоми навчання та навчальні посібники для сліпих. Ряд ідей, висловлених О.І.Скребицьким, були прогресивними для того часу і залишаються важливими й сьогодні. Але деякі погляди О.І.Скребицького суперечили поглядам членів Ради «Товариства піклування про сліпих», тому він вийшов з Ради.

З метою централізації діяльності спеціальних навчальних закладів для незрячих у Російській імперії Рада «Товариства піклування про сліпих» 6 травня 1888 року затвердила «Руководство для открытия, содержания и ведения училищ для слепых детей Мариинского Попечительства для призрения слепых». Зазначений документ став основою для теоретичних, практичних та організаційних розробок в освіті незрячих дітей. В «Руководстве» було закладено основні теоретичні та організаційні засади навчання і виховання сліпих дітей, що спиралися на засади російської системи загальної освіти в кінці XIX ст. У ньому було розписано зміст кожного року навчання дитини протягом усього часу перебування сліпих учнів у спеціальному навчально-виховному закладі [362].

«Товариство піклування про сліпих» дотримувалося німецьких тифлопедагогічних поглядів, тому передові тогочасні російські тифлопедагоги вели боротьбу з розповсюдженням брайлівського шрифту (створеного французом) в країні.

Першою розповсюдженням цього шрифту зайнялася жінка Ганна Олександрівна Адлер (1856-1924), яка організувала брайлівську типографію і надрукувала у 1885 році «Сборник статей для детского чтения» для сліпих, куди увійшли класичні твори російських письменників, біографії відомих людей, в тому числі Луї Брайля [370].

У цей час Україна перебувала в складному соціально-економічному стані, на дуже низькому рівні розвитку була медицина, а інфекційні хвороби, що призводять до сліпоти і навіть смерті, були широко поширені. В таких умовах не могло йти мови про виявлення, обстеження, облік сліпих, не кажучи про їх навчання та виховання. Хоча історії української тифлопедагогіки відомі окремі випадки досить вдалих спроб навчання сліпих дітей у домашніх умовах завдяки ентузіазму їхніх батьків.

Але, на жаль, до середини ХІХ ст. на території тогочасної України навчання незрячих не велося, хоча деякі представники прогресивної частини суспільства піднімали ці питання з метою привертання уваги держави до освіти незрячих (К.К.Грот, О.Х.Андріяшев, О.І.Скребицький та ін.).

Зважаючи на те, що перші школи для незрячих у Європі існували за рахунок благодійних коштів, їхні керівники більше переймалися тим, на які фінанси утримувати дітей та як їх виховати в релігійному дусі, а не якістю освіти. Але сам факт визнання державою можливості та необхідності навчання хоча б частини незрячих дітей став першим кроком у справі становлення вітчизняної тифлопедагогіки.

Таким чином, аналіз становлення теорії та практики навчання незрячих в Європі та Росії свідчить, що вони на пряму залежали від рівня розвитку суспільства в цілому та педагогіки зокрема; від розвитку наукового мислення та наук, які прямо чи дотично пов'язані з проблемами зору; від еволюції менталітету та ставлення суспільства і держави до даної категорії людей.

Висновки до другого розділу

Аналіз історичної літератури показав, що становище незрячих людей завжди залежало від пануючих у суспільстві ідеологій, що втілювалися у політиці держави, громадянином якої був незрячий.

У Київській Русі навколо аномальних дітей була створена атмосфера народної доброти та співчуття, на відміну від Середньовічної Західної Європи, де сліпі особи не мали ніяких прав, а часто їх просто знищували фізично. Як свідчать історичні та архівні джерела, значну роль в організації опіки над сліпими у ХІ – ХІІІ ст. в Київській Русі відігравали монастирі. Православна церква на власні кошти та на кошти благодійників утримувала різні богадільні, де знаходились жебраки, юродиві в тому числі й сліпі. При церквах роздавали милостиню цим людям у вигляді їжі, одягу тощо.

У ХVІ – ХVІІ ст. західні суспільні діячі починають висловлювати думки про те, що сліпі призначені не лише для того, щоб просити милостиню. Вони вважають, що це люди, які можуть працювати, заробляти гроші, самостійно проживати, а жебрацтво цих людей лише розбещує та принижує.

Соціальна робота по опікуванню дітей-сиріт та дітей різними видами порушень психофізичного розвитку в Україні розпочинається у XVII – XVIII ст., коли унаслідок посилення світської влади, поряд із церковною та приватною благодійністю, набирає сили процес оформлення державного опікування.

Вивчення теорії та практики навчання незрячих за кордоном дозволяє дійти висновку, що в кінці XVIII-XIX ст. у розвитку світової тифлопедагогічної думки ідеї формування особистості сліпого, можливості його навчання займали чільне місце. У цей період у складі загальної педагогіки з'явився новий напрям – тифлопедагогіка. Найбільш широкого розповсюдження вона набула у Франції та в Німеччині в XIX ст. Позитивну роль у розвитку тифлопедагогіки відіграли тогочасні досягнення офтальмології, фізіології, психології, педагогіки та ін. наук.

Аналіз історичних та архівних документів показав, що у Російській імперії загалом, і в Україні зокрема, на початок XIX ст. було створено державну систему соціальної опіки, яка підпорядковувалася спеціальним адміністративно-управлінським органам і складалася переважно з благодійних установ закритого типу. Водночас розширилася діяльність філантропічних товариств і приватних благодійників, результатом чого стало створення за ініціативи педагога К.К.Грота та офтальмолога О.І. Скребицького особливого координаційного органу «Товариства піклування про сліпих». Основними завданнями діяльності даного благодійного закладу були визначені прихисток, виховання, навчання, розвиток сліпих дітей та підготовка їх до самостійної діяльності. Зазначений проект отримав серйозну підтримку як з боку медиків, так і з боку прогресивно налаштованих діячів науки й культури.

«Товариство піклування про сліпих» розробляло методичні й адміністративні засади організації та функціонування училищ для сліпих по всій Імперії, й зокрема в українських містах Київ, Харків, Одеса, Чернігів та ін.

Факт визнання державою можливості та необхідності навчання незрячих дітей став однією з основних передумов становлення вітчизняної тифлопедагогіки. Створенню системи виховання незрячих та взагалі переосмислення відношення суспільства до інвалідів взагалі, і сліпих зокрема, передував довгий період розвитку суспільної думки стосовно інвалідів та організації їх освіти.

Однією з найбільш важливих передумов становлення сучасної системи навчання сліпих в Україні була наявність прогресивних засад педагогічної культури українського народу, закладених ще в часи давньоруського суспільства.

РОЗДІЛ 3. СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ СЛІПИХ ДІТЕЙ (середина ХІХ ст. – 1942 рік)

3.1. Навчання та виховання сліпих дітей на Західній Україні (середина ХІХ ст. - перша половина ХХ ст.)

Як зазначалося вище, Україна в ХІХ ст. знаходилася в складному соціально-економічному становищі, і тому про виявлення, обстеження, облік сліпих, не говорячи про їх систематичне навчання та виховання, в державі не йшлося.

Але, незважаючи на складний соціально-економічний стан країни, в першій половині ХІХ ст. відбулися значні зміни в освітній політиці держави. Цьому сприяло створення у 1802 році Міністерства народної освіти, яке керувало школами, університетами, науковими закладами та друкарнями. Та, на жаль, навіть створення профільного міністерства не допомогло запровадити організоване навчання осіб, які мали порушення зору.

У процес становлення вітчизняної тифлопедагогіки значний внесок зробили французькі тифлопедагоги, особливо ХVІІІ ст. Серед усіх французьких тифлопедагогів, які вплинули на розвиток світової теорії та практики навчання сліпих, найбільш значимими були Валентин Гаюї та Луї Брайль.

У середині ХІХ ст. прогресивні ідеї російських педагогів також позитивно вплинули на розвиток української педагогіки, в тому числі й на покращення справи навчання та виховання незрячих. На обговорення громадськості в цей період виносилися ідеї про перетворення піклувальних та «богадільних» закладів для сліпих на навчальні.

Починаючи з середини ХІХ ст. й до початку ХХ ст. землі України були розділені між багатьма державами – Росією, Польщею, Румунією, Австрією та ін. Тому, розглядаючи розвиток освіти та благодійництва в Україні, слід вести мову про розвиток шкільництва та благодійництва в рамках політики певної держави. У межах даного дослідження розглядається розвиток освіти інвалідів та благодійництва на Лівобережній Україні, яка входила до складу Російської імперії, та Західній Україні, територію якої постійно переділювали між собою західноєвропейські країни.

В ХІХ столітті Західна Україна знаходилася в складному територіальному та національному становищі. Західноукраїнські землі мали такий територіальний розподіл: Закарпаття входило до складу Угорського королівства, Галичину разом з частиною польських земель виділили в окремий коронний край – Королівство Галичини і Лодомерії, до якого на правах окремого округу входила Буковина. Такий поділ українських земель зберігався до 1918 року, коли розпалася монархія.

Вивчення історичних джерел показало, що значну роль у розвитку національної освіти відіграла революція 1848 року, яка мала позитивні наслідки для українців Галичини. Вони отримали конституційні

громадянські й політичні права, в центрі уваги постали питання національної освіти й виховання [75; 282, с. 130]. Такий політичний та соціальний стан країни сприяв розвиткові ідеї про необхідність спеціально організованого навчання та виховання незрячих.

Перший спеціальний клас для сліпих дітей на Західній Україні був створений у Львові в 1848 році на базі Львівської школи для глухонімих дітей, яка існувала на кошти громадських пожертвувань.

У 1851 році у Львові виник перший окремий спеціальний навчальний заклад для сліпих дітей в Україні. У ті роки навчання в Львові велося польською мовою, хоча цар дав дозвіл, щоб «...у всіх народних школах тих округів, де населення повністю або переважно українське, буде відбуватися наука українською мовою, однак в тих громадах східної Галичини, де польська людність творить більшість, в школах задержиться польська викладава мова...» [322, с. 39].

Оскільки перша школа для сліпих була створена переважно для польських дітей, то й навчання в ній відбувалося польською мовою, хоча там навчалися й діти українців. Заснував школу знатний польський дворянин на згадку про свого передчасно померлого сина Вінцент Заремба-Скшинський (1771-1850 рр.), який був знайомий зі справою навчання сліпих у Віденському інституті сліпих. Завдяки його активній філантропічній діяльності був створений фонд (якому він пожертвував 18000 ринських) та зібрані кошти, надані іншими громадянами, і в 1851 році у новому окремому приміщенні по вулиці Личаківській у м. Львові почала діяти школа для сліпих дітей, у якій навчалися лише хлопчики (пізніше до школи стали приймати й дівчаток) [189, с. 33-34].

На основі вивчення періодичних видань встановлено, що відкриття школи було призначено на неділю 1 червня 1851 року за участі поважних осіб. О 10 ранку в парафіяльній церкві відбулася служба, присвячена цій події. Запрошені відвідали нову школу, оглянули кухню, їдальню, спальні та інші приміщення, обладнані відповідно до останніх досягнень західної тифлопедагогічної науки [189, с. 34].

Адміністративне та фінансове керівництво здійснював на громадських засадах директорат у складі шести осіб: директора (куратора), який обирався з родовитої шляхти і робив значний грошовий внесок на розвиток закладу, католицького чи греко-католицького каноніка, урядового радника, чиновника, радника магістрату і громадянина міста. Родина Заремба-Скшинських затвердила директором школи одного з трьох запропонованих кандидатів, який мав виконувати свої обов'язки до кінця життя.

На початкових етапах існування школи членами директорату були Казимир граф Бадені (1849-1854 роки директорування), Генрік фон Фредро (1854-1868 рр.), Єжи князь Чарторійський (1868-1912 рр.), Станіслав граф Міцельський. Основні функції, які виконувала дирекція: збір фондів коштів для діяльності школи, призначення керівника школи та добір і навчання педагогічного персоналу.

Першим директором школи став Марко Маковський, який за кошти фонду пройшов відповідну 6-місячну підготовку у Відні, отримав сертифікат і залишався на цій посаді близько 45 років. Інші вчителі школи проходили підготовку для роботи зі сліпими дітьми у Відні, Празі, Парижі та інших містах Західної Європи [189, с. 35].

Школа довгий час існувала як приватно-благодійна установа за кошти, які збирав як пожертву директорат. Держава, як за часів панування Австрії, так і за часів панування Польщі, дотатувала лише утримання вчителів основних наук. Учителі професійного навчання, музики та технічний персонал утримувалися за рахунок фундаційних коштів.

За часів Австрії спеціальних навчальних закладів на її території, які б готували вчителів для шкіл сліпих, не існувало. Молоді вчителі вчилися працювати зі сліпими, переймаючи досвід роботи більш досвідчених. Після року роботи в школі для сліпих їх направляли на стажування до шкіл для сліпих у Відень чи Париж.

Термін навчання в школі складав спочатку 6, а пізніше – 7 років. Сліпих дітей приймали до школи, починаючи з 10-го року життя, і лише християнських віросповідань. Батькам необхідно було представити при вступі до школи наступні документи: свідоцтво про хрещення, свідоцтво про офіційне членство в християнській громаді в Галичині, Кракові чи в Буковині, довідку про щеплення від віспи або довідку про те, що дитина вже переохворіла на віспу, і довідку про стан здоров'я з очним діагнозом. Дітей, хворих на епілепсію та розумово відсталих, до школи не приймали. Усі ці дані фіксувалися в спеціальних журналах, які й досі зберігаються в архіві Львівської школи-інтернату для сліпих. Таким чином, можна зробити висновок, що вже в ті роки стану здоров'я сліпих дітей приділяли значну увагу.

Спеціальних навчальних програм за часів Австрії та Польщі Львівська школа для сліпих не мала, навчальний процес відбувався за програмами масових народних шкіл. Дітей навчали релігії (2 години на тиждень), польської та німецької мовам (відповідно 6 та 5 годин), грамоти (6 годин), вивчалася арифметика (6 годин), польська та австрійська історія (2 години), давалися елементарні знання з зоології та ботаніки (2 години), в позаурочний час вивчалася музика (спів, гра на фортепіано, органі й скрипці) [367, с. 41].

Велику увагу в школі приділяли підготовці дітей до майбутньої праці. Їх навчали виготовленню кошиків, щіток, плетінню матів, мережива, в'язанню, гаптуванню тощо. Рукоділля дівчаток навчала дружина директора Марка Маковського - Амалия Маковська. На конгресі тифлопедагогів у Лейпцигу в 1888 році ці роботи незрячих дівчаток були визнані кращими в Європі. Школа отримала численні нагороди та дипломи за розроблені методики трудового навчання сліпих [189, с. 41].

У школі велись спроби навчити дітей чоботарству, але, на жаль, роботи за вказаною спеціальністю випускники собі знайти не могли, тому що вона вимагала точного зорового контролю. У зв'язку з цим така підготовка була припинена. Пізніше в школі незрячих навчали спеціальності «Настроювач

фортепіано та органів».

Після закінчення школи випускниками опікувалося спеціально створене Управління. Особливо його цікавила доля дівчаток. Їм надавалася або робота, або матеріали для рукоділля, або фінансова підтримка.

Щорічно учні складали іспити, для прийому яких запрошували губернатора Галичини. У «Національній газеті» від 13 липня 1886 року було повідомлення про те, як ці іспити відбувалися та з яких предметів. Вони проходили з релігії, загальних предметів, декламації, музики та ремесел. У цій же статті також повідомлялося, що у незрячих знижений рівень інтелекту, почуття гумору і спостерігається невимушеність поведінки. На жаль, така суб'єктивна оцінка автора статті можливостей незрячих не сприяла популяризації справи освіти сліпих.

У кінці XIX ст. Львівська школа для сліпих стала одним із кращих спеціальних закладів в Європі, що було визнано на міжнародному конгресі тифлопедагогів, який відбувся в 1888 році в Лейпцигу. Необхідно відзначити, що учнів навіть забезпечували однаковою шкільною формою, чого не спостерігалось навіть у загальноосвітніх школах.

Аналіз діяльності школи, починаючи з самого початку її існування, дозволив визначити часові рамки етапу становлення першого навчального закладу для сліпих в Україні. 1851 – 1887 рр. характеризувалися інтенсивною розробкою організаційних основ, структури, методик навчання, накопиченням практичного досвіду роботи з цією категорією дітей.

Наступний етап характеризувався досягненням високого рівня навчання та виховання сліпих, удосконаленням спеціальних методик та розвитком матеріально-технічної бази. Діяльність школи набула міжнародного визнання (1888 р.). Кінцевою датою цього періоду став початок Першої світової війни (1914 рік).

До 1890 року сліпих дітей у Львівській школі вчили по текстах, надрукованих рельєфним латинським шрифтом, а писали учні шрифтом Клейна. Для цього при школі була створена невеличка друкарня, в якій друкувалися необхідні для читання сліпими учнями тексти [367, с. 41].

Починаючи з 1890 року в школі в навчальний процес була введена система письма за Брайлем, хоча паралельно деякий час вчителі використовували під час уроків шрифт Клейна, оскільки при школі існував дуже великий фонд літератури для читання, надрукований цим шрифтом.

Кількість незрячих, які бажали вчитися в даній школі постійно зростала і Марко Маковський планував будівництво нової. Але, на жаль, він помер 23.01.1894 року, не здійснивши своєї мрії.

У 1894 році діяльність школи була детально представлена на національній виставці, де бажані мали можливість оглянути план її розвитку, план майбутньої будівлі, документи, а саме: звіти, бюджети, статuti, таблиці витрат на технічне обслуговування, меню, підручники та навчальні матеріали, малюнки, колекції мінералів тощо. Але лише у 1898 році було отримано дозвіл на будівництво школи. У жовтні 1901 року по вул. Франка було побудоване нове приміщення садиби школи (в якому вона

знаходиться по сьогодні) на 60 місць, яке задовольняло потреби розвитку та орієнтації в приміщенні сліпих учнів. Автором проекту став відомий Львівський архітектор Л.Рамулт, будівельні роботи виконувала фірма уславленого українського будівничого І.Левинського. У листопаді відбулося посвячення нових будівель, приурочене до 50-річного ювілею відкриття школи, про що було повідомлено в бюлетені № 257 від 7.11.1901 року (м. Львів).

Учительство в цей період на західноукраїнських землях докладало чималих зусиль, щоб організувати свої сили в боротьбі за національну школу. Але, не зважаючи на те, що на початку ХХ століття Львівська школа для сліпих досягла високого рівня організації навчання та виховання незрячих дітей, навчання все ж таки велося польською мовою і при прийомі до школи перевага надавалася дітям-полякам. Українських дітей приймали до школи лише в тому випадку, якщо вони належали до заможних родин.

У 1905 році контингент школи складав 53 сліпих дитини. Це була єдина на той час школа в Україні, в якій існувала дошкільна група для незрячих дітей (створена у 1902 році). Відкриття дошкільної групи було продиктовано бажанням відповідати західній моделі діяльності відповідних закладів для незрячих [367, с. 39].

Педагогічний колектив школи вважав, що якість освіти незрячих дітей залежить головним чином від їхніх батьків. У ті часи в сільській місцевості, і навіть у місті, звичайні люди не піклувалися про сліпих дітей. Тому більшість з них виявлялася недостатньо інтелектуально та фізично розвиненою, була схильною до різних захворювань. Діти, які вперше вступали до школи, не були розвинені відповідно свого віку, часто вони сиділи в кімнаті нерухомо протягом кількох годин на одному місці. Тому в школі приділялося багато уваги розумовому розвитку, розвитку мовлення, фізичному вихованню, вправам та іграм на свіжому повітрі.

У школі на високому рівні була налагоджена навчально-виховна робота. Для навчального процесу було придбане спеціальне обладнання, організовані майстерні, в яких виготовляли щітки та кошики. Випускники школи складали спеціальний іспит з професійного навчання, після чого отримували посвідчення, в яких зазначався розряд їхньої робітничої кваліфікації, і йшли працювати в приватні майстерні. Такий документ полегшував пошук роботи незрячим за обраною спеціальністю. Сліпі випускники із заможних сімей організовували власні майстерні. У школі також готували настроювачів музичних інструментів та масажистів. Випускники працювали органістами в церквах, музикантами, вчителями в багатих сім'ях, однак більшість випускників не могли знайти роботи і залишалися членами товариства сліпих робочих у Львові.

Початок Першої світової війни 1914 року негативно позначився на навчальному процесі. Цей рік став початком етапу занепаду школи, який продовжувався до середини 1920-х років. Занепад був спричинений різними обставинами: об'єктивними – наслідки війни та голоду, загальна економічна та політична криза, і суб'єктивними – відсутність фінансування тощо.

Приміщення було забране Австрійським урядом для сліпих інвалідів війни, де вони перебували до кінця 1916 року, а школа закрита. Дітей батьки розібрали по домівках, а вчителі залишилися працювати зі сліпими інвалідами війни. Протягом цих років дорослих сліпих навчали читання та письма шрифтом Брайля, музиці, плетінню кошиків. Пізніше дорослих сліпих перевели в спеціально збудоване для них приміщення [189, с. 46-47].

15 грудня 1917 року школу було знову відкрито й зараховано для навчання лише 20 сліпих дітей. У зв'язку зі складним політичним та економічним становищем контингент учнів збільшувався дуже повільно: у 1923 році – 40 учнів, а в 1939 році – після возз'єднання українських земель – 60. З листопада 1923 року директорат перераховував школі невеликі кошти, яких вистачало на утримання лише третини всіх учнів. Кошти на утримання школи, призначені на 1925/1926 навчальний рік, становили 200 злотих на місяць, але ця сума не могла забезпечити повноцінний навчальний процес, оскільки під час війни було знищено навчальне обладнання, постраждали приміщення, які потрібно було відновлювати, тощо.

На той час директором школи був Станіслав граф Міцельський. З його ім'ям пов'язаний етап післявоєнного відродження школи, який тривав до 1939 року. Станіславу Міцельському довелося здійснювати навчальний процес у надзвичайно складних фінансових умовах. Він використовував усі свої можливості, вплив та зв'язки, щоб забезпечити коштами школу. Поступово у школі було проведено електричне освітлення, повністю відремонтовано системи водопостачання, дах, паркан, туалети. Були придбані музичні інструменти: 5 нових скрипок і наприкінці 1925 року нове фортепіано фірми «Sting».

На основі аналізу архівних джерел та науково-педагогічної літератури встановлено, що, незважаючи на складне матеріальне становище школи, значна увага приділялася науково-методичному забезпеченню навчального процесу. У 1925-1926 р. для шкільної бібліотеки були закуплені майже всі з останніх науково-методичних робіт у галузі психології та педагогіки і новітні художні твори. Школа також підписалася на професійні тифлопедагогічні журнали для вчителів, а саме: два польських і два німецьких. Шкільна бібліотека для сліпих учнів з книгами, надрукованими шрифтом Брайля, була дуже бідною. Але в 1926 році, заснована в Парижі американська благодійна установа, яка друкувала шрифтом Брайля книги, передала школі безкоштовно 50 томів творів Сенкевича та Жеромського і щомісяця відправляла ще 50 копій журналу, надрукованого рельєфно-крапковим шрифтом [189, с. 50].

Навчання в школі велося в цей період за навчальними програмами 7-річної школи з урахуванням особливостей зорової діяльності незрячих.

Розпорядок дня школи був таким:

6.30 – 7.00 – підйом;

7.30 – 7.45 – сніданок;

8.00 – 9.45 – заняття;

9.45 – 10.15 – другий сніданок;

10.15 – 12.00 – заняття;
 12.00 – 13.00 – ігри;
 13.00 – 13.30 – обід;
 13.30 – 14.00 – ігри;
 14.00 – 16.00 або 18.00 – заняття музикою через день;
 15.00 – 18.00 – заняття в майстернях;
 16.30 – 17.00 – чай;
 18.00 – 19.00 – вільний час;
 19.30 – 20.00 – вечеря;
 20.00 – 21.00 – повторення уроків;
 21.00 – підготовка до сну.

Після кожного уроку відбувалася 10-хвилинна перерва [189, с. 52].

У цей період умови прийому дітей до школи були наступними.

Приймалися незрячі діти християнських конфесій у віці 7 – 14 років. Батьки мали представити метрику дитини, сертифікат членства в муніципалітеті, медичну довідку із зазначенням причин та часу втрати зору, відсутності соматичних і психічних захворювань, епілепсії, свідоцтво про вакцинацію проти віспи, заяву про те, щоб забирати дитину щороку на канікули. Той, хто просить зарахувати до школи дитину, мав написати заяву, засвідчену підписом і завірену в муніципалітеті [189, с. 52-53].

Значна увага в ці роки в школі приділялася професійній підготовці незрячих учнів. Основним ремеслом, якому навчали старшокласників, було щіткарство та плетіння кошиків. Завдяки сумлінності викладачів та учнів вироби, виготовлені незрячими, вирізнялися високою якістю і мали великий попит у постійних клієнтів. У школи не було проблем з реалізацією продукції як, наприклад, у Німеччині та інших країнах Західної Європи, де спеціально наймалася компанія посередників для збуту продукції, виготовленої незрячими [367, с. 41-42].

Після закінчення школи сліпі випускники досить успішно влаштувалися працювати за спеціальністю, навіть органістами. Проблема була лише при працевлаштуванні дівчаток органістками в жіночих монастирях.

Значну увагу в школі приділяли естетичному вихованню незрячих учнів. Так, щороку у школі проводився вечір інструментальної музики та вокалу на честь Адама Міцкевича.

Педагогічний колектив школи постійно удосконалював свою професійну майстерність. З метою збагачення практичного досвіду роботи з незрячими дітьми вчителі Львівської школи брали участь у щорічних Міжнародних конгресах тифлопедагогів, які відбувалися у Відні. Актуальні питання тифлопедагогіки, що піднімалися на конгресах, потім розроблялися на методичних нарадах у школі. На жаль, наради проводилося лише двічі на рік. На них також зачитувалися накази Міністерства та Кураторії, виступали вчителі з рефератами спеціалізованих французьких, австрійських, англійських та інших журналів. Для обміну досвідом проводилися кущові наради з іншими школами для сліпих (найчастіше з Краківською) [367, с. 42].

Значну роль у підвищенні кваліфікації вчителів школи відіграли відкриті у 1921 році при Варшавському Міністерстві освіти відділ спеціальних шкіл та у 1923 році Інститут спеціальної педагогіки у м. Варшаві (нині Академія спеціальної освіти).

У результаті возз'єднання західних областей України в 1939 році в Українську державу Львівська школа для сліпих перейшла в державну власність. З цього року розпочався етап українізації навчально-виховного процесу, який тривав до початку 1940-х років.

Починаючи з цього періоду, навчання почало проводитися українською мовою, хоча частина вчителів школи поставилася до такого нововведення негативно. Тому одразу ж з початком німецької окупації педагогічний колектив школи повернувся до викладання польською мовою та до старих форм роботи. Таким чином, у 1941-1944 р. навчання відбувалося паралельно двома мовами – українською та польською. Навчальний процес відбувався за старими дещо зміненими навчальними програмами, з яких були вилучені предмети релігійного напрямку. Під час війни дітей було вивезено до Гребенова, де вони продовжили навчання.

Отже, аналіз діяльності Львівської школи для сліпих засвідчив, що це був перший в Україні спеціалізований заклад, організований за всіма відповідними західноєвропейськими вимогами до такого типу закладів, який вже за перший десяток років свого існування досяг високого рівня організації навчально-виховного процесу та став показовим для багатьох європейських шкіл сліпих.

Важливе значення для становлення системи спеціальних шкіл в Західній Україні мало відкриття у 1908 році Чернівецької школи для сліпих та глухонімих, яка знаходилася в ті часи на території української Румунії.

Школу було організовано з ініціативи української інтелігенції на благодійні кошти чернівчан. Частину коштів внесла міська страхова каса, а ділянку під забудову місто виділило безкоштовно. Спочатку було збудовано одноповерховий будинок приблизно на 30-40 учнів. Але на Буковині на той час налічувалася значна кількість сліпих та глухих дітей, які проживали в гірських районах та не мали змоги вчасно отримати офтальмологічну чи медичну допомогу. Тому кількість учнів цієї школи постійно збільшувалася, що потребувало добудови у 1910-1912 рр. ще двох поверхів приміщення. За свідченням жителів м. Чернівців, які мали відношення до школи, тут навчалася близько 70-75 учнів, з яких приблизно половина була сліпими [367, с. 45].

Утримувалися учні за рахунок плати, яку вносили їхні батьки, та за рахунок Міністерства освіти Румунії. Плата за навчання та утримання дітей була дуже високою. Якщо дитина була із села і батьки не мали змоги заплатити за її навчання грішми, то вони розраховувалися сільськогосподарською продукцією, якої мало вистачити на харчування дитини. Одяг дітям купували батьки, шкільної форми не було.

Шкільний колектив поділявся на дві групи: діти з заможних родин і діти робітників, ремісників та бідних селян. Заможні родини вносили

додаткову плату за навчання і їхні діти жили в кращих умовах.

З кожним роком навчання платня підвищувалася, тому учні закінчували лише 3-4 класи та йшли зі школи. До випускного класу мали змогу доучитися, як правило, лише 3-4 учні.

До школи приймали дітей, починаючи з 8 років. Навчальний процес тривав 8 років. Хоча більшість учнів були українцями за національністю, навчання в школі все ж відбувалося румунською мовою.

До навчального плану входили наступні предмети: релігія (6 год.), румунська мова (6 год.), арифметика (6 год.), природознавство, малювання, геометрія, історія і географія (все по 1-2 год.). Занять з фізичного виховання не було, що негативно позначилося на розвитку сліпих учнів.

Поряд із загальноосвітньою відбувалася й професійна підготовка сліпих учнів. На навчання ремеслу відводилося 12 годин на тиждень. Сліпих переважно навчали лозоплетінню. Програми з професійної підготовки не було, тому випускники робітничої кваліфікації не отримували. Після закінчення школи вони мусили найматися в учні до майстрів, щоб мати змогу самостійно працювати.

В школі широко застосовувалися фізичні покарання. Виховних груп, позакласної та позашкільної роботи не було зовсім. Після занять і роботи в майстернях учні готували домашні завдання. У цей час учні знаходилися під наглядом двох вихователів (один для хлопчиків, другий – для дівчаток). У вільний час діти гуляли в дворі. О 9-тій годині вечора всі йшли спати. У неділю батьки мали можливість взяти дитину на 2-3 години і погуляти з нею в місті [499, с. 72-74].

Аналізуючи організаційно-педагогічні основи діяльності Чернівецької школи для сліпих цього періоду можна дійти висновку, що вона не являла собою прикладу для наслідування іншими аналогічними типами шкіл, але сам факт її існування свідчив про розуміння населенням тогочасної України можливості та необхідності навчання цієї категорії дітей.

Таким чином, аналіз становлення та діяльності західноукраїнських шкіл для сліпих дітей показав, що завдяки ініціативі урядів та окремих прогресивних діячів Австрії, Польщі, Румунії та ін. західноєвропейських країн тут виникли перші спеціальні навчально-виховні заклади для незрячих дітей. Кінець XIX – перша половина XX ст. характеризувалися швидким зростанням інтересу громадськості до проблем сліпих. Пожертвування на будівництво приміщень для шкіл сліпих, на утримання незрячих є яскравим прикладом цього. У школах не було єдиної чіткої системи навчально-виховної роботи й навчання відбувалося мовою тієї країни, під чийм підпорядкуванням знаходилася школа. До звільнення західноукраїнських земель кількість шкіл для сліпих дітей на цій території була незначною, що не задовольняло потреби населення.

3.2. Виникнення та діяльність перших навчальних закладів для сліпих в Україні (кінець XIX ст. – 1917 рік)

Питання подолання наслідків сліпоти в Україні в середині ХІХ – другій половині ХІХ ст. було надзвичайно актуальним, оскільки за висновками медичної комісії, створеної з військових та цивільних окулістів на чолі з О.І. Скребицьким, кількість дітей, які осліпли після народження, значно перевищувала кількість сліпонароджених. Це були діти, які втратили зір уже на першому році життя внаслідок різних причин, переважно під час пологів матері через неохайність повивальних бабок, в результаті захворювання гнійним запаленням очей тощо. До інших причин відносилось загальне зубожіння населення, його хвороби, погане харчування тощо [151, с. 19]. У зв'язку з цим лікарі-офтальмологи, які займалися справою лікування очних хворих, зрозуміли необхідність соціалізації такої великої кількості осіб з порушеннями зору і тому почали активно долучатися до справи організації навчання та виховання сліпих дітей в Україні. Саме завдяки активній суспільній діяльності лікарів-офтальмологів і з'явилися перші навчальні заклади як на території Російської імперії, так і в Україні.

Початком становлення системи спеціальної освіти сліпих в Україні можна вважати 80-ті роки ХІХ ст., коли протягом півтора десятка років (з 1882 по 1898 рр.) почало функціонувати шість училищ для сліпих дітей: Київське, Харківське, Кам'янець-Подільське, Одеське, Полтавське, Чернігівське. Головну роль у цьому процесі відіграло створення у 1871 році «Товариства піклування про сліпих» та затвердження його Статуту у 1881 році. Основоположником і організатором справи навчання сліпих в Україні можна вважати К.К.Грота та його соратників у цій справі: О.І.Скребицького, М.Забугіна та О.Х.Андріяшева.

Училища для сліпих в Україні, як і в Росії, існували на благодійні кошти. Життєздатність училищ залежала від філантропічних почуттів благодійників. На початку існування кожного з училищ наповнення їх учнями було незначним – близько 10-50 осіб. Головна увага приділялася вихованню, особливо релігійному, та завданню прогодувати дітей. Кожне з училищ було не схожим на інші. В кожному з них існував свій статут, була своя структура, власна методика навчання та виховання незрячих.

Наприклад, Київське училище для сліпих, яким керував О.Х.Андріяшев, мало статус напівдержавної установи, а не філантропічної, його статутом передбачалися всі ознаки організованої освітньої установи, а не притулку для інвалідів.

З метою популяризації справи навчання сліпих, К.К.Грот у кожній Російській губернії заснував філії або відділення «Товариства піклування про сліпих» і на чолі кожного поставив уповноваженого від даного закладу. Уповноваженими призначалися переважно керівники акцизних управлінь, які представляли тютюнову, спиртову, чайну та ін. галузі промисловості. Ці уповноважені на місцях стали головними популяризаторами справи навчання сліпих. У всіх крамницях, де торгували горілкою, тютюном, цукром, були розвішані плакати з закликом жертвувати на створення училищ для сліпих. Не останню роль у становленні українських навчальних закладів для

незрячих відіграло і духовенство, яке протягом цілого тижня раз на рік виголошувало прохання «Товариства піклування про сліпих» жертвувати кошти на утримання та освіти сліпих.

Необхідно зазначити, що в усіх училищах для сліпих в Україні нестачі в учнях не було, вони повністю заповнювалися і виникала потреба у відкритті нових. У Росії, наприклад, існувала проблема із наповненням такого типу навчальних закладів учнями. К.К.Грот скаржився, що сліпих дітей батьки не бажали віддавати до школи і доводилося їх вмовляти. З такою ж проблемою зіткнувся і В.Гаюї свого часу в Парижі. В Україні ж ідея навчання сліпих була сприйнята суспільством з розумінням. Ще з часів Київської Русі країна постійно знаходилася під гнітом різних держав і вела постійну боротьбу за свою незалежність. Натхненниками цієї боротьби ставали народні поети та музиканти. Серед них багато було сліпих кобзарів, які закликали народ до боротьби із ворогами, передаючи в своїх піснях настрої народу, його радість та горе. Тому ці сліпі музиканти користувалися повагою українського народу і, можливо, саме з цих причин суспільство активно відгукнулося на ідею необхідності навчання цієї категорії громадян.

У 1880 році найближчий соратник К.К.Грота Олексій Хомич Андріяшев відкрив ремісничий притулок для сліпих воїнів у м. Києві. До цього року О.Х.Андріяшев був директором Київської першої гімназії (в якій працював учителем відомий діяч народної освіти, послідовник К.Д. Ушинського Тимофій Григорович Лубенець). На жаль, діяльність створеного притулку не мала позитивного ефекту, оскільки дисципліна колишніх сліпих солдат була низькою, вони не могли тут прижитися, не могли позбавитися шкідливих звичок. Отже вкладення коштів у такий заклад не виправдало себе

Зважаючи на зазначене вище, «Товариство піклування про сліпих» дійшло висновку про зміну профілю цього закладу. Саме тому в 1882 році на базі існуючого притулку на землі військово-інженерного управління Київського Військового округу на розі вул. Інститутській, 29 та Кріпосного провулку була заснована школа для сліпих. Організацією школи зайнявся її почесний директор О.Х.Андріяшев, надаючи їй усіх ознак організованої освітньої установи, а не притулку для інвалідів.

Історики дефектології висловлюють різні думки стосовно початку роботи школи, але, можливо, найбільш точною датою є 8 грудня 1883 року, коли до школи вступив перший сліпий хлопчик Григорій Бублик, до цього часу навчальний процес у школі не відбувався, хоча заклад і мав статус навчального. Притулок для сліпих ліквідували поступово: дорослі сліпі вибували, а нові не поступали [281].

У цей час почали виникати суперечки між К.К.Гротом та О.Х. Андріяшевим з приводу деяких організаційних питань. Наприклад, К.К.Грот вважав, що починати будувати приміщення школи необхідно лише тоді, коли вона міцно стане на ноги, О.Х.Андріяшев же зробив навпаки – спочатку побудував приміщення. К.К.Грот, будучи палким прихильником німецької культури, нав'язував школі допомогу німців з усіх питань організації

навчання та виховання сліпих і бюрократичне керівництво з Петербурга. О.Х. Андріяшев же вважав, що Київське відділення «Товариства піклування про сліпих» може впоратися й саме, оскільки німці не враховували менталітет українців, зв'язували ініціативу на місцях і викликали незадоволення громадськості.

Одним із питань, що викликали суперечку між О.Х. Андріяшевим та К. К. Гротом, стало друкування підручників шрифтом Брайля для незрячих в Україні. З цим проханням Олексій Хомич звернувся у вересні 1885 року до Голови Ради «Товариства піклування про сліпих» К.К. Грота. У листі він просив виділити 500 карбованців для відкриття друкарні, що друкувала б підручники шрифтом Брайля в Києві. У Санкт-Петербурзі його прохання було відхилене. Там вважали передчасним відкриття друкарні в Києві. Перша ж друкарня шрифтом Брайля таки була створена в Україні в 1889 році в Одесі, яка тоді входила до складу Херсонської губернії.

На посаду інспектора училища К.К. Грот призначив Г.П. Ломовича, колишнього директора військової прогімназії в Петербурзі, надіславши з ним Київській філії «Товариства піклування про сліпих» правила для керівництва школою, якими передбачалося, що головним керівником має бути інспектор, який відповідає за навчальну та господарську роботу школи. Але О.Х. Андріяшев вимагав незалежності від Петербурга і настояв на тому, щоб школу очолював почесний директор, якого обирає Київський відділ «Товариства піклування про сліпих». О.Х. Андріяшев не погоджувався також з К.К. Гротом стосовно запровадження в Київській школі лише шрифту Брайля. Він залишив у своїй школі вивчення дітьми унціалу. Цей предмет вивчався в школі до 1905 року, поки не перестали друкувати книжки цим шрифтом.

Проаналізувавши перший статут школи для сліпих [281], можна дійти висновку, що О.Х. Андріяшев увесь час здійснював спроби надати їй статусу напівдержавної установи, а не філантропічної. Одним з пунктів передбачалося, що учителів мала утримувати держава, але, на жаль, економічні умови України, незважаючи на прихильне ставлення її громадян до справи навчання та виховання сліпих, не дозволили реалізувати цю ідею.

Навчання в школі сліпих налагодилося не одразу. Цьому заважало співіснування школи та притулку для дорослих сліпих. У журналі «Слепец» за 1912 рік зазначалося, що у 1886 році в приміщенні школи співіснували притулок для сліпих, в якому знаходилися 12 незрячих, жіноче відділення при господині та власне школа, у якій нараховувалося 22 хлопчики. Документи свідчать, що навіть в 1903 році при закладі ще лишалися двоє незрячих сестер, які цього року були відправлені в село Ярошевка Прилуцького району на Полтавщині до притулку для сліпих.

З 1 вересня 1887 року учні школи були поділені на три відділення: підготовче, в яке входили молодший і старший класи, шкільне, в яке входили три класи, та ремісниче. Саме така структура школи передбачалася й для інших шкіл сліпих в Україні, що виникли в наступні 20 років.

У молодшому класі підготовчого відділення викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, предметні уроки, рухливі ігри зі співами, хорові співи, гімнастика, проводилися фребелівські заняття. В старшому класі підготовчого відділення викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, предметні уроки, краєзнавство, фребелівські вправи, малювання, рухливі ігри зі співами, хорові співи, гімнастика. На уроках арифметики навчали усній лічбі за допомогою спеціального пристосування - дерев'яних ящиків, в яких розміщувалися металеві цифри, що вставлялися в дірочки і за допомогою яких сліпі діти вчилися виконувати арифметичні дії. Писати учні вчилися шрифтом Брайля та Гебольда [346].

В першому класі шкільного відділення викладалися Закон Божий, російська мова, арифметика, краєзнавство, природнича історія, малювання, ліплення, хорові співи, гімнастика, технічні вправи, музика. В другому класі вивчалися Закон Божий, російська мова, арифметика, російська історія, географія, природнича історія, малювання, ліплення, хорові співи, гімнастика, технічні вправи, музика. В третьому класі вивчалися ті ж предмети, що і в другому, за винятком малювання та ліплення, технічні вправи замінювалися ремісничими заняттями [346].

На першому році навчання в ремісничому відділенні учні вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, історію, географію, хорові співи, гімнастику, певні ремесла (не менше шести годин на тиждень): виготовлення щіток, кошиків, лозоплетіння, музична освіта, дівчата вчилися шити рушники та простирадла тощо [346; 367, с. 82-88].

У подальші роки навчання на цьому відділенні сліпі учні мали удосконалювати свої знання шляхом бесід з вчителями, цікавими людьми та читання книжок з різних галузь знань.

Під керівництвом Г.П.Ломовича школа перебувала до 1896 року. Цей інспектор проявив себе за період роботи як людина низької моралі, бездушна, розпутна.

З 1896 року на посаду інспектора був призначений професор Володимир Іванович Зайончевський. З його ім'ям пов'язаний період розквіту училища. Професор був зацікавлений справою навчання та виховання сліпих. Він майже щороку виїздив за кордон, де вивчав організацію діяльності шкіл для незрячих в Німеччині, Франції, Англії та інших зарубіжних країнах з метою передачі знань учителям Київського училища для сліпих. В.І. Зайончевський проводив закупки необхідного навчально-методичного обладнання для училища, спеціальної літератури, устаткування тощо. Ця людина була високоосвіченою, надзвичайно гуманною, яка зробила значний внесок в справу навчання та виховання сліпих в Україні. Посаду інспектора училища В.І.Зайончевський займав до своєї смерті (1906 рік). Після смерті В.І.Зайончевського училищем до 1919 року керувала його найближча соратниця, дружина О.І.Зайончевська [367, с. 21-22].

Професор В.І.Зайончевський на І з'їзді діячів по відомству «Товариства піклування про сліпих» 7 липня 1901 року висловив ряд організаційних пропозицій щодо діяльності училищ для сліпих: надання вчителям та

вихователям відпусток у канікулярний період, добір персоналу училища за безпосередньої участі інспектора, встановлення для педагогічного персоналу п'ятирічної надбавки до заробітної плати та ін. [388, с. 105].

У цей період будівля школи була триповерховою: на першому поверсі училища діти навчалися, на другому - розміщувалася невеличка церква, на третьому - музей, де зберігалися кращі учнівські роботи. В училищі діти перебували до 24-х років, поступово працевлаштовувалися або поверталися додому.

У 1900 році в Київському училищі для сліпих дітей навчалось 56 учнів: 33 хлопчики і 23 дівчинки. В майстерні училища учні виготовляли щітки та кошики на суму 1185 крб. 18 коп. Київське відділення освіти навіть мало намір відкрити гуртожиток для сліпих дівчаток, використовуючи на це грошовий подарунок М.А.Терещенка (1500 крб.), що й було здійснено в 1907 році. Окрім М.А.Терещенка, патронат над училищем здійснювали також його дружина Є.М.Терещенко та донька В.М.Ханенко, лікарі Н.Д.Гончаруков та Е.Н.Неєзе, які надавали безкоштовну медичну допомогу сліпим дітям. Найважливішою подією в житті незрячих вихованців училища у ті роки була щорічна поїздка до с. Будаки та м. Євпаторії на оздоровлення за благодійні кошти.

Значна увага в училищі приділялася знайомству сліпих дітей з навколишнім середовищем, з природою, з історичною спадщиною: на прогулянки учні ходили до Києво-Печерської Лаври, Голосіївського лісу, Почаївського монастиря та ін. цікавих місць Києва.

На перше січня 1907 року в училищі було 53 учня. В звітах про діяльність училища зазначалося, що в майстернях за попередній рік виготовлено щіткових виробів на суму 1187 крб. 60 коп., кошикових виробів на суму 1635 крб. 45 коп. Восени при училищі відкрився патронат для працюючих сліпих. Патронатом передбачалося відкрити приміщення для безпритульних колишніх вихованців, щоб витрати на своє утримання вони сплачували своїми заробітками.

Важливою подією в житті Київського училища для сліпих дітей було зведення в 1907 році гуртожитку для сліпих дівчаток. Вся побудова обійшлася в 10 900 крб. 86 коп.

На перше січня 1908 року в училищі перебувало 49 вихованців. Патронат взяв під своє керівництво гуртожиток з майстернями для сліпих дівчат-працівниць, який був побудований на території училища.

На перше січня 1910 року в училищі налічувалося 53 учні. Кількість учнів у класах складала в середньому 10-20 осіб. На першому поверсі училища навчалися старші учні, на другому поверсі одне крило займали молодші класи, а інше - старші. На першому поверсі знаходилася їдальня: 4-5 столів з лавками для дітей та вчительський стіл; спочивальня для дорослих хлопців (30 ліжок) і майстерні - взуттєва та щіткарська. На другому поверсі училища були розміщені спочивальні для дорослих дівчат, роздягальня, умивальники, класи, спочивальні малюків. На третьому поверсі на одному крилі містився музей та кімнати для вчителів, на іншому - кабінет лікаря,

кімната няні та церква [з матеріалів шкільного музею].

Про високий рівень професійної підготовки сліпих учнів свідчать наступні зазначені нижче факти: в училищі замовляли щітки та кошики для заводів, вокзалу, їдалень, килимки, стільці, скрині та іншу продукцію. Весь цей товар продавався в шкільній лавці. Лозу купували в магазинах, з очерету плели стільці з візерунками та щітки. Учні ходили в майстерні з другого класу, дехто після закінчення училища залишався там працювати, отримуючи відсотки за свою роботу.

В училищі з самого початку його заснування сліпих дітей навчали музиці: гри на фортепіано, контрабасі, віолончелі, баяні. Деякі випускники потім успішно влаштувалися грати в ресторанах, де їх годували і платили гроші. Прекрасними спеціалістами були настроювачі музичних інструментів І.П.Бублик, В.М.Шаповалов, М.І.Захаренко, К.П.Сидоров, А.А.Андрєєв, М.К.Петрик. Вони ходили містом з чемоданом, на якому було написано «НАСТРОЮВАЧ». Оволодівши виконавським мистецтвом, незрячі учні навіть проводили концерти на користь бідних [з архівів шкільного музею]. Це було вперше в історії незрячих, коли не вони просили подаяння, а, навпаки, самі жертвували зрячим.

До початку революції 1917 року багато хто з випускників Київського училища для сліпих стали заможними людьми. І.П.Бублик разом з В.М.Шаповаловим та М.К.Петриком викладали в училищі музику і хоровий спів. Церковний хор приходили слухати з усього міста. Молодші діти співали у Софіївському соборі, старші виїздили до Москви та до інших міст.

Про успішну підготовку сліпих учнів до життя свідчить наступний факт. В училищі довгий час жив вихованець цього закладу Карпов Трохим Миколайович. Він мав прекрасну пам'ять, усно складав календар, знав коли і яке церковне свято, підказував священику, яке Святе Письмо читати в той чи інший момент. Після виходу з училища його взяв до себе заможний господар, призначив йому пенсію в розмірі 35 карбованців. У цій сім'ї Т.М.Карпов і дожив своє життя.

Завдяки діяльності досвідчених педагогів О.Х.Андріяшева та В.І.Зайончевського Київське училище для сліпих було на достатньому рівні забезпечене кваліфікованим персоналом та необхідним навчально-методичним обладнанням, що сприяло якісній підготовці незрячих випускників до самостійного життя про що свідчать наведені вище факти.

У 1885 році в Харкові за ініціативи відомого лікаря-офтальмолога Л.Л.Гіршмана було засновано Харківське відділення «Товариства піклування про сліпих», що діяло відповідно до «Тимчасових правил діяльності Харківського відділення Товариства піклування про сліпих» (далі – Тимчасові правила), затверджених головноуправляючим власною її Імператорської Величності Канцелярією за заснуванням Імператриці Марії 19 лютого 1884 року [367, с. 89-93].

Члени «Товариства піклування про сліпих» майже два роки збирали серед населення кошти на організацію училища для сліпих дітей і в січні 1887 року в орендованому приміщенні було організоване училище для сліпих

, в якому навчалось лише п'ятеро сліпих хлопчиків. Вчителька, яка навчала цих дітей, отримала тифлопедагогічну підготовку в Дрезденському інституті сліпих [159, с. 36].

У 1888 році в Харківському училищі виховувалося вже 17 хлопчиків та одна дівчинка.

Попечителем училища протягом 12 років з перших днів його заснування був професор Костянтин Олексійович Андрєєв. Він з великою відповідальністю ставився до потреб училища, завжди захищав його інтереси, зробив значний внесок в організацію навчально-виховного процесу своїми розумними, виваженими порадами [367, с. 94].

У 1893 році, коли училище перевели в спеціально побудоване приміщення по вул. Сумській, 55 (де й сьогодні знаходиться школа-гімназія для сліпих), кількість учнів уже досягла 60 осіб, серед яких були вже не лише хлопчики, а й дівчатка [367, с. 23]. До цього училища приймали дітей з Харківської, Катеринославської, Курської, Орловської, Воронезької, Тульської, Кубанської губерній та з Війська Донського.

Як і всі тогочасні заклади для дітей з вадами психофізичного розвитку, Харківське училище сліпих існувало на благодійні пожертвування. Першим його директором був призначений Г.О.Кузнєцов.

«Тимчасовими правилами» встановленими «Товариством піклування про сліпих» щодо діяльності Харківського відділення, затверджувалися завдання навчання і виховання сліпих дітей, навчально-виховні програми, штатний розклад персоналу тощо.

Згідно з «Руководством», училище розподілялося на молодше, старше відділення, 1-й, 2-й та 3-й класи і ремісниче відділення, де учні навчалися плетінню кошиків та виготовленню щіток [315, с. 3-5].

Відповідно до Тимчасових правил, до училища приймали дітей, які мали невиліковну сліпоту на обидва ока, віком від 7 до 11 років включно, здатність до навчання та відсутність інших психофізичних вад у розвитку. Остаточному зарахуванню дитини в училище передував випробувальний термін, який продовжувався від 1 до 2 місяців. Якщо протягом цього терміну виявлялося, що дитина неспроможна навчатися, то вона поверталася до батьків чи до опікуна. Після закінчення дитиною курсу навчання батьки у письмовій формі зобов'язувалися забрати її.

Аналіз звітів Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих» показав, що прийом незрячих дітей в Харківське училище відбувався раз на рік з 1 липня по 1 серпня. Дітей бідних батьків приймали до училища безкоштовно, а заможні батьки вносили плату в розмірі 300 крб. на рік, пізніше ця сума Харківським відділенням була зменшена до 150 крб. Оскільки нестачі контингенту учнів в училищі не було, то при прийомі до нього перевага надавалася дітям мешканців Харківської губернії. Прохання про прийом дітей подавалося до Канцелярії Ради Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих».

Аналіз шкільної документації та звітів Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих» дозволяють стверджувати, що

керівництво училища основним завданням своєї діяльності визначало виховання самостійності незрячих та навчання їх певному ремеслу, яке б дало можливість заробляти випускникам кошти в майбутньому на самостійне існування. Відповідно до основного завдання навчально-виховний процес був спрямований на розумовий розвиток та розвиток залишкових відчуттів, за допомогою яких сліпі діти мали б можливість знайомитися з навколишнім світом та опановувати ремесло.

Згідно зі звітами Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих» наприкінці XIX ст. велика увага приділялася фізичному розвитку незрячих дітей: на заняття фізкультурою виділялося не менше 20 хвилин на день, після кожного уроку відводилося 5 хвилин для розминки рук і пальців, підготовчі класи мали займатися рухливими іграми дві години на тиждень, в інших класах обов'язковими були заняття гімнастикою і рухливими іграми не менш ніж півгодини на день [317].

У 1898 році склад учнів нараховував 45 хлопчиків та 2 дівчинки. Цього ж року було розроблено нові вимоги до організації навчально-виховного процесу в Харківському училищі для сліпих. Навчання було розраховано на 8 років: 2 роки - підготовчі класи, 3 роки - початкова школа, 3 роки - ремісничі класи. Основним завданням навчання та виховання незрячих залишалися розумовий розвиток, розвиток відчуттів, засвоєння дітьми елементарних та технічних знань, навчання певному ремеслу [306].

Інспектори, які очолювали Харківське училище у цей період, були відомими педагогами та талановитими адміністраторами, завдяки чому училище вважалося зразковим. Так з 1894 року по 1907 рік інспектором училища був відомий тифлопедагог Кіндратій Федорович Лейко.

В журналі «Слепец» за 1904 рік опубліковано «Звіт Харківського відділення Товариства піклування про сліпих за 1904 р.», в якому зазначалися досягнення К.Ф.Лейка на посаді інспектора училища. Зокрема в звіті відзначалося, що він піклувався про те, щоб забезпечити учнів корисними для розвитку розвагами. З цією ж метою вихованці відвідували драматичний театр та оперу. У самому будинку училища був улаштований літературно - музичний вечір за участі самих вихованців та професійних співаків і декламаторів. На Різдво дітям наряджали ялинку та роздавали подарунки [303].

Відповідно до «Отчета Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1904 год» [313] в Харківському училищі сліпих цього року навчалось 50 дітей: 28 хлопчиків та 22 дівчаток. Бібліотека з книг, надрукованих шрифтом Брайля, налічувала 866 одиниць, а унціалом – 70 одиниць. Моделей домашніх тварин та опудал для використання їх в якості засобів навчання – 50. На той час такий рівень навчально-методичного забезпечення спеціального навчального закладу вважався високим.

У звіті також зазначалося, що в училищі навчається багато незрячих сиріт, і по закінченні його випускникам нема де подітися. Тому було запропоновано будувати гуртожитки поряд з майстернями для цієї категорії

незрячих [313, с. 167-168].

У 1905 році в Російській імперії відбулася революція. Учні й учителі Харківського училища сліпих обговорювали події у своєму місті, цікавилися новинами й нелегальною літературою. Кіндратій Федорович Лейко потурав їм. Про це дізналася місцева влада й звільнила його із займаної посади в 1907 році за небезпечне вільнодумство в питаннях виховання сліпих дітей. На його місце прийшов П.М.Захаров, людина далека від педагогіки й виховання, груба і жорстока. За часи його керівництва всі нововведення в училищі, якими пишався К.Ф.Лейко, незабаром зникли, а училище перетворилося на «богоугодний притулок». У знак протесту проти жорстоких порядків нового інспектора троє вихователів і економка залишили роботу в училищі. Одного разу біля кабінету нового начальника відбувся протест. Хлопчики й дівчата вимагали, щоб в училищі було все, як при Кіндратії Федоровичу Лейкові (прогулянки містом, спортивні заходи, екскурсії тощо). На сьогодні невідомо, чи домоглися вихованці своїх вимог, але Кіндратій Лейко в училище більше не повернувся. П.М.Захаров був відсторонений від посади в 1910 році, а інспектором призначений Володимир Олександрович Гандер, який продовжив справу Кіндрата Федоровича Лейка, перебуваючи на зазначеній посаді до 1913 року [304].

У своїй організаційно-педагогічній роботі В.О.Гандер продовжив лінію своїх попередників – прогресивних інспекторів Харківського училища для сліпих. Особливу увагу він приділяв розвитку навчання ремесел: плетінню шнурків, в'язанню щіток, ремонту чобіт, переплетінню сидінь для стільців тощо.

В.О.Гандер активно пропагував у суспільстві працю сліпих. В 1911 році вихованці училища взяли участь у сільськогосподарській і кустарній виставці, яку влаштувало Ізюмське Земство в м. Слов'янську і виставці «Дошкільне виховання» в Харкові. На них були представлені вироби вихованців училища, що викликало живий інтерес з боку відвідувачів. Деякі з них забажали приїхати до училища та ознайомитися зі справою навчання незрячих [301].

У цей ж час В.О.Гандер добився від Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих» і Земств виплати стипендій вихованцям училища для сліпих. Завдяки його діяльності у 1911 році стипендіатами стали 50 учнів училища. Стипендію сорока вихованцям виплачували 12 земських управ: Харківське, Сумське, Охтирське, Богодухівське, Валківське, Вовчанське, Зміївське, Ізюмське, Куп'янське, Лебединське, Старобільське земства та Харківське губернське земство. Як видно з наведеного переліку, до виплати стипендій і утримання дітей в училищі були залучені практично всі земські управи Харківської губернії [319, с. 56]. Ще десять вихованців училища отримали стипендії від інших діячів «Товариства піклування про сліпих». Так, учениця Віра Сопан отримала стипендію імені Імператриці Марії Федорівни, шість вихованців отримали стипендію імені М.Ф. Шелегової, один – стипендію імені Л.Л.Гіршмана, двоє – стипендії імені А.М. Виноградського та Н.А.Хрящової. Таким чином В.О.Гандер зміг матеріально

зацікавити учнів у навчанні та виробництві [301].

29 січня 1912 на засіданні Ради відділення було прийнято рішення про розширення училища і створення двох комісій: будівничої та комісії для пошуку коштів на побудову корпусу. До складу обох комісій увійшли піклувальник училища К.М.Дьяков та інспектор В.О.Гандер. Завдяки роботі комісії кошти були швидко знайдені і 3 червня 1912 року почалася закладка прибудови до основного корпусу. На початку листопада будівництво було завершено, а 9 грудня нову прибудову освячено. У зв'язку з будівництвом було вирішено закінчити навчальний рік раніше – 1 травня, дітей відправити на канікули, а сиріт – до сімей товаришів педагогів училища за відповідну плату, а новий навчальний рік розпочати з запізненням – 1 листопада 1912 року.

В.О.Гандер також вніс деякі організаційно-виховні зміни у розпорядок роботи училища. За його ініціативою було збільшено кількість походів вихованців до театрів, поїздок до інших міст та на різноманітні свята, що проводилися в місті та за його межами. Був також змінений розклад, за яким жили і навчалися вихованці училища, особливо у вихідні дні. На той час розклад училища у вихідний день був таким:

7.00 – підйом та ранкова прогулянка;

7.45 – молитва, чай;

9.00 – читання Євангелія;

9.25 – відвідування церкви;

12.10 – обід і прогулянка;

14.55 – 15.55 – заняття;

16.00 – чай, прогулянка;

18.00 – 19.00 – вечірні заняття;

19.30 – вечеря;

8.30 – вечірня молитва, сон.

Наведений приклад розкладу училища свідчить, що навіть у вихідні дні діти були задіяні у навчально-виховному процесі, а кількість годин, виділених на релігійне виховання, доводить, що основним напрямом виховної роботи на той час був розвиток духовності незрячої людини [320, с. 14-15].

Керівництво училища турбувалося не лише про розвиток та навчання своїх сліпих вихованців. Багато уваги приділялося здоров'ю незрячих учнів: при училищі була створена своя лікарня, що складалася із двох кімнат, в яких надавалася медична допомога дітям, та аптека при ній.

Завдяки діяльності В.О.Гандера Харківське училище стало найбільшим у Російській імперії, не тільки за кількістю учнів, але й за рівнем підготовки педагогічних кадрів. На цій посаді В.О.Гандер перебував до 1913 року, тому Харківське училище для сліпих очолив Мельников Петро Георгійович.

Таким чином, аналіз діяльності Харківського училища для сліпих дітей, починаючи з моменту його створення показав, що силами самих педагогів у ньому були створені умови для повноцінного розвитку незрячої дитини.

Видатні тифлопедагоги, які працювали на той час в училищі, намагалися шляхом розробки нових методів та змісту навчання забезпечити сліпим дітям всебічний розвиток та підготувати їх до самостійного життя за межами училища.

У 80-ті роки XIX ст. група інтелігентів м. Одеси, до якої входили дружина тодішнього градоначальника пані Зелена, чиновники Орлов і Данський, купець, представник одеської грецької колонії А.М.Маврокордато, доктор медицини Григорій Олександрович Міткевич, графиня Вітте вирішили відкрити в місті училище для сліпих дітей на зразок Петербурзького. Пропозиція про відкриття училища для сліпих була зроблена окружним окулістом, доктором медицини Г.О.Міткевичем на публічній лекції «Про раціональне використання окулярів». Отримані за лекцію кошти він передав на користь майбутнього навчального закладу для сліпих.

У результаті активної діяльності по зборі коштів зазначеної групи на початку 1887 року було створене Одеське відділення «Товариства піклування про сліпих» і вже в кінці цього ж року було відкрито Одеське училище для сліпих дітей. Його створення багато в чому залежало від Одеського градоначальника пана І.А.Зеленого, экс-градоначальника А.П.Косагорського та військового лікаря-офтальмолога Г.О.Міткевича (секретаря місцевого відділення опіки над сліпими).

Г.О.Міткевич зробив неоціненний внесок у становлення практики навчання сліпих дітей в Україні. На той час у країні не існувало друкарні, яка б друкувала шрифтом Брайля. Тому українська література була недоступною для незрячих. Г.О.Міткевич зацікавився питанням створення бібліотеки для сліпих, купив друкарню і влітку 1889 року опублікував збірку віршів Кольцова шрифтом Брайля. А пізніше почав друкувати в ній твори М.В. Гоголя. Ця література була призначена насамперед для сліпих учнів шкіл Києва та Одеси. Таким чином, діяльність саме лікаря Г.О.Міткевича відіграла значну роль у галузі освіти незрячих [101].

Одеське училище було відкрито у домі Панфілова на Старопортофранківській вулиці [167, с. 14]. Першими учнями тут стали п'ятеро сліпих хлопчиків, хоча воно було розраховано на 10 осіб від 7 до 11 років, але коштів на їх утримання не вистачало. Одночасно завідуючою і вчителькою була пані Панфілова (на жаль, її ім'я та по батькові встановити немає змоги). Спочатку училище знаходилося в непристосованому для навчання приміщенні, але в 1893 році приватна особа передала сліпим дітям ділянку землі з будівлею, куди й були одразу ж переведені учні. Їх кількість у 1893 році становила 20 хлопчиків і одна дівчинка. Через три роки (у 1896 році) кількість сліпих учнів в училищі становила вже 50 хлопчиків та дівчаток [367, с. 33].

За рішенням «Товариства піклування про сліпих» в училищі було запроваджено 4-класне навчання і дві підготовчі групи. Як і в інших українських училищах для сліпих, учні навчалися за єдиним навчальним планом та єдиними програмами. З дня заснування училища й до 1890 року

навчанням та вихованням сліпих учнів займалася А.П.Чиркіна, у минулому - вчителька Московського училища для сліпих.

Як відмічали вчителі у своїх звітах, до училища майже всі діти вступали кволими, не здатними до активної розумової діяльності, але завдяки хорошему догляду, здоровій повноцінній їжі, гімнастиці, щоденним прогулянкам стан дітей значно покращувався, вони ставали веселішими, активізовувалася їхня розумова діяльність [238, с. 9-10].

Навчання в Одеському училищі велося за авторською програмою для початкового навчання незрячих дітей [238, с. 10-11]. Аналіз програми засвідчив, що вона майже нічим не відрізнялася від програми навчання та виховання зрячих дітей. У навчанні сліпих широко використовувалися Фребелівські заняття. Особлива увага зверталася на їх фізичний розвиток. Дітей також навчали ходити без сторонньої допомоги, обслуговувати себе, виконувати хатню роботу тощо. З метою розвитку координації рухів рук, знайомства з різноманітними формами предметів, дітей навчали ліпити їх з глини та воску, вишивати та малювати по подушці Геллера, набитій вовною.

При навчанні незрячих дітей читання використовувався звуковий метод із застосуванням розрізної азбуки, виготовленої з дерев'яних рельєфних букв, а також книги, надруковані рельєфними буквами. Для письма в училищі послуговувалися лінійкою Паблазека. Після того, як діти навчались читати рельєфний шрифт, їх навчали шрифту Брайля. Для вироблення вміння листуватися зі зрячими, сліпих навчали писати шрифтом Гебольда.

Для навчання арифметики, крім рахівниць, учителі училища використовували дошку з чотирикутними отворами, куди можна було вставляти цинкові штифти з вирізаними на них фігурами.

При ознайомленні сліпих дітей з основами природничих знань учителі послуговувалися як натуральними, так і штучними об'єктами (опудалами, іграшками тощо).

Значна увага в навчально-виховному процесі Одеського училища для сліпих приділялася формуванню навичок самообслуговування у вихованців. До цієї роботи тісно залучалися сім'ї незрячих дітей. Перед їхніми рідними ставалося завдання навчитися застосовувати в сімейному вихованні спеціальні методи та прийоми, які б формували у дітей уміння самостійно їсти, пити, бігати, одягатися, роздягатися тощо. Тобто батьків навчали не тільки тому, що потрібно робити, але й як це робити.

Навчальний процес в Одеському училищі для сліпих ускладнювався тим, що не вистачало друкованих книжок та підручників, тому доводилося використовувати рукописні примірники. Це, звичайно, не могло не позначитися на ефективності навчально-виховної роботи. У зв'язку з цим Одеське училище розпочало самостійне друкування книг шрифтом Брайля. Ці книги виготовляли сліпі учні під наглядом вчительки А.П.Чиркіної та доктора Г.О.Міткевича на вдосконалених ними верстатах. Зразки цих книг були направлені до Петербурзького училища для сліпих, де вони були сприйняті із захопленням. Крім того, в Одесі, за вказівкою Г.О.Міткевича,

були заготовлені матриці для відливання цифр, що використовувалися на заняттях з арифметики [238, с. 11].

Протягом 26 років училищем керував відданий справі освіти незрячих А.А.Мощенко, який отримав тифлопедагогічну підготовку в школі для сліпих у Петербурзі [367, с. 33]. Йому вдалося налагодити навчально-виховний процес, який відповідав потребам незрячих учнів. Дітям викладали різні ремесла, здійснювалося музичне виховання, існував хор незрячих. У 1899 році була здійснена спроба підготувати зі сліпих учнів масажистів. Діти під керівництвом доктора М.С.Моргуліса вивчали анатомію, фізіологію людини та прийоми масажу. Учні проходили практику в амбулаторії єврейської лікарні, восьмеро з них отримали свідоцтво про право практикувати масаж під наглядом лікаря, але, на жаль, запрошення на роботу не отримали. Такий стан із працевлаштуванням незрячих випускників ми пояснюємо недовірою як лікарів і суспільства до можливостей сліпих, так і значною конкуренцією серед масажистів Одеси.

Незважаючи на наявність в Україні спеціальних навчальних закладів для сліпих дітей у різних регіонах, їхня кількість не відповідала вимогам повного охоплення незрячих організованим навчанням та вихованням. Значна більшість сліпих дітей залишалася поза спеціальними школами, і такий стан викликав настійну необхідність відкриття нових навчальних закладів.

Так, за даними перепису, проведеного в Російській імперії в 1886 році, в Чернігівській губернії нараховувалося 4312 сліпих (з них: осіб від 1 року до 20 – 340 чоловік), в Чернігівському повіті – 283 незрячих, а в самому місті – 51 чоловік. Зважаючи на значну кількість сліпих дітей у Чернігівській губернії та керуючись прикладом Київського, Одеського й Харківського відділень «Товариства піклування про сліпих», уповноважений ради Чернігівського відділення К.П.Адамович організував та очолив збір коштів для організації училища для сліпих у м. Чернігові.

Завдяки пожертвуванням населення, благодійним концертам, різноманітним заходам по збору грошей з'явилася можливість у 1892 році купити садибу, шкільний інвентар, навчальне обладнання та відкрити училище для сліпих дітей у м. Чернігові.

Навчальний процес в училищі відбувався за програмами, розробленими «Товариством піклування про сліпих». За час навчання учні мали засвоїти програму двокласних загальноосвітніх шкіл. Завідуванням та навчанням дітей займалася Людмила Карлівна Жабікіна, яка закінчила вищі педагогічні курси. Допомогала їй І.Ю.Рожкова, яка закінчила 8 класів гімназії [367, с. 34]. Перед початком роботи вони були направлені на курси до Петербурга, де вивчали методику навчання та виховання сліпих дітей. З 1896 року на посаду вчителя загальноосвітніх предметів, ручної праці та співів було призначено незрячого випускника 1890 року Київського училища для сліпих Петра Івановича Лимаря.

Під час організації навчального процесу виникла нагальна потреба у підручниках та книгах для читання, надрукованих шрифтом Брайля. П.І.

Лимар запропонував організувати у м. Чернігові гурток для переписування книжок шрифтом Брайля для сліпих. Дружина уповноваженого ради Чернігівського відділення «Товариства піклування про сліпих» К.П. Адамовича О.І.Адамович взяла на себе організацію зазначеного гуртка. Гурток успішно діяв, про що говорить кількість переписаних книг: за сім років – близько 400 творів.

21 березня 1895 року на засіданні будівельного відділення Чернігівського губернського правління було розглянуто питання, поставлене К.П.Адамовичем, про прибудову домової церкви та їдальні до училища сліпих, а вже 12 січня 1897 року були освячені домові церква св. Цариці Олександри та їдальні (ця історична пам'ятка збереглася донині за адресою вул. Князя Чорного, 15).

У 1899 році в училищі було відкрито щіткарську та кошикову майстерні. Завідуюча Л.К.Жабикіна не змогла впоратися з керівництвом навчальною й одночасно виробничою діяльністю і її було звільнено з займаємої посади. Завідувачем-інспектором училища був призначений колишній учитель місцевого 3-класного жіночого училища Костянтин Доміанович Пухтинський.

К.Д.Пухтинський пропрацював в училищі для сліпих лише 4 роки, але багато чого встиг зробити для його розвитку. Навчання ремеслам сліпих відбувалося під його безпосереднім керівництвом. К.Д.Пухтинський закрив кошикову майстерню, яка не була пристосована для роботи сліпих і більше приділяв уваги розвитку щіткарського ремесла. Він заснував артіль щіткарів із випускників училища для сліпих А.Басанька, М.Богинського, Х.Мовчанова та І.Типікіна.

К.Д.Пухтинський був ініціатором звернення до власників винокурень про щорічне благодійне відрахування на користь сліпих по 1/8 копійки з відра 40-градусного спирту. Уповноваженим Чернігівського відділення «Товариства піклування про сліпих» на той час був В.О.Подобід, який і реалізував цю задумку. Крім уповноваженого, у закладі було введено в штат посаду опікуна, в обов'язки якого входило відвідування училища з метою контролю за виконанням службовцями своїх обов'язків та перевірки ведення господарських справ.

Діяльною роботою на посаді піклувальниці Чернігівського училища для сліпих відзначилася Л.С.Свічина, яка у 1905 році своїм коштом відкрила в ньому майстерню з виготовлення мотузок. Крім того, вона забезпечувала учнів навчальним обладнанням, давала кошти на покращення харчування сліпих дітей.

У 1902 році в училищі налічувалося 27 дітей (18 хлопчиків і 9 дівчаток) [389, с. 211]. Приміщення не задовольняло потреб училища, тому замість запланованих 40 дітей їх приймали на навчання менше. З цієї причини в 1911 році Чернігівське відділення «Товариства піклування про сліпих» постановило збирати кошти на будівництво нового приміщення. Завдяки неймовірним зусиллям тодішнього уповноваженого П.І.Кручка-Голубцова було зібрано 55000 крб., на які в 1914 році побудували кам'яний

двоповерховий будинок з підвальним приміщенням.

Але, на жаль, з початком Першої світової війни будинок забрали для військових потреб, а після революції 1917 року він був використаний для розміщення різноманітних установ. У результаті цих подій училище тимчасово припинило свою діяльність.

Таким чином, Чернігівське училище для сліпих, створення котрого було розраховане на те, щоб охопити спеціальним навчанням незрячих дітей Чернігівської губернії, не змогло продовжити свого існування внаслідок складних соціально-політичних умов країни, на відміну від інших закладів такого типу.

14 листопада 1894 року в приватному будинку по вулиці Монастирській було відкрите (знову ж таки на благодійні пожертвування) училище для сліпих дітей у м. Полтаві. Вчителька, яка працювала в цьому училищі, отримала спеціальну підготовку для роботи зі сліпими дітьми в Петербурзі. Першими її вихованцями стали 10 дівчаток. Крім виконання завдань навчальної програми, дітей тут готували до самостійного сільського життя: навчали самообслуговуванню, веденню домашнього господарства (готувати їсти, мити посуд, різати хліб тощо), ремеслу (прясти, ткати, плести мереживо тощо). Тобто навчально-виховний заклад був зорієнтований на те, щоб сліпі дівчатка могли жити, не сподіваючись на сторонню допомогу [367, с. 34].

Коштів, які поступали від різних благодійних установ та земських управ, не вистачало на розширення училища, тому за 15 років існування училища кількість учнів збільшилася лише до 17 осіб [390, с. 133]. Таким чином, Полтавське училище для сліпих внаслідок відсутності у місті відділення «Товариства піклування про сліпих», низького рівня матеріального забезпечення закладу, відсутності колективу відданих справі тифлопедагогів не змогло стати зразковим спеціальним закладом для незрячих.

Останнім у кінці XIX століття в Україні було засноване Кам'янець-Подільське училище для сліпих. Воно було створене у 1898 році на базі притулку для сліпих дорослих. Притулок був організований за ініціативи уповноваженого «Товариства піклування про сліпих» А.О.Назарова. Тут сліпих дорослих навчали плетінню кошиків під керівництвом сліпого викладача, що викликало незадоволення у К.К.Грота і він настояв на тому, щоб притулок було реорганізовано в навчальний заклад для сліпих дітей [367, с. 30].

На початку існування в училищі навчалося лише 20 хлопчиків з Кам'янець-Подільської та інших губерній, навчання коштувало 300 карбованців на рік [367, с. 31] і велося за єдиним навчальним планом, складеним «Товариством піклування про сліпих», тому зміст та методи навчання, структура училища, розпорядок дня учнів не відрізнялися від аналогічних спеціальних закладів. Дітей, як і в інших училищах для сліпих, навчали щіткарському та кошиковому ремеслам.

Таким чином, розглянувши історію виникнення та становлення перших шкіл для сліпих у кінці XIX ст. в Україні, можна дійти висновку, що навчання в перших українських школах для сліпих відбувалося за єдиними планами та програмами, відбір в заклади дітей здійснювався за єдиними правилами, що позитивно позначалося на становленні системи спеціальної освіти сліпих. «Руководство для открытия, содержания и ведения училищ для слепых детей Мариинского Попечительства для призрения слепых» [362] стало фактично основою для заснування всіх українських шкіл для сліпих у кінці XIX ст., окрім Львівської та Чернівецької, які спиралися у своїй діяльності на теоретичні розробки освіти незрячих в Європі.

У «Руководстве» [362] було сформульовано основні теоретико-методичні засади освіти сліпих дітей та розписано зміст кожного року навчання незрячої дитини, починаючи з першого року навчання і до закінчення училища. Для початкового навчання до закладу приймали дітей віком від 7 до 9 років, старших навчали окремо.

Завданням першого року перебування дитини в училищі було не лише її навчання. Особлива увага зверталася на виховання незрячої дитини, а саме: на виправлення недоліків і поганих звичок, що виникли внаслідок сліпоты, як вторинні відхилення; привчання дітей до правильного й самостійного виконання щоденних обов'язків (умінню митися, одягатися, споживати їжу, прищеплення навичок охайності). Не останнє місце займав у навчально-виховному процесі й фізичний розвиток, особливо рухів рук, а також органів зовнішнього відчуття, особливо дотику.

Одними з основних завдань навчання сліпих у перший рік перебування в училищі були: ознайомлення з основами релігії, включаючи головні молитви, навчання правильного мовлення, формування зрозумілих і точних уявлень про предмети навколишнього світу, розвиток розумових здібностей тощо [362, с. 9-10].

Вивченням змісту навчання незрячих в тогочасних училищах займалися А.В.Орлов, О.І.Сізова та ін. Вони встановили, що навчально-виховний процес на першому році навчання характеризувався яскраво вираженою релігійною спрямованістю, оскільки на той час у Росії та й в Україні школа і церква були нероздільні, на відміну від Західної Європи, де спрямованість діяльності шкіл була більш світською. В Україні ж приділяли велику увагу релігійній освіті молоді і, зокрема незрячих. Так, у всіх училищах для сліпих Закон Божий викладався в усіх класах, що мало укріплювати віру й дух дитини.

Навчання грамоти в училищах для сліпих на першому році навчання було вилучено з програми, оскільки тогочасні тифлопедагоги вважали, що в цей період дуже важливо розвивати розумові здібності учня, рухи дітей та їх усне мовлення. До змісту програми першого року навчання були включені наступні заняття:

а) уроки Закону Божого;

б) уроки російської мови: читання учителем уголос, з коментарями, переказ прочитаного за допомогою питань, вивчення напам'ять віршів та

виразне читання (вимовляння) віршів, але спочатку зміст віршів учитель переповідав для їх кращого розуміння та формування правильної вимови у дітей;

в) уроки арифметики: наочне ознайомлення зі складом чисел до 20 включно, арифметичні дії й усне розв'язування задач у межах двох десятків, розвиток у дітей логічного мислення та абстрактної уяви;

г) предметні уроки: формування уявлення про навколишній світ та просторових уявлень;

г) Фребелівські заняття : плетіння, вишивання, ліплення, робота з папером, заняття з будівельними кубиками. Цей вид занять був взятий з досвіду роботи Дрезденського інституту сліпих;

д) гімнастика та рухливі ігри мали проводитися щоденно не менш 30 хвилин, гімнастика пальців та кистей рук виконувалася кілька разів на день по 5-10 хвилин. Такі заняття розвивали моторику та рухливість дитини, а також сприяли розвитку орієнтування в просторі;

е) вправи на розвиток органів відчуття передбачали формування вміння використовувати збережені аналізатори з метою компенсації відсутності зору та сприяння формуванню вміння орієнтуватися у просторі;

є) світські й духовні співи (2 години) [362, с. 10-12, 371, с. 23-25].

У підготовчому класі технічні заняття не проводилися, оскільки тогочасні тифлопедагоги вважали, що до таких занять можна приступати лише після того, як дитині виповниться 12 років, і коли вона буде фізично гарно розвинута для виконання завдань технічної спрямованості. Програма підготовчого класу була спрямована на розвиток у незрячої дитини уявлень про навколишній світ, сенсорики та дрібної моторики, а також на розумовий розвиток. Одним із найбільш важливих напрямів було духовне виховання незрячої дитини.

За дослідженнями А.В.Орлова та О.І.Сізової, у старших класах у змісті освіти сліпих передбачалося навчання грамоти, основним навчальним дисциплінам, гімнастиці, співам, а також якомусь одному виду ремеслу.

Кожного навчального року інспектор училища планував заняття з кожної навчальної дисципліни для кожного класу на весь рік, згідно з розробленою «Товариством піклування про сліпих» навчальною програмою.

«Руководством» [362] передбачався організований контроль знань, умінь, навичок і рівня розвитку та вихованості незрячих учнів. Наприкінці кожного навчального року вчителем складалася спеціальна програма, в якій зазначалося, що учні вивчили за навчальний рік. Також у кінці навчального року проводилися іспити для учнів усіх класів, окрім підготовчого, і відбувався перехід до наступного класу. Кожні два місяці вчителі мали складати письмові звіти про поведінку, старанність та успіхи в навчанні учнів як з навчальних предметів, так і з навчання ремесел, музиці. Ці відгуки записували у спеціальному журналі, який зберігався в інспектора училища [371, с. 35].

Відповідно до «Руководства» [362, с. 13], у шкільному відділенні діти навчалися до виповнення 15 років, потім їх переводили до ремісничого.

Навчання в ремісничому відділенні тривало два роки, протягом яких незрячі учні навчалися різним ремеслам. Вибір ремесла залежав від здібностей дитини, які були виявлені під час останнього року шкільного навчання, від особистого бажання учня та від домашнього й громадського статусу дитини, від потреб та можливостей регіону, в якому знаходилося училище.

Учні ремісничого відділення займалися також співами. Якщо хтось із них мав особливі здібності до музики, то міг продовжувати вчитися музиці як майбутній професії ще під час навчання на ремісничому відділенні. Ремеслам в училищі навчали спеціалісти – майстри, які мали певну кваліфікацію.

Ремісничі заняття з хлопцями мали на меті підготувати їх до самостійного ведення ремісничої справи. Тому учнів під час ремісничих занять майстри знайомили з правилами закупівлі, підготовки та сортування необхідного матеріалу, з цінами на нього та його якістю, зі способами раціонального використання матеріалу, з актуальними цінами на вироби, з методикою вираховування ціни на вироби тощо. З цією метою умови для вихованців на останньому році навчання в училищі максимально наближали до умов їхнього майбутнього самостійного існування в суспільстві. Їх вчили виконувати під час навчання роботу в училищі так, як працюють самостійні майстри, а певний процент від продажу виробів зараховували на користь учня, який їх заробив [371].

Дівчатам в училищах для сліпих викладали такі ремесла: в'язання шнурків на виделці, просте плетіння на двох і на п'яти спицях, плетіння мережива й ручне шиття. В'язанню на виделці вчили вже в підготовчому класі, де його опановували й хлопчики, інші види рукоділля вивчалися починаючи з першого класу.

У шкільному відділенні на навчання рукоділля навчальним планом відводилося від 6 до 12 годин на тиждень, у ремісничому кількість цих годин значно збільшувалася – від 30 до 36 годин. Дівчата в шкільному відділенні вчилися плести джгути, рядюжки, кромкові килими, навчалися різним видам плетіння спицями та гачком, а в ремісничому – переплітати сидіння стільців, виготовляти щітки тощо.

Сліпих дівчат навчали також виконувати різні роботи по домашньому господарству: накривати на стіл, прибирати зі столу, мити посуд, витирати пил, підмітати кімнати тощо. Дівчат 14-16 років, окрім цих хатніх робіт, ще навчали прання білизни та миттю підлоги. Також у «Руководстве» вказувалося, що доцільно долучати й хлопців до певних видів господарських робіт [362, с. 13-14; 371, с. 34].

Таким чином, аналіз запропонованих у «Руководстве для открытия, содержания и ведения училищ для слепых детей Мариинского Попечительства для призрения слепых» [362] організаційно-методичних основ професійної підготовки сліпих показав, що на ремісничому відділенні навчали таким ремеслам, які б надалі допомагали незрячому випускникові заробляти на життя. У вихованців, як у дівчаток, так і в хлопчиків, також формували необхідні навички самообслуговування в побуті та повсякденному житті.

Аналіз змісту навчання та виховання в училищах для сліпих, викладеного в «Руководстве», засвідчив, що окрім навчання велика увага в училищах приділялася вихованню сліпих дітей, особливо їхньому фізичному й духовному розвитку. Не останнє місце займав естетичний напрямок виховання.

Виховання сліпих дітей у цей період мало на меті ті ж цілі, що й виховання зрячих. Згідно з «Руководством» [362, с. 13] педагогічний персонал у навчально-виховному процесі обов'язково повинен був урахувувати особливості психічного розвитку незрячих. Вихователь мав піклуватися про завоювання довіри у дітей, оскільки сліпі «за своєю природою вразливі та недовірливі, боязкі та схильні до прихованості» (як вважали тогочасні тифлопедагоги та тифлопсихологи). Також учитель та вихователь мали формувати у них вольові якості, враховуючи притаманну незрячим «психічну в'ялість, слабохарактерність, відсутність енергії».

Важливим напрямком у вихованні незрячих вважався розвиток релігійних почуттів, які в майбутньому мають бути сліпим підтримкою в житті, укріплюючи дух і волю дитини. Розвиток релігійних почуттів мав також відбуватися з метою компенсації гнітючого морального стану дитини та розвивати її фізичне здоров'я, зміцнювати тіло й розвивати моторику та рухливість. Щонеділі учням рекомендувалося відвідувати церкву.

Важливим моментом у вихованні сліпих дітей було дотримання вимоги, за якою вихователів заборонялося виказувати почуття жалю до них. Вихователь мав розвивати в учнів насамперед працелюбність, привчати до самостійності, особливу увагу приділяти виробленню уміння обходитися без допомоги зрячих та привчати до порядку, що сприяло б подальшій успішній інтеграції незрячих у суспільстві. Ставлення вихователів до дітей мало бути гуманним, їм не можна було застосовувати суворих фізичних покарань [371, с. 35].

Особлива увага приділялася фізичному розвитку дитини, укріпленню її здоров'я. Ця вимога в методиці виховання незрячих була однією з основних в організації навчально-виховного процесу.

Одним із важливих напрямів навчання й виховання сліпих дітей був, як зазначалося вище, естетичний розвиток, зокрема навчання музиці. В училищах, якими керувало «Товариство піклування про сліпих» викладання музики було спрямовано на розвиток музичного слуху та чуття у незрячих дітей, а також розвиток у них естетичної насолоди. Музиці навчалися ті вихованці, які, окрім музичного слуху, мали хороші технічні (необхідні для гри на музичних інструментах) та розумові здібності. Передбачалося, що дотримуючись цих вимог навчання музики сліпих буде успішним, оскільки у той час ще не існувало Брайлівської нотної грамоти, і учням доводилося на слух сприймати й запам'ятовувати музичні твори, які вони мали розучувати та виконувати.

Згідно з «Руководством» [362, с. 15] починати навчання незрячих дітей музиці рекомендувалося у віці 10-12 років, оскільки (за сучасними поглядами - помилково) саме цей віковий період вважався тогочасними

тифлопедагогами найкращим для початку музичної освіти сліпих. Якщо учні мали особливі дані та успіхи в навчанні музиці і могли стати в майбутньому музикантами або настроювачами роялів.

Однак навчання ремеслам усіх без винятку незрячих дітей не припинялося, оскільки керівництво «Товариства піклування про сліпих» розуміло, що з професією музиканта або настроювача сліпу людину найбільш ймовірно ніхто не захоче брати на роботу, тому давали поширену затребувану суспільством професію, щоб незрячий міг заробити собі на прожиток у майбутньому.

У повсякденному житті училища «Руководством» рекомендувалося запобігати розкоші в побуті, щоб не «розбестити вихованців». Від вихователів вимагалось якомога чіткіше дотримуватись простоти у всьому побуті. Їжа для дітей мала бути простою, але, беручи до уваги підвищений рівень їх захворюваності (внаслідок супутніх соматичних захворювань), поживною.

У «Руководстве» [362] був визначений добовий раціон незрячого учня. Обід мав складатися із двох страв, а вечеря - з однієї гарячої. На той час їх харчування вважалося досить поживним.

Одяг та взуття незрячих учнів училища мали бути також простими та зручними в користуванні й відповідати кліматичним умовам та порам року. Одягу також мало бути в достатній кількості.

Необхідно відзначити, що, відповідно до тогочасних розумінь психології сліпих, незрячу дитину ні в якому разі не можна залишати наодинці з собою: вона має бути постійно зайнята якимось видом діяльності, інакше, залишившись наодинці зі своїми думками, її може охопити депресія. Тому пропонувалося проводити з дітьми прогулянки, читати книжки, займатися музикою, співами, гімнастикою тощо. У «Руководстве» зазначалося, що дітям необхідно більше рухатися, а не засиджуватися під час занять [371, с. 37-39].

Також, як зарубіжні, так і українські тогочасні вчені акцентували у своїх роботах на тому, що сувора дисципліна й чітко визначений розпорядок дня в училищі можуть допомогти незрячій дитині пристосуватися до соціуму в подальшому самостійному житті та праці. Відповідно до цього постулату для училищ сліпих «Товариством піклування про сліпих» було розроблено приблизний розклад дня для незрячих дітей шкільного віку та окремо для ремісничого відділення. Цей розклад мав розпланувати час на працю й відпочинок, а також мав урахувати вік незрячих дітей.

Розклад, рекомендований «Руководством» [362, с. 14] для всіх губернських училищ для сліпих Російської імперії, був таким:

7.00 – 8.00 – підйом, прибирання ліжка, одягання, умивання, молитва, сніданок;

8.30 – 9.00 – гімнастика, прибирання зі столу та миття посуду дівчатками;

9.00 – 12.00 – навчальні заняття;

12.00 – 14.00 – обід, прогулянка на подвір'ї;

14.00 – 16.00 – технічні заняття;

16.00 – 17.00 – чай або молоко, вільний час;

17.00 – 19.30 – гімнастика, виконання уроків (регламентоване часом), читання вголос, у дівчат – рукоділля;

19.30 – 21.00 – вечеря, вільний час, чищення взуття, вечірня молитва.

На ремісничому відділенні розклад був майже таким, як і в шкільному відділенні. Відрізнявся він лише тим, що робочий час тривав з 8.00 до 20.00 з перервами для споживання їжі та для прогулянки. Тривалість навчальних занять складала не більше 9 годин на добу.

Аналіз організаційних основ діяльності училищ для сліпих, які в той період знаходилися на території України, показав, що незважаючи на необхідність дотримання розкладу дня, розробленого «Товариством піклування про сліпих», кожне з них розробляло свій власний, враховуючи місцеві особливості. Але обов'язковим у всіх розпорядках дня було чітке планування та постійна зайнятість дітей. Навіть у вільну годину передбачалося, що вихователь, стежачи за дітьми протягом усього дня, піклуватиметься про те, щоб учні мали можливість брати участь у різноманітних заняттях, іграх та забавах, надаючи їм характеру невимушеності.

У розпорядку дня прогулянки вихованців були щоденними, що мало сприяти укріпленню їх здоров'я. В теплу пору року вихованці мали проводити максимальну кількість часу на свіжому повітрі.

Аналіз розділів «Руководства для открытия, содержания и ведения училищ для слепых детей Мариинского Попечительства для призрения слепых» [362] показав, що «Товариство піклування про сліпих» врахувало не лише навчально-виховний напрямок роботи спеціальних закладів, а й всі інші сфери повсякденного життя незрячих вихованців в училищі. Ці рекомендації мали виконуватися в усіх училищах для сліпих, які відкривало «Товариство піклування про сліпих».

Згідно з «Руководством» [362] місцеві училища для сліпих дітей знаходилися у відомстві Рад місцевих відділень цього органу або особливих Комітетів для управління цими училищами.

Аналіз періоду виникнення училищ для сліпих на теренах сучасної України показав, що спочатку у великих містах створювалися місцеві відділення «Товариства піклування про сліпих», а потім після проведення організаційної підготовчої роботи відкривалися училища для незрячих. Навчально-педагогічний персонал для училищ добирався місцевим відділенням «Товариства піклування про сліпих», а підготовкою вчителів-тифлопедагогів для училищ займалася центральна Рада «Товариства піклування про сліпих».

У «Руководстве» [362] також вказувалося, що усі вказівки (як організаційного, так і методичного характеру) директора Санкт-Петербурзького училища для сліпих дітей, які стосувалися організації навчально-виховного процесу, були обов'язковими для адміністрації училищ місцевих відділень «Товариства піклування про сліпих».

До початку нового навчального року завідуючі місцевими училищами для сліпих повинні були подати директорові Санкт-Петербурзького училища навчальні програми з усіх дисциплін на наступний навчальний рік. Якщо він вносив до програм якісь зміни, то вони були обов'язковими до виконання. Отже, існувала чітка вертикаль підпорядкування місцевих училищ для сліпих «Товариства піклування про сліпих» центральному - Санкт-Петербурзькому.

Щорічно місцеві відділення та Комітети мали подавати до Ради «Товариства піклування про сліпих» звітну інформацію про діяльність відділення та училища, а також про стан навчально-виховного процесу в училищі. Ця інформація мала включати наступне:

1. Програми, пройдені незрячими учнями за рік з усіх предметів і занять.

2. Короткий звіт про результати занять, про стан училища на момент звіту, список вихованців училища, з вказівкою про їх поведінку, здібності, старання та успіхи з кожного предмета зокрема.

3. Перелік необхідних для училища навчально-методичних та наочних посібників на наступний навчальний рік.

Необхідно відзначити, що усі положення, сформульовані в «Руководстве» [362], мали виконуватися Радами місцевих відділень та Комітетів «Товариства піклування про сліпих» та завідувачами училищ для сліпих. Керівники училищ, що знаходилися на території України, часто не погоджувалися з такою суворою формою підпорядкованості, оскільки вона не враховувала місцеві особливості, менталітет народу тощо, в результаті чого виникали постійні конфлікти з центральним керівництвом «Товариства піклування про сліпих».

Але, не зважаючи на зазначене вище, «Товариство піклування про сліпих» відіграло позитивну роль в організації спеціального навчання незрячих на території Росії взагалі й України, зокрема. Воно не лише контролювало, а й допомагало місцевим училищам у їх діяльності: забезпечувало необхідними методичними матеріалами та наочними засобами навчання, надавало методичну допомогу навчальному персоналу тощо.

Майже всі методичні засади організації й функціонування училищ для сліпих дітей, викладені в «Руководстве» [362], стали базисом для виникнення сучасної вітчизняної теорії та практики навчання й виховання незрячих.

28 березня 1894 року Рада «Товариства піклування про сліпих» затвердила «Инструкцию попечителям губернских училищ ведомства Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых» (далі – Інструкція) [24, арк. 242-243], в якій було конкретизовано організаційні основи діяльності училищ для сліпих, зокрема вказувалося, що кожне з них повинно було мати Опікуна, який обирався з числа членів Ради місцевого відділення. До обов'язків Опікуна входив нагляд за господарською та навчально-виховною частинами училища для сліпих.

Згідно «Інструкції» особовий склад училища підпорядковувався Опікуну, котрий мав стежити за точним виконанням кожним із працівників своїх обов'язків, про будь-які відхилення в їх роботі він повідомляв Раду

відділення, яка з його допомогою слідувала не тільки за виконанням персоналом училища своїх професійних обов'язків, але навіть за моральним і психологічним станом учителів та вихователів училища.

Дітей, які відповідали правилам прийому [464, с. 11-12] в училища для незрячих «Товариства піклування про сліпих», приймав в училище Опікун у кількості, яку визначала Рада місцевого відділення. Виключення дітей з училища за будь-яких причин відбувалося лише з дозволу Ради місцевого відділення. Такими заходами «Товариство піклування про сліпих» і його місцеві відділення контролювали чисельність вихованців училищ для сліпих та якість їх відбору до спеціальних навчальних закладів.

Опікун також розпоряджався коштами, призначеними Радою місцевого відділення на утримання училища згідно з його витратами, й повинен був дотримуватися витратних сум. Про всі надвитрати Опікун мав повідомляти Раду місцевого відділення. Такий жорсткий контроль коштів був викликаний тим, що всі гроші на утримання учнів, забезпечення навчально-виховного процесу, заробітну плату персоналу виділяла місцева Рада відділення із членських внесків та приватних пожертвувань (за що мала звітуватися перед благодійниками), тому Рада пильно за ними стежила [24, арк. 243].

У господарській частині Опікун дотримувався того порядку, який за асигнованими коштами був найбільш доцільним для кожного конкретного училища, щоб незрячі діти утримувалися в певному достатку. За цю частину своєї діяльності Опікун звітувався перед місцевою Радою відділення «Товариства піклування про сліпих».

Що стосувалося навчально-виховного процесу, то Опікун мав стежити за дотриманням училищем виконання програм, затверджених центральною Радою «Товариства піклування про сліпих».

Рада місцевого відділення постійно контролювала господарську та адміністративну діяльність Опікуна.

Отже, на Опікуна училища покладалися подвійні обов'язки адміністратора та управляючого, який керував фінансовою й господарською діяльністю училища. Усі зносини місцевого відділення «Товариства піклування про сліпих» відбувалися також через нього.

Аналіз організаційних та адміністративних основ діяльності училищ для сліпих цього періоду показав, що існувала подвійна система управління цими закладами, коли поряд з Інспектором училища, який відповідав за забезпечення навчально-виховного процесу, канцелярську роботу, рішення поточних справ, а основну частину питань матеріального забезпечення училища вирішував Опікун.

Перелік обов'язків Інспектора училища для сліпих дітей був наведений в «Інструкції Інспекторам (старшим учителям) губернських училищ сліпих Відомства Імператриці Марії Олександрівни про сліпих» [24, арк. 241].

Увесь персонал училища (як педагогічний, так і обслуговуючий) підпорядковувалися Інспекторові, як безпосередньому керівнику. Він наглядав за тим, щоб кожен працівник виконував свої обов'язки. В компетенції Інспектора також знаходився добір обслуговуючого персоналу

училища.

Інспектор розробляв графіки занять на навчальному та ремісничому відділеннях, чергувань співробітників училища, який потім подавав на розгляд та затвердження Опікуну. Інспектор училища також обов'язково повинен був мати педагогічну освіту, чого не вимагалось від Опікуна.

Інспектор училища був ще й старшим учителем, тому він мав виконувати навчальне навантаження обсягом 8-12 годин на тиждень. Таким чином, Інспектор обіймав одночасно дві посади (вчителя й адміністратора). Він також не мав права працювати в інших місцях, щоб повністю присвятити свій час справі навчання незрячих.

Інспектора затверджувала на посаду центральна Рада «Товариства піклування про сліпих» за поданням Ради місцевого відділення, що давало можливість переводити найбільш кваліфікованих Інспекторів з одного училища до іншого з метою його укріплення та подальшого успішного розвитку.

Створення такої системи управління училищами для сліпих та правилами їх функціонування сприяло активному процесу становлення та розвитку спеціальних навчальних закладів як в Росії, так і на теренах України, хоча й, як зазначалося вище, часто такі суворо встановлені правила критикували Інспектори українських училищ, оскільки центральною Радою «Товариства піклування про сліпих» не враховувалися місцеві особливості соціального та економічного розвитку, розуміння населенням важливості справи навчання незрячих, контингенту учнів тощо.

Таким чином, розглянувши історію виникнення та становлення перших шкіл для сліпих наприкінці ХІХ ст. в Україні, можна дійти висновку, що навчання незрячих дітей у цей період мало централізований організований характер, незважаючи на те, що усі спеціальні школи існували на благодійні кошти. Необхідно відзначити, що з боку деяких Інспекторів шкіл для сліпих були намагання залучити державу до фінансування цих закладів, але, нажалюсть їх голос не був почутий.

Зважаючи на те, що перші школи для незрячих існували за рахунок благодійних коштів, їхні керівники більше переймалися тим, на які гроші утримувати дітей та як їх виховати в релігійному дусі, а не якістю освіти. Але сам факт визнання державою можливості та необхідності навчання хоча б частини незрячих дітей став першим кроком у справі становлення системи спеціального навчання та виховання сліпих дітей в Україні.

Водночас, нав'язування «Товариством піклування про сліпих» політики західних спеціальних навчальних закладів в галузі освіти незрячих, яка не враховувала ні менталітету, ні соціальних, ні матеріальних умов життя народу по всій території Російської імперії, призводило до формування опозиції щодо такої прозахідної освітньої орієнтації з боку прогресивно налаштованої частини спільноти, як російської, так і української. Так, О.І. Скребицький у 1896 році різко критикував діяльність «Товариства піклування про сліпих» у багатьох питаннях освіти незрячих як організаційних, так і методичних. Зокрема ним було зроблено висновок, що тогочасні

спеціальні навчальні заклади не розв'язують на практиці основного свого завдання – підготовки сліпих дітей до самостійного життя, до можливості забезпечити себе матеріально у майбутньому.

Діяльність «Товариства піклування про сліпих» сприяла також більш швидкому розвитку офтальмології, відкриттю очних лікарень, постановці питання про профілактичні заходи боротьби зі сліпотою, підготовці кадрів офтальмологів та підвищенню їх кваліфікації. За кошти цієї організації здійснювалися безкоштовний проїзд хворих з очними захворюваннями в ті міста, де були очні клініки, оплачувало перебування хворих у клініках, а також придбання ними необхідних ліків.

Таким чином, напередодні Першої світової війни на Україні завдяки діяльності «Товариства піклування про сліпих» був завершений початковий етап будівництва національної системи спеціальної освіти незрячих.

Хоча аналіз діяльності перших українських училищ для сліпих показав, що в організаційно-методичній частині їх роботи не враховувалася національна складова освіти, все ж таки цей період можна вважати переломним моментом в становленні системи освіти сліпих в Україні.

3.3. Розвиток українськими тифлопедагогами теоретико-методичних засад теорії навчання та виховання сліпих дітей у кінці XIX – на початку XX ст.

Сучасна теорія та практика української тифлопедагогіки вимагає впорядкування власної історичної спадщини. Для того, щоб мати можливість свідомо і зважено проаналізувати її досягнення, необхідно добре знати і мати чітке уявлення про вже існуючі зарубіжні дослідження, оскільки нехтувати їх досягненнями для розвитку вітчизняної тифлопедагогіки неприпустимо. Виходячи з таких міркувань, значний інтерес для нашого дослідження представляє вивчення науково-методичних надбань видатних тифлопедагогів Європи, починаючи з XIX ст.

Маючи можливість довгий час жити без воєн та серйозних соціальних потрясінь, європейці набули особливого світосприйняття, часткою котрого став оптимізм, віра в науку та прогрес людства. Ця впевненість підкріплювалася тим, що в багатьох європейських країнах була забезпечена загальна грамотність, переможені хвороби, що раніше викликали цілі епідемії, знижена дитяча смертність. Оптимістична віра в науку та прогрес людства мала місце і в ідеях західноєвропейських тифлопедагогів та тифлопсихологів.

В атмосфері відносного благополуччя, оптимізму, розквіту філантропії формувалася національна система освіти сліпих в Західній Європі. Західноєвропейська наукова тифлопедагогічна школа делегувала своїх представників і, відповідно, моделі спеціального навчання і в Східну Європу. Місіонери-тифлопедагоги несли свої прогресивні ідеї і помилкові думки в інші країни різних регіонів світу, і в Україну також. Але в самій Європі

наукові школи різних країн не бажали інтегруватися.

Національно-державне розмежування в Європі знайшло своє відображення і в галузі практичної тифлопедагогіки. Кожна наддержжава намагалася створити оригінальну національну модель допомоги сліпим. Засновуючи систему освіти сліпих, уряди керувалися різними політичними та ідеологічними доктринами, неоднаково розуміли цілі та завдання тифлопедагогіки, висували різні принципи управління та фінансування, а також кадрового забезпечення цієї галузі педагогіки.

Незважаючи на істотні національні розбіжності, до 1914 року більшість західноєвропейських країн створили систему навчання сліпих та намітили перспективи її розвитку. Але всі починання та проєкти скінчилися в один момент по всій території Європи у зв'язку з початком Першої світової війни.

У короткий проміжок часу між закінченням Першої та початком Другої світової воєн більшість європейських країн не лише не розвивали досягнення у справі навчання сліпих, але й знизили активність у цій галузі. Українські ж тифлопедагоги не пішли шляхом своїх західноєвропейських колег. Вітчизняна теорія та практика тифлопедагогіки розвивалися за своїм курсом, про що свідчить наведений нижче аналіз діяльності українських першопрохідців у справі навчання та виховання сліпих дітей.

Першими розробниками теорії та методики навчання сліпих в Україні стали перші інспектори та вчителі училищ для сліпих О.Х.Андріяшев, В.О.Гандер, Л.К.Жабикіна, В.І.Зайончевський, К.Ф.Лейко, М.Маковський, П.Г.Мельников, А.А.Мощенко, К.Д.Пухтинський, Л.С.Свічина та інші.

Плодотворною в галузі тифлопедагогіки виявилася теоретична та практична діяльність Олексія Хомича Андріяшева (1826-1907 рр.) природодослідника, мецената, суспільного діяча, засновника «Практичної школи бджолярства», видатного педагога, який зробив немалий внесок у справу освіти незрячих [вивчення історія життя та діяльності О.Х.Андріяшева відбувалося за матеріалами музею Боярського коледжу екології та природних ресурсів Національного університету біоресурсів та природокористування України].

О.Х.Андріяшев народився 17 лютого 1826 року на хуторі Германівщина Золотоноського повіту Полтавської губернії. Спочатку навчався Переяславлі в духовній семінарії, пізніше – в Ніжинському юридичному ліцеї, відтак у Київському університеті (нині Національний університет імені Тараса Шевченка). У 1850 році, отримавши ступінь кандидата права, О.Х.Андріяшев працював у Чернігівській гімназії старшим викладачем законодавства, читав курси церковнослов'янської мови, історії, географії й одночасно працював над дисертаційним дослідженням. У травні 1856 року в Києві він успішно склав екзамени на ступінь магістра громадянського права.

У 1860 році видатний учений М.І.Пирогов запросив Олексія Хомича на посаду інспектора Першої гімназії Київського навчального округу, де він і працював, одночасно беручи участь у діяльності інших навчальних закладів, займаючись просвітительством та благодійністю.

З 1864 року О.Х.Андріяшев редагував «Київський народний календар», в якому розміщувалася інформація історичного та сільськогосподарського характеру. З 1867 по 1876 рік він видавав газету «Друг народа». У 1865 році Олексій Хомич брав участь у створенні Київської міської бібліотеки, керував її господарською частиною та коштами.

Діяльність, присвячену справі допомоги незрячим, він розпочав у грудні 1879 року, коли в Києві почало діяти відділення «Товариства піклування для допомоги воїнам, які втратили зір», створене з його ініціативи. У 1881 році О.Х.Андріяшева було обрано головою Київського відділення «Товариства піклування про сліпих». Завдяки його активній діяльності в 1882 році розпочало свою діяльність Київське училище для сліпих, почесним директором якого було обрано Олексія Хомича. У серпні 1890 року Олексій Хомич Андріяшев вийшов на пенсію, але продовжував очолювати училище для сліпих.

За час, коли училищем керував О.Х.Андріяшев, воно змогло вирости від притулку для осліплених воїнів до спеціального навчального закладу для сліпих. Незважаючи на тиск Ради «Товариства піклування про сліпих» з Петербурга, він відстоював власні, створені українськими вчителями тифлопедагогами зміст, засоби та прийоми навчання незрячих. Олексій Хомич вважав, що місцевим Відділенням «Товариства піклування про сліпих» необхідно надавати більшу самостійність у вирішенні як організаційних, так і методичних питань навчання незрячих в училищах. На думку О.Х.Андріяшева, К.К.Грот обрав неправильний напрям у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки, оскільки спирався на досягнення німецьких діячів теорії та практики навчання й виховання незрячих. О.Х.Андріяшев вважав, що в Україні необхідно розробляти свої власні теоретичні положення стосовно освіти незрячих, які спираються на вже існуючі методики навчання та на позитивне, жалісливе ставлення слов'ян до сліпих, починаючи від часів Київської Русі. Не могла українська тифлопедагогіка повністю копіювати й погляди російських тифлопедагогів на організацію начального процесу сліпих в Україні, оскільки на заході країни вже існували власні приклади успішної діяльності шкіл для сліпих.

Таким чином, внаслідок різких критичних висловлювань О.Х.Андріяшева на адресу «Товариства піклування про сліпих» та К.К.Грота, діяльність з організації роботи Київського училища для сліпих піддавалася постійному утиску.

Як педагог і суспільний діяч О.Х.Андріяшев користувався великою популярністю серед містян, видавав протягом багатьох років журнал «Друг сліпих», в якому висвітлював питання, пов'язані з навчанням та вихованням сліпих.

Проживаючи в Києві у власному будинку по вулиці Іванівській (з 1903 року – вулиця Тургенівська), Андріяшев після виходу на пенсію завів пасіку і повністю присвятив себе давньому захопленню – бджолярству. У 1895 році він почав видавати журнал «Ежегодник пчеловодства» та подав клопотання до Міністерства землеробства про заснування Південно-Руської спілки

бджолярів і в лютому 1897 року був обраний головою цієї спілки. На цій посаді він працював до кінця свого життя, широко пропагуючи розвиток бджолярства в Україні. З ініціативи Олексія Хомича була відкрита Боярська (Будаївська) школа бджолярства, яка випустила багато бджолярів високої кваліфікації. Завдяки пожертвам Андріяшева в Києві була відкрита «Практична школа бджолярства», яка в 1904 році перебазувалася в Боярку та відома зараз як «Боярський коледж екології та природних ресурсів», є окремим підрозділом Національного університету біоресурсів та природокористування.

О.Х.Андріяшев зробив значний внесок у науку, літературу та педагогіку. Ним були укладені «Русско-славянский буквар», що витримав 7 видань, «Книга для первоначального чтения» (1869), «Народные чтения», «Народная читальня» (1875), «Повесть о Богдане Хмельницком» (1883), «Молитвенник» з поясненнями, «Русская история» у розповідях з портретами, «Словарь иностранных слов», ілюстрований пояснювальними малюнками, «Басни Крылова» з поясненнями та примітками, «Книга для чтения рукописного» (1875). Більша частина його робіт та видань стосувалася народної педагогіки. Він видав близько 200 книг і брошур та поширив серед народу більше 200000 книжок за доступними цінами.

О.Х.Андріяшев написав декілька статей загальнопедагогічного змісту в журналі «Воспитание» (1859). Однією з останніх робіт стала стаття «Народная школа на юге России» (1882).

Під його редакцією видавались «Листок пчеловода», «Ежегодник пчеловодства», «Труды Южнорусского общества пчеловодства».

В останні роки життя Олексій Хомич тяжко хворів та майже втратив зір, але до самої смерті продовжував займатися бджолярством та надавав методичну допомогу Київському училищу для сліпих.

Олексій Хомич Андріяшев помер 31 липня 1907 року та був похований на Байковому кладовищі в Києві.

На другу річницю смерті Олексія Хомича, 12 листопада 1909 року «Боярській практичній школі бджолярства, садівництва та городництва» було присвоєно його ім'я. 31 серпня 2009 року в Боярському коледжі екології та природних ресурсів Національного університету біоресурсів та природокористування України відбулася урочиста церемонія відкриття пам'ятника його засновнику Олексію Хомичу Андріяшеву.

Значний внесок у становлення тифлопедагогіки як науки в Україні зробив Кіндрат Федорович Лейко (1860-1921 рр.) – інспектор Харківського училища для сліпих дітей у 1894-1908 роках.

К.Ф.Лейко (відомий поет, прозаїк, драматург, педагог і тифлопедагог) народився 17 вересня 1860 року в селі Збочна Слонимського повіту Гродненської губернії в селянській сім'ї. Освіту К.Ф.Лейко здобував в Озерянському народному училищі та в Свіслацькій наставницькій семінарії. Після закінчення у 1879 році семінарії К.Ф.Лейко п'ять років працював учителем у білоруському містечку Косава. У цей час (як вказують дослідники – у 1883 році) Лейко написав свої перші вірші білоруською

мовою для дітей в журналі «Веселка» [508].

В юнацькі роки К.Ф.Лейко захворів на ревматизм, тому лікарі порадили йому переїхати до місцевості з кращим кліматом, зокрема України. Таким чином у 1884 році К.Ф.Лейко переїхав на постійне місце проживання до Харківської губернії.

У Харкові він працював у Лівівському та Основ'янському народних училищах. У 1893 році Кіндрат Федорович видав свою першу навчальну книжку «Русская азбука. Учебник родной грамоты для классного и домашнего употребления».

У 1894 році К.Ф.Лейка було призначено інспектором Харківського училища для сліпих дітей. Цю посаду він обіймав до 1908 року. Саме на посаді інспектора Харківського училища для сліпих дітей Кіндрат Федорович розкрився як учений-тифлопедагог. У 1896 році він склав екзамен на звання наставника повітового училища після чого навчався в Петербурзі на спеціальних курсах та прослухав лекції в Харківському університеті [281, с. 112-117].

З метою пропаганди діяльності Харківського училища К.Ф.Лейко надрукував у ці роки свої перші статті в журналі «Слепец», газетах «Школа и жизнь» (Петербург), «Харьковские губернские ведомости» та «Южный край» з проблем навчання та виховання сліпих [512, с. 4]. Деякі свої статті він підписував псевдонімом «Мрачный». На сьогодні дослідникам біографії К.Ф. Лейка вдалося відшукати такі його статті, присвячені питанням навчання та виховання незрячих: «Экскурсия воспитанников и воспитанниц Харьковского училища слепых в Киев», «Основа», «Подвижник народной школы», «Письмо в редакцию», «Слепец», «О правовом положении слепых в России». Остання робота була видана окремою книгою в бібліотеці журналу «Слепец» у Петербурзі в 1906 році.

З самого початку роботи на посаді інспектора училища Кіндрат Федорович з ентузіазмом і притаманною йому наполегливістю взявся за справу навчання та виховання незрячих дітей. Йому довелося розробляти теоретико-методичні основи української тифлопедагогіки, оскільки освіта сліпих у той час була справою новою і складною не тільки в Україні, а й за кордоном. К.Ф.Лейко часто виступав з доповідями на різних заходах з проблем навчання та виховання незрячих.

Внесок К.Ф.Лейка в становлення української тифлопедагогіки неможливо переоцінити. Зрозумівши важливість розвитку у незрячих дітей навичок просторового орієнтування, учений-тифлопедагог розробив методику проведення навчальних екскурсій зі сліпими і сам проводив з ними екскурсії в поле, ліс, здійснював з дітьми поїздки до Полтави, Києва тощо. Кіндрат Федорович вважав, що розробка методики проведення екскурсій в школах для незрячих є одним з важливим завдань теорії тифлопедагогіки [264].

К.Ф.Лейко виділив основні, на його думку, напрями роботи з незрячими дітьми в спеціальних освітніх установах: навчальна, розвиваюча і оздоровча корекційна діяльність.

Також особливу увагу К.Ф.Лейко приділяв фізичному вихованню незрячих дітей, справедливо вважаючи, що за допомогою гімнастичних вправ можна відкорегувати координацію рухів у сліпих. Будучи присутнім на засіданнях опікунської Ради Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих», К.Ф.Лейко кожного разу просив асигнувати додаткові кошти на закупівлю спортивних знарядь для училища сліпих. І хоча багато разів йому відмовляли в цьому, все ж таки кошти Лейко роздобув, і незабаром на майданчиках шкільного саду були встановлені турніки й гімнастичні трапеції [254, с. 41-42].

Дбав К.Ф.Лейко й про естетичне виховання незрячих. Найбільш здібних учнів Харківського училища для сліпих він навчав музиці.

В основі тифлопедагогічних спостережень К.Ф.Лейка вибудована чітка система виховання, якій не притаманні будь-які негативні впливи на психіку незрячих. Учений зазначав, що позитивна взаємодія вихователів та учнів впливає на розвиток у вихованців любові до порядку, поваги до авторитету і, головне, стимулює формування гарних та корисних звичок, які спрощують та полегшують життя сліпим дітям. Такі звички зменшують стомлюваність нервових центрів і відповідно зберігають психічну енергію, даючи можливість дитячому розуму відволіктися від дрібних справ і спрямувати свої зусилля на вивчення навчальних предметів, які викладаються в училищі [303].

Складовою системи навчально-виховної роботи зі сліпими в ті часи була соціалізація вихованців, одним із головних напрямів якої стало в першу чергу формування навичок самообслуговування. К.Ф.Лейко звертав на ці питання велику увагу, тому що завдяки своїм спостереженням дійшов висновку, що деяким незрячим дітям досить важко проживати в училищі, бо вони більше зосереджуються на побутових проблемах і менше зусиль приділяють навчанню. З цих причин і виховна робота в Харківському училищі була спрямована в першу чергу на виховання в незрячих звичок та навичок самообслуговування й самодостатності.

Говорячи про виховання звичок у дітей, і не тільки у незрячих, К.Ф.Лейко заперечував твердження багатьох відомих педагогів щодо формування якості звички, зокрема Ж.Ж.Руссо. Він вказував на хибність зневаги до виховання звички у дитини. К.Ф.Лейко зазначав, що заперечувати користь виховання звичок можуть тільки слабкі та слабовольні педагоги, які внаслідок своєї моральної невірноваженості не можуть привити своїм вихованцям ніяких звичок, оскільки їм на це не вистачає педагогічної витримки. К.Ф.Лейко також вказував, що людина без будь-яких фізичних вад може позбутися будь-якої звички, а для людини з певними фізичними вадами, зокрема незрячої, звичка навіть допомагає у житті і самоорганізовує її.

Значний внесок зробив К.Ф.Лейко і в становлення тифлопсихології як науки. На основі власних спостережень він першим серед учених, які проводили дослідження в цьому напрямку, виділив і описав три психологічних типи незрячих (слуховий, дотиковий і моторний), створив класифікацію звичок людей з фізичними недоліками для більш досконалої

розробки методики навчання і виховання сліпих дітей [255].

Спостерігаючи ситуацію, коли незрячі випускники після закінчення навчального закладу залишалися жити у батьків і займалися плетінням кошиків і ніхто з них не йшов навчатися далі, К.Ф.Лейко розробив нові програми навчальних предметів у Харківському училищі для сліпих, максимально наблизивши їх до програм початкових класів гімназії, з метою підготовки своїх вихованців до вступу в гімназії і навіть в університети [218, с. 77-85].

На сторінках журналу «Слепец» [252, 253, 259] К.Ф.Лейко опублікував ряд статей з проблеми правового становища сліпих у Російській імперії, особливо про право цієї категорії людей на суспільну освіту. Він вважав, що лише науково обґрунтована методика виховання та навчання можуть зробити сліпого гармонійною зрілою особистістю, спроможною до практичного виконання свого громадянського призначення. Саме це його твердження стало поштовхом до відкриття спеціальних шкіл для сліпих в Україні.

У своїй статті «О правовом положении слепых в России» [257] К.Ф. Лейко опублікував програму, реалізація якої повинна була поліпшити становище сліпих у Росії. В статті він вказував, що незрячі діти в сучасному суспільстві мають такі ж права як і тварини, а іноді тварини користуються більшим захистом з боку суспільства. На його думку, лише освіта може зробити сліпого повноцінним членом суспільства. У програмі К.Ф.Лейко запропонував ввести відповідальність батьків за дії щодо неправомірної поведінки відносно своєї сліпої дитини та судів за неправомірні рішення у судових справах, що велися стосовно незрячих.

У своїй статті К.Ф.Лейко навів дані про стан освіти сліпих у Росії на початку ХХ ст. Сліпих, згідно з переписом населення у 1897 році, налічувалось 247900 чоловік. Дітей шкільного віку (7–11 років) – не менше 20 тисяч, а в навчальних закладах «Товариства піклування про сліпих» навчалось лише 850 дітей. Решта незрячих знаходилися поза межами школи. Вони були позбавлені не тільки навчання й виховання, але й звичайного догляду. Тому сліпих дітей чекав у майбутньому жебрацький заробіток.

Для сліпих К.Ф.Лейко пропонував зробити безкоштовним користування залізницею, наземним транспортом і поштовим зв'язком, а також домагався від держави безкоштовного права на освіту, права на працевлаштування та гарантії пенсійного забезпечення. Ця програма відображає прагнення всіх тогочасних демократично налаштованих тифлопедагогів і громадських діячів. У ті часи виступи К.Ф.Лейка помітно вирізнялися серед інших своєю гостротою та глибоким аналізом становища сліпих у країні [464, с. 15-19].

К. Ф. Лейко вказував, що правове та соціальне становище сліпих залишається майже на тому ж низькому рівні, що й у часи Київської Русі. Не зважаючи на те, що значна частина суспільства визнавала необхідність підготовки сліпих до самостійного трудового життя шляхом виховання та навчання, на практиці це здійснювалося дуже повільно.

К. Ф. Лейко визначив права, необхідні сліпим для підняття на належний рівень їх правового становища та врегулювання їх життєвих інтересів. На його переконання, сліпим повинні без усяких скорочень і обмежень належати всі ті громадянські й політичні права, що й зрячим.

Нижче наводимо цитату з вищезазначеної статті К.Ф.Лейка:

«...Тепер укажу, які, на мою думку, для сліпих необхідні додаткові права.

- ...одним з головних і невід'ємних прав сліпих я визнаю право на одержання ними початкової освіти як наукової, так і ремісничої. Навчання сліпих дітей повинне стати загальним, обов'язковим і безкоштовним...;
- ...сліпим дітям повинне належати право на одержання матеріального забезпечення до повноліття з боку батьків, а у разі їхньої бідності з боку суспільства або держави...;
- ...необхідно надати сліпим селянам право, при порушенні будь-ким їхніх інтересів, за захистом звертатися не до волосних судів, а до коронних мирових суддів, які не допустять знуцання над правами сліпих.

Крім того, для розширення прав сліпих і поліпшення їхнього побуту необхідно... законодавчим порядком установити:

- щоб монастирі, жіночі й чоловічі, що володіють нерухомим майном, відкривали у своїх обителях гуртожитки й майстерні для навчання сліпих;
- щоб ті ж монастирі зобов'язані були в числі братій і черниць приймати сліпих, які бажають присвятити себе чернецтву, у кількості, що рівняється хоча б 0,1 частини всього складу монастирської громади;
- щоб сліпим у разі їхньої неспроможності, завіреної тією чи іншою установою або окремою авторитетною особою, надавалося право безкоштовного проїзду залізницями принаймні у справах першорядної для них важливості, як, наприклад, для лікування, для покупки матеріалу тощо;
- щоб кореспонденція сліпих, які мають порівняно зі зрячими значно більшу потребу в спілкуванні за допомогою слова, пересилалася поштою безкоштовно;
- щоб на посади, які не потребують зорового контролю, як, наприклад, телефоністів, органістів у римсько-католицьких церквах, масажистів у

земських і міських лікарнях, псаломщиків при домових церквах (особливо в церквах при училищах для сліпих), безперешкодно приймали сліпих, які одержали відповідну спеціальну підготовку;

- щоб покарання, відоме під назвою одиночне ув'язнення, застосовувалося до сліпого тільки у виняткових випадках, тому що людині, позбавленій зору, сутужніше переносити це покарання, ніж зрячій;

- щоб через складність нашого судочинства, достатку й неясності наших законів судові установи при звертанні до них сліпих за юридичною допомогою призначали їм по всіх цивільних справах безкоштовних захисників...» [257, с. 132-133].

Перелічені вище положення про додаткові права сліпих мали на меті врегулювати всі важливі сторони їх повсякденного життя. К.Ф.Лейко вважав, що якби законодавством були визнані всі вказані ним права, то життя сліпих у суспільстві значно покращилось би.

Пропозиції визнати за сліпими всі цивільні права отримали позитивну оцінку всієї демократичної громадськості. Переконання К.Ф.Лейка були взяті за основу першими творцями радянської школи для сліпих дітей.

В багатьох статтях К.Ф.Лейко описував труднощі, що виникали у нього на посаді Інспектора під час організації та становлення училища для сліпих у Харкові. Він описав свої сумні спостереження, коли пересічні люди читали назву на будівлі училища для сліпих та насміхалися над нею, виказуючи свою недовіру стосовно змоги незрячих навчатися та пропонували напис «училище» замінити словом «притулок». Тільки завдяки активній діяльності К.Ф.Лейка та викладачів училища, які не тільки пропагували, але й запрошували недовірливих до будівлі училища, показували класи, спеціальне обладнання та демонстрували процес навчання, вдалося змінити громадську думку взагалі щодо можливості навчання сліпих [303, с. 39-40].

У статтях говориться не тільки про необхідність освіти сліпих, але й про важливість їх працевлаштування, про проблеми, з якими випускникам училища доводиться стикатися, коли вони починають самостійно заробляти. Нижче наводимо уривок зазначеної статті.

«...Один з вихованців вчився на настроювача рояля. Коли закінчилося навчання, я звернувся до міської ремісничої управи з проханням піддати цього вихованця в присутності експертів іспиту й, у разі його складання, видати йому встановлене свідоцтво на звання настроювача. Управа погодилася на це й призначила експертами двох цехових настроювачів. У призначену годину з'явилися експерти на іспит, але замість проведення

випробування вони розпочали між собою енергійну й гарячу суперечку, чи зможе сліпий досягнути мистецтво настроювання. Закінчивши цю безглузду, гучну сварку експерти оголосили, що вони відмовляються екзаменувати вихованця, тому що відтоді, як існує Європа (справжні їхні слова), не було такого, щоб сліпі займалися настроюванням. Мої роз'яснення про помилковість їхнього погляду ні до чого не привели. Нарешті я нагадав експертам, що на підставі закону вони за невиконання доручення управи можуть бути оштрафовані в розмірі 10 руб. кожний; на це завзяті настроювачі відповіли, що вони радше погодяться сплатити штраф, ніж пустять сліпого в цех настроювачів. Після цього я звернувся до настроювачів німців, ті охоче провели іспит і видали вихованцеві свідоцтво, що засвідчувало його знання...

...Так, коли на початку нинішнього року ми відкрили при училищі щіткарську майстерню, то місцеві щіткарі..., щоб перешкодити розвитку нової нашої майстерності, змовилися не відпускати для училища ніякого матеріалу, і коли я попросив в одному магазині продати колодки і щетину, то майстер, який утримує магазин, сказав, що він краще порубає свій товар і кине в грубку, ніж продасть училищу, щоб сліпі віднімали заробіток у зрячих» [262, с. 12-13].

Діяльність К.Ф.Лейка стосовно популяризації професійних можливостей сліпих сприяла тому, що у свідомості суспільства відносно незрячих поступово відбувався переворот, на них починали дивитися не як на сліпих чи жебраків, а як на працівників, які своїми виробами можуть скласти солідну конкуренцію зрячим майстрам.

Важливим внеском в становлення української тифлопедагогіки стала розробка К.Ф.Лейком проекту створення «Гуртка друзів сліпих», за яким всі, хто мав бажання допомагати училищу (члени гуртка, яких називали «членами-співробітниками Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих»») користувалися правами вирішального голосу на Загальних зборах зазначеного Товариства [261, с. 83-85].

У 1908 році у зв'язку з погіршенням стану здоров'я К.Ф.Лейко звільнився з училища і взагалі виїхав з Харкова. Ще деякий час він працював у Єлисаветградському комерційному училищі і приватній жіночій гімназії [

508, с. 27-28].

На початку 1918 року Кіндрат Федорович був паралізований. Він переїхав на Волинь до брата у Здолбунів.

Тяжко хворий К.Ф.Лейко не припиняв працювати як письменник, він писав вірші, байки, підтримував зв'язки з видавництвами та відомими білоруськими письменниками Г.Левчиком, Л.Дубейкавським, які жили тоді у Варшаві.

Кіндрат Федорович Лейко помер 6 вересня 1921 року. Його поховано у місті Здолбунів.

Таким чином, аналіз науково-педагогічної діяльності К.Ф.Лейка свідчить, що він здійснив вагомий внесок в теорію та практику тифлопедагогіки України і Росії. Його наукові доробки, проекти стали класичними для тифлопедагогів усього світу. Найбільше становленню системи освіти сліпих в Україні допомогли його роботи, присвячені визнанню прав сліпих на освіту та роботу. Твори К.Ф.Лейка вивчають сучасні студенти-дефектологи.

Літературна спадщина К.Ф.Лейка вивчається і друкується у сучасній Білорусії й Україні. Його п'єси ставлять у театрах всієї Білорусії. На батьківщині Кіндрата Лейка відкрито музей видатного тифлопедагога та письменника, де знаходиться великий добір матеріалу про його життя і творчість. Але, на жаль, твори К.Ф.Лейка та його розробки розпорошені між 5 сучасними державами: Росією, Україною, Білорусією, Литвою та Польщею [512].

Ще одним відомим українським тифлопедагогом, який брав активну участь у становленні системи навчання й виховання сліпих був Володимир Олександрович Гандер (12 березня 1864 року – 10 січня 1939 року). Володимир Олександрович народився у місті Києві, отримав педагогічну освіту і в 1886 році розпочав свою педагогічну діяльність в Сосницькому повітовому педагогічному училищі Чернігівської губернії. У 1897 році В.О. Гандер був запрошений «Товариством піклуванням про сліпих» на посаду інспектора Воронезького училища для сліпих. В.О.Гандер пройшов спеціальну підготовку з методик навчання сліпих у Віденському, Саксонському, Дрезденському інститутах для сліпих, переймав досвід роботи зі сліпими в Санкт-Петербурзі та інших країнах Європи.

В.О.Гандер не тільки займався питаннями розробки теорії та методики навчання незрячих, але й намагався привернути увагу суспільства до їх проблем. Працюючи на посаді інспектора Воронезького училища для сліпих, Валентин Олександрович розпочав свою роботу з організації процесу навчання й виховання незрячих, залучаючи до зазначеної діяльності ентузіастів і тих, хто співчував цій категорії населення. Таким чином В.О. Гандеру вдалося зібрати кошти на побудову нової будівлі училища, організації майстерень для дорослих сліпих, що стало фактично основою для існування училища для дорослих незрячих.

Як талановитого тифлопедагога та організатора в 1910 році В.О. Гандера було призначено Інспектором Харківського училища для сліпих. В.О.

.Гандер розпочав свою роботу на цій посаді зі створення гуртожитку для незрячих дівчат та юнаків, які працювали у майстернях при школі [301].

Щоб привернути увагу суспільства до сліпих, Валентин Олександрович зініціював проведення у 1911 році перепису незрячих у Харківській губернії, що дозволило отримати наукові дані про чисельність сліпих, їх вік, засоби існування, соціальний стан. До збору даних були залучені органи поліції та парафіяльні священики. На кожного незрячого заводилася окрема картка, яка містила всі відомості про цю людину. За даними перепису в Харківській губернії було виявлено 3214 незрячих осіб, із них 1855 чоловіків і 1359 жінок. Перепис мав велике значення для становлення системи навчання сліпих в Україні. На його основі В.О.Гандеру вдалося зацікавити земства та міста й домогтися від них заснування шкільних стипендій для сліпих дітей та участі в утриманні шкіл для сліпих. Це дозволило налагодити в Харківській губернії навчання значної кількості сліпих дітей шкільного віку [473, с. 4-5].

Спираючись на дані перепису, В.О.Гандер на засіданні Ради «Товариства піклування про сліпих» восени 1911 року з метою найбільш повного задоволення освітніх потреб сліпих, які проживали в Харківській губернії, вніс пропозицію про збільшення кількості вихованців училища до 130 чоловік, про розширення приміщень училища і відкриття в приміщенні училища притулку для незрячих дівчат, які закінчили курс навчання і вже працюють. Майже всі внесені В.О.Гандером пропозиції були втілені в життя. За це Володимир Олександрович на загальному зібранні Харківського відділення «Товариства піклування про сліпих» 30 травня 1912 року отримав подяку [301, с. 66-67].

Ще під час навчання за кордоном та роботи на посадах інспектора різних училищ В.О.Гандер зацікавився і почав досліджувати психологію сліпих. З виступами про результати свого дослідження він брав участь у з'їздах дефектологів і тифлопедагогів, друкувався у журналі «Слепец».

У своїй педагогічній діяльності В.О.Гандер відстоював концепцію політехнічної освіти, вважаючи, що сліпі можуть жити й працювати на рівні зі зрячими, що сліпий не являє собою «особливого типу» людини. Якщо політехнічна освіта здійснюється правильно, незрячий отримує можливість брати активну участь у житті суспільства поряд з іншими фізично повноцінними його членами. Учні в училищах для сліпих під керівництвом Володимира Олександровича не лише отримували професійну підготовку, але й працевлаштовувалися після закінчення училища в майстернях з гуртожитками чи забезпечувалися роботою вдома [301].

В.О.Гандер різко критикував позицію західної тифлопедагогіки щодо сліпого як до об'єкта опіки та людини, яка залежить від філантропії. Він зазначав, що сліпа людина є повноправним громадянином у суспільному та особистому житті.

У 1913 році В.О.Гандер перейшов до Московського училища для сліпих, де керував навчальною роботою до 1919 року.

Після Жовтневої революції 1917 року Володимир Олександрович продовжив активно брати участь в справі організації навчання й виховання

незрячих. З 1918 року він завідував секцією навчання сліпих при Наркомосі та секцією фізично-дефективних дітей при Московському відділі народної освіти.

В 1920 році В.О.Гандер був призначений на посаду завідувача Московським дитячим будинком для сліпих, який на той час знаходився на межі закриття. Йому вдалося не лише відстояти право на існування закладу, а й відновити педагогічний склад та налагодити навчально-виховний процес у ньому. За час його роботи на цій посаді, в закладі було введено як обов'язкове трудове навчання сліпих дітей. В 1921 році з ініціативи В.О. Гандера у містечку Пушкіно була відкрита школа масажу, яка згодом переїхала до Москви і увійшла до складу Інституту сліпих [398, с. 78].

В.О.Гандер підняв питання про виділення зі сліпих групи слабозорих та відкриття для них окремих класів та шкіл. В 1930-ті роки Володимир Олександрович вів активну редакторську та видавничу діяльність. Він проробив величезну роботу по створенню підручників та бібліотеки для сліпих шрифтом Брайля, методичної літератури для вчителів середньої школи для сліпих. В.О.Гандер переклав та відредагував роботи провідних західних тифлопедагогів та тифлопсихологів.

У 1934 році В.О.Гандер опублікував працю «Первоначальное воспитание и обучение слепых детей» [115], в якій він дав поради батькам сліпих дітей стосовно поводження з дітьми та рекомендації до їх соціалізації в суспільстві. У роботі він зазначав, що початкове виховання сліпого повинно полягати у тому, щоб переконати його, що сліпота не дає йому ніяких переваг у житті, і що він повинен бути готовим увійти в трудовий колектив зрячих, повинен намагатися в усьому обходитися своїми силами.

Отже, Володимир Олександрович Гандер, як один з діячів «Товариства піклування про сліпих», був прекрасним управлінцем і педагогом. «Товариство піклування про сліпих» призначало його на найвідповідальніші посади, де необхідно було вирішувати складні управлінські проблеми. Так було у Воронежському училищі для сліпих, яке Володимир Олександрович врятував від закриття, і в Харківському училищі, де він підняв рівень освіти вихованців і розвиток училища на ще вищій щабель.

Аналіз діяльності видатного діяча в галузі освіти незрячих дозволяє стверджувати, що В.О.Гандер є одним із творців вітчизняної тифлопедагогіки.

Таким чином, аналіз діяльності тифлопедагогів зазначеного періоду показав, що вони діяли відокремлено один від одного, були погано обізнані з досвідом роботи інших аналогічних шкіл для сліпих у межах своєї країни. Окремішній характер практики навчання сліпих дітей (незважаючи на те, що діяльність училищ підпорядковувалася загальним правилам, розробленим «Товариством піклування про сліпих») призводив до того, що власний досвід кращих українських училищ не був відомим.

Труднощі навчання та виховання сліпих призвели до того, що назріла необхідність об'єднати зусилля тифлопедагогів. Цьому сприяв вихід у 1886 році журналу «Русский слепец» (пізніша назва – «Слепец»). Його видавцем

був соратник К.К.Грота, діловод Ради «Товариства піклування про сліпих», державний діяч, журналіст, юрист, філантроп Оттокар Карлович Адеркас (1859–1921 рр.). Після запрошення на службу до «Товариства піклування про сліпих», він здійснив ознайомчу подорож до кращих інститутів Європи і опублікував «Отчет об осмотре заведений для слепых в Австрии, Швейцарии, Германии и г. Риге» (1885 р.). Знайомство зі станом справ за кордоном наштовкнуло Адеркаса на думку про необхідність видання в Росії спеціалізованого журналу. На той час в Європі вже виходили подібні журнали. Засновувалися вони, як правило, з ініціативи навчальних закладів, що бажали заявити про себе суспільству, поділитися досвідом чи роздумами про актуальні питання навчання, виховання, організації побуту сліпих. У Росії поява спеціалізованого періодичного видання ініціювалася згори, в даному випадку Радою «Товариства піклування про сліпих». Таким чином, вихід першого номера журналу відбувся раніше, ніж на нього виник попит.

На початку свого існування журнал знайомив читачів виключно зі станом справ у кращих закладах Європи, тому опубліковані матеріали про стан вітчизняної тифлопедагогіки були дуже критичними і оцінювали його вкрай негативно [281, с. 43]. Оскільки в цей період відбувалося лише становлення вітчизняної системи навчання та виховання сліпих, було багато недоліків у роботі ще молодих спеціальних закладів, а нетерплячі дописувачі журналу знаходили багато причин для висловлення незадоволення їх діяльністю. При заснуванні журналу планувалося шукати відповідь на питання, як вивести наші школи на рівень німецьких. Автори ж статей ставили питання інакше: чому в російських губерніях й досі немає училищ, подібних до Віденського чи Дрезденського? Об'єктом критики пізніше стало й саме «Товариство піклування про сліпих». Дописувачі журналу звинувачували його в низькій активності в сфері покращення життя та освіти незрячих [273, с. 74-82].

«Товариством піклування про сліпих» видавався також журнал брайлевським шрифтом «Досуг слепых», в якому публікувалися статті про організацію праці та побуту незрячих.

У суспільстві в цей період відбувалися й інші позитивні зміни, що стосувалися освіти інвалідів. З метою обміну досвідом та об'єднання зусиль тифлопедагогів різних країн постало питання проведення міжнародних та національних форумів. Ініціював це починання німецький журнал «Blindenfreund». Перший міжнародний з'їзд відбувся в 1873 році у Відні за сприяння доктора Меккера. Участь у ньому брали й представники Львівської школи для сліпих. Найважливішим його рішенням стало поширення шрифту Брайля в навчальних закладах для сліпих Європи, Америки та Азії. Таке рішення сприяло розробці спільних для різних країн методик навчання незрячих.

Організаторами з'їздів були окремі суспільні діячі, інститути для сліпих, благодійні організації та асоціації. Наприклад, ініціатором французьких з'їздів був В.Гаюї, англійських – Королівська спілка сліпих, американських – інститут імені Перкінса, німецьких – Бюрклен, Бютнер,

Геллер та ін. [463, с. 83].

Роль з'їздів полягала в об'єднанні зусиль тифлопедагогів різних країн як Заходу, так і Сходу. Представники держав, в яких лише зароджувалася практика навчання незрячих, могли ознайомитися з досвідом навчання та виховання сліпих у тих країнах, які вже мають багаторічну практику в цій галузі. Міжнародні з'їзди також сприяли впровадженню нових методів та прийомів навчання в практику робіт закладів для сліпих.

Показовим у цьому плані став VII Кільський конгрес, що відбувся у 1891 році. Його учасники визнали необхідність упровадження та поширення нового принципу наочності та предметності навчання. Спеціальна комісія затвердила перелік необхідних для шкіл сліпих наочних посібників, новий тип уроків у початковій школі – предметні, визначила їх завдання та вимоги до них. У рішенні конгресу записано: «Предметні уроки мають за мету створення відчуттів, на яких засновані уявлення, поняття, судження, розвиток образності мовлення... Збагачення уявлень сліпих дітей, засноване на їх ознайомленні зі справжніми предметами чи моделями, складає одне з найважливіших завдань школи сліпих» [422]. Таким чином, рішення Кільського міжнародного конгресу сприяли подальшій розробці питань наочності в навчанні сліпих.

Міжнародний конгрес, що відбувся в 1902 році в Брюсселі, мав важливе значення для перспектив розвитку тифлопедагогіки. На ньому вперше на міжнародному рівні було поставлено питання про роздільне навчання сліпих та слабозорих дітей.

З національних конгресів найважливішими були англійські та німецькі з'їзди. У 1902 році в Англії відбувся з'їзд тифлопедагогів, на якому розглядалися питання про підвищення швидкості письма сліпих. У зв'язку з цим було прийнято рішення про введення в практику навчання шкіл для незрячих скоропису та машинопису. На з'їзді 1908 року було покладено початок навчання категорії слабозорих дітей. Своїм рішенням з'їзд затвердив новий тип закладу для дітей з порушеннями зору – «класи охорони зору» [223]. Національний конгрес в Неаполі, що відбувся в 1909 році, прийняв рішення про створення дитячих садочків при школах для сліпих. Ця постанова мала міжнародне значення та стала поштовхом до становлення дошкільної освіти незрячих у всьому світі.

Аналіз матеріалів з'їздів показав, що основними питаннями, які розглядалися на всіх з'їздах у всіх країнах у той період були вирішення проблеми підпорядкування шкіл для сліпих державі та покращення професійної і трудової підготовки в них.

Питання введення шкіл для незрячих у державну систему освіти було надзвичайно важливим, оскільки автоматично рішення з'їздів за таких умов ставали б також державними і обов'язковими для виконання усіма спеціальними навчальними закладами. На жаль, рішення усіх конгресів мали лише дорадчий характер.

Як було зазначено вище, питання шляхів включення сліпого випускника в трудове самостійне життя гостро поставало на всіх

національних та міжнародних конгресах. У залежності від економічного стану країни, рівня розвитку її промисловості чи сільського господарства, релігійних поглядів на освіту взагалі та освіту незрячих, зокрема, по-різному розглядалися й шляхи трудової підготовки та працевлаштування сліпих [463, с. 84-85].

Актуальні питання тифлопедагогіки та тифлопсихології обговорювалися й на наукових форумах, що відбувалися в Російській Імперії. Заслуговує на увагу II з'їзд діячів у галузі технічної та професійної освіти – фактично перший з'їзд дефектологів Росії, який проходив у Петербурзі з 26 грудня 1895 р. по 5 січня 1896 р. За ініціативи вчених, які займалися в Москві справою навчання сліпих (професора Московського університету М.В. Духовського, керівника навчально-виховного закладу для сліпих П.П. Горячего, завідувача відділом освіти сліпих при навчальному відділі Політехнічного музею Г.А.Адлер та ін.), було дозволено створити на цьому з'їзді XII секцію з питань навчання сліпих [113; 180].

Питання освіти сліпих також розглядалися на I Всеросійському з'їзді з педагогічної психології (1906 р.), I Всеросійському з'їзді з питань сімейного виховання (1913 р.), I Всеросійському з'їзді з питань народної освіти (1913 р.) та ін.

Орієнтуючись на практику організації конгресів, присвячених питанням освіти незрячих за кордоном, «Товариство піклування про сліпих» у 1901 та 1909 роках сприяло проведенню двох спеціальних з'їздів, на яких було закладено традиції проведення наукових та науково-практичних заходів для обговорення актуальних питань загальноосвітнього, спеціального та професійного навчання сліпих, тифлопсихології, сімейного виховання незрячих [430; 431]. До цього часу вітчизняні тифлопедагоги були лише учасниками різних форумів.

Таким чином, у Російській імперії новий тифлологічний науковий напрям розпочав свій інтенсивний розвиток уже на початку ХХ ст., а гострі проблеми освіти сліпих та їх громадянських прав обговорювалися на всеросійському рівні. Тобто на початку ХХ ст. в країні вже сформувалася тифлопедагогічна наукова громадськість.

I з'їзд тифлопедагогів відбувся в 1901 році. Його матеріали були видані окремою книгою під назвою «Труды I-го русского съезда по попечительству о слепых». Доповідачами виступали педагоги відповідних шкіл. В з'їзді активну участь брало також духовенство. Доповіді стосувалися в основному організаційних питань діяльності училищ для сліпих. Цікавим з точки зору теорії навчання та виховання незрячих був визнаний виступ українського тифлопедагога К.Ф.Лейка «Про розвиток зовнішніх відчуттів у сліпих дітей», в якому він запропонував систему вправ для розвитку слуху, дотику, нюху [430, с. 91].

У травні 1909 року відбувся II-й з'їзд з питань опікування сліпих і попередження сліпоти в Росії. На з'їзд були запрошені педагоги, вихователі училищ для сліпих, офтальмологи, благодійники та ін. На цьому форумі «Товариство піклування про сліпих» представило звіт про свою роботу. Ще в

1907 році воно зібрало дані про всіх сліпих, які закінчили спеціалізовані училища. З'ясувалося, що 69% (440) з них живуть власною працею: більше 200 займаються ремеслами, 100 – музикою та співами, 25 стали вчителями та майстрами в училищах для сліпих, отримавши вищу музичну, філософську, історичну чи юридичну освіту. Для того часу це були видатні результати [431].

Для боротьби зі сліпотою та профілактикою очних хвороб «Товариством піклування про сліпих» була створена мережа лікувальних установ для незрячих. У результаті консервативного лікування та хірургічних операцій багатьом з них зір було відновлено. Для недієздатних та старих незрячих були відкриті притулки, де незрячі знаходилися на утриманні за рахунок «Товариства піклування про сліпих».

У своєму звіті «Товариство піклування про сліпих» також відзначало, що зросту духовної культури та освіченості незрячих сприяли видані шрифтом Брайля Святе Письмо та високохудожні літературні твори, випуском яких займалися декілька типографій приватних та «Товариства піклування про сліпих», що друкували рельєфним шрифтом. Користування такими книгами в спеціальних бібліотеках було безкоштовним.

Керуючий справами «Товариства піклування про сліпих» Я. М. Колубовський (1863 – 1929 рр.), який спочатку навчався в Глухівській прогімназії та колегії Павла Галагана в Києві, потім у Санкт-Петербурзькому університеті, в своїй доповіді на II-му з'їзді з питань опікування сліпих і попередження сліпоти в Росії відзначив, що навчання сліпих є одним з найважливіших завдань, яке терміново повинні розв'язати уряд та суспільство. Я.М.Колубовський зазначив, що всього по всій Росії сліпих дітей шкільного віку налічується 21365 чоловік, а в училищах знаходиться лише 1070 дітей (на їх утримання держава витратила близько 400 тисяч карбованців на рік). Він порахував, що якби створити училища і навчати всіх сліпих дітей шкільного віку, то треба було б витратити близько 4 мільйонів карбованців на рік [464, с. 25]. На той час держава не могла виділити такі кошти на освіту незрячих. Тому навчати сліпих основам грамоти й лічби Я.М. Колубовський запропонував у звичайних школах для зрячих. Він вважав, що для цього вчителі загальноосвітніх шкіл мають пройти короткострокові курси з метою ознайомлення з методикою навчання сліпих та отримувати певну надбавку до заробітної плати за кожного сліпого учня. «Для всякого, хто знає потреби сліпих, простого навчання їх грамоти зовсім недостатньо. Але позбавляти навчання грамоти тільки тому, що немає можливості дати їм набагато більше, теж немає підстави» – відзначав Я.М.Колубовський [431, с. 46].

На з'їзді виникало багато суперечок стосовно переходу всіх навчальних закладів для сліпих у відомство та на утримання держави. Це рішення було в результаті затверджено з'їздом, але не впроваджено в життя. Суперечки також викликало питання про обсяг знань, який мають отримати сліпі в навчальних закладах. Частина учасників висловилися за спрощення загальноосвітньої програми та ускладнення програми з ручної праці, що в

своїй доповіді розкритикував інспектор губернських училищ М.К.Мухін.

На тому ж II-й з'їзді з питань опікування сліпих і попередження сліпоти в Росії М.К.Мухін відзначив, що більшість сліпих у країні належать до бідного класу, на них у сім'ї дивляться як на зайвий рот, а іноді й експлуатують. Для держави він представляє подвійні витрати, бо не несе багатьох обов'язків (наприклад, військової служби), а витрат на своє утримання вимагає [431].

У своїй доповіді М.К.Мухін також зазначив, що душевний стан сліпих ще гірший, ніж матеріальний, тому необхідно дати їм освіту, щоб вони могли працювати та бути корисними для суспільства. Адже саме з цією метою були засновані спеціальні навчальні заклади для сліпих. Приклади з історії навчання незрячих свідчать, що багато різних професій стали доступними сліпим, наприклад: учитель, настроювач музичних інструментів, друкар, півчий, кошикар, масажист та ін.

М.К.Мухін наголосив, що саме завдяки набутій професії сліпі мають певний заробіток, який дає їм можливість самостійного життя. А не визнаючи спроможності сліпих працювати, зрячі часто позбавляють їх можливості заробити більше [464, с. 23-25].

З метою ствердження вміння сліпих жити самостійно, М.К.Мухін наводив приклад з досвіду німецьких тифлопедагогів, які поділялися на дві категорії. Перші з іронією говорили про вміння сліпих працювати, другі вважали, що сліпі цілком здатні до самостійної діяльності. Істина ж, зазначав М.К.Мухін, як завжди посередині: найбільш обдаровані сліпі можуть жити й працювати самостійно, інші мають потребу в допомозі й підтримці. Основною метою виховання сліпих, вважав М.К.Мухін, є якомога ширший і всебічний розвиток їхньої самостійності, що має підготувати їх до трудового життя в суспільстві зрячих.

На думку М.К.Мухіна, специфікою діяльності училищ для сліпих у першу чергу є необхідність ретельного добору й розподілу змісту навчального матеріалу. При його виборі треба зважати не на кількість матеріалу, а на зміст і зрозумілий незрячим виклад. Сліпим дітям у процесі навчання необхідно давати відомості, які стануть корисними в їх майбутньому самостійному житті. Так само і при виборі ремесел – варто діяти обачно і вибирати такі, які дадуть змогу достатньо заробляти їм на життя.

Таким чином М.К.Мухін намагався примирити дві протилежні точки зору, що існували серед учасників з'їзду, щодо обсягу змісту навчання сліпих

На з'їзді також повідомлялося, що в Росії недостатня кількість училищ для сліпих: лише 5% всіх сліпих шкільного віку навчалося в спеціальних училищах. За звітний період «Товариство піклування про сліпих» відкрило 24 училища. З державної казни на утримання училищ кошти не виділялися. Але, як зазначав М.К.Мухін, сліпі мають таке ж право на навчання, як і зрячі. Було б правильно, якби держава взяла на себе витрати на навчально-виховну діяльність училищ для сліпих.

М.К.Мухін акцентував увагу присутніх на тому, що справа виховання й навчання сліпих має вирішуватися на рівні держави, тому що «дати виховання сліпому, навчити його – це значить внести промінь світла в його розум, урятувати його душу від розпачу» [464, с. 25].

На з'їзді також розглядалося питання попередження сліпоты. З цього приводу виступив лікар О.І.Масленніков, на думку якого сліпий не є повноцінною людиною, тому необхідно заборонити шлюби зрячих зі сліпими. Його виступ піддав нищівній критиці психолог А.А.Крогіус та в знак протесту покинув залу.

Знайомство з матеріалами з'їзду засвідчило, що в галузі тифлопедагогіки виникли протиріччя між прогресивними та реакційними ідеями, що було викликано настроями, які виникли в результаті подій 1905 року.

Аналіз матеріалів II-го з'їзду з питань опікування сліпих і попередження сліпоты в Росії показав, що виникнення громадської ініціативи, розгляд питань соціального захисту інвалідів зору, створення системи спеціальних освітніх закладів для незрячих дітей, філантропічних організацій, наукових товариств та різноманітних благодійних об'єднань значною мірою сприяли становленню теорії тифлопедагогіки та розширенню її змісту [431].

Отже, огляд світового соціально-педагогічного досвіду взагалі та українського зокрема дозволяє стверджувати, що період від початку (тобто від введення самого поняття «методика навчання сліпих») і до початку XX ст. можна визначити як період зародження тифлопедагогічної науки. На даному етапі свого становлення тифлопедагогіка ще не визначилася як самостійна галузь наукових знань і тому мова не йшла про з'ясування її провідних категорій (предмета, об'єкта, мети, завдань, законів та методологічних засад).

3.4. Боротьба за здійснення загальної обов'язкової освіти сліпих дітей в УРСР

Аналіз історичної та педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що в Україні на початку XX ст. склалися сприятливі умови для становлення нової галузі педагогічної науки – тифлопедагогіки. Цьому сприяв і бурхливий розвиток промисловості, зростання сільськогосподарського виробництва, через що виникла гостра потреба в значній кількості працівників, що були б спроможними заробляти собі на життя; підвищення уваги до проблем виховання; пошук нових педагогічних форм та методів впливу на особистість та загальну потребу в науковому обґрунтуванні педагогічних знань.

У 1914 році розпочалась Перша світова війна, яка негативно вплинула на соціально-економічне становище України. У ці роки криза охопила всі сфери життя: політичну, соціальну та економічну – і сприяла розоренню населення та загостренню класової боротьби. Хоча мережа училищ для сліпих зменшилася незначно, але матеріальне становище цих закладів було жахливим.

Жовтнева революція 1917 року, хоча й не покращила соціально-економічного становища країни, але значно вплинула на подальший розвиток системи спеціальної освіти незрячих. Більшовики засуджували благодійність як пережиток минулого, а майже всі навчальні заклади для сліпих на той час існували саме на благодійні кошти. Нова влада встановила державну монополію в справі освіти інвалідів, що знаменувало початок нового етапу в історії вітчизняної тифлопедагогіки.

Уже в перші роки Радянської влади уряд прийняв ряд першочергових організаційних рішень в справі допомоги сліпим. У цей період школи для сліпих діяли хаотично без достатнього контролю та керівництва. Спочатку вони перебували у відомстві Народного комісаріату охорони здоров'я, який намагався їх передати у відомство Народного комісаріату соціального забезпечення, а потім – Народного Комісаріату Освіти (Наркомос).

1919-1930 рр. є періодом перебудови всього соціально-економічного устрою, руйнації та відмирання старих соціально-педагогічних відносин, системи впливу на дитину, виникнення нових відносин та систем, відповідних тогочасним умовам. Ці роки також характеризуються й постійними змінами уряду в Україні. Зокрема, за два роки (з 1917 по 1919 рр.) було створено Тимчасовий Російський Уряд, Українську Центральну раду, Українську Народну республіку, Українську державу Гетьмана Скоропадського, Директорію та Українську Соціалістичну Радянську Республіку [345, с. 11-15]. 6 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд прийняв рішення про введення нової назви – Українська Соціалістична Радянська Республіка. Уряд одержав назву Рада Народних Комісарів України [282, с. 256].

На початку 20-х рр. ХХ ст. Україною було обрано та розроблено власну модель системи освіти. Ці питання вивчав Народний Комісаріат Освіти (НКО) УСРР – державний орган управління освітою в Україні, створений на I Всеукраїнському з'їзді Рад у Харкові.

У структурі Наркомосу, губернських та повітових відділів освіти на початку 20-х рр. були утворені відділи соціального виховання (Головсоцвих, Губсоцвих, Повітсоцвих), на які покладалися функції соціально-правового захисту дитинства та боротьби з дитячою безпритульністю. Серед інших відділів, що функціонували у складі Головсоцвиху, був і відділ соціально-правової охорони неповнолітніх та виховання дефективних (СПОН). У його відомстві були питання науково-теоретичних досліджень проблем дитячої безпритульності, опіки, патронату, фінансування, забезпечення та соціально-правового захисту дітей, організації мережі дитячих закладів тощо [291, с. 6].

Створення відділів СПОН на той час було дуже актуальним, оскільки складні політичні обставини в країні призвели до масових репресій над безвинними, що сприяло розвитку хвороб, які викликають сліпоту, через що збільшилася кількість людей, які хворіли на інфекційні захворювання (в тому числі очей), та зросла кількість солдат-інвалідів зору ті ін.

«Глибока... криза, – підкреслював А.Гергет, – яку переживає суспільство, охопила всі галузі людського мислення, в тому числі й проблеми

виховання, як і в усякий перехідний час; теоретична думка, яка прагне привести в систему всі різноманітні явища та ідеї, не встигає зараз за швидким потоком життя, а тому і педагогічна теорія й напрям нашого часу не вилились ще в завершені форми» [117, с. 133].

Період кризи та депресій сприяв росту злочинності, бездоглядності й безробіття. Масове зубожіння та розруха призвели до виродження дитячого населення, зростання рахітного, малокровного, туберкульозного покоління [34, арк. 6]. Разом зі зростанням дитячих хвороб значно збільшилася кількість дітей, які хворіли очними хворобами, що призводять до сліпоти. Велика кількість незрячих дітей захопилася жебракуванням.

Це, в свою чергу, активізувало роботу відповідних органів, що займались справами допомоги дітям. Окрім створення відділу СПОН, з метою захисту прав та здоров'я дитячого населення, надання хворим дітям допомоги (одягом, харчами, домівкою, лікуванням тощо) й організації навчання та соціального виховання дитячого населення у 20-ті рр. ХХ ст. в Україні на чолі з В.Короленком було створено Лігу Спасіння Дітей; Раду соціальної допомоги при консультаційних пунктах і школах; Раду захисту дітей та Міністерство соціальної допомоги. Ці осередки займалися питаннями організації дитячих притулків, колоній, дитячих садків, санаторіїв, надавали матеріальну допомогу безпритульним та захищали життя і здоров'я дітей [246, с. 122; 40, арк. 33; 16, арк. 73, 86].

Зокрема, в Декреті про створення «Ради захисту дітей» зазначалось: «У зв'язку з катастрофічним збільшенням дитячої смертності, яку породжено безперервними нападами капіталістичного уряду на робітничо-селянську Україну, державі... взяти на період війни під свою опіку... охорону життя і здоров'я дітей» [13, арк.12].

Як свідчать архівні матеріали, дитяче населення України на початку 20-х рр. складало понад 42 % від загальної кількості. На жаль, відсутні дані про кількість сліпих в Україні на цей період, але легко уявити, що внаслідок воєнних дій їх кількість була значною [33].

Таким чином, державі необхідно було вжити невідкладних заходів та організувати нові різноманітні спеціальні дитячі заклади.

У цей час відбувається створення нової школи, формування власної оригінальної системи освіти в Україні. 1919–1930 рр. можна назвати етапом експериментування й новаторства.

Після Жовтневої революції 1917 року почалася перебудова всієї системи народної освіти в країні на основі принципів комуністичного виховання, яка не залишила осторонь школи для сліпих. Молода держава почала створювати законодавчі соціальні передумови для розвитку принципово нової тифлопедагогіки.

1917–1920 рр. навряд чи можна назвати продуктивними для навчання. У школі за ці роки відбулося стільки ж кардинальних переворотів, а після них нових напрямів, скільки разів змінювалася влада в Україні (Тимчасовий уряд, Центральна Рада, Гетьманщина Павла Скоропадського, Директорія, петлюрівщина, денікінщина тощо).

З 1923 р. розпочалася нова ера в національній політиці, названа українізацією. Період українізації виявився складним і внутрішньо двоїтим, процес – суперечливим. З одного боку, заходи спрямовувалися на поширення української мови, а з другого, – мали місце намагання применшити роль української мови та української культури. Благі наміри мовної політики багато в чому лишалися декларативними. По суті, це був час приниження української мови і культури, своєрідне гальмування їхнього розвитку [142; 202; 267].

Оскільки у 20-х роках ХХ ст. українська мова набула статусу державної мови, необхідно було створити український алфавіт Брайля для незрячих. Учителі Харківського училища для сліпих В.В.Пржиборовська та І. В.Слепцов взяли за цю справу й уклали в 1921 році брайлівський алфавіт української абетки, використавши за основу російський алфавіт [304].

Спеціальна школа 20-х рр. була на шляху пошуків, невпинно експериментувала, змінюючи форми і системи навчання. Заслуговують на увагу в сучасній школі передові педагогічні ідеї того періоду, зокрема: підвищена увага до проведення лабораторно-практичних занять, екскурсій, до опрацювання екскурсійного матеріалу, використання наочних посібників; прагнення забезпечити міжпредметні зв'язки; організація самостійної роботи незрячих учнів; здійснення принципу зв'язку теорії з практикою.

У 30-х рр. належну увагу вчені-методисти почали приділяти розв'язанню проблеми стабільних підручників українською мовою в системі освіти, що мало важливе значення для становлення і розвитку методики навчання. Однак у доборі навчального матеріалу панівним був класовий підхід, як, зрештою, в усі наступні роки.

Реалізація основних завдань, поставлених урядом перед загальноосвітньою школою взагалі й спеціальною для сліпих зокрема, ускладнилася в цей період об'єктивними труднощами: соціально-економічним ходом розвитку країни в умовах післявоєнної розрухи й громадянської війни, труднощами застою в окремих науках, особливо в психології й педагогіці, відсутністю необхідних наукових та практичних кадрів – тифлопедагогів [464, с. 31].

Для вирішення зазначених завдань у період з 1917-го до 1924-го року до створення радянської системи освіти для сліпих було залучено демократично налаштованих досвідчених тифлопедагогів О. В. Бірільова, В. О. Гандера, К.Ф.Лейка, М. К. Мухіна, П. Г. Мельникова, О. М. Щербину та інших. У розробку методологічних основ дефектології були також залучені найвидатніші вчені П. П. Блонський, В. М. Бехтерев, Л. С. Виготський, В. П. Кащенко та інші.

М.Д.Ярмаченко відзначав, що в перші післяреволюційні роки питання дефектології жваво обговорювалися на спеціально скликаних з'їздах, конференціях та нарадах учителів спеціальних шкіл [499, с. 112]. Так, уже в червні 1918 року відбувся I Всеросійський з'їзд медико-санітарних відділів, на якому було задекларовано нову дефектологічну програму. Її ж було заслухано і в серпні цього року на I Всеросійському з'їзді з питань освіти [59

]. Постановою Раднаркому від 10 грудня 1919 року «Про узгодження функцій комісаріатів освіти і охорони здоров'я в справі виховання і охорони здоров'я дефективних дітей» уперше в історії педагогіки навчання сліпих дітей було включено в загальну державну систему [17]. Цим актом державної значимості закладено основи принципово нового підходу до навчання й виховання сліпих, підготовки їх до виконання свого громадянського обов'язку.

Вивчаючи історію становлення олігофренопедагогіки, Х.С.Замський [180] встановив, що на початку 1919 року, для вирішення Наркомосом безлічі складних організаційних та науково-методичних питань у зв'язку зі збільшенням мережі закладів для дефективних дітей, при відділі Охорони Дитинства була створена Медико-педагогічна консультація, завданням якої було вивчення дефективності, розробка мережі закладів, складання програм, інструкцій, видання спеціальної літератури, підготовка вчителів-дефектологів тощо.

У 1919-1920 рр. основні зусилля органів, що керували боротьбою з дефективністю, були спрямовані на забезпечення матеріальних потреб, на соціальне забезпечення вихованців спеціальних дитячих закладів. Тому проблеми науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу були зміщені на задній план.

На початок 1920 року стан мережі спеціальних закладів дещо стабілізувався. Органи, що керували справою допомоги дефективним дітям, розпочали роботу з удосконалення діяльності спеціальних закладів для дітей, які мають певні психофізичні порушення. Більше уваги почали приділяти соціальному вихованню аномальних дітей та науково-методичній роботі в галузі дефектології.

У 1921 році розпочалося інтенсивне збільшення кількості спеціальних освітніх закладів, яке продовжувалося до початку 1923 року. Але, на жаль, такий інтенсивний процес не торкнувся навчальних закладів для сліпих дітей в Україні. Їх кількість ще багато років після Жовтневої революції 1917 року залишалася без змін. Операційним планом сектору соціального виховання НКО лише на 1931 рік було заплановано відкрити 3 школи-інтернати для сліпих, фінансування яких здійснювалося б за рахунок державного бюджету.

У 1920 році Наркомос поставив завдання удосконалити навчально-виховний процес у спеціальних дитячих закладах. Для виконання цих завдань необхідно було скликати спеціальний з'їзд лікарняно-педагогічної спільноти для визначення нових перспектив у розвитку допомоги всім нозологіям дефективних дітей та в боротьбі з безпритульністю.

З цією метою й був скликаний I Всеросійський з'їзд діячів по боротьбі з дитячою дефективністю, безпритульністю й злочинністю, який відбувся у Москві з 24 червня по 2 липня 1920 року [323; 180, с. 356-362].

Головою організаційного комітету з'їзду був призначений В.П. Кащенко – керівник Медико-педагогічної консультації відділу Охорони Дитинства Наркомосу. У роботі з'їзду взяло участь 250 делегатів та 300 гостей. Було зроблено 83 доповіді. Оскільки дефективність в ті часи

ототожнювалася з явищами безпритульності та злочинності, то акцент на з'їзді виступаючі зробили саме на питаннях боротьби з ними.

Х.С.Замський відзначив, що з'їзд відіграв видатну роль в упорядкуванні багатьох питань навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Програмою з'їзду передбачався розгляд таких питань: встановити причини дефективності, намітити шляхи боротьби з нею, визначити типи закладів для цих дітей, з'ясувати питання про долю випускників спеціальних шкіл, намітити шляхи підготовки кадрів дефектологів тощо.

На цьому з'їзді у своїй доповіді народний комісар освіти А.В. Луначарський дав визначення поняття дефективності: «дефективні – це суб'єкти, які відрізняються від норми. Саме слово «дефект» означає – погана сторона. Цей дефект може бути слабким, тоді дитині треба допомогти, коли дефект цей шкідливий, потрібно його перебороти або поєднати те й інше, необхідно зробити таку дитину здоровою для неї самої та нешкідливою для інших» [323; 464, с. 34].

У його виступі зазначався факт визнання шкільною статистикою того, що дефективність пов'язана не стільки з поганою спадковістю (як раніше вважалося), скільки залежить від навколишнього середовища, умов життя, виховання дитини. За його словами, «ненормальна дитина – результат винятково ненормальних умов» [323; 464, с. 34].

А.В.Луначарський зазначив, що робота з дефективними дітьми (за виключенням хворих) має бути зосереджена в Наркомосі й пов'язана з програмою народної освіти всієї країни. Держава ж повинна об'єднати всі сили у вирішенні проблем навчання всіх категорій дефективних дітей. Під кінець доповіді він висловив надію, що робота з'їзду освіжить справи НКО, тому що «завдання боротьби з дитячою дефективністю – це тільки найбільш яскраве й виразне завдання всіх справ НКО» [464, с. 34-35].

З організаційних питань із доповідями виступили В.П.Кащенко та А.С. Грибоедов. Вони запропонували зосередити всю справу боротьби з дефективністю у відділі Охорони Дитинства Наркомосу та мати при цьому відділі Медико-педагогічну раду з представниками наркоматів охорони здоров'я та юстиції. Ця рада мала вирішувати всі науково-теоретичні та організаційні питання [323].

Про необхідність організації підготовки дефектологів у державному масштабі доповіли В.П.Кащенко та Д.В.Фельдберг. З'їзд вирішив вважати підготовку персоналу для спеціальних закладів найважливішим державним завданням. З цього питання була прийнята резолюція: «З'їзд вважає за необхідне організувати спеціальні вищі навчальні заклади та курси — як довготривалі, так і короткотривалі – з підготовки працівників для всіх видів закладів дитячої дефективності». Делегати з'їзду вважали за необхідне терміново відкомандирувати педагогів та лікарів, які працюють з дефективними дітьми, на навчання [323].

З'їзд також прийняв рішення про те, щоб, враховуючи складність роботи персоналу в спеціальних закладах освіти, прирівняти їх до

працівників важкої праці, покращивши їх матеріальний стан та умови роботи

Було також прийняте рішення про розширення наукової роботи в галузі дефектології, про видання спеціальної літератури, про проведення методичної роботи.

Під час обговорення теоретичних питань у доповідях деяких ораторів відчувався вплив знань, сформованих у попередні роки – у період становлення дефектології як науки, яка тоді ще була недостатньо науково виваженою. Наприклад, деякі виступаючі посилалися на теорію Чезаре Ломброзо про злочинність як вроджену ваду, обумовленість моральності спадковими та вродженими факторами. Багато уваги приділяли сексуальним проблемам. Нечітко усвідомлювали сутність дефективності, її етіологію та класифікацію [323].

Такий детальний аналіз питань, які розглядалися на I Всеросійському з'їзді діячів по боротьбі з дитячою дефективністю, безпритульністю й злочинністю необхідний для того, щоб зрозуміти, на базі яких положень радянської дефектології розвивалася українська тифлопедагогіка. Хоча кількість доповідей на з'їзді, які стосувалися питань організації навчання та виховання сліпих дітей була й незначною, але проблеми та шляхи їх вирішення, які підіймалися доповідачами, були ґрунтовними.

Так, у доповіді тифлопедагога М.К.Мухіна «Виховання, навчання, забезпечення сліпих з погляду сучасної науки» [323; 464, с. 36] зазначалось, що всього в світі налічується близько 3,5 мільйонів сліпих. Росія ж, за його обрахунками, по абсолютній кількості сліпих займає одне з перших місць у світі. За твердженням окулістів, «від 40% до 60% осліплених могли б зберегти зір за умови своєчасної медичної допомоги». Тому необхідно забезпечити нею всіх, хто цього потребує. Він також зауважив, що на освіту та утримання незрячих варто відраховувати великі кошти, оскільки досвід показує, що сліпі, які отримали спеціальну освіту, рідко стають тягарем для держави, забезпечуючи себе самостійно.

У своєму виступі М.К.Мухін також підкреслив, що справа виховання й навчання сліпих, повинна вестися в державному масштабі. У такому ж державному масштабі мають розглядатися й вирішуватися питання підготовки тифлопедагогічного персоналу для училищ сліпих, розробка програм, друкування й видання книг, нот, журналів для сліпих шрифтом Брайля, експериментальні дослідження в галузі освіти незрячих тощо.

Він закликав державу до відкриття нових навчальних закладів для сліпих по всій території країни, відзначив необхідність підготовки спеціального педагогічного персоналу для цієї категорії дітей, будівництва спеціальної типографії, щоб друкувала книжки шрифтом Брайля. Для незрячих дошкільників М.К.Мухін запропонував відкривати дитячі садочки, для сліпих дорослого віку влаштовувати навчальні майстерні, різного роду курси. Цікавою була його пропозиція, щоб у всі установи, що відають справами сліпих, вводилися представники від незрячих як особи, які можуть бути корисними при вирішенні питань, що стосуються життя й побуту сліпих

[323; 464, с. 36].

На цьому з'їзді виступив також на той час методист Наркомосу РРФСР з питань навчання сліпих В.О.Гандер. У своїй доповіді «Організація справи виховання і навчання сліпих дітей дошкільного та шкільного віку» [323; 464, с. 35] він відзначив, що за даними перепису 1897 року в губерніях Європейської Росії сліпих дітей віком від 1 до 9 років налічувалося 2733 чоловіки, від 10 до 19 років – 1077 осіб. Він підрахував, що для охоплення навчанням усіх сліпих дітей потрібна наступна кількість шкіл: підготовчих – 71, 1-го ступеня з ремісничими при них відділеннями – 77, допоміжних для розумово відсталих дітей – 36 та 2-го ступеня – 22.

В.О.Гандер запропонував ряд заходів з організації навчання сліпих та слабозорих дітей. На його думку, в першу чергу повинні бути відкриті підготовчі класи й школи 1-го ступеня в тих місцевостях, де взагалі немає навчальних закладів для сліпих. У підготовчі школи діти мають прийматися з 4-х років і навчатися в них до 9-10 років.

За його програмою в школу 1-го ступеня діти мають вступати в 9-10 років. Ця школа повинна складатися з 5 класів і ставити за мету надання сліпим дітям елементарних базових знань. Навчальний процес у цих школах має відбуватися за загальною програмою школи для зрячих дітей, але з посиленням навчанням співу, музиці, ручній праці. Після закінчення школи 1-го ступеня сліпі діти із середніми здібностями й ті, які не хочуть продовжувати освіту або перебувають у допоміжних школах, при досягненні ними 15-річного віку переводяться в ремісничі майстерні. Інші діти переходять у школу 2-го ступеня [240, с. 38].

Контингент шкіл 2-го ступеня повинен нараховувати приблизно 50 учнів. Зміст освіти й навчальні програми мають бути точно такими, як у загальноосвітніх школах з деякими, звичайно, обмеженнями, що враховують особливості порушень зору [145, с. 42-45].

Аналіз запропонованої В.О.Гандером системи навчання дітей з порушеннями зору свідчить, що вона відповідала основним вимогам, які висуваються тифлопедагогікою до організації начального процесу в спеціальних школах, але тогочасні надзвичайно складні економічні та політичні умови в країні не давали змоги її реалізувати.

У цілому робота I Всеросійського з'їзду діячів по боротьбі з дитячою дефективністю, безпритульністю [323] заслуговувала на високу оцінку. Це був найбільш представницький форум радянських суспільних діячів, лікарів і педагогів, які брали участь у боротьбі з дитячою дефективністю взагалі та сліпотою, зокрема. З'їзд підбив підсумки перших трьох років роботи радянської держави в цій галузі. Він визначив принципи та програму діяльності Радянської держави в галузі дефектології на найближчі роки, особливо стосовно організаційних питань. З'їзд прийняв постанову про необхідність організації загального обов'язкового дошкільного виховання аномальних дітей, в тому числі й сліпих, та виробив конкретні організаційні заходи з покращення функціонування шкіл для незрячих.

Після з'їзду розпочалося значне поживлення в роботі зі сліпими дітьми на території всієї України. Відкрився інститут по підготовці учителів-дефектологів, серед яких були й тифлопедагоги. У багатьох українських містах були проведені курси з підготовки вчителів та вихователів для спеціальних шкіл, в яких навчалися сліпі діти.

Через рік після I з'їзду виникла необхідність у скликанні конференції, яка могла б допомогти вирішити проблеми, що виникали в результаті реалізації рішень, прийнятих рік тому. Всеросійська конференція по боротьбі з дитячою дефективністю була проведена 30 вересня - 8 жовтня 1921 року в Москві. У програму конференції входило обговорення наступних питань: класифікація дефективних дітей, мережа закладів для них, професійна освіта дефективних дітей, сексуальне та фізичне виховання, патронаж дефективних, розподіл функцій Наркомосу та Народного Комісаріату охорони здоров'я, покращення матеріального положення персоналу дитячих спеціальних закладів, підготовка персоналу для роботи з дефективними тощо. З доповідями виступили Д.В.Фельдберг, В.П.Кащенко, Г.М.Шуберт, В.М.Бехтерев, А.С.Грибоедов, Л.Г.Оршанський, О.М.Граборов, Г.І.Россолімо, Ю.А.Аркін, П.П.Тутишкін та інші.

На цій конференції була здійснена спроба сформулювати теоретичні основи спеціальної педагогіки. Однак доповідачі припускалися багатьох помилок: переоцінювали біологічні моменти в формуванні особистості дитини, іноді в доповідях відзначалося безсилля в боротьбі з дефектами.

Аналіз матеріалів зазначених форумів показав, що переоцінити їх значення для розвитку теорії й практики української тифлопедагогіки неможливо. Ці форуми привернули увагу широкої спільноти до потреб спеціальних закладів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку взагалі та сліпих зокрема, частково вирішивши деякі основні організаційні питання по боротьбі з дефективністю. На жаль, повністю втілити рішення з'їзду та конференції в життя заважало складне економічне становище країни

Важливим для розвитку української тифлопедагогіки став II Всеросійський з'їзд працівників соціально-правової охорони неповнолітніх і дитбудинків (26 листопада – 1 грудня 1924 року), що відбувся в Москві. Завданням з'їзду було підбиття підсумків по проробленій роботі та накреслення шляхів по соціально-правовому захисту дітей, будівництву та роботі дитячих будинків і спеціальних закладів, освіти й вихованню дітей з порушеннями психофізичного розвитку. З'їзд визнав за необхідне створення наступної системи навчання та виховання незрячих: дитячий садочок для сліпих, шкільний дитячий будинок для сліпих від 8 до 14 років, будинок для сліпих підлітків від 14 до 18 років та будинок для розумово відсталих сліпих. Учасники підкреслили загрозу такої відчуженості сліпих дітей від зрячих та закликали до усунення такої ситуації. Не відкидалася можливість сумісного навчання сліпих і зрячих дітей. На з'їзді українські тифлопедагоги О.М.Щербина, П.Г.Мельников також піднімали питання професійної підготовки незрячих старшокласників [400].

У січні 1927 р. відбулося засідання Політбюро ЦК КП(б)У, на якому було прийнято резолюцію відносно розгортання в республіці загального навчання.

У грудні 1927 року в Москві відбувся I Всеросійський педологічний з'їзд, на якому працювала секція важкого дитинства, де розглядалися й питання, що стосувалися сліпих. З'їзд відзначив необхідність запровадження педологічного напрямку в усіх галузях дефектології.

Вдруге питання про стан і перспективи загального навчання в Україні обговорювалося у липні 1928 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У. У прийнятому рішенні зазначалося, що завдання, передбачені резолюцією попереднього засідання, поступово виконуються. У ньому також вказувалося на значне недовиконання наміченого плану, внаслідок чого близько півмільйона дітей залишалось ще поза школою. Тому акцент було зроблено на необхідності усунути хиби і підвищити якість навчально-виховної роботи в школах [241]. Ці рішення стосувалися не тільки масової, а й спеціальної школи для сліпих дітей.

У жовтні 1927 р. Управління соціального виховання НКО УСРР звернулося до всіх окружних інспектур народної освіти республіки зі спеціальною постановою «Про розгортання мережі закладів дефдитинства» [102, 1927 р., с. 13-16], в якій вказувалося, що мережа спеціальних закладів на місцевому бюджеті майже не розширюється, кількість наявних закладів дуже незначна, відмічалися навіть випадки закриття цих закладів. У цій постанові також зазначалося, що НКО пропонує вжити всіх заходів для того, щоб до кошторису були внесені певні суми на відкриття та утримання закладів для дефективних дітей або на стипендії для їх навчання у закладах інших округ, якщо не можна цього зробити на місцях [102, 1927 р., с. 13—14].

Народний Комісаріат Освіти УСРР у цей період видав ряд постанов, спрямованих на поліпшення роботи шкіл для сліпих. Так, у постанові від 12 червня 1928 р. указувалося на необхідність проведення заходів, спрямованих на розвиток системи навчання сліпих, надання матеріальної допомоги школам для сліпих й їх випускникам, які продовжують освіту.

В 1928 р. у школах для сліпих дітей були введені нові навчальні програми, що враховували особливості засвоєння знань та навичок цими дітьми. Основна увага в зазначених програмах приділялася сенсомоторному вихованню, розвитку навичок орієнтування у великому просторі, трудовому вихованню й навчанню незрячих. Передбачалося також при школах для сліпих відкриття підготовчих груп для незрячих дітей, які б готувалися в них до навчання в школі. Був упорядкований відбір сліпих дітей у школи, розпочалася активна робота по створенню спеціальних підручників [131, с. 72].

4 липня 1928 року Колегія НКО протоколом № 14 прийняла постанову «Про навчання сліпих і глухонімих у закладах Профосвіти та Політпросвіти», в якій пропонувалося окружним інспекторам народної освіти допускати сліпих людей на загальних засадах до вступу на робфаки, в педагогічні та музичні вищі навчальні заклади, в політичні та партійні школи, в

Комуніверситет та правовий факультет інституту народного господарства [464, с. 53]. Постановою передбачалося безкоштовно забезпечувати сліпих студентів та учнів профтехосвітніх і політпросвітніх закладів гуртожитком. А при навчанні цієї категорії осіб, у зв'язку з відсутністю літератури шрифтом Брайля, передбачити для них помічника-читця, а також, враховуючи необхідність купівлі спеціального дорогого паперу для письма сліпими студентами, збільшити їм стипендію на 80%.

Шкільне ж навчання планувалося проводити за програмами виробничого навчання звичайної загальноосвітньої школи, враховуючи психофізіологічні особливості цих дітей.

Постанова мала виключно важливе значення для забезпечення професійного навчання сліпих дітей та підготовки їх до активної участі у виробництві.

24 вересня 1929 р. РНК (Рада народних комісарів) УСРР видала постанову «Про заходи щодо поліпшення роботи в справі виховання й навчання дефективних дітей і підлітків» [157, с. 7], якою дитячі будинки реорганізовувалися у школи-інтернати; підвищувалася відповідальність місцевих органів за охоплення навчанням усіх дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, зокрема й сліпих; передбачалося покращення матеріального становища зазначених закладів та збільшення їх кількості, забезпечення належним устаткуванням та інструкторським персоналом для навчальних майстерень цих закладів. Для шкіл, які не входили до інтернатної системи пропонувалося виділяти окремі кошти на стипендії найбіднішим учням. Місцеві органи влади постановою зобов'язувала видавати кошти на працевлаштування сиріт та найбідніших підлітків по закінченні ними закладу, а також дбати про їхнє працевлаштування на підприємствах та в приватних кустарів.

НКО УСРР було запропоновано скласти фінансовий план організації на місцевому і республіканському бюджетах мережі навчально-виховних закладів для дефективних дітей і підлітків.

Ця постанова мала ще й те значення, що, згідно з нею, педагогі-дефектологи, й зокрема тифлопедагоги, починаючи з 1929/1930 навчального року, зрівнялися в зарплаті з вчителями загальноосвітніх трудових шкіл II концентру, що сприяло припливу нових педагогічних кадрів у спеціальні заклади.

Значним кроком у розвитку радянської дефектології, зокрема тифлопедагогіки, в Українській СРР була Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 25 вересня 1929 р. «Про установи соціального виховання для дефективних дітей і підлітків» [337]. З метою покращення процесу виховання і навчання сліпих дітей і підлітків, а також для підготовки їх до майбутньої праці було визначено наведену нижче систему спеціальних закладів для сліпих дітей:

- дитячі садочки для дітей віком від 4 до 8 років;
- трудові школи для дітей і підлітків віком від 8 до 15 років;
- навчально-виробничі майстерні для підлітків від 15 до 18 років.

Постановою передбачалося також створення при цих закладах інтернатів (дитячий садок-інтернат, школа-інтернат тощо). Трудовим школам дозволялося організовувати додаткові ремісничі групи з терміном навчання від 1 до 3 років, протягом якого незрячі учні могли опанувати якусь спеціальність.

Ця постанова мала велике значення для розвитку системи навчання і виховання сліпих дітей в Україні. Відповідно неї була встановлена чітка система закладів для сліпих дітей, спеціально організованим вихованням і навчанням забезпечувалися усі незрячі діти віком від 4 до 18 років. Між основними трьома типами спеціальних закладів для сліпих встановлювалася наступність у їх діяльності. Мала також покращитися професійна підготовка незрячих випускників спеціальних шкіл, оскільки на діяльність навчально-виробничих майстерень, де вони працевлаштовувалися, державою відводилося більше коштів.

На початку 1930 р. НКО УСРР звернувся до всіх окружних інспектур народної світи і закладів для дефективних дітей з інструктивним листом «Про реорганізацію закладів для дефективних дітей». Згідно з ним існуючі спеціальні заклади перейменовувалися на школи-інтернати. 30 січня 1930 року НКО УСРР також прийняв «Статут про заклади соціального виховання для дефективних дітей і підлітків – глухонімих, сліпих, розумово відсталих, калік», яким визначались основні типи спеціальних закладів, зокрема для сліпих дітей, умови прийому до них, зміст освіти, характер педагогічної роботи, штати і керівництво ними. Передбачалася певна черга при прийомі дітей у ці заклади (залежно від заслуг батьків перед радянською державою, родинного стану дітей, забезпеченості батьків тощо). Відповідно встановленої черги все населення поділялося на 16 груп. Прийом у заклади мав проводитися один раз на рік – на початку навчального року восени.

Статутом передбачалося також диференціація при оплаті за навчання. За матеріальним забезпеченням учні поділялися на 4 групи. Перша група дітей перебувала на повному державному утриманні. Для другої та третьої груп встановлювалося безплатне користування приміщенням і харчуванням або тільки приміщенням. Для дітей четвертої групи (не більш як 5% від загальної кількості дітей) дозволялося встановлювати платні вакансії. Розмір оплати визначали відповідні місцеві органи освіти, але вони не мали перевищувати дійсної вартості утримання. Діти місцевих жителів, як правило, послугами школи як інтернату не користувалися. По закінченні школи сліпих вихованців відправляли батькам. Тільки безпритульних і круглих сиріт мала працевлаштовувати адміністрація школи-інтернату.

Згідно зі Статутом навчальний процес у школі-інтернаті для сліпих передбачався в обсязі 4-річної загальноосвітньої школи, для чого відводилося 8 років навчання. Якщо сліпі учні виявляли бажання вчитися далі, то вони мали можливість переходити до звичайних трудшкіл або робфаків.

У Статуті також встановлювалися правила прийому на роботу тифлопедагогів та вимоги до їх освітнього рівня. Завідувачам спеціальних установ пропонувалось запрошувати на роботу педагогічний персонал через

біржу праці. Тифлопедагог затверджувався на посаді окружною інспектурою Наросвіти лише після місячного стажування при лікарсько-педагогічному кабінеті. Працювати на посаді вчителів та вихователів установ для сліпих допускались лише особи, які закінчили дефектологічний відділ педагогічного вузу, або мали педагогічну підготовку не нижче за педагогічний технікум та набули педагогічний стаж при лікарсько-педагогічних кабінетах дослідних станцій. Як виняток дозволялося допускати до виконання обов'язків вчителів та вихователів установ для сліпих дітей осіб, які закінчили педагогічні технікуми та не пройшли стажування. Вони повинні були протягом року скласти іспити при лікарсько-педагогічних кабінетах за окремо затвердженою спеціально для цього програмою [102, 1930 р., № 6, с. 13., 10-11].

Аналіз архівних документів НКО УСРР показав, що цей державний орган вирішував проблеми не лише загальноосвітніх шкіл, а й постійно турбувався про долю дітей з психофізичними порушеннями. 31 березня 1930 року він звернувся з листом «Про притягнення суспільної уваги до закладів дефдитинства» [157, с. 45-46] до всіх окружних інспектур народної освіти. У листі зазначалося, що виховання і навчання сліпих ще не має міцного зв'язку із загальною системою освіти, а стоїть осторонь і майже не привертає до себе уваги суспільства, тому потрібно наблизити ці заклади до робітничого класу, встановити зв'язок з виробництвом, організувати громадський контроль за їх роботою, а також запровадити шефство над школами-інтернатами з боку пролетарських організацій. У листі також рекомендувалося провести загальне обстеження роботи спеціальних закладів, зокрема для сліпих, створивши бригади з представників громадськості та за участю педагогів загальноосвітньої масової школи, і, по можливості, працівників науково-дослідних закладів та лікарсько-педагогічних кабінетів. Була запропонована навіть детальна схема обстеження спеціальних закладів.

Плануючи розвиток галузі народної освіти, НКО УСРР передбачав розпочати з 1930/1931 навчального року здійснення загального навчання сліпих. Крім відкриття нових шкіл для сліпих, планувалося укрупнення вже існуючих закладів, оскільки маленькі заклади на 30 – 40 дітей були не рентабельні. Спеціалісти підраховали, що найдоцільнішим було б існування закладу, контингент якого складав би близько 80 дітей [53]. При кожному інтернатному закладі мало бути спроектовано будівництво не менше двох майстерень.

Важливою подією в розвитку вітчизняної освіти взагалі і спеціальної педагогіки зокрема, була постанова ЦК ВКП(б) від 25 липня 1930 р. «Про загальне обов'язкове початкове навчання», в якій вимагалось якнайскоріше впровадити в країні загальне обов'язкове початкове навчання [241, 1959 р., с. 499; 344]. Було прийнято рішення запровадити з 1930/1931 навчального року загальне обов'язкове початкове навчання дітей 8-10 років з подальшим поширенням у 1931/1932 навчальному році обов'язкового організованого навчання для дітей 11 років.

Відповідно до вищезазначеної постанови 14 серпня 1930 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про загальне обов'язкове початкове навчання», де зазначалися конкретні заходи щодо здійснення загального обов'язкового навчання, а 23 серпня 1930 р. відповідна постанова була прийнята ЦК КП(б) У. Усі постанови, що приймалися органами влади стосовно загальноосвітніх шкіл, поширювалися й на спеціальні школи для дітей з порушеннями зору.

У листопаді 1930 р. НКО УСРР розробив умови прийому до спеціальних навчальних закладів для дітей з різними видами порушень психофізичного розвитку. 17 листопада 1930 р. на засіданні Колегії НКО УСРР окремо слухалося питання «Про стан мережі інтернатних закладів і заходи боротьби з дитячою безпритульністю в умовах нового районування». В ухвалі засідання стосовно цього питання вказувалося, що спостерігаються тенденції скорочення обсягу та мережі інтернатних закладів, що ставить під загрозу цілу справу боротьби з безпритульністю. З метою нормалізації роботи навчальних закладів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку взагалі і для сліпих зокрема, зазначалося, що необхідно відрахувати з них усіх переростків, які закінчили курс навчання. Методичному сектору НКО було доручено налагодити в своєму апараті термінову розробку необхідних методичних вказівок для успішної роботи інтернатних закладів [499, с. 128].

Колегія НКО УСРР констатувала значну ізольованість дитячих інтернатних закладів від суспільного і виробничого життя і зобов'язала соцвих визначити заходи щодо збільшення громадського контролю над роботою дитбудинків щодо участі громадськості в цій роботі та зв'язку дитячих будинків з підприємствами і суспільними організаціями [55].

Підвищенню якості роботи шкіл для сліпих дітей, забезпеченню їх кадрами сприяла також і постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) і РНК УСРР від 24 липня 1930 р. «Про пільги робітникам соціально-культурних закладів», згідно з якою встановлювалися пільги для навчально-виховного персоналу закладів для дітей, які мають порушення психофізичного розвитку. Ці пільги полягали у періодичних надбавках до заробітної плати. Також передбачалося, що після кожних 5 років безперервної роботи у відповідних закладах будуть надаватися наукові відрадженья строком найменше на два місяці за рахунок тих закладів і підприємств, від яких вони одержують заробітну плату» [187, 1930 р., с. 507—511].

На 1931 рік НКО УСРР [102, 1931 р., с. 3] запланував вирішити питання запровадження загального навчання серед дітей з порушеннями психофізичного розвитку і організувати роботу зі складання типових навчальних програм для шкіл сліпих, оскільки вони до цього часу працювали за програмами, розробленими вчителями зазначених шкіл (кожна окрема школа мала свої програми). Відповідно до цього завдання у 1931 році були видані методичні листи з головних розділів педагогічної роботи з дітьми, які мають різні вади психофізичного розвитку.

З метою прискорення розв'язання завдання охоплення загальним навчанням усіх сліпих дітей, НКО УСРР рекомендував місцевим органам організувати при масових загальноосвітніх трудових школах спеціальні групи для цієї категорії дітей. У постанові НКО УСРР № 318-10 від 9 квітня 1931 р. «Про навчання сліпих і глухонімих у масовій трудовій школі» відзначалося, що в тих районах, де немає спеціальних закладів для сліпих, необхідно в 1930/1931 навчальному році організувати їх навчання, виділивши на це потрібні кошти та попередньо провівши по районах облік цієї категорії дітей шкільного віку. Потреба в організації таких спеціальних груп була викликана тим, що в ті роки значна частина дітей шкільного віку ще залишалася поза спеціальним навчанням. НКО застерігав від руйнації наявних спеціальних закладів для сліпих як з інтернатами, так і без них і категорично настоював на збереженні наявної мережі та на її розширенні [102, 1931 р., с. 8].

Питання про загальне обов'язкове навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку було заслухано у липні 1931 р. на Колегії НКО УСРР [338]. У постанові цієї колегії зазначалося: «Конче потрібно уникнути надалі такого стану, коли не пристосовані до життя, до праці дефективні підлітки, а потім і дорослі, що обтяжують робітників і колгоспників, вимагають догляду за собою, утруднюють їх суспільну і виробничу працю» [54]. Було також ухвалено з 1932 року розпочати здійснення загального обов'язкового навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку віком 8–10 років.

Колегія зобов'язувала відділи народної освіти терміново розпочати підготовчу роботу зі здійснення загального навчання цієї категорії дітей, а для цього провести облік дітей і кадрів дефектологів, виділити з учителів масових шкіл кандидатів на перепідготовку, розгорнути широку громадську роботу з зазначеного питання тощо.

У серпні 1932 р. НКО УСРР видав наказ № 318–011 «Про організацію прийому дітей до закладів дефдитинства, що є єдині на Україні, на 1932/33 навчальний рік». У наказі вказувалося, що «кожна область, маючи такий заклад, мусить для дітей з інших областей залишати 50% місць» [102, 1932 р., с. 8]. Область, що направляла на навчання аномальних дітей, мала вносити кошти на утримання кожного вихованця. Місцеві органи народної освіти мали розгорнути роботу по популяризації серед широких кіл трудящих завдань навчання дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, зокрема зібрати інформацію про мережу цих закладів [499, с. 131].

Реалізація усіх вище зазначених заходів НКО УСРР не призвела до зростання мережі шкіл та класів для сліпих дітей у республіці, але сприяла поліпшенню навчально-виховної та корекційної роботи в них.

1934/1935 навчальний рік був роком повного здійснення обов'язкового загального початкового навчання в СРСР. Школи перейшли на семирічний термін навчання. Відповідно до цього український уряд прийняв ряд документів стосовно системи освіти дітей з психофізичними порушеннями.

У квітні 1934 року вийшов інструктивний лист Наркомосу УСРР «Про розширення мережі шкіл для фізично дефективних, розумово відсталих, логопатів на 1934 рік у зв'язку із запровадженням загального обов'язкового навчання дефективного дитинства». Унаслідок складного матеріального становища в країні завдання загального обов'язкового навчання сліпих дітей в Україні у 1932 році, як це планувалося раніше, не було реалізоване. Тому інструктивний лист передбачав, що більшість сліпих дітей охопити спеціальним навчанням вдасться у 1935/1936 навчальному році. Повністю залучити до навчання цих дітей планувалося до 1937 року.

На 1934 рік для кожної області України державою ставилися конкретні завдання. Кожна область мала нараховувати таку кількість сліпих дітей, охоплених спеціально організованим навчанням: Вінницька – 200, Дніпропетровська – 150, Донецька – 170, Київська – 345, Одеська – 130, Харківська – 350, Чернігівська – 150 дітей (усього – 1495 сліпих дітей).

Щодо неінтернатних закладів для сліпих і груп для них, то тут пропонувалося відкривати їх лише там, де загальна кількість таких дітей може забезпечити укомплектування спеціальних шкіл або груп.

Виконання зазначених вище інструкцій вимагало від місцевих органів народної освіти кропіткої роботи по обліку сліпих дітей. Щоб вона велася швидко та організовано, інструктивний лист давав схему і пояснення, за допомогою яких треба було збирати відомості про незрячих дітей.

Зазначеним вище інструктивним листом було також визначено основні завдання та специфіку навчально-виховної роботи в школах для дітей з порушеннями зору.

Значним кроком уперед у розвитку шкіл для сліпих стало збільшення терміну навчання в них до 9 років за програмою 7-річної загальноосвітньої школи, причому в останні 2 роки навчання мало відбуватися з професійним ухилом. Таким чином, у спеціальній школі доплюсовувався ще один рік навчання, що дало можливість виділити підготовчий клас. Одночасно було збільшено і обсяг загальноосвітніх знань, які мали засвоїти незрячі учні. Отже, спеціальна школа для сліпих дітей почала рівнятися не на початкову, а на неповну середню семирічну школу.

Для навчання та виховання дітей з порушеннями зору встановлювалися такі типи закладів: а) школа-інтернат; б) школа для дітей, які туди приходять на заняття (а не живуть); в) групи при масових школах. Усі школи-інтернати для сліпих дітей були закладами обласного значення, оскільки мали обслуговувати дітей кількох районів і підлягали керівництву безпосередньо обласного відділу народної освіти (облвно). Контроль за їх роботою та інструктаж здійснювали міськвно і райвно.

Наркомос УСРР вважав також, що необхідно розгорнути широку роботу і по дошкільному вихованню сліпих дітей. Ця складна робота покладалася на педагогічні колективи шкіл для сліпих.

В інструктивному листі також вказувалося, що навчально-виховна робота в спеціальних школах має будуватися на таких засадах:

а) на принципах і методах масової загальноосвітньої школи із застосуванням спеціальних методів, прийомів і техніки виховання й навчання сліпих дітей;

б) зміст і обсяг навчально-виховної роботи визначаються спеціальними програмами, складеними НКО на основі програм масової загальноосвітньої школи;

в) політехнічне навчання має проводитися за програмами та навчальними планами, затвердженими НКО, і повинно бути забезпечене відповідними робочими кімнатами та належно обладнаними майстернями;

г) тривалість навчального року, перерв, їх кількість мають бути такими самими, що й для масових загальноосвітніх шкіл.

З метою покращення методичного керівництва, школам для сліпих рекомендувалося з кращих учителів цих шкіл виділяти для громадської роботи позаштатних інструкторів-методистів, які повинні були безпосередньо допомагати в методично-практичній роботі закладів і підтримувати постійний зв'язок з інспекторами шкільної і методичної групи.

Відбір незрячих дітей до спеціальних шкіл здійснювався спеціальними комісіями, призначеними місцевими органами народної освіти. До складу комісії входили: завідувач школи (голова), представник партосередку при заводі, до якого прикріплена школа, представник міськради та товариства сліпих, шкільний лікар. До школи приймали дітей віком 8-10 років з нормальним розумовим розвитком. Для забезпечення індивідуального підходу та належної ефективності в роботі наповнюваність класів складала 10-12 осіб, а загальна кількість учнів у школі-інтернаті для сліпих дітей була в середньому 100 осіб.

Таким чином, аналіз змісту цього інструктивного листа показав, що він враховував останні досягнення радянської дефектології стосовно організації навчання незрячих дітей та був надзвичайно важливим документом у справі забезпечення їх обов'язкового загального навчання.

У липні 1935 р. було видано наказ Наркомосу № 749 «Про навчання і виховання глухонімих, сліпих та розумово відсталих дітей», згідно з яким з метою подальшого розвитку системи навчання і виховання аномальних дітей наркомат зобов'язував обласні відділи народної освіти провести облік усіх дітей, які потребують навчання в спеціальних школах. При розгортанні шкільної мережі у 1935/1936 навчальному році потрібно було всіх цих дітей охопити спеціальним навчанням. Наркомос зобов'язував також обласні відділи народної освіти виділити з інструкторського складу методиста, який обслуговував би спеціальні школи області. Це рішення мало виключно важливе значення для піднесення рівня навчально-виховної роботи шкіл сліпих, оскільки контроль і керівництво цією роботою здійснював спеціаліст-дефектолог. Крім того, обласні педагогічні станції також зобов'язувалися виділити окремих консультантів-дефектологів для систематичної методичної допомоги школам для сліпих [499, с.136].

У травні 1938 р. НКО УРСР видав наказ № 1520 «Про планування мережі спеціальних шкіл для глухонімих і сліпих дітей на 1938/39 н. р.» [183,

1938 р.], відповідно до якого обласні відділи народної освіти мали спланувати мережу шкіл на 1938/1939 навчальний рік так, щоб повністю забезпечити загальне обов'язкове початкове навчання сліпих дітей шкільного віку. У додатку до цього наказу була «Інструкція про порядок прийому дітей до шкіл глухонімих, сліпих та дітей з дефектами мови», в якій окрім того, що були виписані правила прийому до підготовчого та першого класів, відмічалось про дозвіл приймати в підготовчі класи незрячих дітей навіть 9-10 років з метою забезпечення загального обов'язкового початкового навчання.

Незважаючи на значні успіхи в справі реалізації загального обов'язкового навчання сліпих, не всі завдання, поставлені державою, були вирішені. Багато сліпих дітей, особливо «переростків», залишалося ще поза школою. У зв'язку з цим Рада Народних Комісарів УРСР прийняла постанову № 1103 від 10 серпня 1938 р. «Про заходи до забезпечення загальнообов'язковим навчанням глухонімих і сліпих дітей» [183, 1938 р.]. У постанові зазначалося, що Наркомат освіти та облвиконкоми не приділили відповідної належної уваги забезпеченню загальним обов'язковим навчанням сліпих дітей, внаслідок чого по окремих областях чимало дітей цієї категорії не відвідували спеціальні школи.

З метою покращення роботи керівництва у спеціальних школах взагалі та школах для сліпих зокрема, РНК УРСР організувала відділ спеціальних шкіл в Управлінні шкіл Наркомосу, що складався із завідуючого відділом та інспекторів шкіл для сліпих, глухонімих дітей і допоміжних шкіл, а в усіх обласних відділах народної освіти з 1 вересня 1938 р. вводилися посади інспекторів спеціальних шкіл.

Цією постановою було реорганізовано Київську центральну дефектологічну станцію в Центральний науково-методичний кабінет спеціальних шкіл. Основним завданням цього кабінету було надання кваліфікованої науково-методичної допомоги педагогам спеціальних шкіл.

Ця постанова мала велике значення не тільки для забезпечення загального обов'язкового навчання сліпих дітей, а й для розвитку дефектологічної науки в республіці. Вона сприяла активізації наукової діяльності тифлопедагогів України.

Спираючись на постанови уряду, місцеві органи народної освіти значно пошвидко свою роботу в галузі освіти сліпих. Відділ спеціальних шкіл НКО УРСР розпочав роботу з підготовки спеціальних програм і підручників для шкіл сліпих.

20 серпня 1939 р. РНК УРСР прийняла нову постанову № 971 «Про виконання постанови РНК УРСР від 10/VIII 1938 р. № 1103 «Про заходи до забезпечення загальним обов'язковим навчанням глухонімих і сліпих дітей» [183, 1939 р.]. У постанові відзначалися деякі досягнення в організації навчання дітей у спеціальних школах для сліпих дітей, але й відзначалися недоліки: у деяких областях України відсоток не залучених до навчання сліпих залишався ще високим. Керівними (директори, завучі) та педагогічними кадрами школи для сліпих були укомплектовані погано, а

наявний склад педагогічного персоналу не мав відповідної професійної підготовки. У постанові також вказувалося, що професійне навчання в цих школах організовано незадовільно. Майстерні шкіл не були обладнані потрібним устаткуванням, а також не забезпечені потрібним для здійснення навчального процесу матеріалом.

Рада Народних Комісарів УРСР зобов'язала Наркомос УРСР організувати підготовку і перепідготовку вчителів професійного навчання через відповідні курси, забезпечити майстерні шкіл для сліпих матеріалом і устаткуванням, а також протягом 1939/40 навчального року переглянути і встановити профіль майстерень по кожній школі окремо.

Таким чином, у цій постанові не тільки було підбито підсумки роботи органів народної освіти по забезпеченню загальнообов'язкового навчання сліпих дітей, а й накресливались конкретні шляхи підвищення якості навчально-виховної роботи та професійної підготовки в цих школах [499, с. 141].

У січні 1940 р. РНК УРСР прийняв постанову № 72 «Про виконання постанови РНК УРСР від 20 серпня 1939 року № 971 про заходи до забезпечення загальним обов'язковим навчанням глухонімих і сліпих дітей» [499, с. 141-142] в якій вкотре вказувалося на незадовільне виконання завдань попередньої постанови. РНК УРСР звернула увагу голів виконавчих комітетів на їх безвідповідальне ставлення до виконання цієї постанови. Органи народної освіти були зобов'язані до 1 березня 1940 р. виконати цю постанову в частині відкриття шкіл-інтернатів та залучити до спеціального навчання усіх сліпих дітей [499, с. 142].

У 1939 р. західні області України увійшли до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. У Західній Україні до цього часу було тільки 2 школи для сліпих: Львівська та Мукачівська, в яких навчалася лише незначна частина дітей, які цього потребували. Навчання в них велось польською та румунською мовами, хоча значна частина сліпих учнів були українцями.

Уряд республіки одразу ж ужив ряд заходів, що мали піднести рівень освіти в західних областях України. Велике значення для визначення цих заходів мала постанова РНК УРСР № 243 від 26 лютого 1940 р. «Про організацію дитячих закладів – дитбудинків, дитсадків і шкіл-інтернатів у західних областях УРСР» [499, с. 142]. Щоб запобігти дитячій безпритульності та бездоглядності у західних областях України, РНК УРСР зобов'язала Наркомос УРСР, облвиконкоми і райвиконкоми до 15 березня 1940 р. реорганізувати дитячі притулки, що існували на території Західної України, в державні дитячі заклади.

Для забезпечення дитячих закладів західних областей України кваліфікованими кадрами вчителів та вихователів було прийнято рішення організувати в квітні 1940 р. 6-місячні курси підготовки тифлопедагогів для шкіл сліпих дітей, а також провести у липні 1940 р. місячні курси перепідготовки вчителів та інструкторів професійного навчання шкіл-інтернатів. З цією метою на постійну педагогічну роботу до шкіл-інтернатів

західних областей України було направлено 10 кращих учителів-тифлопедагогів з інших українських шкіл для сліпих дітей [289].

Поряд з успіхами розвитку системи освіти сліпих в Україні був і ряд недоліків, зокрема у реалізації завдань загального обов'язкового навчання. Зусилля НКО УРСР і місцевих органів народної освіти і в цей період ще не досягли поставленої мети.

20 вересня 1940 р. Колегія НКО УРСР прийняла постанову № 63 «Про здійснення загального обов'язкового навчання в школах УРСР», де підкреслювалося, що особливо в загрозовому стані перебуває справа з навчанням підлітків та дітей з фізичними вадами [499, с. 144]. У 12 областях України 2158 дітей з різними психофізичними вадами не було залучено до навчання. У постанові зазначалося, що окремі обласні відділи народної освіти не виконали плану відкриття шкіл для сліпих дітей.

Колегія зобов'язала завідуючих обласними відділами народної освіти, зокрема Волинської, Львівської, Тернопільської, Сумської, Кам'янець-Подільської, Дрогобицької, Вінницької та Чернігівської областей виконати план відкриття шкіл для дітей з вадами в розвитку. Відповідальність за залучення до навчання всіх дітей шкільного віку свого району була покладена на директорів спеціальних шкіл, які мали. Від завідуючих відділами народної освіти вимагалось вживати рішучих заходів до осіб, які безвідповідально ставилися до реалізації закону про загальне обов'язкове навчання.

Такі суворі заходи уряду та НКО УРСР сприяли помітному піднесенню ефективності роботи в цьому напрямку.

Наприкінці 1940 р. НКО УРСР видав інструктивний лист «Про планування і затвердження шкільної мережі на 1941/42 навчальний рік та про подачу зведення існуючої мережі шкіл 1940/41 навчального року», в якому ставилося завдання охопити спеціальним навчанням усіх сліпих дітей від 7 до 16 років.

На основі підвищення якості навчально-виховної роботи в школах для сліпих передбачалося удосконалити і структуру відповідних навчальних закладів, зокрема скоротити кількість років, що відводяться для вивчення програми початкової школи, до 8 чи до 7 років. Це дало б змогу організувати неповні середні школи в обсязі масової семирічки для сліпих дітей.

Проте початок Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) не дав можливості здійснити ці плани та вирішити завдання, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою, школою для сліпих. Всі матеріальні та людські ресурси були мобілізовані на боротьбу з фашистськими загарбниками. Деякі школи для сліпих були евакуйовані на Схід, проте більшість їх припинила свою діяльність, розпустивши вихованців по домівках. Багато вчителів спеціальних шкіл боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, наприклад, викладачі Київської школи для сліпих Є.Т. Ковальчук, С.С.Цибуля та інші.

Евакуйовані в глибокий тил сліпі учні забезпечувалися харчуванням за нормами робочих карток. Школам для сліпих у сільському господарстві

виділялись допоміжні господарства, на яких працювали учні.

Таким чином, до початку війни держава провела в Україні значну роботу в галузі зміцнення та подальшого розвитку мережі шкіл для сліпих дітей. Було досягнуто значних успіхів: майже усіх дітей з порушеннями зору вдалося залучити до спеціально організованого навчання [412, с. 323-324], що відображено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Динаміка зростання кількості навчальних установ для сліпих дітей в Україні в 1932-1937 рр.

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
інтернати	5	12	14	16	18	21
групи	39	95	114	133	141	175

У ці роки були також розроблені принципи відбору незрячих дітей до спеціальних закладів, укріплено матеріальні бази спеціальних навчальних закладів, підвищився рівень кваліфікації тифлопедагогів тощо.

3.5. Розвиток практики навчання сліпих та слабозорих дітей в Україні в 20-40 рр. XX ст.

Оцінюючи ступінь вивчення досліджуваної проблеми, слід зазначити, що на сьогодні немає праці з історії становлення та розвитку спеціальної школи для сліпих в 1920–1940 рр. в Україні в сучасній історичній чи дефектологічній літературі. Додаткового висвітлення, з урахуванням нових архівних даних і трансформації поглядів сучасних дослідників на вітчизняну історію, також вимагають такі питання, як вплив «українізації» на розвиток спеціальної школи для сліпих в УСРР, вплив класової ідеології на навчально-методичну і виховну роботу цих закладів тощо.

Вивчення і висвітлення процесу становлення та розвитку загальноосвітньої школи в Україні в 1920-ті роки розпочалося давно. У працях Г.Ф.Гринька, В.В.Гадзинського, А.А.Приходька, О.В.Сухомлинської, Я.П.Ряппо, М.О.Чорного, С.Т.Яворської та ін. широко обговорювалися питання становлення та розвитку загальноосвітньої школи в Україні, які передбачались в першу чергу на шляхах «політизації» освіти та виховання, культосвітнього будівництва в інтересах правлячої партії та пролетаріату. Використовуючи великий фактичний матеріал і навіть аналізуючи його, автори все частіше відзначають досягнення у галузі розвитку загальноосвітніх установ, що реально мали місце у шкільному будівництві.

Особливе місце в цьому періоді займають процеси українізації загальноосвітньої школи та шкільне будівництво для національних меншостей в Україні.

Враховуючи великий фактичний матеріал з історії загальної педагогіки та використовуючи власні дослідження, ми можемо відзначити значні досягнення у галузі розвитку загальноосвітніх установ взагалі та спеціальних

зкладів для сліпих зокрема, що реально мали місце у шкільному будівництві в Україні в 1920-1940 роки.

У період революції та громадянської війни (1917-1921 роки) особливої уваги піклуванню та «прихистку» сліпих ніхто не приділяв, окрім спроб певних благодійних установ, які залишилися після розпаду Російської імперії

Нова влада своїми постановами почала ліквідацію так званої старої системи освіти, створюючи нову, радянську модель виховання підростаючого покоління. Змінюючи систему освіти, радянська влада закріплювала це різними постановами та декретами, про що йшлося вище. Шляхом упорядкування законодавства радянська влада встановлювала повний державний контроль над усією системою освіти.

Не минули реформи і перетворення й систему освіти сліпих дітей. Так, «Постановление Народного Комиссариата Государственного Призрения РСФСР от 12.12.1917 обь упраздненіи: 1) Совета Детскихъ Приютовъ Ведомства Учрежденій Императрицы Маріи, 2) Постоянной Комиссії Совета, 3) Хозяйственнаго Комитета, 4) Комитета для сбора пожертвованій и 5) Комитета для изысканія средствъ на устройство слабыхъ здоровьемъ детей въ летнія санаторіи» [343] визначало, що всі заклади для інвалідів переходили у відомство Народного комісаріату Просвіти.

1917 рік, коли відбулася Жовтнева революція, став початком періоду хаосу в усьому, зокрема занепаду й училищ для сліпих, який продовжувався до середини 1920-х років (до кінця громадянської війни). Занепад був спричинений різними обставинами: об'єктивними – наслідки війни та голоду, загальна економічна та політична криза, і суб'єктивними – відсутність фінансування тощо.

Нижче на аналізі діяльності декількох училищ для сліпих на території України розкриємо специфіку їх роботи в цей складний період.

Характерною для цього періоду є діяльність Київського училища для сліпих. Починаючи з 1917 року в училищі залишилося жити лише 20 сиріт, а в 1919 році їх кількість зменшилася до 10 чоловік.

Пожертвування на існування училища припинилися, серед учнів розпочався голод. Усі учні та вчителі жили на третьому поверсі. Від небезпеки ховалися в тісному глухому дворіку за кухнею. Серед ночі вчителі піднімали дітей і через чорний хід виводили в двір, де перехувалися від небезпеки, а після набігу поверталися досипати. Діти та дорослі хворіли на туберкульоз, помирали [інформація з матеріалів шкільного музею].

У ці складні роки училище очолював відомий український тифлопедагог П.Г.Мельников – фундатор вітчизняної тифлопедагогіки та спеціальної методики, який був його директором з 1919 по 1932 роки. У цей же період в училищі працювали талановиті тифлопедагоги Н.Я. Крашеннікова, М.Х.Нечаєва, І.Ф.Кучук, М.К.Петрик та ін.

Після громадянської війни поступово налагоджується економічне становище в країні. Училище також почало відроджуватися. Тепер воно, як і всі училища для сліпих в Україні, називалося Основний дитячий будинок для

сліпих дітей та перейшло на утримання держави.

Силами старшокласників облаштувалися класи та спальні. Незрячий учитель музики Микола Карпович Петрик організував із вихованцями оркестр народних інструментів та відродив роботу шкільного хору.

В 1927 році Основний дитячий будинок для сліпих дітей було перейменовано в спеціальну школу – інтернат № 103 для сліпих дітей.

Спочатку діти навчалися шість років, що відповідало п'яти класам загальноосвітньої масової школи, потім школа перейшла на семирічний термін навчання. У ті часи батьки сліпих не знали, що існує спеціальна школа, тому до школи вступало мало дітей і були вони «переростками».

У 1926 році всесоюзним старостою М.І.Калініним на навчання до школи було направлено майбутнього незрячого Героя Радянського Союзу Якова Батюка, який у часи Великої Вітчизняної війни очолив підпілля в м. Ніжині Чернігівської області [367, с. 22]. Школу він закінчив у 1933 році. Сьогодні ця Київська школа для сліпих дітей № 5 носить його ім'я.

Після П.Г.Мельникова школу очолив В.П.Макаревич. У 1935 році його разом з сім'єю заарештували й розстріляли як білогвардійця. Після нього деякий час директором був В.Б.Матюрін, потім Ш.Оцупко, а перед самою війною – Є.С.Фінкельштейн. Завучем школи незмінно, починаючи з 1920 року, був учитель математики Іван Феофанович Кучук [429, с. 76].

У роки Великої Вітчизняної війни школа була евакуйована. Під час евакуації учні знаходилися в м. Ростові, відтак у 1942 році їх перевезли до Ташкента. Навчальний процес там забезпечували місцеві вчителі.

Деякі ж сліпих дітей з невстановлених причин не були евакуйовані. З 10.12.1941 по 25.10.1943 роки в школі на різних посадах (вихователь, двірник, завгосп, робітник щіткарської майстерні) працював майбутній декан дефектологічного факультету Онуфрій Миколайович Смалюга [56].

Завуч школи І.Ф.Кучук, який залишився в Києві, зберігав на своїй квартирі експонати музею школи, архіви і все, що можна було винести зі школи та зберегти. Німці, коли в 1943 році залишали Київ, вивезли майно Київської школи для сліпих. Саме ж приміщення під час війни було майже зруйновано. Таким чином, її діяльність тимчасово припинилася.

Аналіз діяльності Харківського училища для сліпих у 20-40 роки показав, що ті ж проблеми, котрі виникали в Київському училищі, спостерігалися й тут. Післяреволюційні роки в Радянській Україні були голодними. Харківське училище для сліпих у цей час хоча і переживало важкі часи, але не було закрито й продовжувало свою діяльність.

Вивченням історії становлення та діяльності цього закладу займався А. В.Орлов. Дослідженням було встановлено, що у 1921 році його було перейменовано в радянську школу для сліпих (Основний будинок для сліпих дітей).

Незважаючи на складне матеріальне становище, Харківська школа на початку 1922 року прийняла голодуючих дітей зі школи для сліпих Петрограда, бо в той час там був страшний голод. Працівники школи виявили до новоприбулих дітей турботу та ласку [15, арк. 17].

Заслугою керівників школи в той період стало те, що, незважаючи на скрутні часи, вдалося зберегти викладацький персонал школи. Колектив викладачів зміг зберегти, слідуючи новим ідеологічно-директивним установкам, ті напрацювання та досягнення, які були набуті за перші десятиріччя існування закладу.

В організації навчально-виховного процесу педагоги Харківської школи для сліпих успадкували ті ж прийоми й методи, що використовувалися в попередні роки. Навчальний план був дещо змінений згідно із вимогами часу. З нього було вилучено такий предмет, як «Закон Божий», бесіди на духовні теми, церковний спів. Звільнений навчальний час був перерозподілений для навчання дітей читанню, математиці, географії, історії тощо.

Аналіз навчальних планів школи, проведений А.В.Орловим показав, що, окрім вивчення дітьми навчальних предметів, що передбачали вивчення основ наук, незрячі серйозно готувалися до майбутнього самостійного професійного життя. Їх навчали наступним ремеслам: в'язанню панчіх, шиттю білизни, виготовленню чобіт, ремонту взуття та, як і раніше, плетінню кошиків, виготовленню щіток та мітел.

Значна увага на початку становлення радянської влади приділялася в Харківській школі для сліпих розробці змісту та напрямів позаурочної роботи. Значного розвитку в ці роки отримала гурткова робота. Особливою любов'ю у дітей школи та жителів Харкова користувалися концерти художньої самодіяльності, в яких активно брали участь не тільки учні, але й кращі артисти міста. При школі навіть був організований аматорський гурток. Керівником гуртка стала Ванда Владиславівна Пржиборовська. Також Ванда Владиславівна була організатором і керівником шумового оркестру, до якого входили майже 40 чоловік, виступи оркестру користувалися популярністю не тільки в школі, але й поза її межами [306, 461].

Змістовними були програми таких концертів. Учні виконували народні та класичні твори. Особливою популярністю користувався духовий оркестр, яким керував І.В.Слепцов. Оркестр виступав у лікарнях, на міських вечорах, з'їздах Наросвіти. Таким чином, уся позаурочна робота була спрямована на розвиток розширення світогляду учнів та сприяла соціальній адаптації незрячих.

Школа не стояла осторонь громадсько-політичних рухів того часу, хоча колектив завжди намагався бути аполітичним, але новий час вимагав нових форм організації роботи. Новим напрямом виховної роботи став піонерський рух. У виховному процесі хоча й зник інститут церкви як чинник духовного виховання молоді, на зміну прийшла нова форма організації молоді – піонерія, яка охоплювала молодь віком від 9 до 15 років.

Дослідження А.В.Орлова показало, що в 1923 році в школі для сліпих, як і в усіх радянських школах, була створена піонерська організація - юні спартаківці, а в 1925 році - юні піонери. Піонерська організація проіснувала в школі до 1991 року. Слід зазначити, що піонерська організація завдяки тим заходам, які вона проводила, відіграла ключову роль у соціалізації та

адаптації незрячої дитини у суспільство. Згідно із заповідями піонера кожен мав приносити користь суспільству, а тому навіть незначна праця будь-якої незрячої людини була корисною для радянського суспільства, що й виховувалося в учнів школи.

24 січня 1922 року Постановою Ради Народних комісарів УСРР школі було присвоєно ім'я В.Г.Короленка, що стало досить важливою подією у житті школи, вона не призвела до повного зламу традицій та устоїв школи, а, навпаки, підтримувала й закріплювала їх.

Цього ж року (1922) за рішенням Народного комісаріату просвіти України школа разом з дитячим садком була реформована в дитячий будинок для сліпих дітей. Окрім того, поява дитячого садочка при школі дозволила охопити навчанням і піклуванням сліпих дітей від 3 років. Дитячий садочок давав змогу педагогам не лише організувати навчання й виховання дошкільнят, але й забезпечити розвиток і соціалізацію незрячої дитини шляхом раннього втручання в процес розвитку дитини та вироблення основних навичок самообслуговування, починаючи з раннього віку [306, 461].

Важливим завданням школи було запобігання відчуження вихованців від життя міста, країни. Відповідно до цього завдання вчителі школи розробили форми соціалізації незрячих дітей: діалогова співпраця з іншими дітьми, які були в піонерських таборах разом з незрячими, оздоровча діяльність у літніх таборах та позашкільна робота.

Поява у 1936 році в Харкові першого в Радянському Союзі Палацу піонерів ім. П.Постишева дала змогу охопити позашкільною роботою практично всіх учнів школи для сліпих, адже кожен з них брав участь у діяльності певного гуртка, що давало їм змогу спілкуватися зі своїми однолітками з масових шкіл. Це було важливим кроком у соціалізації незрячої дитини та набутті нею певних професійних навичок. Також участь у гуртках давала змогу зрозуміти оточуючим, що незряча дитина також є повноцінним членом суспільства, а не «нахлібником», як це часто могла чути така дитина. За участь у гуртках діти отримували певні нагороди, такі, наприклад, як оздоровлення в піонерському таборі в селищі Високе поблизу Харкова.

У навчальному процесі особлива увага приділялася трудовому вихованню. Актуальність цього питання була наслідком директивної реалізації державної політехнічної освіти. Уже наприкінці XIX – на початку XX ст. набуття якогось ремесла було умовою подальшого виживання випускника училища, а в 20-30-ті рр. XX ст. це стало умовою подальшого працевлаштування, оскільки на заводах почали створюватися робочі місця для незрячих [461].

З 1933 року почала створюватися система підприємств Українського товариства сліпих (УТОС), де працевлаштовували всіх незрячих. Тому трудове навчання і виховання завжди стояло на першому плані в навчальному процесі, оскільки, працюючи в шкільних майстернях, учні отримували певну робітничу кваліфікацію і могли в подальшому працювати

на заводах.

За спогадами випускників того часу, на Харківському електромеханічному заводі працювало 90 чоловік незрячих, а на заводі «Серп і молот» – 25 чоловік. Також випускники школи працювали й на інших виробництвах. Такі заходи дещо поліпшили становище сліпих у тогочасній Україні, адже незрячі отримали змогу самостійно заробляти собі на життя і не залежати від родичів після випуску зі школи.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. у зв'язку з новими соціально-економічними умовами розвитку держави зазнає змін і практика навчання і виховання незрячих (особливо це стосувалося старшокласників). Відповідно до нових вимог відбулася певна структурна та методична реорганізація Харківської школи для сліпих, спрямована на професійну підготовку майбутніх випускників.

У зв'язку з появою системи працевлаштування сліпих та необхідністю набуття певної робітничої кваліфікації незрячими під час навчання в школі поставали нові вимоги перед освітнім рівнем незрячих, оскільки державі потрібні були висококваліфіковані й освічені випускники шкіл. Нова радянська школа вимагала вже не гуманітарної, а політехнічної освіти, що й було закріплено новими як методичними, так і директивними розробками. Тому Харківська школа для сліпих зазнала певних структурних та управлінських змін. Так, у 1932 році школа-інтернат була передана у відомство відділу народної освіти. Даний факт означав, що школа тепер виконувала не тільки функції спеціалізованого закладу, а й була звичайною загальноосвітньою школою. У цій якості школа функціонувала саме в 20-30-х рр. ХХ ст., але це було результатом півстолітньої роботи тифлопедагогів різних поколінь і поглядів.

У 1934 році школа була реорганізована в семирічну з восьмирічним терміном навчання за програмою масової школи. Така управлінська реорганізація дала можливість незрячим отримувати освіту нарівні з учнями масової школи, а згодом і працевлаштовуватись [461].

В цей період організація навчального процесу в спеціальній школі була практично скопійована з масової школи (хоча в навчальному процесі використовувалися методики, розроблені в школі протягом 40-річного періоду її діяльності), але основний наголос робився на збереженні залишкового зору. Це було одним із основних завдань роботи Харківської школи-інтернату для сліпих дітей.

Беручи до уваги вищевикладене, варто наголосити й на такому аспекті, як продовження сліпими здобуття освіти після отримання ними середньої освіти. Важливим фактором, який стимулював бажання серед незрячих вчитися, став урядовий дозвіл на їх вступ до вищих навчальних закладів. 18 вересня 1922 року 11 випускників школи вступили на підготовчий факультет соціального виховання при Харківському інституті народної освіти, а шість – стали студентами Комуністичного університету імені Артема, що було важливою віхою у практиці навчання та виховання сліпих учнів в Україні. У 1926 році вони отримали дипломи спеціаліста.

Досить знаковою подією стало відкриття в 1926 році при Харківській школі для сліпих типографії, яка друкувала шрифтом Брайля підручники та художню літературу, карти й рельєфні малюнки. Типографія Харківської школи забезпечувала не тільки власні потреби в підручниках, але й усіх спеціалізованих шкіл України.

Одним із важливих чинників в організації навчання та виховання незрячих в 20-30 рр. ХХ ст. в Харківській школі-інтернаті для сліпих дітей було те, що з допомогою держави вдалося розширити зв'язки з громадськістю та підприємствами міста й області. Багато уваги приділялося екскурсійній роботі на підприємствах міста, де діти знайомилися з їхньою історією, структурою, виробництвом тощо.

Серед цікавих нових розробок практики виховання сліпих учнів у Харківській школі для сліпих було патріотичне виховання, що реалізовувалося в школі сліпих завдяки засобам кіномистецтва, яке визначало абсолютно новий засіб культурологічного виховання. З розвитком технічного прогресу та масовим поширенням у Радянському Союзі кіномистецтва в Харківській школі з'являється своя власна «кінопересувка», завдяки якій учні із задоволенням дивилися популярні кінофільми того часу – «Чапаєв», «Броненосець Потьомкін» та ін. Фільми коментували піонервожаті. Це було важливою складовою практики навчання та виховання сліпих, оскільки піонервожаті, в допомогу вихователям та вчителям, були важливим носієм пізнавальної інформації: вони коментували фільми, події в країні, місті, аналізували книги та радіопередачі, були в якості близької людини, з якою можна поділитися проблемами. Показ кінофільмів хоча і мав свій ідеологічний підтекст (патріотичне виховання радянської молоді) та для незрячих був певною мірою соціалізації й засобом розширення світогляду. Завдяки коментарям вожатих та сприйняттю на слух реплік кіногероїв (в 30-х роках вже існувало звукове кіно) діти могли формувати власні образи тих чи інших подій та постатей [461].

Завдання ідеологічно-патріотичного виховання реалізовувалося також з допомогою науково-практичних конференцій (найчастіше вони відбувалися в Харківському інституті народної освіти та на комсомольських і партійних зборах).

Взаємозв'язки та співпраця з різними громадськими й державними організаціями, відомими діячами міста та області теж визначали особливість освітньо-виховного напрямку роботи школи-інтернату. Харківська школа-інтернат для сліпих дітей хоча й мала потужну організаційно-методичну та директивно-правову базу й підтримку з боку держави, все ж потребувала постійної допомоги ще й з боку громадськості. Школі доводилось вирішувати різні питання: матеріально-технічне забезпечення навчального та виховного процесу, ремонт будівлі, забезпечення сировиною майстерень тощо. До проблем школи залучалися відомі люди міста – артисти, ветерани партії, перші комсомольці. Одного разу в школі побував перший секретар ЦК КП(б)У Г.І.Петровський, він подарував дітям ламповий радіоприймач та декілька детекторних приймачів [78].

Важливою складовою виховання сліпих учнів у Харківській школі для сліпих стали зустрічі з відомими особами міста та країни. Їх проводили з метою соціалізації та розширення світогляду вихованців, а також з метою ознайомлення відомих людей з особливостями роботи та виховання незрячих. Бували у школі педагог А.С.Макаренко, письменники Оксана Іваненко, Марія Пригора, Олесь Донченко та ін. Також школа активно співпрацювала з колонією для неповнолітніх ім. Ф.Дзержинського, якою керував А.С. Макаренко. Наведені вище приклади діяльності школи давали змогу дітям не тільки поспілкуватися з відомими людьми, але й багатьом громадським діячам ближче познайомитись з дітьми Харківської школи для сліпих.

Отже, у 20-30-х рр. ХХ ст. Харківське училище для сліпих у результаті різних управлінських змін і відомчих організаційно-правових підпорядкувань перетворилося на Харківську школу-інтернат для сліпих дітей ім. В.Г. Короленка. У школі продовжувала розвиватись потужна організаційно-методична база завдяки збереженню розробок минулих десятиріч і традицій школи. Але школа не могла існувати без сторонньої допомоги, тому до потреб школи долучалися державні й громадські діячі того часу.

Бачачи позитивні результати діяльності, педагогічний колектив школи не боявся йти на експерименти в пошуках нових методів та форм роботи зі сліпими дітьми. Користуючись підтримкою з боку держави, завдяки політичній і соціальній стабільності, педагоги-новатори того часу розпочали різні експерименти в навчальному процесі, не стояли осторонь нових ідей і тифлопедагогі. Почався пошук нових методів, прийомів і засобів освіти та виховання незрячих під впливом новаторства масової загальноосвітньої школи.

У цей час у колах учених зароджується ідея освіти дітей-інвалідів з більш глибокими комплексними порушеннями сенсорної системи.

У 20-х рр. ХХ ст. Харків був столицею Радянської України, і сюди їхали працювати відомі лікарі, педагоги, вчені, які розпочали реалізацію ідеї навчання та виховання дітей з комбінованими глибокими сенсорними порушеннями. Так, у Харківській школі для сліпих дітей розпочали навчання дітей, які мають комбінований дефект – сліпоглухоту.

З 1923-го року по 1937-ий рік на базі Харківської школи вів наукову роботу відомий радянський дефектолог І.П.Соколянський. Саме він створив першу в СРСР лабораторію з навчання сліпоглухонімих. На початковому етапі своїх досліджень І.П.Соколянський не ставив питання про освіту сліпоглухонімих, він спочатку спостерігав за розвитком таких дітей і намагався дати їм елементарні уявлення про навколишній світ. І вже після кількох років роботи він поставив на науково-методичному рівні питання про можливість надання освіти таким дітям.

На той час І.П.Соколянський очолював педагогічну лабораторію та секцію дефективних дітей провідної наукової установи Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Він провів унікальні дослідження та створив школу-клініку, де дітей не тільки навчали, але й вели над ними медичні спостереження. За результатами своїх спостережень за сліпоглухими

учений розробив основи навчання сліпих та сліпоглухих з позиції аналізу їх поведінки. Іван Панасович став учителем для багатьох сучасних вчених-дефектологів. Його праці не втратили свого значення й сьогодні.

Таким чином, аналіз діяльності Харківської школи для сліпих у 20-40 рр. ХХ ст. дозволив охарактеризувати цей період як перехід від приватної справи освіти незрячих до структури державних органів організації освіти, а також як спробу навчання та виховання дітей зі складними комбінованими сенсорними порушеннями – сліпоглухих.

Аналіз архівних та інших джерел показав, що основними досягненнями в теорії та практиці навчання й виховання сліпих та сліпоглухонімих учнів у Харківській школі для сліпих у 20-х – 40-х рр. можна визначити наступні:

- перехід на навчання за програмою звичайної загальноосвітньої школи, надання повної середньої освіти та можливості вступати до вищих навчальних закладів;
- активний розвиток пізнавальної діяльності сліпих, їх участь у науково-практичних конференціях;
- естетичне виховання засобами художньої самодіяльності;
- певна ідеологізація виховного та навчального процесів, підпорядкування ідеології держави, скасування релігійного виховання;
- активне застосування у виховному процесі екскурсій, спостережень, створення альбомів-гербаріїв як методу пізнання навколишнього середовища;
- охоплення дітей гуртковою роботою із залученням фахівців певної справи (у 20-х рр. у школі вів географічний гурток відомий український письменник Микола Трублаїні);
- соціалізація сліпих дітей шляхом перебування їх у літніх таборах разом зі зрячими дітьми, співпраця з дитячими виховними закладами міста (палаці піонерів), проведення діалогів-зустрічей з видатними особами;
- становлення нового напрямку в профорієнтаційній роботі – зв'язок із виробництвом, реалізація отриманих політехнічних навичок на виробничих підприємствах (не тільки спеціалізованих підприємствах Товариства сліпих, але й на звичайних великих підприємствах); можливість реалізації навичок професійних якостей, набутих під час навчання в школі – у самостійному житті;
- залучення незрячих вихованців школи-інтернату до молодіжних організацій – піонерії та комсомолу [461].

Дослідженням А.В.Орлова встановлено, що в кінці 1940-1941 навчального року більшість учнів Харківської школи для сліпих роз'їхалися на літні канікули по домівках, у школі залишилося лише діти-сироти. Планувалося вивезти їх на відпочинок за місто на дачу. Але початок війни поламав ці плани.

На перше вересня 1941 року в школі було близько 40 чоловік. Заняття майже не проводилися. Аналіз архівів школи, проведений А.В.Орловим, дозволив встановити, що учні в цей період працювали в трикотажних майстернях школи, засильовали резинки в солдатську білизну, яка

виготовлялася в майстернях за завданням міського комітету партії, а також для поранених червоноармійців, які знаходилися в шпиталі по вул. Данилевського. Такі види діяльності учнів Харківської школи були продиктовані умовами військового становища у місті. Шпиталь давав замовлення в майстерні, учні з бажанням виконували їх, але в жовтні 1941 року шпиталь був евакуйований, й робота в майстернях була припинена. Директор школи П.І.Ніконов пішов на фронт. Дослідження А.В.Орлова встановлено, що П.І.Ніконов багато чого зробив для евакуації сліпих сиріт із міста. Вже було заброньовано вагон, усі знали час відправки, але в останню хвилину вагон віддали для відправки хворих дітей із Заходу, які знаходилися на створеному в школі перевалочному пункті. Тому сліпі учні не були евакуйовані і залишилися в школі під час окупації міста. Завдяки самовідданій праці педагогів школи практично всі учні її пережили. Після звільнення німцями Харкова було знайдено наказ, згідно з яким усі учні, які залишилися в школі, мали бути знищеними, але німці не встигли виконати його.

Як і всі інші училища для сліпих на території України, Чернігівське під час Першої світової війни почало занепадати [дослідження проводилося за матеріалами шкільного музею]. Припинилося надходження коштів на його утримання, а з 1917-го по 1920-й рр. воно взагалі тимчасово припинило своє існування. Більшість дітей забрали додому батьки, а сироти залишилися проживати в холодному приміщенні. Педагогічний персонал училища був скорочений до мінімуму.

Після приходу до Чернігова влади більшовиків, училище було підпорядковане відділу соціального забезпечення та перейменовано в дитячий будинок. Після цього на його утримання було перераховано деякі кошти, але їх все одно не вистачало.

У квітні 1920 року училище перевели в підпорядкування Губнаросвіти [367, с. 36] і з 5 квітня цього ж року представник Губнаросвіти С.П. Сидоренко прийняв його. Але виявилось, що більша частина майна була знищена, а та, що залишилася, була непридатна до використання.

Того ж таки дня відбулася перша шкільна рада, на якій головував П.І. Лимар, його помічником була Д.П.Паладьєва, секретарем Л.Я.Яновська. Рада прийняла рішення зібрати до школи дітей, яких раніше розібрали по домівках. Що й було незабаром зроблено.

Наприкінці липня 1920 року розпорядженням Губнаросвіти головою шкільної Ради та завідувачем училища було призначено Василя Петровича Шермеревича. Під його керівництвом колектив училища намагався в умовах громадянської війни налагодити навчальний процес. За основу навчання була взята програма загальноосвітньої семирічної школи та пристосована до специфіки школи для сліпих.

20 жовтня 1920 року шкільна Рада на пропозицію Губнаросвіти висловила свої міркування про штат училища. Пропонувався такий варіант штату: 7 осіб викладачів загальноосвітніх дисциплін, 2 викладачі – фахівці з цих же дисциплін, викладачі музики, співів, гімнастики, рукоділля, ремесел (

виготовлення щіток, мотузок, ткацького), лікар, 3 вихователі, наглядач, наглядачка, діловод, економка, швачка, двірник, кухарка, кур'єр, 3 прибиральниці. У пропозиціях також передбачалося, що голова шкільної Ради, який одночасно виконує обов'язки завідувача училища, обирається із основного складу викладачів та вихователів.

У школі на той час не вистачало ні письмового приладдя, ні підручників, ні одягу, ні матеріалів для майстерень. Тому 20 вересня 1921 року шкільна Рада постановила відрядити П.І.Лимаря до інших міст (у Москву, Київ, Харків) для закупки обладнання, а також для ознайомлення зі справою навчання сліпих в інших містах. Такі відрядження часто планувалися і в наступні роки. Шкільна Рада також попросила Губнаросвіти надати училищу в користування 5 скрипок або виділити кредит на їх придбання.

З метою зміцнення дисципліни та чіткого виконання учнями своїх обов'язків, 5 жовтня 1921 року шкільна Рада ухвалили рішення про створення учнівського комітету. Але пізніше з'ясувалося, що учнівський комітет свої обов'язки виконував незадовільно, тому в його діяльність постійно доводилося втручатися педагогам.

Колектив училища весь час прагнув повернути своє приміщення, побудоване ще в 1914 році. І на кінець 11 січня 1922 було підписано акт про передачу двоповерхового кам'яного будинку по вулиці Святославській та майна школі для сліпих. Проте переселитися туди вдалося лише через декілька років.

Вчителі школи висловили незадоволення бездіяльністю керівництва з питань переселення в нове приміщення. Тому за розпорядженням головного інспектора інспекцій установ дефективного дитинства України в 1922 році завідувач Київського дитбудинку сліпих П.Г.Мельников зробив ревізію в училищі. За її результатами були змінені деякі працівники. Замість В.П. Шермеревича завідувачем було призначено П.І.Лимаря [367, с. 36], який тут викладав з 1896 року. Вільну посаду виховательки зайняла Л.К.Жабикіна, яка працювала в училищі з часів його заснування. Викладачем рукоділля була призначена М.П.Левицька.

Оновлений педагогічний колектив приступив до навчального процесу. Завдяки активним клопотанням нового завідувача П.І.Лимаря було звільнено верхній поверх приміщення. В 1923 році вдалося «відвоювати» ще один поверх, а в 1924 році вся будівля була звільнена від сторонніх установ.

У наступному 1925 році будинок було закріплено за Губнаросвітою з умовою, що садиба належатиме лише дитбудинку для сліпих. Таким чином дитячий будинок для сліпих на 1 лютого 1926 р. займав: 1 цегляний будинок та 1 дерев'яний флігель, в яких містилося 28 кімнат, з них: 3 спальні, 4 класи, 8 кімнат персоналу, 2 ізолятори, 1 їдальня, 3 майстерні, 1 кухня, 1 пральня, 4 комори, 2 льохи, 1 ванна, 1 лазня, водопровід. Площа приміщення складала 2047 кв.м, двору – 2943 кв.м; садку – 910 кв.м, городу – 3640 кв.м.

Багато уваги в школі приділялося розвиткові учнівської самодіяльності та вихованню самостійності. Про це свідчить той факт, що учні постійно

брали участь у виставках, де експонувалися їхні роботи. Так, згідно з архівами школи, члени шкільної ради на засіданні 12 вересня 1923 року обговорювали питання про відбір експонатів на виставку «Жизнь, труд и творчество дефектдетства», що проводилася у жовтні 1923 року в Києві. Шкільна рада постановила приготувати 8 зразків робіт мотузяного ремесла, 8 зразків з рукоділля, 10 зразків щіток, зразки ліпки, вишивки, плетіння, зразки письмових робіт по Брайлю і Гебольду від усіх груп, зразки творів у прозі та віршах.

Формуванню самостійності дітей сприяли створені на загальних зборах учнів комісії – господарча, санітарна та охорони майна. Комісії працювали під керівництвом вихователів та дитвиконкому. В обов'язки комісії входило: витирання пилю, миття підлоги в класних кімнатах, провітрювання помешкання. В холодні пори року діти пиляли дрова, підносили паливо до грубок. Згодом цей обов'язок відмінили, тому що така робота була заважкою для дітей і забирала багато часу. Крім того, учні накривали столи в їдальні, різали хліб, мили посуд, контролювали стан одягу, білизни та іншого майна дитбудинку.

Шефами навчального закладу були так звані «ячейки» – «Друзі дітей» штабу 7-ї дивізії та Інституту фізметодів лікування ім. Воровського. На свої кошти вони допомагали придбати письмове приладдя та книги для здійснення навчального процесу. Крім того, шефи проводили в дитбудинку культпросвітню роботу – читали доповіді та книги учням. Шефи забезпечували також учнів одягом і білизною. Штаб 7-ї дивізії надавав допомогу до 1925 року, а потім припинив свою благодійну діяльність, а інститут фізметодів лікування ім. Воровського продовжував надавати посильну допомогу сліпим дітям.

До 1924 року в школі налічувалося 3 шкільні групи і 1 ремісничка, а з 1924 року – 4 шкільні групи, 1 ремісничка та музичний клас. Навчання проводилося за предметною системою, а з 1924 року школу було переведено на комплексну систему. З 1925 року навчання в школі велося українською мовою.

На уроках праці та на клубних заняттях (2 години на тиждень) учні вчилися ліпити з глини, воску, вирізати з паперу, плести шнурки, пояси, торбинки на дротиках зі шпагату та ниток, плести панчохи, шити та ремонтувати свій одяг.

Ремеслам діти вчилися в спеціальних майстернях. Прибуток від діяльності майстерень витрачався на допомогу випускникам училища. Їх забезпечували одягом, взуттям, постільною білизною, грошовою допомогою на придбання інструментів, матеріалів для роботи тощо. А головне – випускникам підшукували місце роботи і працевлаштовували їх в Чернігові та інших містах і селах.

У цей період у Чернігові діяли дві артіль сліпих «Перша трудова артіль сліпих щіткарів» та «Спілка сліпих». Організаційні збори цих артілей 22 грудня 1922 року ухвалили рішення створити з них одну артіль щіткарів з назвою «Перша трудова артіль сліпих щіткарів». Завданням артілі було

приймати в число її членів усіх випускників Чернігівського училища для сліпих, які можуть працювати. Таким чином, випускники училища забезпечувалися роботою. Члени артілі були рівноправні, самі вирішували питання збуту щіток, їх вартість тощо. Головою правління артілі було обрано П.І.Лимаря, який був ініціатором організації артілі.

В дитбудинку серйозна увага приділялася естетичному вихованню незрячих, навчанню їх музики та співів. Тут працювали кваліфіковані музиканти. В 1924 році гру на роялі викладала Наталя Іванівна Шугаївська, яка працювала в школі довгий час. Керівництво дитбудинку запросило також на викладацьку роботу відомих музикантів: піаністку М.Х. Барановську, а з 1925 року – талановиту скрипачку Варвару Олексіївну Юркевич – випускницю Варшавської консерваторії, викладача Чернігівського музичного училища. Того ж року в школі розпочалося навчання гри на духових інструментах. Музиканти дитбудинку користувалися великою популярністю у місті. Оркестр та співаків дитбудинку запрошували на різні заходи в установи та на підприємства м. Чернігова. Здібні випускники продовжували навчання в спеціальних музичних закладах країни. Так, випускник Данильченко продовжив навчання скрипковій майстерності в Київському музично-театральному інституті на робітфаці по класу скрипки.

Чернігівська школа до свого 35-річного ювілею, який святкувався восени 1927 року, стала одним із найкращих дитбудинків України. Про це свідчать результати перевірок центральними та місцевими органами влади. Президія Чернігівського окрвиконкому ухвалила рішення від 6 грудня 1927 року про присвоєння дитбудинку назви «Чернігівський дитбудинок сліпих імені Жовтневої революції».

За розпорядженням НКО УРСР дитбудинок сліпих у 1925 році був реорганізований у заклад навчально-виховного типу – школа-інтернат для сліпих дітей [367, с. 37]. У 1928 році окружна інспектура народівіти надіслала розпорядження про спільне виховання в школі-інтернаті сліпих дітей разом зі зрячими. Розглянувши його, шкільна рада школи 27 грудня 1928 року ухвалила, зважаючи на те, що досвід сумісного виховання та навчання зрячих дітей та сліпих ще був новим в Україні та належав перевірці, просити народівіти зробити спробу прийняти дітей до школи дитбудинку з умовою, щоб вони не мешкали в дитбудинку. Крім того, зрячих дітей брали в школу для сліпих за умови, що вони будуть нормально розумово розвинені та дисципліновані.

Таким чином, до школи сліпих м. Чернігова було направлено 5 хлопчиків, а згодом – 20 дівчаток. Вони разом зі сліпими дітьми працювали в майстернях – панчішній та щіткарській, відвідували уроки рукоділля. Загальноосвітні ж дисципліни вивчали у масовій звичайній школі.

Експеримент із сумісного виховання зрячих та сліпих дітей, як виявилось незабаром, не дав бажаних результатів. На шкільній раді постійно розглядалися питання про поведінку зрячих дітей – їхню недисциплінованість, нечесність, злочинство, хуліганські вчинки. Врешті-решт, дітей повернули назад.

У 1931 році заклад було реорганізовано в школу для підлітків, де навчалися діти віком від 12 до 18 років [367, с. 37]. На 1 січня 1932 року в Чернігівській школі для сліпих навчалось 49 підлітків, переважно діти бідняків, батраків, колгоспників, робітників Донбасу, причому старше 15 років було 39 чоловік. Виробниче навчання проводилося в таких майстернях: щіткарській, мотузяній, майстерні шиття та плетіння, крім того, бригада сліпих підлітків ходила на практику в артіль «Об'єднання шевців».

1932-1933 роки були роками голодомору в Україні. Тому матеріальне становище школи було скрутним: бракувало взуття, одягу, білизни, ковдр. З постачанням продуктів харчування було вкрай сутужно. Постачальні організації не відпускали м'ясних, рибних продуктів, яєць. Доводилося купувати харчі на приватному ринку, де були дуже високі для дитбудинку ціни. Відбувалося перевитрачання бюджетних коштів. Така ситуація з харчуванням тягнулася з лютого 1932 року. Якщо раніше діти одержували 600 г хліба на день, то в 1932 році – лише 300 г. Про труднощі з харчуванням було надіслано доповідну записку в НКО, але відповіді не одержано.

На вимогу О.А.Тимошівського Чернігівська міжрайонна станція та Бактеріологічний інститут провели дослідження їжі, яку отримувала одна особа на день. Виявилось, що підліток одержував 1767 калорій при нормі 3200 калорій, адже основною їжею учнів була картопля. Школа ж забезпечена була овочами з власного городу лише на 15%.

У фондах Чернігівського обласного державного архіву збереглися акти обстежень школи наросвітою, інспектором відділу дефектного дитинства Київського обласного відділу народної освіти (ОБЛВНО) та інших установ, проведені в червні-вересні 1932 року, в ході перевірки виконання постанови ЦКВКП(б) про школу. В актах перевірок відзначалося, що справи в школі йдуть задовільно, педагогічний процес побудовано правильно, є великі досягнення за роки існування школи. В садибі школи - порядок. До недоліків було віднесено наступне: недостатнє постачання хліба (150 г на день), вологість першого напівпідвального поверху, де міститься щіткарська майстерня.

Інспектор П.Г.Мельников від Київського ОБЛВНО за результатами перевірки відзначив, що, незважаючи на матеріальні труднощі, установа працювала безперебійно, підлітки з захопленням навчалися, прагнули працювати, бути корисними суспільству. Організованість дитячого колективу свідчила, що педагогічний колектив та керуючий персонал з відданістю ставилися до роботи та тих завдань, що визначали партія та уряд.

У 1933 році директором школи був призначений Савченко Павло Антонович. Про долю попереднього директора О.А.Тимошівського нічого невідомо.

Згодом матеріально-технічна база школи значно зміцніла. Органи наросвіти приділяли багато уваги школі, відпускали великі кошти на устаткування, на придбання навчального приладдя, книг тощо.

Чергова реорганізація школи відбулася в 1937 році – початкова школа була реорганізована в неповну середню школу і працювала за програмою

загальноосвітньої неповної середньої школи. Деякі працівники залишили роботу, замість них були призначені інші. Знову повернувся до школи вчитель П.І.Лимар, колишній завідувач училища сліпих.

Напередодні Великої Вітчизняної війни школа працювала за програмою звичайної масової неповної середньої школи. Планувалося перетворити її в повну школу. В школі навчалося понад 100 учнів. Вона мала велику бібліотеку, в якій налічувалося 2000 книг художньої та політичної літератури, надрукованих шрифтом Брайля. В бібліотеці були твори майже всіх класиків російської та української літератури. Завідування бібліотекою було доручено Олені Іванівні Суспі. За даними реєстраційної карти, бібліотека на 1 жовтня 1934 року мала 2 відділи: Брайлівський для сліпих дітей та методичний звичайного шрифту для педагогів. Брайлівським відділом завідувала П.Т.Слюсарєва, методичним – О.С.Ростовцева.

Шкільний музей нараховував сотні наочних приладів фабричного виробництва та виготовлених власними силами педагогів. Школа мала допоміжне господарство, це допомагало поліпшити харчування учнів. У ній працювали духовний та струнний оркестри, хор, майстерні (щіткарська та штампувально-цвяхова).

Під час окупації Чернігова фашисти знищили все шкільне майно, попалили бібліотечні книги і вона припинила своє існування на час війни [історію Чернігівської школи відтворено за матеріалами шкільного музею].

Аналіз діяльності Кам'янець-Подільського училища, починаючи з 1917 року, свідчить, що і цей заклад зазнавав такої ж скрути, як й інші, що знаходилися на території України. У 1918 році, коли фронти війни упритул підійшли до Кам'янця-Подільського, училище було евакуйовано до Києва, а повернуто назад лише у 1934 році. 1 березня цього ж року в школі, яка розташовувалася по вулиці Котовського, 7 (нині Соборна), розпочалися заняття [367, с. 31]. З березня по серпень директором школи був Гаврило Григорович Висоцький.

На день відкриття в школі налічувалося лише 8 учнів першого класу, яких навчала вчителька Валентина Василівна Смирнова. А вже у вересні 1934 року в школі нараховувалося 35 учнів та три перших класи:

1-А клас – вчителька Ольга Микитівна Слабченко,

1-Б клас – вчитель Давид Борисович Вайнштейн,

1-В клас – незрячий учитель Самуїл Павлович Халфін.

З серпня 1934 року по 1937 рік і пізніше, з 1939 року по червень 1941 року, директором училища був С.П.Халфін [127, с. 5].

З перших же днів навчання учні були забезпечені букварями, читанками, підручниками з арифметики, надрукованими шрифтом Брайля, брайлівськими дошками, грифелями та папером для письма. У 1939 році до школи завезли нові наочні посібники, підручники, навчальне приладдя.

У жовтні 1935 року школа отримала музичні інструменти: рояль, дві скрипки, струнні інструменти. У школі працювали хоровий, музичний та драматичний гуртки. Їх роботу організовував Я.В.Лейбович та незрячий учитель музики Василь Степанович Рослов.

Відповідно до вимог ідеологізованої політики радянської держави, 12 жовтня 1934 року в школі був створений перший піонерський загін, піонервожатим якого став Яків Володимирович Лейбович (розстріляний фашистами у роки Великої Вітчизняної війни). На початок війни піонерська дружина складалася вже з 4 піонерських загонів. У цей же час у школі створили комсомольську спілку – спочатку з двох учнів (пізніше прийшло ще 2 учні). Очолював спілку Я.В.Лейбович, а з 1937 року – вчителька Н.Г. Войцехівська.

Кількість учнів у школі поступово зростала. Якщо у 1938 році вона становила 47 чоловік, то у 1940 році дітей було вже 60. Незважаючи на значну кількість учнів, педагогічний колектив був невеликим, але докладав багато зусиль, щоб забезпечити дітям якісний навчально-виховний процес.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни, внаслідок бомбардування німцями міста, було пошкоджено приміщення школи для сліпих. Школу евакуювати не встигли, і вона знову тимчасово припинила свою діяльність. Деякі діти роз'їхалися по селах, але в школі ще лишалось 20 учнів.

10 липня 1941 року місто було окуповано. Фашисти розстріляли євреїв: директора школи С.П.Халфіна, заступника директора Д.Б.Вайнштейна, вчительку Ф.І.Штерман, а також учнів С.Нудельмана, Є.Минету, Я. Баранович, знищили майже все шкільне майно, приладдя, інструменти. Невеличкий колектив школи (двоє вчителів, піонервожата та сторож) намагався врятувати тих дітей, які залишилися. Їх переселили до маленького будиночку по вулиці Червоного Козацтва. У 1943 році Ольга Микитівна Слабченко, яка виконувала в часи війни обов'язки директора школи, застудилася, захворіла та померла. До березня 1944 року – визволення міста від німецько-фашистських загарбників – виконувала обов'язки директора завгосп Лідія Захарівна Ляшковська. Так, завдяки зусиллям невеличкого колективу були збережені сліпі діти.

У 20-40-х рр. ХХ ст., окрім того, що розвивалися вже існуючі, в Україні виникали й нові школи для сліпих, зокрема на Закарпатті.

Після падіння Австро-Угорської імперії Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини. Необхідно відзначити, що, на відміну від насильницької анексії інших західноукраїнських земель, об'єднання Карпатської України з Чехословаччиною було добровільним. Чеська політика в галузі освіти і культури являла собою жадану заміну після інтенсивної мадяризації.

Почесне місце в розбудові національної системи освіти Закарпаття належить видатному вченому-педагогу Августину Івановичу Волошину, який був засновником товариства інвалідів «Надія». Завдяки його ініціативі відкривалися школи, дитячі будинки, хати-читальні тощо. Таким чином, з огляду на благодію обставини для розвитку освіти, в 1923 році за ініціативи директора Мукачівської міської лікарні доктора Альберта та лікаря-офтальмолога Ф.Л.Фронтака була відкрита школа для сліпих дітей [367, с. 45]. Це було дуже на часі, оскільки на Закарпатті проживало багато сліпих дітей, які ніде не виховувалися і не навчалися.

З цією метою був куплений маєток у Бай Шандора по вул. Шугарут, 76 [за матеріалами шкільного музею]. Він складався з трьох будинків і саду. 1 вересня школа-інтернат для сліпих розпочала свою діяльність. Спочатку в ній налічувалось 6 дітей. Такого типу інтернатний заклад у Мукачевому був першим на Закарпатті.

Перший директор Мукачівської школи-інтернату для сліпих дітей В.П. Гоменюк пропрацював на цій посаді до 1928 року. З 1928 по 1932 роки школу очолював В.В.Довгун. За часи його роботи кількість учнів зросла до 30 осіб.

У 1932 році новим директором школи став досвідчений тифлопедагог Штіліхо Шандор, який на той час вчителював в ужгородській школі для глухонімих. Він дуже серйозно поставився до виконання своїх обов'язків директора і першим розпочав пошук та перепис сліпих дітей на Закарпатті. Завдяки його інтенсивній роботі кількість дітей у школі постійно збільшувалася.

З 1935 року директором школи стала Головей Мальвіна Василівна, яка пропрацювала на цій посаді до 1938 року, а потім до директорства знову повернувся Штіліхо Шандор.

Учителі та директор школи знаходилися на державному утриманні і вважалися державними службовцями Чехословацької буржуазно-демократичної республіки. Вчителями та директором школи працювали фахівці-дефектологи, які закінчили вчительську семінарію, пройшли шестимісячні курси та отримали кваліфікацію відповідного профілю. Ці курси організувала колишня цивільна управа в м. Ужгороді. Відповідну кваліфікацію вчителі школи також отримували в Празі, Будапешті та інших містах Західної Європи.

Обслуговуючий персонал, – куди входили вихователі-наглядачі (педагогічної освіти не мали), медсестра, прибиральниці, кухар, – вважалися працівниками дитячого притулку. Дирекція школи ними не розпоряджалася. За утримання в школі батьки незрячих дітей платили гроші. Від сплати звільнялися ті, хто мав так зване «Свідоцтво бідності» [367, с. 45-46].

Школа не мала спеціальних програм (за винятком програми з музичного виховання) та працювала за масовою програмою так званої «народної школи» – восьмирічки. Дітей приймали до підготовчого класу з 6 років. До 8 років вони проходили адаптацію і отримували необхідні навички для подальшого навчання, яке відбувалося за 8-річною загальноосвітньою програмою. В школі учні перебували до 15-річного віку. Навчання велося українською мовою, разом з тим, був урок чеської мови. Багато уваги приділялося позакласній роботі: в школі працювали гуртки музики, співів, ліпки, діяв дитячий хор. Школу централізовано навчально-методичним обладнанням та тифлотехнікою забезпечувало міністерство. В неділю всі учні ходили до церкви [367, с. 46].

У процесі своєї роботи директор Мукачівської школи зрозумів, що тільки навчанням проблеми сліпих учнів не вирішити. Мета діяльності школи-інтернату повинна бути ширшою. Без належної спеціальності учням

буде важко в самостійному житті, тому він вирішив організувати в школі щіткарську майстерню, де б учні могли самостійно виготовляти щітки і таким чином заробляти собі на життя. З цією метою 23 квітня 1939 року директор школи Штіліха Шандор створив «Товариство підтримки сліпих Закарпаття». На базі товариства облаштували одну щіткарську майстерню, де проходили професійну підготовку учні школи-інтернату. В ті часи школа вважалась єдиною організацією з підприємством.

Творчу працю вчителів Закарпаття призупинила угорська окупація (1939-1944 рр.). У цей період відновилися насильницька мадяризація. Закривалися українські школи та відкривалися угорські навіть у тих селах, де проживали лише поодинокі угорці. Влада офіційно проголосила державною мовою угорську, а українські школи – русинськими.

З огляду на політичні події, в 1939 році чехи вивезли учнів Мукачівської школи для сліпих до Польщі, а звідти – в село Солотвино на Тячівщині. Там вони перебували до 1940 року, а потім знову повернулися в м. Мукачеве. У цьому році до влади в Мукачевому прийшли угорці, які всіх дітей до 15 років без відома й згоди батьків перевезли до м. Будапешта (Угорщина), де учнів почали навчати угорською мовою. Умови навчання і проживання там були набагато кращими ніж у Мукачевому. В школі було 36 учнів, але її реорганізували в початкову, а дітей, які навчалися в 5-8 класах відправили до іншої школи для сліпих. У 1944 році Будапештську школу було розформовано і в липні цього ж року учні повернулися додому. У результаті зазначених вище подій у 1939-1944 рр. школа для сліпих у Мукачевому не працювала.

У 1938-1944 роках життя незрячих у «Товаристві підтримки сліпих Закарпаття», створеному Штіліхом Шандором дуже ускладнилось. Робітники товариства не одержували ніякої зарплати, тільки триразове харчування та мізерний одяг: дівчата по дві простих сукні, а хлопці – один простий костюм та змінну білизну. Харчувалися вони за рахунок товариства. Коштами розпоряджалася «Рада товариства», яка складалася з визначених міською управою осіб. Школа і товариство знаходилися в одній садибі. Хто з дітей не хотів або не міг працювати в товаристві – повертався до батьків, і подальша їхня доля нікого не цікавила.

Проаналізувавши зазначені нижче роки діяльності шкіл для сліпих, розташованих на території сучасної України, можна дійти висновку, що середина 20-х – 40-х років ХХ ст. стали етапом відродження школи та характеризувалися відновленням матеріально-технічної бази цих закладів, подальшим розвитком науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Навчання відбувалося за особливим навчальним планом, оскільки знання початкової загальноосвітньої школи незрячі учні мали засвоїти за п'ять років. Помітно збільшилася кількість навчальної літератури, виданої шрифтом Брайля, рельєфних наочних посібників, навчально-методичної літератури з питань навчання та виховання сліпих.

Починаючи з 1922 року в усіх школах для сліпих було запроваджено піонерські та комсомольські організації. Культурно-масова робота в школах

перетворилася на засіб політичного виховання.

Необхідно також зауважити, що розвиток шкіл для сліпих у зазначений період гальмували педологи, які перебільшували наслідки порушень зору, зараховуючи цих дітей до категорії розумово відсталих. Недоліком було й те, що акцент у навчальному процесі робився виключно на ремісничій спеціалізації незрячих.

3.6. Розвиток українськими радянськими вченими теорії та методики навчання дітей з порушеннями зору (20-ті – 40-ві рр. XX ст.)

Як зазначалося вище, у перші роки радянської влади всі училища для сліпих дітей були передані в державні відомства і офіційно, на правових основах, фінансувалися державою. Перехід на державне фінансування закладів освіти дав змогу видатним тифлопедагогам того часу значно розширити свої наукові дослідження в галузі навчання й виховання сліпих дітей. Особливо слід відзначити роль перших організаторів «нової» народної освіти в галузі освіти незрячих демократично налаштованих тифлопедагогів, які зробили значний внесок у розвиток теорії та практики навчання незрячих, – П.Г.Мельникова, О.М.Щербину, П.І.Блонського, Л.С.Виготського, І.П.Соколянського та інших. Багато хто з цих діячів підтримував нову владу і сподівався на позитивні зміни й покращення в освіті сліпих дітей.

Після II Всеросійського з'їзду по соціально-правовій охороні неповнолітніх, що відбувся у 1924 році, усі школи для сліпих Радянського Союзу перейшли на навчання за програмами загальноосвітніх шкіл 1-го ступеня, розробленими Державною вченою радою. Укладачі цих програм відмовилися викладати матеріал по окремим навчальним предметам. Весь обсяг знань, передбачений до вивчення, був розписаний у вигляді єдиного комплексу відомостей про природу, працю та суспільство. Програми були комплексними. З їх допомогою намагалися усунути істотний недолік старої школи – розрив між навчальними шкільними предметами та відірваність навчання від життя. Робота шкіл для сліпих за цими програмами дала деякі позитивні результати, наочно продемонструвавши, що незрячі можуть засвоювати знання та вміння так само, як і зрячі. Дворічний досвід роботи шкіл для сліпих за цими програмами довів, що за ними працювати можна, однак потрібна своя спеціальна програма, яка враховувала б особливості роботи зі сліпими.

У зв'язку із зазначеним вище у 1928 році були розроблені програми для школи сліпих 1-го ступеня, в яких зазначалося, що мета освіти сліпих така сама, як і зрячих, тому й обсяг знань та вмінь повинен бути таким самим. Програма визначала умови, дотримання яких могло б забезпечити виконання цього завдання. Відзначалася необхідність існування підготовчого класу, в результаті чого термін навчання в школі для сліпих збільшувався до 5 років, у порівнянні з масовими школами, де 1-ша ступінь передбачала 4-річний термін навчання. Особлива увага в програмі приділялася сенсомоторному вихованню сліпих [464, с 54-60].

Як позитивний момент необхідно відмітити розробку вченими-тифлопедагогами не лише загальних питань дидактики, але й окремих методик роботи в школах для сліпих, а також посилення уваги до технічного оснащення навчального процесу.

Навчально-виховний процес у школах для слабозорих дітей зазнавав у ті роки великих труднощів, оскільки була відсутня науково обґрунтована методика навчання цієї категорії дітей. Вихід в 1933 році книги Ю.Д. Жаринцевої «Методика обучения слабовидящих детей» і цього ж року статті Н.Г.Крачковської в науковій збірці «Слабовидящие дети» мала велике значення в розвитку нового напрямку в тифлопедагогіці – методики навчання саме слабозорих дітей.

На певному етапі розвитку школи для дітей з порушеннями зору напрацьовані методики багатьох тифлопедагогів зіграли позитивну роль в утвердженні основ цієї науки й націлили вчителів на пошуки «обхідних шляхів» у навчанні й вихованні дітей з важкими порушеннями зору.

Однак розроблені й опубліковані методики мали й теоретичні помилки. Так, автори їх вважали надкомпенсаторну теорію розвитку сліпого «новітнім досягненням психології». Вони вбачали єдино правильний шлях подолання труднощів у засвоєнні учнями програми з опорою «на вищі психофізіологічні функції», які у сліпих нібито розвинені краще, ніж у зрячих.

Одним із найбільш відомих тифлопедагогів цього періоду був Олександр Мусійович Щербина (1 березня 1874 року – 7 січня 1934 року). Аналіз життєвого шляху та суспільної й науково-педагогічної діяльності О.М. Щербини здійснила у своєму дисертаційному дослідженні сучасний український дослідник історії тифлопедагогіки Л.М.Кулик [240].

Народився О.М.Щербина у місті Прилуки Полтавської губернії в сім'ї священика. На третьому році життя внаслідок нещасного випадку хлопчик повністю втратив зір. Незважаючи на наявність у той час шкіл для сліпих, він вчився вдома за програмою загальноосвітньої школи під керівництвом своїх братів. Старший брат придбав для Олександра у Київському училищі для сліпих необхідні для занять посібники. Деякі з них він виготовив самостійно за зразком. О.М.Щербина рано і з успішним результатом почав вивчати іноземні мови (одночасно німецьку та французьку). Цей факт свідчить про те, що вже в шкільному віці у нього проявилися неабиякі здібності до навчання.

У 1893 році О.М.Щербина був зарахований вільним слухачем до Прилуцької загальноосвітньої гімназії і отримав дозвіл відвідувати уроки в будь-яких класах. Через три роки перебування в гімназії (у 1896 році) О.М. Щербина з дозволу піклувальника Київського навчального округу склав іспит на атестат зрілості. Цього ж року він вступив на правах вільного слухача на юридичний факультет Київського університету Св. Володимира, але оскільки усвідомлював, що не закінчив свою середню освіту, і не бажав залишатися вільним слухачем, повернувся до гімназії для вивчення головним чином стародавніх мов. Уже в 1898 році О.М.Щербина отримав атестат зрілості за вісім класів і золоту медаль [240, с. 24].

У 1898 році він вступив дійсним слухачем на юридичний факультет Імператорського університету Св. Володимира в Києві. Для загального розвитку О.М.Щербина відвідував цікаві йому лекції викладачів інших факультетів: історико-філологічного, медичного, фізико-математичного та інших.

Ще будучи студентом, він розпочав свою наукову діяльність. У 1903 році, беручи участь у конкурсі студентських наукових робіт, написав на запропоновану факультетом тему твір «Вчення Канта про річ в собі», за яку отримав золоту медаль. У 1904 році ця його праця була опублікована в «Университетских известиях» і навіть вийшла окремим виданням [240, с. 27].

У 1905 році О.М.Щербина закінчив університет та отримав диплом першого ступеня по відділенню класичної філософії. Зважаючи на видатні здібності Олександра Мусійовича до наукової роботи, його в 1906 році зарахували стипендіатом при Київському університеті для підготовки до одержання звання професора кафедри філософії [240, с. 29].

З 1909 року Олександр Мусійович Щербина почав працювати в Імператорському Московському університеті на посаді приват-доцента кафедри філософії та був обраний дійсним членом Психологічного товариства при Московському університеті, де раніше вже виступав з доповідями [240, с. 47].

У 1912 році О.М.Щербині запропонували викладати логіку на однорічних курсах для підготовки викладачів середніх навчальних закладів, де він і працював до 1918 року. У 1918 році йому присвоїли звання професора філософії. В цьому ж році Олексію Мусійовичу доручили організацію кафедри філософії на історико-філологічному факультеті Катеринославського університету (нині Дніпропетровського), який, нажаль, наприкінці 1919 – початку 1920 навчального року був закритий у зв'язку з реорганізацією [240, с. 48].

В 1920 році в Прилуках відкрилася педагогічна школа, згодом реорганізована в педагогічний технікум. Дослідженням Л.Г.Кулик встановлено, що викладачем психології до неї запросили О.М.Щербину. Тут він працював дев'ять років – з 1920-го по 1929-й, викладаючи різні дисципліни, а саме: психологію, педологію, соціальне виховання, наукову організацію праці та інші. В 1921 році його запросили читати психологію до Полтавського інституту народної освіти, де він і пропрацював 2 роки (з 1921 по 1923 роки), поєднуючи цю роботу із заняттями в Прилуках [240, с. 50].

О.М.Щербину завжди непокоїло питання вирішення проблем, з якими зустрічаються сліпі люди в суспільстві зрячих. У 1923 році в листі до відомого російського суспільного діяча та тифлопедагога М.К.Мухіна він писав, що хотів би присвятити свою діяльність розробці питань тифлопсихології та тифлопедагогіки, а також запровадженню в життя заходів, спрямованих на поліпшення долі сліпих: «Як і раніше, мрію про те, щоб зменшити прірву, що відділяє сліпих від зрячих» [23, арк. 2].

За ініціативи О.М.Щербини у 1925/26 навчальному році в Прилуцькому педагогічному технікумі до навчальних планів було введено

навчальну дисципліну «Основи тифлології», яка читалася всім студентам на третьому курсі. Сам Олександр Мусійович розробив навчальну програму та зміст цього курсу [240, с. 51]. В пояснювальній записці до навчальної програми вказувалося на важливість вивчення студентами цієї дисципліни: «Впровадження в життя загального навчання неминуче ставить на чергу дня питання про так званих дефективних та зокрема сліпих» [19, арк. 1]. Зазначаючи актуальність вивчення дисципліни він наводив інформацію про кількість сліпих в Україні та Росії й відсоток незрячих у різних країнах.

Один з розділів курсу був присвячений питанням історії навчання й виховання сліпих та інтеграції їх у суспільство.

У змісті курсу розглядалося також питання про можливість спільного навчання сліпих зі зрячими в звичайних загальноосвітніх школах.

В окремому розділі О.М.Щербина висвітлив історію становлення та розвитку різних систем навчання сліпих читання та письма, охарактеризувавши системи Гаюї, Герольда, Муна, Брайля, й приділивши багато уваги значенню системи Брайля в навчанні грамоти незрячих. У розробленому курсі була викладена методика використання наочності в навчанні сліпих.

Чимало місця відводилося питанням методики просторового орієнтування сліпих. Аналіз навчальної програми зазначеної дисципліни також показав, що трудове навчання й виховання сліпих в школі для сліпих О.М.Щербина вважав основним напрямом роботи тифлопедагога в роботі з незрячими.

Наприкінці вересня 1925 року О.М.Щербину запросили в Москву вести заняття з «Суспільного виховання сліпих» на дефектологічному відділенні при 2-му Державному університеті, але він відмовився, оскільки вважав, що братися за нову справу без попередньої підготовки і переривати заняття у Прилуцькому педагогічному технікумі навряд чи буде доцільно [240, с. 54].

Поряд з науково-педагогічною роботою О.М.Щербина вів активну громадсько-просвітницьку діяльність. Ідея рівноправності та повноцінності сліпого, а відтак прагнення поєднати сліпих зі зрячими у вихованні, навчанні і праці була домінуючою в житті вченого. Він шукав підтримки серед представників влади, які займалися даними питаннями і могли допомогти в реалізації цієї ідеї. З цього приводу він листувався з М.М.Покровським, Н.К.Крупською, А.В.Луначарським [240].

О.М.Щербина був стурбований неправильним поглядом на сліпих широких верств населення. Ще в 1903 році, коли він був студентом Київського університету, щоб привернути увагу громадськості до незрячих, Олексій Мусійович написав статті в київських газетах про проблеми сліпих, які мали назви «Сліпі заслуговують на нашу увагу» та «Доля сліпих» [240, с. 56].

Починаючи з 1915 року О.М.Щербина виступав з доповідями в багатьох містах країни з метою пропаганди прогресивної думки про необхідність отримання сліпими людьми загальної та вищої освіти спільно зі зрячими [213; 414].

Дослідженням Л.Г.Кулик встановлено, що під час Першої світової війни О.М.Щербину залучали до роботи різні організації, пов'язані з допомогою інвалідам війни по зору. Наприклад, у 1916 році він брав участь у роботі трудової секції Московського технічного товариства при розробці проекту працевлаштування інвалідів, які втратили зір на війні. А в 1917 році Московське повітове земство запросило його на засідання комісії, що розробляла проект обладнання селища, де передбачалося об'єднати сліпих зі зрячими для сумісної праці [240, с. 59].

О.М.Щербина опублікував багато статей з питань освіти та працевлаштування сліпих: «Как помочь ослепшим воинам», «Неудовлетворенная потребность слепых в просвещении», «Образование слепых и общественная инициатива», «Институт труда увечных», «Ближайшие задачи в деле образования слепых» та ін. [482, 484]. Окрім публікацій та читання публічних лекцій, О.М.Щербина брав активну участь у різних конференціях, з'їздах з педагогічних питань, проблем виховання й навчання сліпих та залучення їх до праці [240, с. 61].

У 1925 році О.М.Щербина подав доповідну записку до Державної наукової ради РРФСР «О мерах вовлечения слепых в трудовую жизнь», в якій акцентував увагу відповідних органів на тому, що при правильному підході з боку суспільства до незрячих, ця категорія населення може жити повноцінним життям як і все інші люди та бути активними діячами у суспільно корисній праці [240, с. 63].

У січні 1926 року О.М.Щербина виступив з доповіддю на тему: «Питання про виховання сліпих у звичайній школі» на конференції працівників педтехнікумів, що відбулася в Прилуках. У своїй доповіді Олексій Мусійович зазначив, що у зв'язку з реалізацією плану загального навчання виникає питання про освіту сліпих. Але щоб досягти поставленої мети у вихованні таких дітей, вважав доповідач, треба враховувати їхні психофізичні особливості. О.М.Щербина також зауважив, що сліпих дітей шкільного віку в Україні проживає до 5-ти тисяч, але лише приблизно 7% з них одержують освіту в спеціальних установах. Він пояснював, що створити потрібну кількість установ для всіх сліпих держава зараз не може, оскільки для цього не вистачає коштів, а головне - немає спеціально підготовлених до цієї роботи педагогів, адже жоден вищий навчальний заклад (ВНЗ) їх не готує. Він також зазначив, що навряд чи сліпі діти краще розвиваються та пристосовуються до життя в умовах спеціальних інтернатних установ. На його думку, спеціальними методами навчання сліпих може оволодіти будь-який учитель, який зацікавився цією справою. О.М.Щербина вважав, що педагогічні ВНЗ мають поширювати правильні погляди на освіту сліпих з допомогою своїх випускників [240, с. 63-64].

Олександр Мусійович поклав початок спільній громадсько-просвітницькій діяльності тифлопедагогів та офтальмологів у радянській Україні, виступивши з доповіддю на тему: «Допомога лікарів у справі виховання сліпих» на I-му Всесоюзному з'їзді офтальмологів, який відбувся 27-30 вересня 1926 року в Москві. В 1927 році він разом з офтальмологом В.

П.Філатовим в Одесі організували і прочитали цикл лекцій у медичному інституті та в Будинку вчених з психології сліпих, а отримані кошти передали на користь Одеського училища для сліпих [240, с. 65].

Упродовж 1928-1929 років О.М.Щербина очолював створене ним Об'єднання сліпих Прилуччини, активно займаючись працевлаштуванням незрячих цього регіону України.

У травні 1928 року О.М.Щербина виступив у Ленінграді на нараді науково-педагогічних інститутів за дорученням наукового відділу Головнауки РРФСР з доповіддю на тему про необхідність створення наукового центру для розробки питань тифлології.

17-23 березня 1929 року в Москві відбулася Перша Всеросійська конференція тифлопедагогів, на якій О.М.Щербина виступив з доповіддю про необхідність організації в країні спільного виховання та навчання сліпих зі зрячими [240, с. 68-69].

Діяльність О.М.Щербини в галузі допомоги сліпим широко відома і за кордоном. Тифлопедагога неодноразово запрошували на міжнародні з'їзди, що проходили в Європейських містах. Багато його статей опубліковано німецькою мовою, одна з яких надрукована у збірнику міжнародного значення. У цій статті О. М. Щербина висвітлив долю сліпих у Росії та Україні в різні історичні періоди, зупинився на досягненнях, які відбувалися в країні, щодо вирішення проблем сліпих в 20-ті роки XIX століття.

У зв'язку з виданням НКО РРФСР нового «Положення про заклади для сліпих» О. М. Щербині було доручено підготувати «Методичний лист працівникам спеціальних закладів для сліпих». В ньому О.М.Щербина виклав основні положення методики навчання та виховання сліпих дітей, особливості їх розвитку та можливості [240, с. 71-72].

З 1 серпня 1929 року О.М.Щербина був призначений штатним професором тифлології на дефектологічному відділенні Київського інституту народної освіти, де він працював протягом трьох років (1929-1932). Проте за короткий термін своєї роботи в інституті він багато зробив для науково-методичного забезпечення зазначеного відділення. Зокрема розробив навчальну програму з дисципліни «Вступ до дефектології». Цей курс був першою спробою висвітлити основні питання дефектології студентам-першокурсникам, оскільки вони ще не мали достатніх знань про роботу з дітьми, які мають вади психофізичного розвитку. Згодом О.М.Щербина на її основі створив програму з тифлології. Навчальна програма з курсу «Тифлологія» мала важливе значення для розвитку теоретичних засад української тифлопедагогіки [240, с. 76].

Багаторічна полеміка професора О.М.Щербини з письменником В.Г. Короленком (автором «Сліпого музиканта») мала величезну популярність у тогочасному суспільстві. Олександр Мусійович проїхав багато міст з лекціями, в яких виступав проти ідеї В.Г.Короленка перетворити сліпонародженого Петруся (головного героя повісті) на вічного страждальника. Щербина зробив висновок про те, що відсутність зору, створюючи величезні труднощі в повсякденному житті, сама по собі не

позбавляє людини широких інтересів, тим самим даючи тисячам незрячих надію на повноцінне життя. Це дослідження стало вагомим внеском у тифлопсихологію. Воно показало першочерговість соціальних факторів у компенсації сліпоты, деякі особливості психічного розвитку сліпонароджених дітей, особливості емоційних реагувань та станів в умовах сліпоты [240].

У січні 1931 року професор О.М.Щербина закінчив свою безперервну двадцятип'ятирічну науково-педагогічну діяльність. Останні півтора роки свого життя О.М.Щербина перебував у Київській психіатричній лікарні з діагнозом *praesenilis* (недоумство), а 7 січня 1934 року помер від атеросклерозу. Похований О.М.Щербина в Києві на Лук'янівському кладовищі. Мозок вченого переданий його дружиною до Інституту з вивчення мозку імені В.М.Бехтерева в Ленінграді [240, с. 87].

Обдарованість та невичерпні творчі сили Олександра Мусійовича, втілені у безперервній боротьбі за науку, дають нам право поставити його ім'я поряд з іменами великих українських учених.

До когорти відомих тифлопедагогів належить ім'я Петра Георгійовича Мельникова (1890-1948 рр.). На його роботи є посилання у російському виданні книги «Педагогіка сліпих» відомого французького ученого професора П.Віллія (М., 1936).

Петро Георгійович свого часу був інспектором Харківського та Київського училищ для сліпих. Проявивши себе найкращим чином на цих посадах, він був запрошений на роботу інспектора-дефектолога до Київського ОБЛВНО і за сумісництвом доцентом дефектологічного відділення Київського інституту народної освіти.

П.Г.Мельников, будучи досвідченим практичним тифлопедагогом, глибоким методистом, видав посібник для тифлопедагогів «Чтение, письмо и речь в школе слепых» (1934 р.). У цій роботі П.Г.Мельников розглянув питання про особливості мовлення сліпих, невідповідність мовлення із уявленнями сліпого, про недосконалість мовного апарату сліпих для читання, про ролі лівої й правої руки та пальців рук при читанні, про тренування й гігієну дотику, про недосконалість шрифту сліпих тощо. Відзначив, що всі постанови Уряду, які стосуються загальноосвітньої школи, повинні мати безпосереднє відношення й до шкіл сліпих. У праці також звертається увага на важливість питання навчання сліпих дітей правильного мовлення, грамотного читання тощо. У ній даються методичні поради вчителів, з урахуванням особливостей розвитку сліпих дітей (бідність словникового запасу, конкретних уявлень про навколишні предмети, труднощі письма шрифтом Брайля тощо) [283].

Одним із основних завдань діяльності спеціальної школи Петро Григорович вважав розбурхати інтерес сліпої дитини до навколишнього життя, збагатити запас її уявлень, пожвавити її мовлення і надати йому реального змісту. Він справедливо вважав, що всі ці питання тісно пов'язані з технікою читання й письма сліпого учня, а отже, й з грамотою в широкому розумінні цього слова, адже вони відображають природу сліпого, його

особливості, ігнорувати які – означає недооцінювати їх, створювати теорію, не спираючись на реальну дійсність [464, с. 63].

Важливою для тифлопедагогіки стала праця П.Г.Мельникова «На допомогу батькам сліпої дитини», у якій він дохідливо дає поради батькам щодо сімейного виховання незрячих малюків та підготовки їх до систематичного навчання в спеціальній школі.

У 1934 році, коли у зв'язку з постановою Ради народних комісарів УРСР від 23 серпня 1939 р. про загальне обов'язкове навчання аномальних дітей гостро постало питання про необхідність підготовки спеціалістів-учителів, поновив свою діяльність як окрема одиниця дефектологічний факультет Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. Деканом новоствореного факультету було призначено тифлопедагога П.Г.Мельникова. Своєрідним внеском Петра Григоровича в організацію підготовки дефектологів було запровадження активної педагогічної практики студентів у спеціальних школах.

У 30-ті роки школа для дітей з порушеннями зору будувала свій навчально-виховний процес на загальних принципах педагогіки зрячих [214, с. 65]. У навчальний план школи вводилися такі предмети загальноосвітнього циклу, як література й рідна мова, математика й фізика, природознавство й географія та ін. Наука повинна була озброювати практиків знаннями методики навчання сліпих і слабозорих на рівні вимог програми масової школи. Якщо врахувати, що це був перший досвід роботи школи для сліпих II ступеня, що визначив завдання підготовки випускників до вступу у вищі навчальні заклади, то стане зрозуміло, які труднощі доводилося переборювати тифлопедагогам. Саме П.Г.Мельников у цей період почав активно розробляти окремі методики навчання сліпих, спираючись на теоретичні положення, визначені дефектологами наприкінці 20-х років XIX ст., узагальнив передовий досвід роботи шкіл для сліпих СРСР та проаналізував досягнення зарубіжної спеціальної школи.

П.Г.Мельников став одним із перших тифлопедагогів, які зробили значний внесок у створення перших методик викладання навчальних дисциплін загальноосвітнього циклу в школах для дітей з порушеннями зору [64, с. 74]. Разом з ним методики розробляли Н.П.Васильєв, В.О.Гандер, О.Ф.Гребньов, Б.І.Коваленко, П.Я.Єфремов, Ю.Д.Жарінцева, Д.І.Зорічев, П.Лихачов та ін.

Таким чином, видатний тифлопедагог зробив істотний вклад у розвиток теорії та практики радянської тифлопедагогіки й перебудову системи навчання сліпих, залучивши до цієї справи кваліфіковані кадри вчителів, а також переглянувши зміст підготовки й перепідготовки вчителів, які працювали в спеціальних школах.

Потрібно відмітити ще одне питання, вивченням якого займалися українські вчені – навчання та виховання сліпоглухих дітей. Навчання цієї категорії дітей до 40-х років XIX ст. вважалося неможливим, хоча перший досвід їх індивідуального навчання та виховання був започаткований в середині XIX ст. У цей час у багатьох зарубіжних країнах почали

здійснюватися спроби навчання дітей, які мали складні порушення розвитку. Відомі також поодинокі не зовсім вдалі спроби навчання сліпоглухих ще в XVIII столітті в Англії.

Навчання сліпоглухих в Україні багато в чому пов'язане з ім'ям професора Івана Панасовича Соколянського (1889 – 1960 рр.). Вивченням його життєвого шляху та науково-педагогічної діяльності займалися багато дослідників (Т.О.Басілова, Ю.П.Горбенко, Н.В.Єфименко, А.В.Орлов та ін.). Дослідженнями було встановлено, що І.П.Соколянський народився в станиці Дінській Кубанської губернії (нині Краснодарського краю). Закінчив Кубанську вчительську семінарію. В 16 років Іван Соколянський був уперше заарештований за участь у революційних подіях 1905 року і висланий у Вологодську губернію. Через півроку його було звільнено і він поїхав до Санкт-Петербурга продовжувати навчання [302, с. 81].

Починаючи з 1908 і до 1913 року Іван Панасович навчався на педагогічному відділенні природничо-історичного факультету Санкт-Петербурзького психоневрологічного інституту. Спеціальну дефектологічну освіту І.П.Соколянський здобув пізніше на Маріїнських педагогічних курсах, закінчивши відділення навчання і виховання глухонімих (сурдопедагогіки) [393].

На той час у Санкт-Петербурзькому психоневрологічному інституті працювали й викладали відомі вчені фізіологи та дефектологи В.М.Бехтерев, М.Є.Введенський, А.П.Крогіус, М.Д.Недлер та ін. Близьке спілкування з цими вченими, а також той факт, що в дитинстві поряд з ним росли глухі діти, вплинули на подальший вибір напрямку професійної діяльності І.П. Соколянським – дефектології [302].

Свою сурдопедагогічну діяльність Іван Панасович розпочав ще в роки студентства. Він цікавився методикою проведення уроків в училищі для глухих, а також опікував цих дітей у клініці «Приют братства во имя Царицы Небесной». Зазначена клініка існувала при Санкт-Петербурзькому психоневрологічному інституті. У ній знаходилися діти з різними психофізичними вадами. Саме тут І.П.Соколянський уперше побачив дітей зі складною структурою дефекту – сліпоглухих і зацікавився питаннями їх виховання [301, с. 82]. Ще в ці студентські роки він написав кілька наукових статей на тему навчання і виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку: «Об обучении украинских глухонемых родному языку» (1910), «Перед общеземским съездом по народному образованию» (1911), «Летние школьные колонии для детей» (1913) [393, с. 130-131].

З 1910 по 1919 роки І.П.Соколянський працював викладачем Олександрівського училища-хутора для глухих дітей.

З ініціативи І.П.Соколянського в 1919 році в м. Умані було засновано школу для глухих дітей. А в 1920 році Наркомос України перевів його до Києва на посаду доцента і викладача сурдопедагогіки лікарсько-педагогічного відділення факультету соціального виховання Київського Інституту народної освіти. Паралельно І.П.Соколянський працював у Києві на посаді інспектора закладів для аномальних дітей.

У 1923 році І.П.Соколянського, як талановитого дефектолога, перевели на роботу до тогочасної столиці України м. Харкова з метою налагодження справи навчання й виховання дітей з вадами розвитку.

І.П.Соколянський був одним із розробників радянської системи освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку в Україні, а також відкриття лікарняно-педагогічних кабінетів, які регулювали науково-практичну роботу в країні з питань дефектології. Працівники таких кабінетів, окрім роботи з малолітніми злочинцями в колоніях і тюрмах, проводили консультативну роботу з батьками, у яких були діти з різними психофізичними вадами розвитку. І.П.Соколянський співпрацював з дослідними відділеннями лікарняно-педагогічного кабінету при Харківських середній школі-інтернаті для сліпих дітей, школі для глухих та дитячому будинку для розумово відсталих [302, с. 83].

У цей період Іван Панасович написав і опублікував у журналах статті з проблем дефектології, у яких він намагався привернути увагу суспільства до проблеми освіти дітей з вадами психофізичного розвитку.

У 1923–1924 рр. за ініціативи І.П.Соколянського в Харкові при школі для сліпих була організована невелика школа-клініка для сліпоглухих дітей. Для неї було відведено північну прибудову школи. На базі саме цієї школи-клініки створювалася нова система навчання сліпоглухих [302, с. 84].

У 1923 році там виховувалося п'ятеро дітей. Того ж року до лабораторії було переведено для навчання (зі школи сліпих в Одесі) сліпоглуху Ольгу Скороходову, в долі якої І.П.Соколянський зіграв визначну роль. У той час у Петрограді при Отофонетичному інституті вже існувала група сліпоглухих, але там використовувалися інші підходи до роботи з цією категорією дітей, хоча зв'язок увесь час ці дві установи підтримували.

Харківська клініка була створена в структурі Українського інституту експериментальної медицини – «Відділ сліпоглухонімих при педагогічній лабораторії дослідної станції Управління соцвиху». Професор І.П. Соколянський був її першим керівником.

У ході дослідницької роботи І.П.Соколянський дійшов висновку, що сутність навчання і виховання сліпоглухих криється в організації належних педагогічних умов. Спираючись на етапи розвитку дітей без психофізичних недоліків, І.П.Соколянський пристосував ці етапи для сліпоглухих. У результаті ним було виділено три таких етапи: дограмотний (або добукварний), букварний і післябукварний. Але процес проходження всіх цих етапів для сліпоглухонімих мав свою специфіку.

Особливу увагу вчений приділяв добукварному періоду, тому що саме в цей час у дітей формуються уявлення про навколишній світ. Тому перші три місяці перебування в лабораторії діти знаходились у спеціальній кімнаті для спостереження, де їх знайомили з предметами навколишнього світу: іграшками, побутовими речами тощо. Особлива увага на першому етапі спостереження приділялася прищепленню та розвитку навичок особистої гігієни [302, с. 84-85].

В Італії та Німеччині за замовленням І.П.Соколянського були закуплені мармурові скульптури дівчинки та хлопчика, на яких були чітко вирізьблені м'язи, риси обличчя, зачіска й одяг, та маски, які відтворювали емоційний вираз обличчя людини у різних станах. За допомогою цих макетів у сліпоглухих дітей формувалося уявлення про людину та її емоції [302, с. 84-85].

Іван Панасович мав свою думку стосовно питання виховання дисциплінованості у дітей. Він відзначав, що діти ліниві, брехливі, вередливі не тому, що в них на погана природа, а тому, що ми не знаємо чи не вміємо нормально спілкуватись з дитиною. «Робота зі сліпоглухоніми тому і цікава, що вона показує нам, як багато, якщо не все, залежить не від природи дитини, а від нашого невміння поводити себе з дітьми» [396].

З метою підвищення рівня дефектологічної освіти співробітників лікарняно-педагогічного кабінету І.П.Соколянський запрошував читати лекції найвідоміших учених того часу: академіка В.М.Бехтерева, професорів О.М.Граборова, А.В.Владимирського, М.М.Тарасевича та інших.

В 1924-1925 роках при Харківському лікарняно-педагогічному кабінеті було організовано педагогічну та рефлексологічну лабораторії. Науковою роботою в них поряд з В.П.Протопоповим керував І.П.Соколянський.

У 1926 році Іван Панасович обійняв посаду професора кафедри соціального виховання Інституту народної освіти (ІНО), а в 1930 році був призначений на посаду директора Науково-дослідного інституту педагогіки, створеного в Харкові, в якому одночасно завідував відділом дефектології [302, с. 86].

В 1933 І.П.Соколянського було заарештовано за звинуваченням у «буржуазному націоналізмі». За допомоги О.М.Горького, до якого з проханням захистити вчителя звернулася О.І.Скороходова, в березні 1934 року Іван Панасович вийшов на волю.

Лабораторія для сліпоглухих перетворилася в клініку й була включена до складу Українського інституту експериментальної медицини. Івана Панасовича призначили завідувачем відділу експериментальної психофізіології та клініки сліпоглухих зазначеного інституту. Клініка проіснувала до 1938 року.

За увесь час існування клініки І.П.Соколянському доводилося працювати в складних політичних умовах. Його називали «ворогом народу», писали на нього доноси, що не сприяло активному проведенню експериментів дослідником [295].

В жовтні 1937 року І.П.Соколянського заарештували повторно. В 1938 році школу-клініку та ІНО було ліквідовано, згідно з постановою Наркомосу України, відповідно до якої сліпоглухонімі діти були прирівняні до глибоко розумово відсталих і мали перебувати в інвалідних будинках. Майже всі матеріали та прилади, що знаходилися в клініці, були втрачені.

І.П.Соколянський після виходу з тюрми в травні 1939 року поїхав до Москви, куди його запросили на роботу до Науково-практичного інституту спеціальних шкіл та дитячих будинків на посаду директора школи глухих

при цьому інституті.

У 1943 році в Москві була організована Академія педагогічних наук (АПН) РРФСР і Науково-практичний інститут спеціальних шкіл було реорганізовано в Інститут дефектології АПН. І.П.Соколянський організував та очолив в Інституті дефектології лабораторію з вивчення та навчання сліпоглухонімих дітей (але офіційно вона була визнана лише в 1950 році). Нині ця лабораторія носить ім'я І.П.Соколянського. При лабораторії одразу ж створили експериментальну групу сліпоглухонімих дітей.

У 1947 році І.П.Соколянський відчув увагу з боку наукової громадськості до своєї роботи в галузі вивчення сліпоглухоти. Цього ж року з'явилося перше видання О.І.Скороходової «Как я воспринимаю окружающий мир», яке стало результатом багаторічної спільної роботи І.П. Соколянського та О.І.Скороходової по розвитку самостереження сліпоглухого. Роботами Івана Панасовича зацікавилися К.Д.Корнілов, С.Л. Рубінштейн, Л.А.Орбелі та інші вчені. Натхнений цим успіхом І.П. Соколянський почав клопотатися про відкриття в Москві дослідної лабораторії з проблем навчання сліпоглухонімих дітей, але обставини склалися так, що безпосередньо до роботи зі сліпоглухонімими він приступив лише через п'ять років.

У 1955 році І.П.Соколянський взяв для експериментального навчання в інституті дефектології сліпоглухонімого підлітка Юлію Виноградову, з якою безпосередньо працювала педагог Ф.М.Козакевич. Навчання Юлі було успішним. Незабаром до неї приєднався сліпоглухий хлопчик Сергій Сироткін, навчанням якого займалися педагоги Р.А.Мареева та Г.В.Васіна під керівництвом І.П.Соколянського. Таким чином, навкруги талановитого професора зібралось коло однодумців – молодих дослідників та педагогів. Дітей ставало все більше і постало питання про створення спеціальної школи для сліпоглухонімих.

У кінці 50-х років І.П.Соколянський запросив на роботу до своєї лабораторії О.І.Мещерякова (1923–1974 рр.). В аспірантуру до Івана Панасовича вступила Р.А.Мареева. Але не все задумане І.П.Соколянському вдалося здійснити – він помер у 1960 році. Після його смерті лабораторію очолив учень Івана Панасовича - Олександр Іванович Мещеряков, який у подальшому здобув ступінь доктора психологічних наук.

Так завершилась спроба створити в Україні унікальну школу для навчання і виховання дітей з комплексним дефектом зору і слуху. І.П. Соколянський був першим педагогом-ученим в історії вітчизняної дефектології, який почав розробляти методики і навчати та виховувати саме сліпоглухих дітей. У харківський період своєї діяльності він здійснив низку винаходів у галузі дефектології, що сприяли залученню сліпих дітей до активного життя. Зокрема, сконструював читальну машинку для сліпих – апарат для читання звичайного шрифту, що й сьогодні використовується в спеціальній педагогіці.

Упродовж тривалого часу (1927–1934 рр.) І.П.Соколянський проводив експериментальне дослідження та розробив методику сприймання сліпими

плоского шрифту за допомогою спеціально сконструйованого апарату спочатку на механічному, потім електромагнітному і, нарешті, на фотоелектричному принципі. У 1935 році вчений одержав авторське свідоцтво на цей свій винахід. Йому належить розроблення й інших технічних засобів, використання яких вносило істотні позитивні зміни у процес навчання осіб з вадами зору та слуху.

І.П.Соколянський провів унікальні дослідження та створив школу-клініку, де дітей не тільки навчали, але й вели медичні спостереження за ними. Він став учителем для багатьох сучасних вчених-дефектологів. Його наукові праці не втратили свого значення й сьогодні.

Таким чином, визначною ознакою зазначеного періоду діяльності українських тифлопедагогів було те, що їм вдалося довести суспільству, що є всі можливості для всебічного розвитку сліпих та їх активної участі в суспільному житті й виробництві, а також визначити теоретичні й методологічні засади тифлопедагогіки, організувати підготовку та перепідготовку спеціалістів для роботи в спеціальних навчальних закладах для сліпих, розробити методику навчання й виховання сліпоглухих та ін.

Висновки до третього розділу

Дослідження показало, що питання подолання наслідків сліпоты в Україні в середині XIX – другій половині XIX ст. було надзвичайно актуальним і завдяки наполегливій діяльності лікарів і педагогів було обґрунтовано необхідність створення спеціальних закладів для сліпих дітей у державі.

Значну роль у розвитку національної освіти відіграла революція 1848 року, яка мала позитивні наслідки для українців Галичини. Вони отримали конституційні громадянські й політичні права, в центрі уваги постали питання національної освіти й виховання. Такий політичний та соціальний стан країни сприяв розвиткові ідеї про необхідність спеціально організованого навчання та виховання незрячих, завдяки чому в 1851 році була створена перша школа для сліпих у Львові, педагоги якої розробили власні організаційні та методичні основи діяльності такого типу закладу, спираючись на досвід західних аналогічних шкіл.

Аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел засвідчив, що у 80-х роках XIX століття за ініціативи відомих педагогів та лікарів-офтальмологів (поштовхом стали наслідки чергової російсько-турецької війни, що призвело до значного збільшення кількості сліпих у результаті бойових дій) протягом півтора десятка років (з 1882 по 1898 рр.) в Україні почало функціонувати шість училищ для сліпих дітей.

Головну роль у цьому процесі відіграло створення у 1871 році «Товариства піклування про сліпих», що відкривало в губерніях свої відділення, а відділення займалися організацією шкіл, які працювали за єдиним для всіх «Руководством для открытия, содержания и ведения Училищ

для слепых Мариинского Попечительства для презрения слепых детей». Під керівництвом «Товариства піклування про сліпих» училища функціонували до 1917 року до часу його ліквідації.

Вивчення історії виникнення та діяльності перших шкіл для сліпих в Україні показало, що навчання в них відбувалося за єдиними планами та програмами, відбір в заклади дітей здійснювався за єдиними правилами, що позитивно позначалося на становленні системи спеціальної освіти сліпих.

Розробниками теорії та методики навчання сліпих в Україні стали перші інспектори та вчителі училищ для сліпих О.Х.Андріяшев, В.О.Гандер, Л.К.Жабикіна, В.І.Зайончевський, К.Ф.Лейко, М.Маковський, П.Г. Мельников, А.А.Мощенко, К.Д.Пухтинський, Л.С.Свічина та інші.

У перші роки радянської влади всі училища для сліпих дітей були передані в державні відомства і офіційно, на правових основах, фінансувалися державою. В 20-х роках було законодавчо визнано права незрячих на освіту й розпочалася боротьба за здійснення їх загальної обов'язкової освіти, що сприяло стрімкому розвитку мережі спеціальних закладів для сліпих в Україні. У ці ж роки вітчизняна тифлопедагогіка визначила свій предмет, мету, завдання, принципи та методи вивчення особистості дитини з порушеннями зору.

Значний внесок у розвиток теорії навчання та виховання незрячих зробили вітчизняні вчені П.Г.Мельников, І.П.Соколянський, О.М.Щербина та ін. Їм вдалося довести суспільству, що є всі можливості для всебічного розвитку сліпих та їх активної участі в суспільному житті й виробництві, а також визначити теоретичні й методологічні засади тифлопедагогіки, організувати підготовку та перепідготовку спеціалістів для роботи в спеціальних навчальних закладах для сліпих, розробити методику навчання й виховання сліпоглухих та ін.

Видатна роль у розвитку радянської тифлопедагогіки в ці роки належала з'їздам, конференціям та нарадам учителів спеціальних шкіл. Ці форуми також привертати увагу широкої спільноти до потреб спеціальних закладів для незрячих дітей, частково вирішивши деякі основні організаційні питання.

До початку Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) держава провела в Україні значну роботу в галузі зміцнення та подальшого розвитку мережі шкіл для сліпих дітей. Було досягнуто значних успіхів: значну кількість дітей з порушеннями зору вдалося залучити до спеціально організованого навчання, були також розроблені принципи відбору незрячих дітей до спеціальних закладів, укріплено матеріальні бази спеціальних навчальних закладів, підвищився рівень кваліфікації тифлопедагогів тощо.

Початок війни не дав можливості здійснити поставлені українською радянською державою плани та вирішити завдання, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою. Всі матеріальні та людські ресурси були мобілізовані на боротьбу з фашистськими загарбниками. Деякі українські школи для сліпих були евакуйовані на Схід, проте більшість їх припинила свою діяльність, розпустивши вихованців по домівках.

РОЗДІЛ 4

ІНТЕНСИВНА РОЗРОБКА ТИФЛОПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ (1943-1990 рр.)

4.1. Заходи держави по відновленню та розширенню мережі шкіл для сліпих у воєнні та повоєнні роки

По мірі звільнення території України від фашистських загарбників відновлювали свою роботу школи для сліпих дітей. Радянський уряд вживав усіх можливих заходів для того, щоб і в роки війни забезпечувалося загальне обов'язкове навчання всіх дітей, в тому числі і сліпих. Ті школи, що були евакуйовані, продовжували навчальний процес у тилу, критиці піддавалися ті органи народної освіти та ті керівники шкіл, які, посилаючись на воєнний час, послабили увагу до навчально-виховної роботи.

Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР від 30 липня 1942 р. видала розпорядження «Про залучення в школи всіх дітей шкільного віку і використання шкільних приміщень за призначенням» [318, с. 65-66], в якому зазначалося, що РНК союзних республік, зокрема й української, повинні забезпечити залучення в школи всіх дітей шкільного віку, вживаючи всіх можливих заходів до того, щоб не допустити відсіву учнів зі школи протягом навчального року. Рекомендувалося проводити навчальні заняття в школах у дві зміни, допускаючи у виняткових випадках запровадження третьої зміни. Оскільки під час війни багато шкіл використовувалося не за призначенням, то цим розпорядженням місцеві органи влади зобов'язувалися звільнити до 20 серпня 1942 року всі шкільні приміщення, зайняті не за призначенням та без дозволу (за винятком шкільних приміщень, що використовувалися госпіталями та евакуйованими підприємствами), а також виділити та обладнати до 1 вересня 1942 року додаткові приміщення для нормального розміщення шкіл у новому навчальному році.

Велике значення для системи освіти Української РСР мала постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. «Про поновлення роботи шкіл у районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів» [241, с. 5-6], яка зобов'язувала наркома освіти, голів виконавчих комітетів обласних рад та секретарів обкомів КП(б)У одразу ж після звільнення районів від окупації поновлювати навчальний процес у всіх навчальних закладах. Керівники звільнених областей зобов'язані були забезпечити всі школи придатними приміщеннями та обладнанням і завезти паливо. Керівники районів разом з учителями повинні були негайно переглянути всі шкільні підручники і поновити в них попередні тексти й оформлення. Наркомату освіти УРСР були визначені конкретні терміни щодо видання навчальних планів, програм та основних підручників для всіх класів загальноосвітньої школи. У постанові передбачалися також заходи щодо поновлення виробництва шкільного письмового приладдя та своєчасного завезення в школи підручників і зошитів.

Відповідно до цієї постанови НКО УРСР розробив спеціальну інструкцію «Про організацію обліку дітей і підлітків віком 7–15 років і про

порядок контролю за виконанням закону про загальне обов'язкове навчання», яка була затверджена РНК УРСР 31 грудня 1943 р. [342, с. 104–106]. В інструкції зазначалося, що для здійснення загального обов'язкового навчання дітей і підлітків від 7 до 15 років щорічно має вестися їх облік, який зобов'язані здійснювати міські, районні виконкоми, селищні і сільські Ради депутатів трудящих. Передбачалися конкретні вимоги щодо порядку обліку дітей сліпих, глухонімих, розумово відсталих та підлітків. В інструкції також вказувалося, що за несвоєчасне направлення дітей до школи і за незабезпечення систематичного відвідування ними навчальних занять їхні батьки мають притягатися до адміністративної відповідальності, встановленої за порушення закону про загальне обов'язкове навчання.

Важливим для розвитку системи спеціальної освіти стало розпорядження № 16480-р від 11 серпня 1944 р. [181, с. 7] Ради Народних Комісарів СРСР, що зобов'язувало Раднаркоми і Наркомоси союзних республік відновити мережу спеціальних шкіл для сліпих і глухонімих та охопити ними в 1944/1945 навчальному році всіх сліпих і глухонімих дітей, починаючи з 7-річного віку. На виконання цього завдання уряд України 28 серпня 1944 року видав постанову № 1087 «Про поліпшення роботи щодо обслуговування сліпих і глухонімих», де були намічені конкретні заходи для відновлення шкіл для сліпих дітей і забезпечення якості навчально-виховної роботи в них [499, с. 192].

5 березня 1944 р. РНК СРСР прийняла постанову «Про порядок повернення шкільних приміщень, що використовуються не за призначенням» [342, с. 75-76], де передбачалося, що місцеві органи зобов'язані повернути шкільні приміщення, які звільнялися військовими частинами, госпіталями, підприємствами, установами та іншими організаціями, школам, у яких вони були тимчасово відібрані не пізніше 1 липня 1944 р.

Такі заходи, проведені урядом, сприяли досить успішному розв'язанню питання загального обов'язкового навчання сліпих дітей в Українській РСР. На початку 1945/1946 навчального року в республіці поновила свою роботу більшість спеціальних шкіл для сліпих дітей, що існували в Україні до початку Великої Вітчизняної війни. Хоч матеріальне забезпечення їх ще було недостатнім, все ж вони мали змогу забезпечити навчанням значну кількість сліпих дітей шкільного віку.

Спеціальним школам для сліпих дітей, які знаходилися на окупованій території, довелося практично припинити на час війни навчально-виховну роботу, або вона здійснювалася в надзвичайно складних умовах: не було спеціальних підручників, школи не забезпечувалися письмовим приладдям, меблями тощо. Бракувало педагогічних кадрів не тільки з дефектологічною освітою, а й взагалі педагогів.

Уряд, місцеві органи народної освіти докладали значних зусиль для того, щоб нормалізувати роботу загальноосвітніх шкіл, в тому числі й для сліпих дітей.

У жовтні 1943 року уряд вирішив створити Академію педагогічних наук РРФСР. Академія розпочала свою роботу у складі чотирьох науково-

дослідних інститутів, серед яких був й Інститут дефектології, який сприяв становленню дефектології в СРСР взагалі, й української тифлопедагогіки зокрема.

Основними напрямками в розвитку тифлопедагогіки в роки Великої Вітчизняної війни стали розробка питань теорії і методики реабілітації осліплених – дорослих і підлітків. Особливо багато осліплених дітей виявилось у районах, звільнених від окупації. До 30% із загального числа сліпих школярів становили в ці роки учні, що втратили зір в результаті війни. Багато з них закінчили декілька класів масової загальноосвітньої школи. Труднощі навчання осліплених підлітків проявлялись в тому, що вони, як правило, мали додаткові поранення кистей рук, тому потрібно було розробити методики навчання крапковому шрифту уже грамотних людей, але позбавлених можливості читати і писати «руками» шрифтом Брайля. З цією метою тифлотехніками була розроблена ціла колекція грифелів і приладів, що дозволяли осліпленим з ампутованими кінцівками писати шрифтом Брайля.

Навчально-практична діяльність тифлопедагогів була спрямована на залучення осліплених дітей і дорослих до навчальної та трудової діяльності колективу зрячих.

Значна увага приділялася й покращенню матеріального стану вчителів. 11 серпня 1943 р. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) було видано постанову «Про підвищення заробітної плати вчителям та іншим працівникам початкових і середніх шкіл» [186, с. 197-199], відповідно до якої ставки заробітної плати вчителів шкіл для розумово відсталих, глухонімих, сліпих та ін. були на 25% більшими у порівнянні з вчителями загальноосвітніх масових шкіл.

У 1943 році були затверджені «Правила для учнів», які відіграли позитивну роль у зміцненні дисципліни серед незрячих учнів. З метою покращення навчально-виховної роботи в школах у 1944 році було введено п'ятибальну цифрову систему оцінювання знань і поведінки учнів. Позитивну роль у підвищенні рівня успішності відіграла відміна соціалістичного змагання в школі, яке сприяло штучному зростанню високих показників успішності [499, с. 194].

21 червня 1944 р. РНК СРСР прийняла постанову «Про заходи до поліпшення якості навчання в школі» [342, с. 76-77], якою передбачалося обов'язкове складання випускних екзаменів учнями початкових і семирічних шкіл, а ті, хто закінчує середню школу, мали складати екзамен на атестат зрілості. Встановлювалися також золота і срібна медалі. Ці заходи мали важливе значення для підвищення якості навчально-виховної роботи як у масових загальноосвітніх школах, так і в школах-інтернатах для сліпих дітей.

На якісну роботу українських спеціальних шкіл для сліпих дітей та покращення навчально-виховного процесу позитивно впливали заходи, що проводилися в РРФСР. Так, у 1943 та 1944 рр., згідно з наказом наркома освіти РРФСР, були проведені міжобласні наради, на яких були присутні й представники з України.

Важливою для розвитку шкіл для сліпих стала міжобласна нарада в Свердловську (8–10 березня 1943 р.), на якій були прийняті такі рішення:

1. Підвищити відповідальність керівників відділів народної освіти і шкіл за здійснення всеобучу аномальних дітей.

2. Поліпшити якість навчання й виховання учнів спеціальних шкіл, налагодити методичну допомогу вчителям, систематично підвищувати кваліфікації працівників спеціальних шкіл та використовувати кращий досвід роботи педагогічного персоналу цих шкіл.

3. Забезпечити професійно-трудове навчання, прищепити учням практичні навички, потрібні для самостійного життя. Кожній спеціальній школі мати навчальні майстерні і гуртки.

4. Створити і розширити підсобні господарства або навчально-виробничі майстерні при спеціальних школах для зміцнення матеріальної бази шкіл, зокрема харчування учнів [437, с. 95].

На підсобних господарствах мали працювати в основному учні під керівництвом учителів та вихователів. В окремих випадках дозволялося наймати робітників (там, де були великі підсобні господарства). Вирощені овочі, фрукти тощо мали використовуватися в основному на покращення харчування вихованців.

28 серпня 1944 року вийшла постанова Ради Народних Комісарів Української РСР за № 1087 «Про покращення роботи з обслуговування сліпих та глухонімих», яка зобов'язувала Наркомос УРСР відновити мережу спеціальних шкіл для сліпих, що була значно скорочена в результаті наслідків Великої Вітчизняної війни, залучивши до неї в 1944/1945 навчальному році всіх сліпих дітей, починаючи з 7-ми років. Постановою передбачалося також відновлення при обласних, республіканських та центральних міських бібліотеках відділів з обслуговування сліпих, створення при клубах сліпих пересувних бібліотек та їх філіалів. Управлінню у справах типографії доручалося поновити в м. Харкові роботу цеху друку підручників, художньої літератури, плакатів тощо для сліпих шрифтом Брайля.

Згідно з зазначеною постановою стипендія сліпим студентам вищих навчальних закладів та технікумів підвищувалася на 50%. Для учнів навчально-виробничих підприємств сліпих покращувалося харчування. Цією ж постановою збільшувалася заробітна плата викладачам, директорам та заступникам директорів навчально-виробничих підприємств сліпих [464, с. 116-117].

Аналіз постанов уряду та інструкцій, виданих в 1942-1944 роках, показав, що і в тяжкі роки війни не припинявся розвиток системи спеціальних закладів для сліпих. НКО УРСР, місцеві відділи народної освіти докладали всіх зусиль до того, щоб якнайшвидше створити найсприятливіші умови для підвищення рівня навчально-виховної роботи зі сліпими дітьми.

Перші повоєнні роки були тяжкими для України: не вистачало робочої сили, щоб відбудувати промисловість, житлові будинки, приміщення для культурно-освітніх закладів, щоб відновити нормальний рівень життя і виробництва у сільському господарстві; не вистачало підготовлених кадрів учителів, лікарів, інженерів та ін.; не вистачало продуктів харчування, одягу, взуття та предметів першої необхідності.

У відновлювальний період вітчизняна тифлопедагогіка взагалі і школи для дітей з порушеннями зору зокрема, повинні були вирішити термінові завдання, обумовлені ходом суспільного і економічного розвитку держави. Цими завданнями перш за все були:

1. Організація суспільного навчання сліпих, слабозорих і осліплених шляхом відновлення мережі шкіл і розвитку нових типів закладів для дітей і підлітків з порушеннями зору.

2. Критичний аналіз теорії тифлопедагогіки на основі досягнень психології, фізіології, офтальмології, загальної педагогіки.

3. Виокремлення нових напрямів у дослідженнях контингенту шкіл для сліпих і слабозорих, визначених завданнями будівництва нового суспільства.

Школи для сліпих і слабозорих, як і раніше були включені в загальну державну систему народної освіти. На неї поширювались всі закони і постанови, направлені на подальше удосконалення системи навчання й виховання підростаючого покоління. Тому значна увага також приділялася роботі з дітьми, які мають порушення зору. Так, у червні 1945 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У в постанові «Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл до нового 1945/1946 н. р.» зобов'язали Народний комісаріат освіти УРСР і виконавчі комітети обласних Рад депутатів трудящих розширити мережу спеціальних шкіл-інтернатів для глухонімих, сліпих і розумово відсталих дітей та забезпечити їх облаштованими усім необхідним приміщеннями. У постанові накреслювались також конкретні заходи щодо нормалізації роботи шкіл і матеріального забезпечення їх та вчителів [499, с. 198].

У 1946 році український уряд прийняв ряд постанов, спрямованих на подальше покращення роботи шкіл, підвищення ефективності навчально-виховної роботи в них. Передбачалося значно розширити мережу загальноосвітніх шкіл, забезпечивши загальне обов'язкове навчання дітей з семирічного віку як у місті, так і в селі. На основі широкої організації шкіл робітничої та сільської молоді планувалося забезпечити навчання тієї частини молоді, яка в умовах Вітчизняної війни й тимчасової окупації не могла здобути нормальної повноцінної освіти в школі [241, с. 94].

В перші повоєнні роки в республіці відмічалось збільшення кількості дітей з порушеннями зору. Це пояснювалось наслідками війни: причиною цього стали травми від вогнепальної зброї та перенесені інфекційні захворювання, які за браком лікарів у цей період не лікувались [241, с. 88].

Постанова Ради Народних Комісарів від 27 лютого 1946 року №130 «Про покращення навчання і медичного обслуговування дітей, які отримали різні порушення» [241] вказувала органам народної освіти не тільки на необхідність відкриття початкових шкіл для сліпих, але й на їх реформування у восьмирічні та середні загальноосвітні школи. Реалізуючи постанови 1946 року органи народної освіти враховували факт переміщення великих груп населення в зв'язку з реєвакацією, а також часті випадки втрати зору підлітками в місцях тяжких військових боїв.

У цей період уряд особливу увагу приділяв розвитку народного господарства і культури Закарпатської області, яка возз'єдналася з Радянською Україною перед самим початком війни. Велику роботу провели органи народної освіти Української РСР, щоб повністю залучити до навчання сліпих дітей і підлітків у районах Закарпаття і Галичини. З цією метою Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У 22 липня 1946 р. прийняли постанову «Про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 рік», якою передбачалося збільшити кількість середніх, семирічних та початкових шкіл, дитячих садків і дитячих будинків, а також провести облік дітей, які підлягають навчанню в спеціальних школах, та залучити їх до навчання з нового навчального року [241, с. 116].

У постанові «Про заходи до подальшого поліпшення роботи шкіл УРСР» від 13 листопада 1946 року [354] відзначалося, що в республіці досягнуто значних успіхів у відбудові та зміцненні шкіл, що створені необхідні умови для реалізації закону про загальне навчання та здійснення навчально-виховного процесу в школі. Поряд з цим вказувалося на істотні недоліки в роботі шкіл. Закон про загальне обов'язкове навчання дітей з 7-річного віку в ряді областей не завжди виконувався; спостерігалися факти невідвідування учнями школи. Істотні недоліки відмічались в забезпеченні навчально-виховного процесу в школі, що виникли внаслідок незадовільного керівництва з боку Міністерства освіти УРСР та відділів народної освіти.

У постанові передбачалися конкретні заходи щодо усунення цих недоліків:

по-перше: повністю забезпечити дотримання закону про загальне обов'язкове навчання дітей з 7-річного віку; організувати матеріальну допомогу учням, які її потребують, особливо дітям-сиротам, не допускаючи відсіву учнів зі шкіл;

по-друге: до 20 листопада 1946 р. звільнити шкільні приміщення, що використовуються не за призначенням. Винних у необґрунтованій затримці звільнення шкільних приміщень притягати до відповідальності;

по-третє: під особисту відповідальність голів виконкомів обласних Рад депутатів трудящих перевірити забезпечення шкіл паливом на весь опалювальний сезон.

У постанові зазначалися заходи щодо видання підручників, посібників, виготовлення шкільного приладдя, шкільних меблів тощо. Міністерство освіти УРСР зобов'язувалося покращити якість навчання і виховання дітей шляхом підвищення кваліфікації вчителів і працівників відділів народної освіти.

Ці заходи уряду та органів народної освіти республіки сприяли розвитку мережі закладів для сліпих дітей. До того ж процес відбувався не стільки за рахунок відкриття нових шкіл, скільки за рахунок кращої їх наповнюваності учнями та укрупнення існуючих закладів.

3 грудня 1947 р. ЦК КП(б)У видав постанову «Про стан загального обов'язкового навчання в школах УРСР», в якій зазначалося, що «у виконанні Закону про загальне обов'язкове навчання, а також у навчально-

виховній роботі шкіл УРСР продовжують мати місце великі недоліки» [185, 1948 р., с. 15]. Відповідно до цієї постанови міністр освіти УРСР видав наказ № 2779 від 20 грудня 1947 р., в якому зазначалося, що значна частина дітей, серед яких велика кількість була таких, що мали недоліки фізичного і розумового розвитку, ще не охоплена навчанням у школі [499, с. 202].

Протягом 1948-1949 років Міністерство освіти УРСР неодноразово зобов'язувало місцеві відділи народної освіти здійснити загальне обов'язкове навчання сліпих, що призводило до збільшення контингенту цієї категорії дітей у спеціальних школах та їх мережі. Однак і в 1949, і в наступні кілька років частина дітей з порушеннями зору все ще не була залучена до навчання в спеціальних закладах.

На початку 1950 року Рада Міністрів УРСР у постанові «Про заходи по забезпеченню загальним навчанням дітей з розладом слуху, мови, зору і розумового розвитку» вкотре зазначила, що Закон про загальне обов'язкове навчання цієї категорії дітей виконується незадовільно. Існуюча мережа закладів не забезпечує повного охоплення їх освітнім процесом. Ряд місцевих органів Радянської влади і народ освіти не приділили потрібної уваги навчанню цих дітей [185, 1950 р., с. 14-15]. Особливо незадовільний стан виконання Закону про загальне обов'язкове навчання таких дітей був майже у половині областей: Київській, Житомирській, Вінницькій, Харківській, Полтавській, Кам'янець-Подільській, Чернігівській, Дрогобицькій, Одеській та Рівненській [499, с. 203].

На виконання вище зазначеної постанови міністром освіти УРСР було видано наказ № 91 від 22 лютого 1950 р., в якому встановлювалися різні типи освітніх дошкільних та шкільних закладів для дітей з порушеннями зору та для дорослих незрячих.

Відділу спеціальних шкіл Міністерства освіти УРСР було наказано скласти інструктивний лист про порядок створення медико-педагогічних комісій, що мали до 1 червня 1950 р. перевірити всіх дітей з розладами слуху, зору, мовлення і розумового розвитку, які знаходяться на обліку, а також тих, які навчаються в спеціальних школах-інтернатах, з метою з'ясування, який тип дитячого закладу вони мають відвідувати.

У наказі передбачалися також заходи щодо покращення матеріальної бази спеціальних шкіл та підвищення кваліфікації вчителів-дефектологів [499, с. 204].

Вжиті заходи сприяли тому, що протягом 1950-1951 років було розширено мережу і контингент дітей з порушеннями зору в спеціальних школах, зміцнено їх матеріально-технічну базу та оснащеність. Відбулося значне укрупнення шкіл для сліпих дітей, в яких тепер мало навчатися не менше 100 учнів.

У результаті Великої Вітчизняної війни в країні відмічалася значна кількість незрячих дорослих, які осліпли внаслідок поранень під час бойових дій. Тому багато уваги в ці роки приділялося також становленню мережі закладів для пізньоосліплених дорослих. Цьому процесу активну увагу приділяло Українське товариство сліпих (УТОС). Але все ж проблему

навчання дорослих сліпих на той період ще не повністю було вирішено.

Оскільки подібні проблеми виникали і в освітньому процесі дорослих глухих, то в зв'язку з цим Міністерство освіти УРСР видало наказ № 25 від 22 лютого 1950 р. «Про поліпшення навчально-виховної роботи в школах для дорослих глухонімих та дорослих сліпих» [185, 1950 р., с. 11-12], який зобов'язував ОБЛВНО і Українське товариство сліпих здійснити до 1 травня 1950 р. облік усіх неписьменних і малописьменних дорослих сліпих та долучити їх до навчання і школах. З цією метою планувалося по всій території України відкрити додатково спеціальні школи для дорослих сліпих, і вжити заходи щодо поліпшення навчально-виховної роботи в уже існуючих школах. Наказом передбачалися також заходи і щодо покращення оперативного керівництва цими школами з боку Міністерства освіти УРСР, кращого забезпечення їх навчально-методичною документацією, літературою, підручниками, навчальними посібниками, підвищення кваліфікації учителів шкіл для дорослих сліпих тощо.

Таким чином, у повоєнні роки було досягнуто значних успіхів у навчанні й вихованні сліпих, як дітей, так і дорослих, була повністю відновлена довоєнна система навчання сліпих і слабозорих дітей. Проте так і не було здійснено загального обов'язкового їх навчання, повільно розвивалася мережа закладів для дошкільників з порушеннями зору, що позначалося на контингенті спеціальних шкіл. Покращення потребувала і система навчання дорослих сліпих.

На кінець 1950 року в Україні було здійснено перехід на загальне семирічне навчання, а на 1951–1955 рр. планувалося повсюдне завершення семирічного навчання та перехід до загальної середньої освіти не лише в столиці республіки, але й в обласних і найбільших промислових центрах, а також здійснення політехнічного навчання в середній школі.

Виконання запланованого було б неможливим, якщо б не вдалося забезпечити загального обов'язкового навчання дітей з порушеннями зору. Тому уряд республіки, Міністерство освіти УРСР, місцеві органи Радянської влади та народної освіти не послабляли своєї уваги до питань навчання дітей з психофізичними порушеннями взагалі й, зокрема сліпих та слабозорих.

У 1953 році вийшла постанова Ради міністрів РСФСР за № 42 від 17 січня «Про культурне, матеріальне і побутове обслуговування сліпих», на основі якого Міністерство освіти видало наказ, де чітко вказувались першочергові завдання удосконалення системи навчання та виховання сліпих і слабозорих, підвищення якості виховного процесу, покращення медичного обслуговування всіх школярів з порушеннями зору. Наказом Міністерства освіти визначалось щорічне будівництво спеціальних приміщень для трьох шкіл сліпих і слабозорих. Частину матеріальних затрат брало на себе Всеросійське товариство сліпих. Ця постанова стала взірцем для уряду України та УТОС в справі покращення умов життя сліпих.

Наприкінці 1954 року було затверджено «Положення про медико-педагогічні комісії при обласних відділах народної освіти» [185, 1955 р., с. 12

-13], в якому чітко встановлювалися порядок створення та обов'язки цих комісій, визначалися характерні психофізичні особливості певних груп дітей з порушеннями розвитку і порядок відбору їх до спеціальних освітніх закладів. Це Положення сприяло кращому обліку дітей з порушеннями зору та більш повному виконанню Закону про загальне обов'язкове навчання в республіці.

Багато уваги в цей період приділялося також поліпшенню оперативного керівництва й контролю за роботою спеціальних шкіл з боку органів народної освіти. З цією метою Міністерство освіти УРСР у 1954 році розробило «Вказівки до інспектування спеціальних шкіл і шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями слуху, зору, мови і розумового розвитку та для логопедичних пунктів при масових школах» [185, 1954 р., с. 14-16]. У «Вказівках» відзначалося, на що повинен звертати увагу інспектор Обласного (або Міського) ВНО при перевірці роботи спеціальних шкіл, та надавалися щодо цього конкретні поради.

Закон про зміцнення зв'язку школи з життям (1959 р.) відкрив новий етап у розвитку освіти. З 1959/1960 навчального року школи України були переведені з семирічного на восьмирічний термін навчання. Тепер в школах для сліпих та слабозорих дітей програма для восьмирічної школи виконувалася протягом 9 років за рахунок того, що 1-й клас загальноосвітньої школи в них поділявся на два роки навчання [401, с. 31]. Повну середню освіту незрячі діти могли отримати в двох спеціальних школах або загальноосвітніх, а слабозорі – лише в загальноосвітніх навчальних закладах.

За новими навчальними планами та програмами вимоги до знань і навичок учнів стали більш окресленими і конкретними. Науковці створили належну наукову базу, яка забезпечувала успішне розв'язування важливих проблем навчання: активізацію розумової діяльності учнів, підвищення їхньої грамотності, розвиток усного і писемного мовлення тощо. Сприяли загальному розвитку методики навчання зміцнення й розширення її зв'язків з лінгвістикою, педагогікою і психологією, проте на практиці методичні ідеї втілювалися дуже повільно.

Зазнали змін вимоги до структури і змісту підручника. Він мав гарантувати систему знань, сприяти підвищенню культури усного і писемного мовлення, на науковій основі розкривати історичні події, передумови явищ сучасної мови тощо. Всі положення і правила в підручнику мали бути науково обґрунтовані, в бездоганних, доступних для учнів формулюваннях; вправи – забезпечувати поурочне і спеціальне повторення. Більше уваги приділялося розвитку мислення дітей. У навчальному процесі виникало чимало й супутніх проблем. Їх вирішували у своїх працях тогочасні науковці.

Необхідно зазначити, що починаючи з 1960 років було заборонено сумісне навчання сліпих та слабозорих [367, с. 60].

У ці часи гостро постало питання забезпечення сліпих дітей літературою для позакласного читання, надрукованою шрифтом Брайля українською мовою. З цією метою у 1961 році УТОС створює свою

друкарню в м. Києві при редакції журналу «Праця сліпих». У 1969 році з'являється дитячий журнал, надрукований шрифтом Брайля українською мовою, «Школяр» як наступник довоєнного дитячого часопису «Юний піонер».

На початку 60-х років багато уваги приділялося обліку дітей з порушеннями зору та їх вилученню з масових загальноосвітніх шкіл. Так наказом Міністерства освіти УРСР від 14 серпня 1961 року «Про стан і заходи щодо поліпшення навчально-виховної роботи в школах-інтернатах Української РСР» передбачалася перевірка за допомогою Міністерства охорони здоров'я стану зору учнів загальноосвітніх навчальних закладів та направлення їх до спеціальних шкіл [184, 1961, с. 17-18, 23-25].

Велике значення для розвитку системи освіти дітей з порушеннями зору мали Постанови Ради Міністрів УРСР № 156 від 30 березня 1973 року «Про заходи до поліпшення офтальмологічної допомоги населенню, профілактики порушень зору і очного травматизму в Українській РСР» та № 119 від 7 березня 1975 року «Про заходи по дальшому поліпшенню навчання, трудового влаштування і обслуговування осіб з дефектами розумового і фізичного розвитку» та ін. Відповідно до цих постанов Міністерство освіти УРСР розробило рід керівних матеріалів, що стосувалися правил прийому дітей з порушеннями зору до спеціальних закладів, змісту навчання в спеціальних освітніх закладах, стабілізації їх мережі тощо. Міністерством фінансів УРСР дозволялося Міністерству освіти залучати частину вільних коштів Українського товариства сліпих на покриття витрат, призначених на розвиток матеріальної бази шкіл для дітей з порушеннями зору та на удосконалення навчально-виховного процесу [367, с. 60-61, 64].

Аналіз документів, що розкривають заходи держави, спрямовані на відновлення та розвиток шкіл для сліпих дітей, показав, що зазначеній проблемі приділялася величезна увага. Відбудова шкіл для сліпих відбувалася одразу після звільнення території України від німецьких окупантів. Держава забезпечувала не лише відновлення роботи вже існуючих спеціальних шкіл, а й турбувалася про відкриття нових, що давало змогу охопити спеціальним навчанням усіх незрячих як шкільного, так і дорослого віку. Представлені в цьому параграфі документи підтверджують успішне вирішення поставлених державою завдань.

Держава також значну увагу приділяла формуванню структури спеціальних навчальних закладів та покращенню керівництва й контролю за роботою шкіл для сліпих з боку органів народної освіти.

4.2. Відбудова та розвиток спеціальної освіти дітей з порушеннями зору в Україні (1943-1990 рр.)

Як зазначалося вище, в перші повоєнні роки в Україні почали відбудовуватися вже існуючі школи для дітей з порушеннями зору.

Аналіз архівних документів свідчить, що на початок 1950/1951 навчального року в Україні було 20 шкіл для сліпих дітей на 900 осіб та 2 школи для слабозорих дітей (Київська і Одеська) на 200 осіб. У 1955/1956 навчальному році кількість шкіл для сліпих (в яких навчалося 1075 дітей) зменшилася до 14, що пояснюється ліквідацією малокомплектних шкіл на 40-70 осіб (Чернівецька, Кіровоградська, Великосорочинська та ін.). Учні ліквідованих шкіл направляли на навчання до інших, які необхідно було укрупнити в повоєнні роки.

Нижче наводимо дані, що характеризують динаміку розвитку мережі шкіл в Україні в 1955-1961 роках [214, с. 204].

Таблиця 4.1.

Кількість шкіл для дітей з порушеннями зору та учнів у них в УРСР в 1955-1961 роках

Навчальний рік	Семирічні школи	Восьмирічні школи	Повні середні школи	Усього
Школи для сліпих				
1955/1966	13 (875)		1 (200)	14 (1075)
1959/1960	6 (550)		2 (344)	8 (894)
1960/1961		6 (554)	2 (350)	8 (904)
Школи для слабозорих				
1955/1966	4 (355)			4 (355)
1959/1960	6 (559)			6 (559)
1960/1961		6 (721)		6 (721)

Незважаючи на те, що в роки тимчасової окупації України ряд приміщень спеціальних шкіл було зруйновано, шкільне обладнання знищено, вони поступово відновлювали свою роботу. Велику роль у відбудові навчальних закладів відіграли їхні директори. Так, Київську школу для сліпих очолювала й відбудовувала Таїсія Кирилівна Прядкіна.

Аналіз матеріалів шкільного музею та архівної документації школи Київської школи для сліпих показав, що після звільнення Києва у 1944 році учні повернулися з евакуації, але вже за новою адресою – вул. Артема, 89.

Сувора і вимоглива директорка зуміла відновити дисципліну, відновила зв'язки з колгоспом у селі Рубежівка, що знаходився під Києвом і постачав продукти харчування в школу. Це були тяжкі роки, але з вихованцями працювали вчителі-ентузіасти. У школі було запроваджено соціалістичне змагання, переможці якого нагороджувалися іграшками, книжками.

У школі-інтернаті у післявоєнні роки значна увага приділялася трудовій підготовці та естетичному розвитку незрячих учнів – діяли чотири майстерні: щіткарська, картонажна, трикотажна та хімічної оборони, драматичний та гімнастичний гуртки, а також струнний і духовий оркестри, якими керував М. А. Животовський, чотирьохголосий хор під керівництвом П. Г. Човнового. Учні займали призові місця на міських оглядах, олімпіадах з художньої самодіяльності. У вільний час ходили до Оперного та Драматичного театрів

імені Лесі Українки та Івана Франка. Влітку вихованці школи відпочивали в таборі в Микільській пустелі .

На початок 1945/1946 навчального року в школі налічувалося 86 учнів. З них 44 дитини – жертви війни. Вчителів, які забезпечували навчальний процес, було вісім чоловік, вихователів – шість. Київська обласна колегія адвокатів зробила школі подарунки у вигляді бібліотеки (понад 600 книг), піаніно та набору музичних інструментів для гуртка «Народні інструмента». В школі почав видаватися учнівський журнал «Наша творчість». Вихованці школи-інтернату були постійними учасниками міських та районних зльотів піонерів.

Кількість дітей у школі поступово збільшувалася. Так у 1947/1948 навчальному році в школі налічувалося вже 94 учня, з них: 14 сиріт і 58 напівсиріт, 48 дітей-інвалідів війни, інвалідів від народження – 21, осліплених у результаті менінгіту – 14 та кору – 6. Завучем увесь цей час залишався І.Ф. Кучук.

На початок 1948/1949 навчального року в школі було 97 учнів, 9 вчителів і 9 вихователів. У ці роки був організований методичний кабінет, матеріалами якого користувалися також представники Стрийської, Слов'янської, Черкаської та Житомирської шкіл для сліпих. Педагогічний колектив школи постійно співпрацював з Інститутом дефектології. З метою ознайомлення зі спеціальними методами роботи школу відвідала відомий російський тифлопедагог М.І.Земцова.

У 1949/1950 навчальному році у школі налічувалося 92 учні, 12 вчителів та 8 вихователів. На початок 1951/1952 навчального року в школі налічувалося 95 учнів, 16 вчителів та 8 вихователів. В 1955/1956 навчальному році в школі нараховувалося 108 учнів, 18 вчителів та 13 вихователів.

Здійснений аналіз кількості учнів школи та контингенту навчально-педагогічного персоналу з 1945 року по 1956 роки показав, що кількість учнів збільшилася відносно незначно (з 86 до 108 осіб), а кількість вчителів та вихователів збільшилася більш ніж удвічі – з 14 до 31 чоловік. Таким чином, можна дійти висновку, що в ці роки держава приділяла значну увагу забезпеченню спеціальних шкіл педагогічним персоналом. У подальші роки це співвідношення стабілізувалося: у 1958/1959 – 103 учні, 18 вчителів та 13 вихователів., у 1960/1961 – 120 учнів, 18 вчителів та 14 вихователів, у 1961/1962 – 128 учнів, 18 вчителів та 14 вихователів.

З 16 серпня 1961 року школа-інтернат змінила № 103 на № 5. Відтепер це була Київська спеціальна школа-інтернат № 5 для сліпих дітей. У зв'язку з постановою Уряду про перехід загальноосвітніх шкіл на 8-річний термін навчання, у школі-інтернаті працювало 9 класів. Цього ж року учні почали проходити виробничу практику на УВП (учбово-виробниче підприємство) № 3 та УВП № 1. Цей факт свідчить про те, що педагогічний персонал приділяв значну увагу підготовці незрячих випускників до самостійного життя.

1963 рік став останнім роком навчання в старому приміщенні по вул. Артема, 89. Новий навчальний рік розпочався в новому приміщенні по вул.

Вишгородській, 35.

Багато уваги в школі приділялося патріотичному вихованню незрячих дітей. 22 квітня 1964 року було відкрито кімнату червоних слідопитів, яка згодом стала музеєм Героя Радянського Союзу Я.П.Батюка. 19 вересня 1972 року за велику пошукову роботу – створення музею випускника школи Я.П. Батюка – школі-інтернату № 5 для сліпих дітей було присвоєно ім'я цього першого серед незрячих Героя Радянського Союзу.

У 1976-1994 роках під керівництвом Т.Л.Терещенко Київська спеціальна школа-інтернат № 5 для сліпих дітей стала навчально-реабілітаційним закладом, діяльність якого спрямовувалась на підготовку незрячих дітей до інтеграції в суспільство [103].

Одразу ж після закінчення війни, з жовтня 1945 року поновила свою діяльність Чернігівська школа для сліпих. Її директором було призначено Олександрю Мойсеївну Майзліш [367, с. 37].

Перша ж виробнича нарада та профзбори працівників школи, що відбулися 12 грудня 1945 року, були присвячені підбиттю підсумків підготовки школи до роботи та окресленню завдань колективу школи.

Основними завданнями було визначено наступні:

- прискорення виявлення та приїзду сліпих дітей до школи;
- привчання дітей з перших же днів їх перебування в школі до фізичної праці та правильної орієнтації в просторі;
- складання педагогами планів роботи, в яких визначені книги для читання сліпими дітьми;
- передплата періодичних видань;
- з метою добору необхідної літератури вчительці Олександрі Костянтинівні Довгілевич доручити записатися до обласної дитячої бібліотеки.

Незважаючи на велику післявоєнну скруту, на те, що все майно та навчальне обладнання школи було знищене або пограбоване, Чернігівська школа для сліпих поступово відроджувалася. Були труднощі з будматеріалами, проте ремонт успішно зроблено, хоча і в зимовий період. Гостро відчувалося недостатнє забезпечення паливом, тому директор закликала співробітників до економії.

О.М.Майзліш налагодила в Києві зв'язок із науковцями-тифлопедагогами, завдяки чому школа отримала підручники та методичну літературу.

У 1947 році в школі, яка працювала за семирічною програмою звичайної школи, налічувалося 70 учнів з Чернігівської та Сумської областей. [367, с. 37].

Післявоєнні репресії, властиві тому часу, торкнулися й школи сліпих. В 1950 році був репресований вихователь школи В.А.Липський, який працював в школі з 1934 року (реабілітований лише в 1993 році). Була звільнена з посади директора й О.М.Майзліш, яка ще довгі роки працювала вчителькою біології та хімії, користувалась авторитетом серед педагогічного колективу і дітей.

Кількість персоналу в Чернігівській школі для сліпих постійно збільшувалася: станом на 5 травня 1950 року вона становила 46 працівників.

Після О.М.Майзліш школу очолив Федосій Митрофанович Бурляй, колишній військовий, історик за фахом. Крім того, він мав дефектологічну освіту. Активно відстоюючи інтереси школи, Феодосій Митрофанович користувався заслуженою повагою і авторитетом у колективі та серед учнів школи.

Чернігівську школу для сліпих, незважаючи на постанови Уряду про забезпечення навчальними приміщеннями спеціальних шкіл, місцева влада неодноразово хотіла виселити з її приміщення. За допомогою впливових родичів деяких незрячих дітей приміщення вдалося відстояти. Але воно було старе і не задовольняло потреб школярів. Оскільки кількість сліпих дітей перевищувала можливості школи, то в спальнях було тісно, учні спали навіть у підвалах. Не було харчоблоку, спортивної та піонерської кімнат. Один клас був розташований у вологій щіткарській майстерні, хоча не території знаходився склад, одну з кімнат під житло займали співробітники облвню.

Про жахливі умови в школі директор Ф.М.Бурляй щороку повідомляв Міністерство освіти та ОБЛВНО. Про проблеми знали і в обкомі КПУ (Комуністичної партії України), але реакції щодо поліпшення матеріального становища школи не було.

Незважаючи на зазначені вище труднощі, в школі успішно відбувався навчально-виховний процес, в учнів школи фіксувався високий рівень успішності.

У навчальному закладі було організовано методичні об'єднання (географічне, математичне, мовників, класних керівників, вихователів). Педагогічний колектив вважав, що саме така організація більш доцільна й приносить більше користі ніж загальнопредметні шкільні секції. Протягом навчального року всі методичні об'єднання опрацьовували на засіданнях тематику доповідей, включених до оперативного плану. Після рецензування учбовою частиною, їх обговорювали на засіданні загального методичного об'єднання.

В школі працювали хорівий, музичний, літературний, гімнастичний гуртки, шкільний хор, оркестр народних інструментів.

У садибі школи було 0,60 га землі, її засадили фруктовими деревами, плодово-ягідними кущами, квітами. В господарстві був кінь, худоба, парники, лазня.

Незважаючи на прохання адміністрації школи про розширення приміщення, її виселили восени 1957 року в інший район Чернігова (район 5 Кутів), де вона міститься й зараз. Нове приміщення було в аварійному стані, потребувало капітального ремонту та прибудови, оскільки не вмещало всіх вихованців. Але садиба мала велику ділянку площею 2 га, на якій росли фруктові дерева, плодово-ягідні кущі, овочі, овес. Сліпі учні працювали на ній і одночасно знайомитися з правилами догляду за рослинами, що сприяло кращому засвоєнню навчального матеріалу та готувало їх до майбутнього життя.

15 серпня 1958 року згідно з наказом обласного відділу народної освіти № 62 від 15 серпня 1958 року Чернігівська школа-інтернат для сліпих була реорганізована в школу-інтернат для слабозорих. Під час реорганізації було відібрано 25 учнів зі зниженим зором. Решту – за надісланими особовими справами з Міністерства освіти та обласного відділу народної освіти. Значна кількість учнів прибула з різних областей. До кінця року контингент школи нараховував вже 95 учнів. Педагогічний колектив складався з 28 осіб (вихователів – 9, вчителів – 18 та 1 старша піонервожата).

У зв'язку з реорганізацією школи довелося перебудувувати й методичну роботу. Було організовано 3 методичні об'єднання: вчителів молодших класів, вчителів-мовників та вихователів. На початку 1958/1959 навчального року був організований учительській лекторій. З метою запозичення досвіду роботи шкіл для слабозорих дітей завуча, вчителів та лікаря було відряджено до Київської та Ленінградської шкіл для слабозорих дітей.

Школа-інтернат для слабозорих дітей була розрахована на 8-річний термін навчання.

Увесь цей час школу очолював дбайливий господар та справжній фахівець Ф.М.Бурляй.

У 1968-1972 роках у школі посаду директора обіймав Богдан Григорій Іванович. У цей період зміцнилася матеріальна база школи, були створені фізичний, хіміко-біологічний, фізико-математичний, логопедичний кабінети, картонажна та столярна майстерні, обладнані необхідними наочними посібниками та навчальним приладдям, та розпочато обладнання приміщення бібліотеки з великим читальним залом, здійснено добудову крила до основної будівлі, де розмістився харчоблок.

Сильно постраждала під час Великої Вітчизняної війни й Кам'янець-Подільська школа для сліпих. Майже одразу після визволення міста (березень 1944 року) на посаду директора зазначеного закладу було призначено Ядвігу Іванівну Каштанову [367, с. 33] – випускницю Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання, учасницю війни. Вона зібрала педагогічний персонал, який повністю забезпечив процес навчання та виховання сліпих дітей. Цього ж року розпочали свою роботу гуртки шкільної художньої самодіяльності, які очолював незрячий учитель музики Микола Петрович Литвин. Багато добрих справ для відновлення приміщень школи зробив Петро Антонович Книженко, чоловік Я.І.Каштанової, якого направило до школи в 1945 році Міністерство освіти України. Він не тільки працював на посаді вчителя та вихователя, але й вирішував найскладніші господарські справи, а за потреби й копав, вантажив, переносив, виконував найтяжчі роботи.

До початку 1960-х років школа зазнавала значних матеріальних та фінансових труднощів, оскільки основні зусилля держави були спрямовані на відновлення економіки в повоєнний період.

У 1963 році, у зв'язку зі зменшенням кількості сліпих дітей, цей заклад було реорганізовано в школу-інтернат для слабозорих дітей. Протягом шести

років були здійснені будівельні роботи (за кошти Центрального правління Українського товариства сліпих), які дали змогу забезпечити учнів комфортними кімнатами для проживання та навчання. Навчальний процес був оснащений усім необхідним обладнанням.

Таким чином, завдяки діяльності директора школи Я.І.Каштанової, яка очолювала її до 1972 року, школа-інтернат пройшла шлях від руїн до високоорганізованого навчального закладу.

Протягом 1972-1986 років директором школи-інтернату був Іван Федорович Задворний. Під його керівництвом був добудований гуртожиток, їдальня, актові зала, в столярній майстерні встановлено необхідне обладнання для організації продуктивної праці учнів. Визнаючи пріоритетну роль учителя в організації та навчанні слабозорих дітей, І.Ф.Задворний постійно працював над підвищенням власного фахового рівня та підлеглих педагогів школи-інтернату. Директор здійснював постійний контроль над навчальним процесом: аналіз шкільної документації показав, що протягом 1973/1974 навчального року він відвідав та проаналізував майже 400 уроків та виховних заходів.

І.Ф.Задворний впроваджував продуктивну працю слабозорих учнів на базі шкільних майстерень та базового підприємства УВП УТОС. Це допомагало більш успішно вирішувати питання подальшого працевлаштування випускників школи.

З 1986 по 1990 рік школу очолював учитель біології та трудового навчання Леонід Іванович Шабага, який дуже багато зробив для зміцнення матеріальної бази школи та покращення навчально-виховного процесу. Значну увагу І.Ф.Задворний та Л.І.Шабага приділяли підвищенню кваліфікації вчителів та вихователів шляхом здобуття ними спеціальної тифлопедагогічної освіти в Київському національному педагогічному університеті.

Поступово відновлювала свою роботу й Житомирська школа для сліпих, що знаходилася по вул. Пушкінській, 13-17 (створена в 1933 році). Під час війни навчання сліпих дітей у ній не відбувалося, оскільки в приміщенні був розташований німецький шпиталь. Але вже з 1 вересня 1945 року навчальний процес було відновлено. До 1949 року в школі був лише один клас, який складався з 12 незрячих дітей. У 1955 році в школі у двох класах вже навчалось 24 дітей.

Адміністрації школи довго не вдавалося забезпечити достатній контингент незрячих дітей, оскільки, за спогадами тогочасних випускників, серед неосвічених жителів області велися розмови про винищення сліпих дітей. У батьків виникав страх за своїх дітей, і тому вони не хотіли їх віддавати до спеціальних шкіл і часто забирали їх звідти, хоча випускники школи забезпечувалися роботою, що в ті часи було дуже важливим, оскільки в повоєнні роки багато безробітних мусили жебракувати.

За спогадами випускників школи в ті роки ще відчувалися наслідки війни. Не вистачало брайлевських дошок. Тому по черзі одна частина дітей писала, інша – читала. Спали діти по двоє на матрацах, набитих соломкою.

При школі був свій город, який доглядали незрячі учні, що допомагало їм виживати. У господарстві школи була пара коней, віз, свині і тому сліпих дітей вчили доглядати за тваринами, що допомагало матеріальному зміцненню школи і одночасно готувало незрячих до самостійного життя.

Улітку 1962 року школа переїхала за адресою вул. Черняхівського, 17. У 1966 році до Житомирської школи для сліпих були переведені слабозорі діти з розформованої внаслідок нестачі контингенту учнів Вінницької школи-інтернату для дітей зі зниженим зором. Таким чином, були створені паралельні класи для слабозорих дітей та збільшився контингент учнів, що дало змогу подальшому існуванню школи-інтернату.

У школі був створений хор, в якому брали участь 40 дітей. Дуже затребуваним серед учнів був гурток шахів, незрячі члени котрого займали призові місця в районних турнірах та танцювальний гурток і ансамбль баяністів.

Активна відбудова відбувалася і в школах для сліпих, розташованих на території Західної України.

Після звільнення Львова від німецьких загарбників у січні 1945 року незрячих дітей з Гребенова повернули до Львівської школи для сліпих, й вона відновила свою роботу, незважаючи на складні економічні умови в країні та те, що будівлю школи було дуже зруйновано і знищено майже увесь інвентар.

З кінця 1940-х років розпочався етап розбудови школи, який характеризувався впливом класової ідеології на навчально-методичну і виховну роботу та розвитком корекційно-компенсаторного напрямку діяльності школи. До шкільної програми були введені всі предмети тогочасної загальноосвітньої школи, навчальний матеріал викладався у повному обсязі. Вчителі мали застосовувати такі корекційні методи в навчанні та вихованні незрячих, які б компенсували відсутність зору при засвоєнні знань, умінь та навичок, допомогли б їм виробити правильні уявлення про навколишній світ. Поступово у навчальні плани ввели спеціальні дисципліни, які не вивчали в звичайних загальноосвітніх школах: письмо Гебольда, уроки корекції пізнавальної діяльності, просторової орієнтації та ін.

Висококваліфіковані вчителі, які до цього часу працювали в школі, під час війни виїхали до Польщі, й Міністерство освіти вимушене було терміново організувати спеціальні курси, проводити спецсеминари тощо для нового педагогічного персоналу. З метою передачі досвіду до роботи в школі були запрошені вчителі Київської школи для сліпих – подружжя Еліан.

Протягом декількох років будівля Львівської школи була відремонтована, укомплектована необхідним обладнанням для навчання сліпих дітей. Для роботи вчителями та вихователями до неї були направлені випускники дефектологічного факультету Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. З часом Львівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 100 для сліпих дітей стала однією з найкращих в Україні.

З 1959 року школа набула статусу середнього навчального закладу. Аналіз архівних матеріалів дав можливість встановити, що одним із пріоритетів у навчально-виховній роботі школи було трудове навчання та

виховання, що й стало основною характеристикою наступного етапу (починаючи з 1959 року) діяльності школи – професійної підготовки. Метою його була підготовка дітей до роботи на підприємствах Українського товариства сліпих. Незрячим учням викладалася електротехніка, картонажна справа, вони навчалися плетінню сіток. Дітям виплачувалося 50% від виробленої ними продукції, інші 50% витрачалося на роботу різних позашкільних гуртків, додаткове харчування, уроки музики для обдарованих учнів. З метою підготовки до трудового життя учням викладали основи курсів машинопису, телефонії, масажу. Учні школи брали активну участь у роботі піонерської та комсомольської організацій.

Відновила свою роботу й Мукачівська школа для сліпих дітей. Постановою Народної Ради Закарпатської України з 1945 року Мукачівська школа-інтернат для сліпих дітей, що знаходилася по вул. Леніна, 80, була підпорядкована Закарпатському обласному відділу народної освіти.

У 1945 році директором школи знову призначено Головей Мальвіну Василівну, яка з 1946 року стала завучем з навчальної роботи. Штіліха Шандора невідомо з яких причин заарештували і відправили до Сибіру.

Умови проживання учнів у школі були важкими. Приміщення не були пристосовані до навчання та постійного проживання й не відповідали ніяким вимогам і нормам. Їдальня слугувала одночасно актовим та спортивним залом. Класні та спальні приміщення були темні, тісні, холодні. Тому адміністрація школи весь час ставила питання про будівництво нової будівлі. Незважаючи на це, навчальний процес відбувався на високому рівні, життя дітей у школі було цікавим і насиченим.

Архіви школи дозволили встановити, що розпорядженням управління в справах освіти № 161.087-V/1945 директором школи був призначений Павло Росоха, який 20 січня 1946 року провів нараду педколективу, де представив проект тимчасового розташування класів, розподіл їх за вчителями та розклад занять. Зміст навчання відповідав розпорядженню УНГзу в справах освіти № 161.080-V/1945. На цій же нараді були розглянуті питання трудової дисципліни, професійних обов'язків, внутрішнього розпорядку школи.

Протягом тринадцяти років – з 1946 по 1959 роки – в школі змінилося чотири директори: Росоха, Андрашко, Гашпар, Гарагонич.

З 1959 року очолив школу В.С.Бігарі, якому місто та колектив завдячує за побудову нової трьохповерхової школи в м. Мукачевому. В 1962 році в школі вже працювало 24 педагоги, з них: 4 з середньою педагогічною освітою, 2 – з середньою загальною, 4 – з незакінченою вищою освітою, 4 – з вищою спеціальною освітою (дефектологічною), 10 – з вищою педагогічною освітою. Необхідно зазначити, що педагоги школу брали активну участь у розробці тифлологічної теорії, результати котрої доповідалися на дефектологічних науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема вчитель М.Н.Деркач вивчала шляхи сенсорного виховання сліпих учнів у позакласній роботі [367, с. 47; 427, с. 81-82].

Тривалий час учні могли перебувати в школі до 16 років, після чого більшість із них навчались у вечірній школі і працювали на спеціальних

підприємствах. Однак чимало учнів змогли продовжити навчання і згодом отримати вищу освіту.

У грудні 1970 року школа перебралася в нове побудоване приміщення по вулиці Димитрова, 4, де вона знаходиться й по сьогодні. Перехід у нову школу позитивно відбився на подальшому житті її учнів. У них з'явилися всі необхідні умови для навчання та проживання в школі. Тут діяли майстерні, в яких діти отримували навички самостійної роботи. Вироблену продукцію продавали, а кошти направляли на покращення матеріальних умов школи та на рахунки дітям.

У 1970-ті роки в школу за направленням були розподілені випускники Київського державного педагогічного інституту, які мали спеціальну дефектологічну освіту, що сприяло підвищенню якості навчально-виховного та корекційного процесу.

У зв'язку зі зменшенням кількості сліпих дітей протягом 1975-1982 років, в школі були організовані класи для слабозорих дітей, а згодом вона перепрофілювалася на школу для дітей зі зниженим зором [367, с. 47].

З 22 лютого 1978 року по 15 вересня 1999 року школу очолював Гужвай Тиберій Миколайович, при якому школа отримала новий імпульс розвитку: було відкрито гімназичний клас, діяли гуртки, досвідні майстерні.

У результаті реалізації постанов українського уряду, школи не лише відновлювали свою діяльність. У цей період виникали й нові навчальні заклади для сліпих.

Так, у травні 1947 року в Підгірцях (Львівська область) в приміщенні колишнього панського палацу була створена міжобласна спецшкола-інтернат для сліпих дітей. Очолив її Самсон Іванович Чепурко. Частина педагогів була незрячими та слабозорими. До школи приймали дітей, які втратили зір під час війни, з усієї України. Багато з них були такими, які вже вийшли зі шкільного віку.

З 1950 року директором школи призначили Василя Захаровича Начинського, а завучем Галину Степанівну Самоїд (Хомин), яка пропрацювала на цій посаді 30 років (закінчила Київський педагогічний інститут). З 1951 по 1956 роки директором була Єлизавета Іванівна Грачова. На жаль, нова школа не була достатньо забезпечена контингентом сліпих дітей, тому в 1955 році в Підгірцівській міжобласній спецшколі-інтернаті було відкрито два перших класи для слабозорих дітей (25 осіб) і контингент школи-інтернату збільшився до 85 осіб, а в 1956 році її було повністю реорганізовано в школу для слабозорих. Сліпих дітей відправили на навчання до Львівської та Мукачівської шкіл для незрячих. Директором була призначена Ганна Іванівна Андришин. Завучем школи став киянин Михайло Олександрович Поляков.

Класоводами в класи для слабозорих дітей були призначені молоді спеціалісти Михайло Павлович Лозовик та Олена Павлівна Лозовик (Бойко). Вихователем на два класи була призначена Ніна Луківна Назаренко (Вовщук). Аналіз особових справ учнів показав, що діти були з різних областей України: Вінницької, Запорізької, Луганської, Кіровоградської,

Полтавської, Хмельницької та Донбасу.

Умови проживання дітей в школі були дуже складними. До 1957 року вона освітлювалася газовими лампами. Спеціальних підручників та зошитів для слабозорих дітей не було. Але, незважаючи на труднощі, педагогічний склад зміг забезпечити навчально-виховний процес. У школі діяли хорівий та драматичний гуртки, оркестр. Педагоги обмінювалися досвідом роботи з вчителями Львівської, Вигодської, Мукачівської, Нагуєвицькою спеціальних шкіл. В Свердловську були закуплені лупи та відповідне навчальне обладнання. Значна увага в школі приділялася забезпеченню відмінного санітарного стану.

З 1958 по 1970 роки Підгірцівську школу для слабозорих очолював Василь Іванович Бігун. Він був вимогливим директором та дбайливим господарем. У роки його керівництва при школі було створене велике допоміжне господарство: 7 корів, свиноферма, кролеферма, вирощувалися на продаж саджанці плодкових дерев тощо, що допомагало не лише забезпечити продуктами харчування учнів, а й навчити дітей доглядати за домашнім господарством. На господарстві працювали техпрацівники, педагоги та сезонні працівники.

У 1970 році школу очолив Петро Іванович Яценко, який був хорошим організатором, умів згуртувати колектив. Особливу увагу він звертав на індивідуальну роботу з «важкими» учнями.

У 1977 році директором школи було призначено Григорія Кузьмича Стеценка. Під його керівництвом було збудоване нове приміщення школи. Але вже в 1978 році його на цій посаді змінив Дмитро Васильович Сунак – толерантний керівник, справжній педагог і добрий господар. За час його роботи було освоєно територію нового приміщення, створено вокально-інструментальний ансамбль «Старшокласник», організовувалися туристичні поїздки з учнями, проводилися спортивні змагання, організовувалися літні табори відпочинку.

У 1988 році школу очолив Ярослав Петрович Сенько – директор з демократичним стилем керівництва. З цього часу на хвилі національного відродження розпочалися значні зміни в житті школи.

Цікавість для нашого дослідження представляє історія створення сучасної Клеванської спеціальної школи-інтернату для слабозорих дітей. Станом на 1 жовтня 1944 року у титульному списку дитячих будинків по Рівненській області згадувалася Рівненська спеціальна школа-інтернат для сліпих дітей, як установа, яка буде фінансуватися з обласного бюджету з 1 січня 1945 року. Школа була розрахована на 50 учнів 1-4 класів. Але реально вона почала функціонувати з 1 червня 1950 року. Її першим директором був Олександр Олександрович Разумович, а вже з 10 серпня 1950 року наказом № 10 директором призначено Володимира Сидоровича Русака. Колектив школи складався з п'яти педагогів та лікаря. У серпні 1950 року вчителі виїхали по районах Рівненської області для організації доставки сліпих дітей. З 1 вересня 1950 року в школі розпочався навчальний процес. На жаль, школа не була забезпечена спеціальним

навчальним обладнанням і для його закупівлі вчителі були відряджені до Ленінграда.

25 вересня 1950 року школу-інтернат з міста Рівного перевели в село Софіївку Вербського району. На підставі наказу № 501 по Рівненському ОБЛВНО від 25 вересня 1950 року директором школи-інтернату для сліпих було призначено Аркадія Омеляновича Ничепорука. З 1951 по 1955 роки школу очолював Дмитро Олексійович Митраков, з 25 червня 1955 року Іван Семенович Барсук, з 20 червня 1956 року Федір Дмитрович Станкевич.

Школа-інтернат представляла собою невеличкий будиночок, в якому проходили заняття, та два приміщення – гуртожиток для хлопців і окремо гуртожиток для дівчат. Школа мала своє підсобне господарство й город.

У післявоєнний період у цьому інтернаті навчалося багато «дітей-переростків» з різних областей України, які осліпли внаслідок бойових дій. Серед педагогічного персоналу тифлопедагогічну освіту мали лише двоє вчителів. Саме вони навчали шрифту Брайля цих дітей та педагогів. Тифлопедагоги у незрячих дітей за допомогою спеціальних прийомів розвивали дотикові відчуття, для покращення орієнтації в просторі проводили уроки ритміки та фізкультхвилинки. Зошити вчителі виготовляли самостійно. Популярністю в районі користувалися виступи колективів художньої самодіяльності школи для сліпих. Керував гуртками сліпий вчитель В.П.Плющик.

У 1958 році школа-інтернат для сліпих була реорганізована в допоміжну школу-інтернат. Незрячих дітей направили до Львівської школи для сліпих, оскільки там була набагато краща матеріальна база. Згідно з наказом № 14 від 7 березня 1963 року школа переїхала до селища Клевань. Поступово розумово відсталі діти закінчували школу, а на їх місця приймалися слабозорі. Таким чином з січня 1969 року школа була реорганізована в Клеванську школу-інтернат для слабозорих дітей. Школу в цей період очолював Федір Сидорович Свиридов. Він розпочав будівництво нового приміщення за спеціально розробленим архітектурним проектом, оскільки діти навчалися та проживали в непристосованих для цього кімнатах.

З 10 липня 1972 року школу очолив Микола Андрійович Ставицький. У цей же час закінчилося будівництво нових приміщень.

15 вересня 1975 року директором Клеванської школи-інтернату для сліпих був призначений Василь Павлович Мельник, який розпочав будівництво гуртожитку для дітей. З 1 січня 1983 року школу очолив Петро Іванович Коленюк, який працював у ній на різних посадах (від старшого піонервожатого до заступника директора) починаючи з 1958 року. З липня 1985 року директором школи працював Юлій Васильович Колісниченко, а з 11 квітня 1990 року – Микола Сергійович Куклевський.

Вирішення першочергових завдань, що стояли перед державою у перше десятиріччя після війни, – ліквідація її наслідків, покращення матеріального становища радянського народу, досягнення в галузі медицини – призвели в 1950-х роках до різкого зниження інфекційних

захворювань, що в минулому було основною причиною виникнення сліпоти серед населення.

Уже на початку 50-х років явно змінився склад школи для сліпих: при абсолютному зменшенні числа школярів з тотальною сліпотою, кількість слабозорих і сліпих дітей із залишком зору в республіці збільшувалася. У зв'язку з цим почалася реорганізація шкіл для сліпих в школи для слабозорих. Так, протягом 1956-1963 років були реорганізовані Дніпропетровська, Чернігівська, Житомирська, Кам'янець-Подільська, Слов'янська школи-інтернати для сліпих.

Таким чином, аналіз архівних документів показав, що у повоєнні роки у зв'язку зі зменшенням кількості сліпих дітей, частина шкіл для сліпих була реорганізована в школи для слабозорих. Але все ж таки не вдалося забезпечити повністю обов'язковим загальним навчанням всіх дітей, тому в Україні створювалися нові школи для слабозорих дітей.

Однією з таких шкіл стала Київська школа для слабозорих дітей. Ініціювала створення цього закладу освіти Надія Ісаківна Пільман, відомий український лікар-офтальмолог, яка працювала в дитячій клініці «Охматдит». Пізніше їй присвоїли звання «Перший заслужений дитячий офтальмолог СРСР». Всеукраїнська суспільна організація «Асоціація дитячих офтальмологів України» до 110-й річниці з дня народження Надії Ісаківни Пільман заснувала в 2007 році медаль «За досягнення в дитячій офтальмології».

Надію Ісаківну турбувало питання освіти дітей з порушеннями зору і вона почала виступати з проблемними доповідями на конференціях, вбачаючи неабияку потребу у створенні школи саме для слабозорих, адже у повоєнний період було безліч дітей-інвалідів. А саме – дітей з травмами очей. Це були головні причини створення школи-інтернату, якими керувалась Надія Ісаківна. Вона також наполягала на створенні школи саме інтернатного типу, оскільки в цих дітей не було постійного житла та задовільних умов проживання [158, с. 1-3].

Таким чином, внаслідок численних прохань за рішенням № 834 від 25 квітня 1950 року виконкомом Київської міськради Головним управлінням освіти і науки України було прийняте рішення про створення неповної спеціальної середньої загальноосвітньої школи-інтернату для слабозорих дітей в Кагановицькому районі м. Києва.

В матеріалах робочого обговорення цього рішення, зокрема у доповідній записці заступника завідуючого Міськфінвідділом старшим радником фінансової служби 1 рангу, зазначено про те, що фінансування цього навчального закладу не може бути проведено внаслідок того, що в Кагановицькому районі немає приміщення для школи-інтернату.

З часом, в робочому порядку, між причетними відомствами було узгоджено, що школу-інтернат для слабозорих дітей слід розмістити в оздоровчій зоні селища Пуща-Водиця Подільського району м. Києва, у квадраті 60 (що й визначило номер школи – № 60) Києво-Святошинського лісництва, що й було здійснено 25 жовтня 1950 року. Контингент учнів на

той час нараховував 80 дітей.

Ситуація, яка склалася в період організації школи-інтернату для слабозорих, була дуже напруженою, тому відкриття школи 1 вересня (як це вимагалось рішенням міськвиконкому) не відбулось, що змусило декілька разів переносити терміни початку навчального процесу.

Організувати школу в одному приміщенні не вдалося. Спочатку було відселено мешканців з будинку по вулиці Молодіжній, 55 на 9-й лінії (малий корпус – спальні місця, лазня, їдальня та кухня), а потім з двох будинків барачного типу на 7-й лінії, де й розмістилися інші приміщення школи-інтернату.

Лише після закінчення цього організаційного процесу стало можливим 25 жовтня 1950 року розпочати навчання. Зрозуміло, що така «розкиданість» навчальних, житлових, господарчих та деяких підсобних приміщень створювала досить значні труднощі як для вихованців, так і для медпрацівників і обслуговуючого персоналу. У таких складних умовах колектив спеціальної школи-інтернату працював протягом тринадцяти років.

Наказом № 794 від 30 серпня 1950 року Київським міськвно Феодосію Миколаївну Ходиреву було призначено з 31 вересня 1950 року директором школи для слабозорих дітей.

Наказом № 1 по школі-інтернату № 60 для слабозорих дітей від 1 вересня 1950 року призначена міськвно директором школи з 31 вересня 1950 року Ф.М.Ходирева повідомила, що приступила до виконання обов'язків директора школи-інтернату № 60 слабозорих дітей з 1 вересня 1950 року.

Аналіз архівної документації показав, що невідповідність та суперечність цих двох наказів очевидна, і тому не має однозначних відповідей на запитання:

а) яким чином номенклатурно підпорядкований працівник призначає себе на керівну посаду за місяць раніше, ніж про це сказано в наказі головної установи;

б) на якій підставі керівник підвідомчої установи вносить доповнення до її (установи) титульної назви і місця територіального розміщення домінанти: «інтернат», «№ 60»;

в) за якою логікою у наказах міськвно про призначення керівництва школи зменшено послідовний номер наказу і одночасно збільшено календарний час їх видання.

На цій посаді Ф.М.Ходирева перебувала до серпня 1957 року. У період її діяльності відбувалося становлення школи: вирішувались організаційні питання, добирався обслуговуючий та педагогічний персонал, комплектувався учнівський колектив.

Наступним до директорування прийшов Михайло Андрійович Абрамов. Пропрацював він недовго – з серпня 1957 року по квітень 1959 року. Це був військовий у відставці. Тому його методи виховання та навчання дітей були дуже жорсткі. Дітей він сприймав як солдатів та різкими методами боровся із порушниками дисципліни, принижуючи дитячу гідність. Це, безумовно, не подобалось як вчителям, так і учням, тому йому довелося звільнитися зі

школи за власним бажанням.

Йому на зміну прийшов новий директор – Михайло Климентійович Щербань, який пропрацював на зазначеній посаді з квітня 1959 року по квітень 1977 року. Його методи виховання дітей були абсолютно протилежними методам Абрамова. Він узяв за основу педагогіку Антона Семеновича Макаренка, який розробив теорію дитячого колективу, розкрив основні його ознаки, визначив стадії його розвитку, шляхи формування і методик використання виховних можливостей колективу. Згідно з вченням А.С.Макаренка, характерними ознаками стилю життя і діяльності дитячого колективу є: почуття власної гідності, здатність до орієнтування, почуття захищеності, здатність до гальмування, звичка поступатися товаришеві, єдність колективу тощо. Саме цими принципами існування колективу керувався Михайло Климентійович. Він робив акцент на вихованні у слабозорих дітей гуманізму та справедливості. До кожного учня і педагога в нього був власний, індивідуальний підхід. У перший же тиждень свого перебування у школі він довірив ключі від класів учням. Такого раніше не було. Діти почали одразу відчувати свою відповідальність. З правопорушеннями Михайло Климентійович боровся своєрідно. Він ввів «Раду справедливих», яка щотижня проводила відкриті лінійки та бесіди із порушниками поведінки. В цю раду входили учні за бажанням.

У 1963 році школа перейшла на повну середню світу – 9 класів. За час своєї роботи М.К.Щербань помітив безліч проблем, пов'язаних із розділенням навчальних приміщень. Подальше функціонування в таких складних умовах спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату не мало перспективи розвитку. Тим більше, що контингент слабозорих дітей продовжував зростати. Настала потреба розширення матеріальної бази для такого роду навчального закладу. Завдяки активній діяльності директора 11 серпня 1959 року виконавчий комітет Київської міської Ради депутатів трудящих прийняв рішення № 1298 «Про додатковий відвід Міському відділу народної освіти земельної ділянки для будівництва школи-інтернату»

З метою вивчення досвіду роботи аналогічних шкіл М.К.Щербань здійснив поїздку до Риги, де також була школа-інтернат для слабозорих, і звідти привіз проект нової будівлі. Пізніше разом із батьківським комітетом він виборов дозвіл на будівництво нової школи-інтернату для дітей з порушеннями зору.

Постановчою частиною свого рішення виконком відвів міськвно земельну ділянку площею 0,6 га по вулиці Молодіжній, 55 (9-а лінія) в Пущі-Водиці Подільського району для будівництва школи-інтернату для слабозорих дітей за рахунок земельного фонду та садиби Житлового управління № 56 по вул. Червонофлотській зі знесенням будинку та відселенням мешканців. Цим же рішенням передбачались усі необхідні заходи щодо проведення підготовчих робіт (проектні роботи, підключення ділянки до інженерних мереж, рубання дерев тощо).

Не вирішеним залишилось питання фінансування будівництва. Проте вже через три місяці на спільному засіданні МК КПУ і Міськвиконкому було прийнято рішення № 1977 від 9.12.1959 року здійснити будівництво школи-інтернату для слабозорих дітей за рахунок УТОСу та ввести його в експлуатацію в липні 1960 року. Але фактично роботи з будівництва завершилися у третьому кварталі 1963 року. Доказом цього слугує рішення № 1276-11 виконкому Київради від 31.08.1963 року «Про введення в експлуатацію будови спецшколи-інтернату по вулиці Молодіжній, 55, в Пущі-Водиці Подільського району м. Києва».

За цим рішенням виконком постановив затвердити акт державної прийомної комісії від 31 серпня 1963 року про прийом в експлуатацію від Управління капітального будівництва (УКБ) Київського міськвиконкому триповерхового корпусу спецшколи-інтернату на 150 дітей по вул. Молодіжній, 55 в складі навчальних, житлових і допоміжних приміщень площею 3794 кв.м. Заняття в новому приміщенні було розпочато 7 вересня 1963 року.

Після введення в експлуатацію нової будівлі школи різко збільшилася кількість учнів. В окремі роки контингент учнів становив 260 – 280 дітей. Лише із введенням в експлуатацію в 1970 році ще одної спеціальної школи-інтернату (№ 11) для слабозорих дітей у м. Києві дещо зменшилася напруга і це дало змогу перепрофілювати школу-інтернат № 4 з неповної середньої в середню спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для слабозорих дітей із 12-річним терміном навчання.

Щодо зміни титульного номера «60» на номер «4», то є підстави стверджувати, що за існуючою практикою номери загальноосвітніх шкіл залишались незмінними за весь період свого права діяльності (за винятком випадків розформування, закриття, новобудови). Водночас, нумерація шкіл-інтернатів частково змінювалась у м. Києві за повоєнний період тричі. Заміна номера «60» на «4» сталася 1 липня 1961 року. Так, у затвердженій міськвиконкомом мережі шкіл на 1961/1962 навчальний рік, яка розглядалась 4 липня 1961 року в поданні міськвно, про спеціальну школу-інтернат № 4 для слабозорих дітей проставлено дату 1 липня 1961 року. Прямого розпорядження з поясненням необхідності такого заходу (заміни номера) нам не вдалося відшукати ні в архівних матеріалах Головного управління освіти і науки, ні в Державному архіві м. Києва.

Довгий час невирішеним питанням у Кримському регіоні залишалося навчання слабозорих дітей. Відповідно до рішення виконавчого комітету Сімферопольської міської ради депутатів 10 липня 1962 року за адресою вул. Карла Лібкнехта, 15 була відкрита спеціальна школа для слабозорих дітей, а вже з 1 вересня розпочалося навчання 163 дітей з різними порушеннями, серед яких 14 були сліпими. Наказом Кримського ОБЛВНО № 107 від 30.05.1962 року директором школи була призначена Єфросина Семенівна Швалюк, яка, не маючи спеціальної освіти, в 1963 році вступила на навчання на заочне відділення Ленінградського педагогічного інституту ім. А.І.Герцена за спеціальністю «Тифлопедагогіка». На цій посаді вона пропрацювала до 1977

року. Разом з директором для здобуття тифлопедагогічної освіти вступили на навчання ще вісім учителів школи, про що навіть повідомлялося в газеті «Советский учитель».

З метою формування у слабозорих дітей уявлення про навколишній світ, зокрема про рідний край, протягом трьох років після її створення, вчителі разом з дітьми зібрали матеріали та відкрили краєзнавчий музей, в якому були такі розділи: природа та тваринний світ Криму, партизанський рух і Велика Вітчизняна війна в Криму, промисловий і сільськогосподарський Крим та ін.

Значна увага в школі приділялася професійній підготовці слабозорих дітей. Так, у 1965 році було введено курс «Лікувальний масаж», практичні заняття з якого проходили на базі лікувальних закладів міста.

З 1977 по 1985 рік школу очолювала Надія Сергіївна Жорич (за освітою дефектолог-тифлопедагог), яка створила найкращий у місті методичний кабінет, працювала над створенням предметних кабінетів, організувала тифлосемінари та методичні ради, розширювала матеріальну базу закладу.

У 1985-1987 роках директором був Вітольд Сергійович Пазинич. Вимогливий до себе та до оточення, він підтримав усталені шкільні традиції, очолив роботу зі старшокласниками по створенню шкільного самоврядування.

У 1987 році колектив школи одногосно обрав директором Валентину Олексіївну Самодіну. Своїми першочерговими завданнями вона вбачала відродження кращих традицій школи, зміцнення матеріально-технічної бази. Багато уваги В.О.Самодіна приділяла питанню взаємовідносин учня та вчителя, постійно домагалася введення індивідуальних занять. Важливим вона вважала отримання педагогічним персоналом школи спеціальної освіти. Тому протягом 1987-1988 років 6 осіб отримали другу вищу тифлопедагогічну освіту, а ще 6 продовжили навчання за цією спеціальністю.

Школа була перевантаженою, питання про її розширення стояло дуже гостро. Тому на основі рішення Виконкому Сімферопольської Ради народних депутатів № 83 від 26.06.1987 року будівля колишнього дитячого садочка по вул. Горького, 30 була передана школі для слабозорих, де було розміщено 7 класів, в яких навчалося 86 учнів початкових класів.

На виконання наказу Міністерства освіти УРСР № 45 від 03.02.1963 року, яким передбачалася організація в кожній області спеціальних шкіл-інтернатів для слабозорих дітей та дошкільних груп при них, в селищі Вигода рішенням засідання виконавчого комітету обласного відділу освіти Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих (протокол № 10 від 10 червня 1963 року) на базі Вигодського дитячого будинку було відкрито з 15 серпня 1963 року спецшколу-інтернат для слабозорих дітей на 60 місць із дев'ятирічним терміном навчання [1-3]. Наказом № 173 від 20 вересня 1963 року по Івано-Франківському обласному відділу народної освіти Вигодській школі для дотримання рентабельності наявного допоміжного сільського господарства надано у використання ділянку 2 га орної землі (в одному масиві), автомашину ЗИС-5, пару коней, віз та дрібний сільгоспінвентар.

Дітей до школи направляли за путівками ОБЛВНО. У 1963 році контингент дітей становив 53 особи. Очолив школу Іван Минович Мелай (роки життя: 1910-1967).

Оскільки педагогічний персонал майже повним складом перейшов із дитячого будинку, на базі якого організувалася школа-інтернат, він не мав спеціальної освіти. Тому першочерговим постало питання оволодіння вчителями та вихователями спеціальними методиками навчання та виховання слабозорих дітей. Частина вчителів була направлена до Києва на курси перепідготовки вчителів, частина вивчала досвід роботи Київської та Дніпропетровської шкіл-інтернатів для сліпих, частина вступила до Київського педагогічного інституту на навчання за спеціальністю «Тифлопедагогіка». Тобто адміністрація школи використала всі можливості забезпечення навчально-педагогічного процесу кваліфікованими працівниками. Багато уваги приділялося здійсненню взаємозв'язку педагогічного та медичного персоналу в корекційно-реабілітаційному процесі.

Приміщення школи не могло забезпечити умови повноцінного навчання та проживання дітей, тому було побудовано 8 класних кімнат, які вже в 1966 році почали використовувати за призначенням. Завдяки розширенню приміщення в 1967 році в школі вже навчалось 102 учні.

У 1967 році, у зв'язку зі смертю І.М.Мелая, директором школи-інтернату було призначено Степана Івановича Корпана, який очолював її до 1972 року. У 1968 році було здійснено перший випуск учнів. У цей період школа перейшла на десятирічний термін навчання за рахунок відкриття підготовчого класу. У 1970-1972 роках було побудовано нове приміщення школи, в якому 1 вересня 1972 року розпочалися заняття.

З 1972 по 1976 рік школу очолювала Євдокія Михайлівна Ілітич. Під її керівництвом були упорядковані нові приміщення, створені класи-кабінети. Багато уваги вона приділяла обміну досвідом між вчителями. Так, учителі мали змогу відвідати Московську та Ленінградську школи й вивчити досвід їхньої роботи. На базі школи також проводилися семінари-практикуми з питань навчання та виховання слабозорих дітей.

У 1976 році школу очолив Степан Павлович Чекан. На цій посаді він пробув до 1994 року. Під його керівництвом було створено систему позакласної виховної роботи в школі, обладнано медичний кабінет. У 1981/1982 навчальному році контингент учнів нараховував 140 осіб, педагогічного персоналу – 22 вчителі та 19 вихователів.

У 1983 році С.П.Чекан отримав другу вищу освіту зі спеціальності «Тифлопедагогіка» в Київському державному педагогічному інституті. Ще 3 вчителів здобували другу вищу дефектологічну освіту. У 1986 році розпочалося будівництво нового приміщення на 282 учні.

У селі Самгородок Козятинського району Вінницької області у приміщення колишньої допоміжної школи, яка працювала тут з 1961 по 1964 роки, наказом від 10 січня 1965 року було переміщено Тиврівську школу для слабозорих дітей. Директором школи була призначена колишній директор

допоміжної школи-інтернату Оксана Іванівна Мельник. Значну увагу вона приділяла трудовому вихованню дітей зі зниженим зором. За допомогою Вінницького УВП УТОС у школі було побудовано майстерню, де проходили заняття з трудового навчання. Методисти республіканського методичного кабінету, серед яких була Тетяна Аркадіївна Гроза, організовували для вчителів школи курси перепідготовки та підвищення кваліфікації.

У 1966 році директором школи було призначено Ніфона Трохимовича Максимова, який багато чого зробив для зміцнення матеріально-технічної бази школи. Він домігся того, щоб усі приміщення школи, розкидані по всьому селі, були розташовані в одному місці. Він також розпочав будівництво спального корпусу.

У 1968 році посаду директора Самгородоцької школи-інтернату для слабозорих дітей зайняв Микола Васильович Примаков. Він велику увагу приділяв злагодженій роботі колективу та формуванню взаємостосунків між педагогічним персоналом та дітьми.

З 1975 по 2005 роки посаду директора обіймав Яків Микитович Янчук. За часи його керівництва діяльність школи багато разів перевіряли різні інстанції, тому велику увагу директор приділяв веденню документації, що негативно позначилося на удосконаленні навчально-виховного процесу. За часи його керування було завершено будівництво спального корпусу та розпочато будівництво спортивного залу.

У зв'язку з досягненнями офтальмології у 60-70-х роках значно зменшилася кількість сліпих дітей і, відповідно, збільшилася кількість слабозорих. Реорганізація шкіл для сліпих та розумово відсталих у школи для слабозорих уже не задовольняла потреб зростаючого контингенту дітей цієї категорії. Тому в Україні виникла гостра необхідність створення нових шкіл для цієї категорії дітей. Так, у 1966 році виникає Запорізька, у 1973 – Рубіжанська та Теробовлянська, 1974 – Харківська, у 1979 – Конотопська школи для слабозорих дітей.

У 1970 році в м. Києві по вул. Волзькій, 12-а почала працювати нова школа для слабозорих дітей. На час створення цієї школи-інтернату існуючі в Києві дві школи-інтернати № 4 та № 5 не могли задовольнити попит у спеціальному навчанні дітей з порушеннями зору. Тому рішенням № 1187 виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 6 липня 1970 року «Про реорганізацію загальноосвітньої школи-інтернату № 21 у спеціальну школу-інтернат для туговухих дітей та відкриття спецшколи-інтернату для слабозорих дітей» було постановлено: «В приміщенні спеціальної школи-інтернату № 9 по вул. Волзькій, 12-а організувати спеціальну школу-інтернат для слабозорих дітей».

Ініціатором створення спеціальної школи-інтернату № 11 для слабозорих дітей та її організатором був перший директор Щербина Володимир Миколайович. За період своєї роботи в школі Володимир Миколайович створив матеріально-технічну базу, яка забезпечувала навчання та виховання слабозорих учнів, зібрав творчий педагогічний колектив, у якому працювало чимало досвідчених тифлопедагогів, логопедів

і дефектологів іншого профілю. Склад учнів школи-інтернату № 11 в 1970 році формувався в основному з частин контингентів шкіл-інтернатів № 4 та № 5 м. Києва. Особливості такого збірного контингенту породжували додаткові різноманітні проблеми в період становлення закладу, які успішно і наполегливо долав перший педагогічний колектив ентузіастів, захоплених педагогічною діяльністю.

У 1981 році в м. Світловодську розпочала своє існування школа-інтернат для слабозорих I-III ступенів. На час її відкриття спеціалістів-тифлопедагогів у школі не було, тому восени групу її працівників направили до Києва для вивчення досвіду діяльності шкіл для дітей з порушеннями зору № 4 та № 5. Відділ спецшкіл Міністерства освіти України передав школі значну кількість методичних матеріалів з питань навчання та виховання слабозорих дітей.

Восени того ж 1981 року до школи завітали наукові співробітники лабораторії тифлопедагогіки Науково-дослідного інституту (НДІ) педагогіки України І.С.Моргуліс та Т.П.Свиридюк, які прочитали цикл лекцій про особливості навчально-виховної роботи із слабозорими учнями, провели семінари, практичні заняття, розробили для колективу цілий ряд пам'яток, рекомендацій. Школа використовувала максимально всі можливі резерви для підвищення фахового рівня педагогів, для освоєння ними специфіки роботи зі слабозорими учнями.

Протягом 1981–1984 років школу очолювала Таїсія Іванівна Гненна, 1984–1987 років – Галина Кузьмівна Павлова, 1987–1990 років – Олег Володимирович Каргін.

У перші роки існування школи в ній навчалися лише слабозорі діти, а через 5 років відкрилися ще й класи для розумово відсталих.

Таким чином, у 50-х–80-х роках ХХ ст. по всіх регіонах України шляхом реорганізації шкіл для сліпих, для розумово відсталих дітей, для дітей-сиріт та ін. створювалися школи для слабозорих дітей. У результаті такої діяльності всі діти, які мали знижений зір, були залучені до спеціального навчання.

До особливостей процесу виховання учнів з порушеннями зору в цей період, безумовно, необхідно віднести високий рівень його політизації та ідеологізації. Перед школами-інтернатами ставилося завдання забезпечити виховання учнів на революційних і трудових традиціях, формування у них таких рис радянської людини, як пролетарський інтернаціоналізм і патріотизм, повага до праці, активна участь у будівництві комунізму. З цією метою майже в кожній школі-інтернаті створювалися музеї чи кімнати героїв війни або революції, комсомольські лекторії, клуби інтернаціональної дружби тощо. Вихованню дітей на трудових, революційних та бойових традиціях сприяла також краєзнавча робота в спеціальних школах, мета якої полягала не лише в ознайомленні учнів з порушеннями зору з навколишнім середовищем метою корекції вторинних відхилень у розвитку, а й в ознайомленні з позитивними змінами, що відбулися за роки радянської влади, з подвигами героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Варто зазначити, що у вказаний період значну допомогу в організації навчально-виховної роботи в школах-інтернатах для сліпих дітей надавала громадськість. Зокрема, комсомольські організації, трудові колективи, шефи допомагали спеціальним закладам одягом, шкільним приладдям, продуктами харчування, організовували екскурсії в інші міста, відпочинок у піонерських таборах тощо.

Широка мережа шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору, в свою чергу, вимагала удосконалення змісту, напрямів, методів і форм корекційно-виховної роботи знівечених війною дітей, подальшого вивчення та вдосконалення тифлопедагогічної теорії і практики, спеціальної підготовки фахівців для зазначеного типу закладів.

У повоєнні роки держава звертала увагу не лише на розвиток спеціальних шкільних закладів, але й на дошкільне виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Аналіз архівних матеріалів і відповідних документів засвідчив, що відділ спеціальних шкіл НКО розробив ряд нормативних документів, які регулювали порядок виявлення, обліку та відбору дітей до закладів спеціальної освіти. Важливою для дошкільництва серед них була Інструкція «Про спеціальні дошкільні заклади для глухих і туговухих, сліпих і слабозорих дітей» (1960). Перед обласними відділами народної освіти ставилося завдання здійснити облік усіх дітей дошкільного віку з вадами розвитку і вжити необхідних заходів щодо організації при школах-інтернатах дошкільних відділень або груп.

Але дослідження В.В.Золотоверх [193, с. 107-108] показало, що мережа спеціальних дошкільних закладів розвивалася вкрай незадовільно. У цей час лише в деяких дитячих садочках загального типу відкривалися групи для дітей з порушеннями зору.

Важливим засобом посилення уваги до дошкільного виховання дітей з порушеннями зору стала постанова уряду «Про стан і заходи щодо поліпшення навчання, виховання та лікування дітей з дефектами розумового і фізичного розвитку в Українській РСР» (1962). У ній вказувалось, що мережа спеціальних шкіл і дошкільних закладів не може охопити всіх дітей корекційно-виховною роботою, тому необхідно поліпшити матеріально-технічну базу, забезпечити заклади кваліфікованими кадрами. Зазначена постанова сприяла розширенню мережі спеціальних шкіл та дошкільних закладів, зміцненню їх матеріально-технічної бази, підвищенню якості навчання і виховання дітей [195].

На II науково-практичній конференції з питань спеціальної педагогіки, які відбулася 13-14 червня 1963 року в м. Києві, відзначалося, що рівень і обсяг наукових робіт в галузі української спеціальної педагогіки відстає від зрослих потреб спеціальних закладів. Зокрема, І.Г.Єременко у своїй доповіді відзначив, що нерозкритими питаннями залишаються диференціація навчання в спеціальних школах, система дошкільного виховання сліпих. Він також зазначив, що наукового вивчення потребує проблема створення єдиної системи освіти аномальних дітей від часу виявлення їх дефекту до

досягнення повноліття і в зв'язку з цим – розв'язання питання своєчасного виявлення дефекту на ранніх етапах їх розвитку та визначення форм дошкільного виховання [427, с. 8-9].

На початку 70-х рр. ХХ ст. Міністерством освіти СРСР було видано значну кількість нормативних документів, які сприяли створенню в Україні системи спеціальних дошкільних закладів для слабозорих дітей. На виконання наказів МО СРСР № 125 від 21.11.1972 року «Про введення в дію номенклатури дошкільних закладів для аномальних дітей» та відповідного наказу МО СРСР від 08.01.1973 року в Україні почала запроваджуватися мережа дошкільних спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору. Згідно з типовим положенням до цих закладів приймали сліпих, слабозорих, дітей з косоокістю та амбліопією у віці від 2–3 до 7 років [367, с. 66]. Метою цих закладів визначалося навчання, виховання, лікування, можливе відновлення та розвиток порушених функцій зору. Крім того, в невеликих містечках, де не набиралася контингент слабозорих дітей для відкриття спеціального дошкільного закладу, відкривалися спеціальні групи при дошкільних закладах загального типу.

Нижче наводимо відомості про зростання кількості зазначених закладів в УРСР по областях [193, с. 180-187].

Таблиця 4.2.

**Відомості про кількість дошкільних закладів зі спеціальним
групами для слабозорих дітей з 1977 по 1982 роки**

Область	Кількість закладів зі спеціалізованими групами (по роках)				
	1977	1978	1980	1981	1982
Вінницька				3	3
Волинська					
Ворошиловградська				6	7
Дніпропетровська	1	1	1	3	3
Донецька	2	2	2	4	7
Житомирська				2	3
Закарпатська				1	1
Запорізька					1
Івано-Франківська				1	1
Київська					
Кіровоградська	1	1	2	2	2
Кримська		1	2	2	5
Львівська	1	1	1	2	3
Миколаївська				1	1
Одеська	1	1	1	1	1
Полтавська					2
Рівненська					1
Сумська					

Тернопільська				2	2
Харківська				3	3
Херсонська				3	2
Хмельницька		1	1	6	8
Черкаська		1	2	2	2
Чернівецька			1	1	1
Чернігівська					4
м. Київ	2	3	4	9	9
м. Севастополь				1	1

З таблиці видно, що кількість дошкільних закладів, які забезпечували дітям з порушеннями зору навчання та виховання, збільшилася з 8 у 1977 році до 73 у 1982 році, тобто у 9 разів за 5 років. Цей показник свідчить про те, що виділення системи дошкільної освіти дітей з порушеннями зору в самостійну ланку припадає на початок 80-х рр. ХХ ст. Такий стан спеціальної дошкільної освіти передбачав термінове науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу в цих закладах.

4.3. Науково-дослідна діяльність українських тифлопедагогів з проблем навчання і виховання дітей з порушеннями зору

У зв'язку з тим, що в другій половині ХХ ст. в Україні виникла мережа шкіл для слабозорих дітей, тифлопедагогіка покликана була в ці роки визначити перспективи розвитку системи навчальних закладів для даної категорії школярів з порушеннями зору (слабозорих), розробити науково обґрунтовану методику їх навчання та виховання відповідно до мети і завдань загальноосвітньої школи для зрячих.

З метою покращення якості підготовки дітей зі зниженим зором у спеціальних школах радянські науковці-тифлопедагоги взагалі та українські зокрема з офтальмологічної та педагогічної точки зору намагалися обґрунтувати необхідність використання залишкового зору в навчальному процесі цієї категорії учнів (А.С.Ганджій, Ю.Д.Жарінцева, Н.Г.Крачковська, Н.Б.Коваленко, Н.В.Серпокрил та ін.). Учені в своїх працях досліджували шляхи накопичення зорового досвіду, питання застосування наочності в навчально-виховному процесі слабозорих тощо.

Розширення змісту загального і політехнічного навчання, психологічне вивчення вікових та індивідуальних особливостей особистості й розробка ефективних методів виховання, всебічного розвитку учнів – ці завдання стояли і перед школою для дітей з порушеннями зору, яка, вирішивши першочергові завдання післявоєнного відновлювального періоду, приступила до перебудови всього навчально-виховного процесу відповідно до висновків тогочасної тифлопсихології та тифлопедагогіки.

Завдання, поставлені перед спеціальною школою для сліпих і слабозорих дітей і включені в загальну систему освіти, обумовили необхідність подальшого удосконалення методів навчання і виховання учнів із порушеннями зору в умовах соціалістичного суспільства. Випуск

методичних посібників з математики, фізкультури, малювання сприяли вирішенню актуальних завдань, що стояли перед загальноосвітньою школою сліпих і слабозорих в 50-ті роки ХХ ст. Багато положень методичних посібників, що були розроблені в 50-ті роки, не втратили свого практичного значення й сьогодні.

У цей період своє чітке педагогічне оформлення отримують ідеї інженерів про використання тифлотехніки з метою оптимізації навчально-виховного процесу в школах для сліпих і слабозорих.

Перед Міністерством освіти України, науковими працівниками в цей період стояли завдання організації диференційованого навчання відповідно до системи навчання дітей з порушеннями зору в СРСР, а також наукового обґрунтування і застосування на практиці методів навчання з врахуванням національного складу сліпих та слабозорих учнів. Необхідно було розробити наукові методи навчання української мови, вивчення однієї з європейських іноземних мов, обґрунтувати розподіл навчального матеріалу з літератури, історії (національної і народів СРСР), визначити зміст трудового і професійного навчання з урахуванням місцевих умов розвитку Українського товариства сліпих.

Подальший розвиток теорії тифлопедагогіки та практики навчання й виховання учнів з порушеннями зору передбачав удосконалення методів комплексного дослідження, історичного і теоретичного аналізу та узагальнення емпіричного досвіду роботи шкіл сліпих і слабозорих, активного використання досягнень у психології, педагогіці, офтальмології, визначення нових перспективних напрямів у дослідженнях тощо.

У післявоєнні роки в період повоєнного відродження народного господарства тифлопедагогіка також приділяла значну увагу розробці теорії та методиці трудового й професійного навчання осіб з порушеннями зору, оскільки Українське товариство сліпих у 50-х роках розпочало модернізацію свого виробництва. У зв'язку з цим перед тифлопедагогікою постало завдання науково обґрунтувати зміст і методи трудового навчання та професійної підготовки сліпих і слабозорих загальноосвітньої середньої школи. Вирішенню цього завдання були присвячені дослідження М.І. Земцової, Б.І.Коваленка, І.С.Моргуліса, В.С.Сверлова та ін. вчених. Тифлопедагоги підкреслювали, що важливим завданням трудової підготовки сліпих постає різнобічний розвиток їхніх інтересів і компенсаторних можливостей на широкій загальноосвітній і політехнічній основі. Але на той час у багатьох школах для сліпих матеріальна база майстерень була ще слабкою і лише деякі навчальні заклади здійснювали трудову підготовку на рівні вимог часу. До того ж у спеціальних школах спостерігалася вузька (відносно спеціалізації) спрямованість професійної підготовки. Аналіз стану діяльності шкіл для дітей з порушеннями зору в 1950–1960 роки в УРСР показав, що стрімкий темп розвитку цього напрямку тифлопедагогіки вимагав розробки теоретико-методичного забезпечення їх діяльності.

Ще у 1930 році в Харкові відкрився Інститут фізичної дефективності, завданням діяльності якого було вивчення та вдосконалення спеціальних

методів навчання, реорганізація існуючої системи спеціальних закладів, обґрунтування можливостей навчання дітей з порушеннями розвитку серед здорових дітей, дослідження особливостей психофізичного розвитку. На той час це був єдиний в Україні науковий заклад, який різнопланово вивчав дітей з психофізичними вадами та особливості організації їхнього навчання.

Але час його активної науково-практичної діяльності припав на етап насаджування командно-адміністративної системи господарювання та переходу педагогіки до формально-схоластичного навчання і заполітизованості, внаслідок чого І.П.Соколянського двічі було заарештовано за звинуваченням у підтримці дрібнобуржуазної теорії педоцентризму, у приналежності до «контрреволюційної організації» тощо і діяльність установи, яку він створив, поступово згасала. Цим було завдано непомірної шкоди українській дефектології взагалі та тифлопедагогіці зокрема і загальмовано її поступ на тривалий період.

У 1945 році в Києві було засновано Науково-дослідний інститут дефектології (НДІД) Міністерства освіти УРСР, що став на той час єдиним у республіці науковим закладом, який надавав кваліфіковану науково-методичну допомогу школам для сліпих дітей. У 1948-1955 рр. очолював цей інститут український педагог і організатор народної освіти, доктор педагогічних наук, професор Микита Минович Грищенко (1900-1987 рр.). На думку колишнього співробітника НДІД, згодом професора, доктора педагогічних наук І.Г.Єременка, на цій посаді особливо проявилися організаторські здібності Микити Миновича як ученого-педагога, його прагнення усіма можливими засобами налагодити ефективну роботу, яка вимагала особливого ставлення, гуманізму і милосердя. Під його керівництвом у скрутних повоєнних умовах невеликим штатом наукових працівників було складено навчальні плани і програми, посібники, методичні й дидактичні розробки для всіх типів спеціальних шкіл, створено низку підручників для них.

Вчені НДІД досліджували широке коло питань, пов'язаних з організацією навчально-виховної роботи у спеціальних школах, розробкою змісту та методів цієї роботи, підготовкою кадрів-дефектологів, вивченням і впровадженням передового досвіду вчителів.

Наукові дослідження з питань освіти дітей з порушеннями зору в цей період проводив сектор тифлопедагогіки, яким керував А.С.Ганджій. Він здійснив та оформив як наукову розробку спробу диференційованого навчання сліпих, займався питаннями просторового орієнтування незрячих, розробкою методики використання залишкового зору в педагогічному процесі, методики навчання сліпих дітей грамоти українською мовою, методики проведення екскурсій та ін. Наукові працівники сектора разом із тифлопедагогами-практиками Київської, Харківської та Львівської шкіл для сліпих (Т.А.Гроза, І.Ф.Кучук, П.Г.Мельников, Н.І.Правдіна, М.Г.Уманова та ін.) вивчали та узагальнювали передовий педагогічний досвід навчання та виховання дітей з порушеннями зору. За час роботи сектора було підготовлено ряд робіт, присвячених удосконаленню навчально-виховного

процесу в школах для дітей з порушеннями зору («Використання залишків зору сліпих учнів в педагогічному процесі», «Навчання грамоти в школах сліпих дітей», «Вивчення геометричного матеріалу на уроках арифметики в молодших класах шкіл сліпих» та ін.).

У 1955 році Науково-дослідний інститут дефектології був реорганізований у відділ дефектології при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР [367, с. 77]. Завідувачем відділу було призначено доктора педагогічних наук, професора Івана Гавриловича Єременка (1916-2002 рр.). Першими науковими співробітниками цього відділу, які займалися вивченням питань освіти осіб з порушеннями зору, стали Н.С.Царик та І.С. Моргуліс. Науковці відділу дефектології в ті роки проводили експериментальні дослідження питань сенсорного виховання незрячих учнів, конкретизації їх уявлень, особливостей процесу навчання, виховання, позакласної роботи в школах для дітей з порушеннями зору. Відділ також вивчав питання ефективних способів організації навчально-виховного процесу осіб з порушеннями зору, особливості застосування екранних посібників у навчанні слабозорих дітей, трудового навчання та професійного орієнтування осіб з порушеннями зору. Однією з найважливіших проблем, вирішенням котрої займалися науковці-тифлопедагоги, стало забезпечення педагогічного керівництва процесами корекції та компенсації в навчанні й вихованні учнів спеціальних шкіл для дітей з порушеннями зору [367, с. 77-78].

Одночасно зі створенням відділу дефектології при Науково-дослідному інституті психології УРСР було організовано відділ спеціальної психології, який очолила український дефектолог-сурдопедагог Августа Миронівна Гольдберг (1913-1985 рр.). До відділу спецпсихології на посаду науковця з питань тифлопсихології було переведено Тетяну Аркадіївну Грозу – колишню аспірантку НДІ дефектології, яка працювала тут до 1959 року.

Велику науково-методичну та організаторську роботу з відновлення шкіл для дітей з порушеннями зору після Великої Вітчизняної війни вели П.Г. Мельников і А.С.Ганджій, чії праці з питань тифлопедагогіки актуальні і в наш час.

Значний внесок у розробку тифлопедагогічної проблематики вніс український тифлопедагог-практик П.Г.Мельников, який проводив велику роботу з організації всеобучу сліпих, розширення мережі шкіл для незрячих. Його рекомендації, викладені в посібнику «На допомогу інвалідам Великої Вітчизняної війни», дали змогу воїнам, які осліпли внаслідок бойових дій, соціалізуватися в повоєнному суспільстві [402, с. 213].

Український учений-тифлопедагог, завідувач відділом шкіл для сліпих Науково-дослідного інституту дефектології УРСР (протягом 1948-1955 рр.), досвідчений тифлопедагог-практик, колишній учитель Харківської школи для сліпих Андрій Савватійович Ганджій (1879-1957 рр.) займався вивченням різних питань теорії, а особливо практики навчання та виховання сліпих, а саме: навчанням просторового орієнтування незрячих, розробкою методики використання залишкового зору в педагогічному процесі, методики навчання

сліпих дітей грамоти українською мовою, методики проведення екскурсій. Ним була зроблена та оформлена як наукова розробка («Використання залишків зору сліпих учнів в педагогічному процесі», 1950 р.) спроба диференційованого навчання сліпих. Дослідник вважав, що використання залишкового зору в навчальному процесі повинно бути суворо диференційованим залежно від його якості.

Першою опублікованою методичною розробкою з навчання читання та письму сліпих дітей українською мовою став його посібник «Навчання грамоти в школах сліпих дітей», виданий у 1952 році. Ця методична розробка виявилася безпосереднім продовженням роботи, що вийшла в 1950 році, - «Навчально-виховна робота в школі сліпих дітей у добукварному періоді». У ній висвітлюється методика роботи зі сліпими дітьми з навчання грамоти, пропонуються прийоми з передового досвіду роботи найкращих учителів шкіл для сліпих.

Науковий працівник сектору тифлопедагогіки Науково-дослідного інституту дефектології УРСР Ніна Іванівна Правдіна, яка поєднувала наукову діяльність з роботою на посаді вчителя Київської школи для сліпих № 5, розробляла питання конкретизації уявлень у сліпих, використання залишкового зору в навчальному процесі, елементи політехнізації на уроках арифметики в молодших класах школи для сліпих, схему педагогічної характеристики дітей з порушеннями зору. Основними її науковими працями визнані наступні: «Використання залишків зору сліпих учнів у педагогічному процесі», «Вивчення геометричного матеріалу на уроках арифметики в молодших класах шкіл сліпих», «До питання про запам'ятовування та впізнавання сліпими учнями деяких предметів».

Важливу роль у розвитку мережі спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору зіграла Тетяна Аркадіївна Гроза (1927-2010 рр.). Вона на той час працювала на посаді інспектора спеціальних шкіл (відділу інтернатних установ) Міністерства освіти УРСР та тісно співпрацювала з відділенням дефектології НДІ педагогіки. Т.А.Гроза брала активну участь у розробці та реалізації керівних матеріалів для спеціальних шкіл-інтернатів взагалі й для дітей з порушеннями зору зокрема. Вона вивчала питання історії створення та розвитку спеціальних шкіл для сліпих в Україні, навчання та виховання дітей з порушеннями зору. Важливим внеском у теорію та практику тифлопедагогіки стали також її дослідження питання ефективного використання наочності в навчальному процесі сліпих, особливостей їх відчуття та сприймання слів і різних предметів навколишньої дійсності. Основні наукові праці Т.А.Грози: «Психологічні умови ефективного застосування наочності на уроках пояснювального читання в 1-2 класах шкіл для сліпих дітей», «Розвиток навчання та виховання аномальних дітей в союзних республіках», «Хрестоматія з історії тифлопедагогіки», «Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні» [402, с. 84].

Першим кандидатом наук з тифлопедагогіки в Україні була Ніла Савівна Царик (1926-1974 рр.) – випускниця Київського педінституту імені О.М.Горького 1952 року. Протягом 1958-1974 років вона працювала науковим

співробітником відділу дефектології НДІ педагогіки Міністерства освіти УРСР. Великого значення Н.С.Царик надавала вивченню передового тифлопедагогічного досвіду. Вона мала тісні зв'язки зі спеціальними школами, зокрема з Київською та Харківською школами для сліпих.

Ніла Савівна досліджувала питання зв'язку навчання з життям у школах для сліпих дітей, особливості уявлень про живу природу, проблеми читання, письма і сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору, засоби компенсації взаємодії сліпих з навколишнім світом. У дослідженнях Н.С. Царик були виявлені можливості сприймання сліпими об'єктів живої природи, а також встановлена залежність формування уявлень про навколишнє середовище від характеру дотикового сприймання. Найбільш ефективними для розвитку уявлень незрячих вона вважала наочно-дійові практичні методи навчання. Що стосується знайомства незрячих з живими об'єктами, то дослідження показало наявність страху у сліпих учнів під час їх обстеження, подолання якого потребує умілого керівництва пізнавальними інтересами для розвитку пізнавальних потреб сліпих дітей. Н.С.Царик є також автором багатьох статей і методичних посібників для вчителів шкіл для дітей з порушеннями зору.

Найбільш важливі для тифлопедагогіки стали такі наукові праці Н.С. Царик: «Наукова розробка на Україні проблеми сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору» та «Конкретизація уявлень про живу природу в учнів школи сліпих» [130].

У 1974 році на базі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР за ініціативи та фінансової підтримки Центрального правління Українського товариства сліпих було створено лабораторію тифлопедагогіки, яку очолив провідний український фахівець у галузі тифлопедагогіки, доктор педагогічних наук, професор Ілля Семенович Моргуліс (1928-2010 рр.). Після закінчення Київського державного педагогічного інституту ім. О.М.Горького Ілля Семенович працював протягом 1951-1961 років заступником директора з навчально-виховної роботи Слов'янської школи для сліпих дітей, у 1961-1965 роках – вихователем, а потім заступником директора з навчально-виховної роботи Микільсько-Пустинської допоміжної школи-інтернату Велико-Дубечанського району Київської області [380].

У 1962 році І.С.Моргуліс вступив до аспірантури НДІ педагогіки УРСР. Його науковим керівником було призначено доктора педагогічних наук, завідувача відділом тифлопедагогіки НДІ дефектології СРСР М.І.Земцову. Кандидатську дисертацію, присвячену вивченню сенсорного розвитку сліпих учнів в процесі трудового навчання, І.С.Моргуліс захистив у 1965 році. Цього ж року його було прийнято на посаду молодшого наукового співробітника відділу дефектології НДІ педагогіки України, де він і працював до створення лабораторії тифлопедагогіки.

Ілля Семенович вів в Україні дослідження важливих проблем соціально-економічного і психологічного статусу інвалідів зору та їх трудової реабілітації. У своїй праці «Трудова реабілітація інвалідів по зору» (1983 р.) у співавторстві з В.М.Акімушкіним він визначив основні напрями, шляхи та

засоби підготовки незрячих до активної самостійної діяльності в умовах сенсорної депривації і розробив системний підхід до реалізації завдань трудової та медичної реабілітації інвалідів зору.

І.С.Моргуліс є також автором безлічі статей з питань навчання, виховання, організації корекційно-виховного процесу в школах для сліпих. У своїй роботі «Педагогічне вивчення сліпих і слабозорих дітей» (1975 р.) Ілля Семенович вказував на необхідність врахування індивідуальних та типологічних особливостей кожної дитини з метою діагностики її навчальних можливостей і на цій основі розробки програм корекції відхилень у розвитку.

У своїх роботах І.С.Моргуліс наголошував, що потрібно використовувати сенсорний досвід дітей з порушеннями зору в боротьбі з вербалізмом мовлення та формалізмом їхніх знань. Він розробив поради вчителям щодо методики проведення спостережень на предметних уроках та під час екскурсій у школах для дітей з порушеннями зору.

У 1984 році І.С.Моргуліс захистив докторську дисертацію на тему «Теоретичні основи корекційно-виховного процесу в молодших класах школи сліпих», де виклав науково обґрунтовану систему корекційно-виховної роботи на основі посилення педагогічного керівництва формуванням в учнів способів компенсації сліпоти та корекції відхилень в їхньому розвитку. Розроблені ним теоретичні положення стали методологічною основою багатьох тифлологічних досліджень його учнів та послідовників.

Загальноновизнаним є внесок І.С.Моргуліса в дослідження когнітивних здібностей дітей з сенсорними недоліками. Він неодноразово відмічав, що у дітей з порушеннями зору необхідно розвивати сенсорний досвід, дотик, повинна бути здійснена інтелектуалізація навчально-пізнавальної діяльності та посилене педагогічне керівництво пізнавальною діяльністю дітей. Особливо цінним у науковій діяльності І.С.Моргуліса є те, що він обґрунтував необхідність зосередження уваги саме на корекційній спрямованості всього процесу навчання, на розробці принципів навчання дітей з порушеннями зору, виборі предмета корекційного впливу [286].

Так, у 1989 році І.С.Моргуліс запропонував ряд принципів положень з позиції етапності, співвіддєглості та послідовності проведення корекційної роботи (1. Формування сенсорного досвіду. 2. Розвиток дотикової діяльності. 3. Інтелектуалізація навчально-пізнавальної діяльності. 4. Формування співвідносної діяльності. 5. Посилення педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю учнів).

Обіймаючи посаду завідувача лабораторії тифлопедагогіки, І.С.Моргуліс здійснив велику й складну роботу по комплектуванню її науковими кадрами, оскільки на той час в Україні тифлопедагогів з науковим ступенем практично не було. Він запросив на роботу до лабораторії науковців-початківців, які розбудовували українську науку тифлопедагогіку. Ними були А.Ю.Максименко, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, Н.С.Царик, І.П.Чигринова та ін. Лабораторія тифлопедагогіки за роки свого існування

виховала сучасну еліту української тифлопедагогіки.

Неоцінимий внесок розвитку теорії та практики тифлопедагогіки зробила Тетяна Павлівна Свиридюк (р.н. - 1940). З 1963 року вона працювала на посаді вчителя початкових класів Київської школи-інтернату № 4 для слабозорих дітей, де й проявила себе вперше як науковець-тифлопедагог. У 1966 році її було направлено на навчання до заочної аспірантури при Науково-дослідному інституті дефектології АПН СРСР в Москві. Продовжуючи працювати в школі, вона проводила на її базі дисертаційне дослідження на тему «Виховання пізнавального інтересу до російської мови в учнів підготовчих класів шкіл для слабозорих». Науковим керівником Тетяни Павлівни була Наталія Григорівна Морозова – доктор психологічних наук, професор, автор багатьох відомих і досі робіт з тифлології.

Тема дисертаційного дослідження Т.П.Свиридюк надзвичайно актуальна. У 1970 році Міністерство освіти УРСР зробило замовлення Республіканському навчально-методичному кабінету спеціальних шкіл Управління інтернатних закладів на розробку навчальних програм для початкових (уперше – підготовчих) класів шкіл для сліпих і слабозорих дітей . Розробку навчальних програм з основних предметів для шкіл слабозорих було доручено молодому науковцю Т.П.Свиридюк, тема дисертаційного дослідження якої безпосередньо стосувалося цих питань. Використавши напрацювання, отримані під час дисертаційного дослідження, вона розробила «Програму з російської мови для підготовчого та першого класів шкіл слабозорих дітей» (1971), «Програму з математики для підготовчого і першого класів шкіл слабозорих дітей» (1971), «Програму з російської мови для II класу шкіл слабозорих дітей» (1972), «Програму з російської мови для підготовчого – третього класів шкіл слабозорих дітей» (1973). За цими програмами працювали школи-інтернати для слабозорих дітей до 90-х років ХХ ст. На той час аналогічних програм не існувало в усьому Радянському Союзі. Лише через декілька років з'явилися подібні, розроблені російськими вченими в Ленінграді [444].

Наукові інтереси Т.П.Свиридюк у період роботи в лабораторії тифлопедагогіки торкалися питань підготовки до школи слабозорих дітей. Це був період, коли в Україні масово почали створюватися спеціальні дошкільні заклади для слабозорих дітей. Фахівців же для роботи з цією категорією дітей не вистачало, оскільки вищі педагогічні заклади України таких спеціалістів на той час не готували. Саме тому старшого наукового співробітника лабораторії тифлопедагогіки Т.П.Свиридюк було запрошено за сумісництвом на посаду тифлопедагога до спеціалізованого дитячого садочка № 154 для слабозорих дітей м. Києва. З власної ініціативи вона на базі цього дитячого садочка організувала по середах консультації для всіх бажаючих педагогів, хто працював зі слабозорими дітьми.

Основним науковим доробком цього періоду наукової діяльності Тетяни Павлівни є створення моделі підготовки слабозорих дітей до школи та визначення еталонів готовності до школи цієї категорії дошкільників. Але цьому доробку передували ряд досліджень, експериментів, наукових робіт, які

стосувалися виховання слабозорих дітей у спеціальних дошкільних закладах. У своїй роботі «Методичні рекомендації по організації корекційно-виховного процесу в дошкільних закладах для дітей з вадами зору» (1977 р.) Т.П. Свиридюк розробила зразок обстеження слабозорої дитини для організації корекційної роботи з нею, який використовується тифлопедагогами й сьогодні. Також у роботі даються рекомендації стосовно добору наочності та ігор для здійснення корекції вторинних відхилень у розвитку дітей щодо використання оптичних засобів корекції, наводяться приклади оформлення приміщення, в якому відбуваються заняття зі слабозорими дітьми та ін.

У зв'язку з недостатньою розробленістю на той час питань, що стосуються навчання та виховання слабозорих дошкільників, було видано методичний посібник «Деякі питання виховання та лікування дітей дошкільного віку з патологією зору» (1977), авторами якого були І.С. Моргуліс, Н.Г.Морозова та Т.П.Свиридюк. Цей посібник – результат багаторічних досліджень вказаних авторів, – хоча не охопив багатьох актуальних питань навчання та виховання дошкільників зі зниженим зором, але став науково-практичним підґрунтям для роботи тифлопедагогів дошкільних закладів, кількість яких на той час у країні різко зроста.

У 1980 році у журналі «Дефектологія» вийшла стаття Т.П.Свиридюк «Формування пізнавальної самостійності у дітей з вадами зору як засіб підготовки їх до навчання в школі». У ній Тетяна Павлівна розглянула проблему обмеженості знань у дітей з вадами зору про навколишній світ, яка виникає внаслідок порушень зору, що затримують формування важливих психічних процесів (уваги, сприймання, мовлення, запам'ятовування та ін.), в результаті чого слабозорі діти приходять до школи не достатньо підготовленими. Автор дійшла висновку, що таке відставання можна подолати шляхом формування у цих дітей пізнавальної самостійності

Брак спеціальної літератури для педагогів дошкільних закладів для слабозорих дітей став поштовхом до написання Т.П.Свиридюк методичного листа «Педагогічне керівництво ігровою діяльністю дітей з порушеним зором дошкільного віку» (1981), в якому був використаний власний багаторічний практичний досвід роботи в спеціальних закладах.

Визначним у науковій діяльності Т.П.Свиридюк був 1984 рік, коли вийшов з друку посібник для педагогів та батьків «Підготовка слабозорих дітей до школи». Це не перша спроба Тетяни Павлівни вирішити дану проблему на науковому рівні. Раніше у автора були публікації, де розглядалися окремі питання вирішення вказаної проблеми (статистичні дані, психологічна готовність, особистісна готовність, просторове орієнтування, підготовка руки до письма та ін.). Але дана робота стала фундаментальною працею тифлопедагогіки, в якій уперше в повному обсязі представлена модель готовності слабозорої дитини до школи. У посібнику визначені психолого-педагогічні основи підготовки цієї категорії дітей до школи, вміщена схема обстеження дитини, вказані напрями роботи з вихованцями, подано розробки вправ на розвиток та корекцію різних сторін особистості дитини зі зниженим зором та ін. [444].

Продовженням вищевказаного дослідження став виданий Т.П. Свиридюк у 1985 році посібник для вчителів та вихователів спеціальних шкіл «Формування інтересу до навчання у слабозорих школярів», в якому автор відмітила, що високий пізнавальний інтерес пом'якшує труднощі зорового сприймання й полегшує навчальну діяльність учнів з порушеннями зору та розробила психолого-педагогічні основи формування інтересів у цих дітей. Цінність цієї роботи полягає ще й у тому, що рекомендації, розроблені автором, можуть бути використані і в роботі з дітьми, які мають нормальний зір.

Досвід роботи Т.П.Свиридюк у галузі початкової та дошкільної освіти дітей з порушеннями зору дозволив дійти висновку про те, що неабияке значення для успішного навчання та виховання цієї категорії дітей має послідовність та неперервність корекційно-виховної роботи з ними. Результатом цих спостережень стали видані в 1987 році методичні рекомендації «Створення послідовності в корекційно-виховній роботі зі сліпими та слабозорими дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку». У роботі розкривається особливе значення принципу послідовності у навчанні та вихованні дітей з порушеннями зору, підкреслюється важливість зв'язку роботи спеціального дошкільного закладу та спеціальної початкової школи [444].

Ще одним напрямом наукових пошуків Т.П.Свиридюк стало питання допомоги батькам, які мають дітей з порушеннями зору, у їх вихованні. Вихід у світ посібника «Виховання самостійності сліпих та слабозорих дошкільників у процесі організації обслуговуючої праці» (1988) сприяв цьому. У роботі піднімається важлива проблема гіперопіки батьків над дітьми. Проаналізовано роль самообслуговування та самостійності в житті дитини з порушенням зором, значення індивідуальної корекційної роботи з формування способів трудової діяльності та ін.

Новий етап науково-педагогічної діяльності Т.П.Свиридюк - 1989 рік, коли її запросили на роботу викладачем кафедри олігофренопедагогіки дефектологічного факультету Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького. Тетяна Павлівна вже мала багаторічний досвід викладацької діяльності – як за сумісництвом на цьому факультеті, так і на курсах підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників спеціальних навчально-виховних закладів – як досвідчений науковець у галузі тифлопедагогіки. На дефектологічному факультеті вона пропрацювала на посаді доцента спочатку кафедри олігофренопедагогіки, а з 1998 року й до виходу на пенсію – кафедри тифлопедагогіки [444].

Лідером сучасної тифлології в Україні є кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, президент Асоціації тифлопедагогів України Євгенія Павлівна Синьова (р.н. - 1948). Основні напрями її досліджень: соціально-психологічні аспекти соціалізації інвалідів зору, психологічні особливості людей з порушеннями зору, вікова специфіка розвитку особистості при важких порушеннях функцій зору, підготовка кадрів тифлопедагогів в Україні.

З 1974 року Євгенія Павлівна, працюючи в Науково-дослідному інституті педагогіки України, розпочала дослідження соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки. Її перші наукові теми були пов'язані з вивченням питань естетичного виховання учнів з порушеннями зору, проблем організації культурно-масової роботи незрячих, використання ними вільного часу, спілкування та формування міжособистісних стосунків тощо.

Цікавими, на думку Л.О.Куненко, з точки зору тифлопедагогіки та тифлопсихології є наукові розробки Є.П.Синьової, що стосувалися вивчення наступності в естетичному вихованні осіб з порушеннями зору (1975), в яких автор розкриває значення естетичного виховання для підвищення культурного рівня осіб з порушеннями зору і відзначає, що в комплексі з розумовим, трудовим і фізичним вихованням воно сприяє соціальній інтеграції цієї категорії інвалідів [243, с. 349-350].

Кандидатська дисертація Є.П.Синьової «Дослідження взаємостосунків сліпих у виробничих та шкільних колективах» (захищена у 1981 році і визнана ВАК СРСР однією з кращих робіт в галузі психологічних наук) є першою в тифлопсихології спробою експериментального вивчення соціально-психологічних аспектів соціалізації інвалідів по зору. Науковим керівником Є.П.Синьової був доктор педагогічних наук, професор І.С.Моргуліс.

Після захисту кандидатської дисертації Є.П.Синьова розпочала дослідження питань ролі писемності в процесі реабілітації сліпих, психолого-педагогічних основ спеціальної організації ідейно-морального і трудового виховання осіб з глибокими порушеннями зору, наступності між школою та виробництвом у підготовці розумово відсталих сліпих і слабозорих дітей до самостійного життя та праці.

У 1987 році Є.П.Синьову запросили на роботу до Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, де вона й працює по сьогодні. З 1988 по 1991 рр. Євгенія Павлівна обіймала посаду заступника декана дефектологічного факультету названого університету. У цей період основну увагу в науковій діяльності вона приділяла соціально-психологічним аспектам тифлопедагогіки та олігофренопедагогіки. Зокрема, стала ініціатором створення в Україні системи спортивної підготовки дітей-інвалідів, провела перші в Україні спортивні змагання «Спеціал Олімпікс».

Науковий співробітник лабораторії тифлопедагогіки Чигринова Ірина Павлівна (р.н. – 1928), використовуючи власний досвід роботи на посаді вчителя, досліджувала питання методики викладання мови і літератури в школах для слабозорих дітей, а саме: психолого-педагогічні основи розвитку образного мислення дітей зі зниженим зором, формування та вербалізацію їх чуттєвого досвіду, шляхи удосконалення пізнавальної активності на уроках мови і літератури в школах для дітей з порушеннями зору. У 1982 році у видавництві «Радянська школа» за її авторством вийшов навчальний посібник «Розвиток мовлення слабозорих учнів», в якому були розглянуті психолого-педагогічні умови розвитку мовлення дітей зі зниженим зором, шляхи його удосконалення, питання сприймання цієї категорією дітей

художніх творів, літературних образів та ін.

Нею опублікована значна кількість статей, присвячених викладанню мови та літератури в спеціальних школах для сліпих та слабозорих. І.П. Чигринова була членом групи з розробки стандартів освіти дітей з порушеннями зору. Основними її науковими роботами визнані наступні: «Розвиток мовлення слабозорих дітей», «Основні вимоги до уроку в школі для сліпих та слабозорих дітей», «Шляхи розвитку пізнавальної активності сліпих та слабозорих учнів», «Дидактичні основи використання зображувальної наочності на уроках літератури в школі для слабозорих дітей».

Світлана Олексіївна Покутнєва (р.н. – 1947) (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник) розпочала свою наукову діяльність у складі лабораторії в 1983 році. Її цікавили питання розвитку пізнавальної активності слабозорих дошкільників, їх уявлень. Вона займалася розробкою питань спеціальної дидактики початкової школи для дітей з порушеннями зору. У 1988 році С.О.Покутнєва захистила кандидатську дисертацію на тему «Розвиток зв'язного мовлення дошкільників з порушенням зору». Основні наукові праці С.О.Покутнєвої: «Індивідуальний підхід в навчанні сліпих та слабозорих учнів у підготовчий період», «Розвиток навчальних можливостей сліпих та слабозорих учнів молодших класів» та ін.

Значну роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки на цьому етапі відіграла відкрита у 1982 році на базі Одеського педагогічного інституту кафедра біологічних основ фізичного виховання (у 1987 році її було реорганізовано у кафедру дефектології і фізичної реабілітації) під керівництвом професора Б.В.Сермеєва, де досліджувалися актуальні проблеми фізичного виховання дітей з порушеннями зору. Саме тут були підготовлені висококваліфіковані наукові кадри, діяльність яких суттєво вплинула на розвиток теорії та практики фізичного виховання осіб з порушеннями сенсорного розвитку, зокрема зору (А.К.Акімова, В.А. Ковальов, О.В.Начінова, Д.М.Маллаєв, Н.А.Остапенко, О.П.Павлов, Ю.В. Павлов, Л.С.Сековець, Б.Г.Шеремет та ін.) [327, с. 11].

Таким чином, аналіз діяльності лабораторії тифлопедагогіки НДІ педагогіки України та кафедри дефектології і фізичної реабілітації Одеського педагогічного інституту від початку їх заснування до 1990 року свідчить, що вони були на той час єдиними в Україні науково-дослідними центрами з розробки проблем теорії та практики навчання, виховання, реабілітації та соціалізації дітей і дорослих з глибокими порушеннями зору.

Висновки до четвертого розділу

Аналіз архівних матеріалів і відповідних документів свідчить, що по мірі звільнення території України від фашистських загарбників радянський уряд вживав усіх можливих заходів для того, щоб і в роки війни забезпечувалося загальне обов'язкове навчання всіх дітей, в тому числі і сліпих. Ті школи, що були евакуйовані, продовжували навчальний процес у

тилу, критиці піддавалися ті органи народної освіти та керівники шкіл, які, посиляючись на воєнний час, послабили увагу до навчально-виховної роботи.

Аналіз документів, виданих в цей період державою засвідчив, що вона забезпечувала не лише відновлення роботи вже існуючих спеціальних шкіл, а й турбувалася про відкриття нових, що давало змогу охопити спеціальним навчанням усіх незрячих як шкільного, так і дорослого віку.

У 1945 році в Києві було засновано Науково-дослідний інститут дефектології, реорганізований у 1955 році у відділ дефектології при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР, що став на той час єдиним у республіці науковим закладом, який надавав кваліфіковану науково-методичну допомогу школам для сліпих дітей.

У повоєнні роки в період відродження народного господарства тифлопедагогіка приділяла значну увагу розробці теорії та методиці трудового й професійного навчання осіб з порушеннями зору.

На період післявоєнної п'ятирічки вітчизняна тифлопедагогіка також мала теоретичну концепцію щодо розгортання диференційованої системи спеціального виховання і навчання дітей з порушеннями зору, фундамент якої був закладений ще в попередні роки. Активізувалася науково-дослідна і пошукова робота. На основі проведених досліджень були розроблені проекти нової структури закладів для сліпих та слабозорих дітей, навчальних планів і програм.

У зв'язку з виникненням у другій половині ХХ ст. в Україні мережі шкіл для слабозорих дітей, вітчизняна тифлопедагогіка визначала в ці роки перспективи розвитку системи навчальних закладів для даної категорії учнів, розробляла науково обґрунтовану методику їх навчання та виховання відповідно до мети і завдань загальноосвітньої школи для зрячих

У кінці 60-х - на початку 70-х років Міністерство освіти СРСР видало велику кількість нормативних документів, що сприяли створенню в Україні системи спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору. Такий стан практики вимагав інтенсифікації відповідного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу як в школах для слабозорих, так і в спеціальних дошкільних закладах. Учені-тифлопедагоги почали розробляти методологію, принципи (зокрема гуманізації, індивідуального підходу тощо), методи вивчення особистості дитини з порушеннями зору та факторів її соціалізації.

Велику роль у цьому процесі відіграла діяльність лабораторії тифлопедагогіки НДІ педагогіки України та кафедри дефектології і фізичної реабілітації Одеського педагогічного інституту.

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1991 – 2012 рр.)

5.1. Реформування традиційної системи освіти осіб з порушеннями зору відповідно до демократичних напрямів соціально-економічного розвитку України та європейської інтеграції

У 90-х рр. ХХ ст. мета і завдання освіти осіб з порушеннями зору докорінно змінилися. Це було спричинено проголошенням незалежної Української держави, відсутністю ідеологічного тиску. Навчальні заклади зазнали благодійної деполітизації, зміст навчання в них набув національного характеру; нехай не завжди вдало, але модернізувалися програми та підручники. Учитель почувався тепер більш розкутим, що не могло не вплинути на організацію навчального процесу.

У досліджуваній період свій подальший розвиток і вдосконалення в працях Ш.О.Амонашвілі та І.А.Зязюна знаходить ідея гуманної педагогіки. Зокрема, Ш.О.Амонашвілі стверджував: «Людство вступає в нову епоху — епоху Серця і Духовності, в епоху Взаємності і Любові» [68, с.204]. Ця епоха, за переконанням автора, вимагає «оновлення всього освітнього процесу, основою якого є гуманне педагогічне мислення» [68, с. 205].

Варто також зазначити, що у вказаний період у зв'язку з побудовою демократичного суспільства у загальній педагогіці спостерігається тенденція повної відмови від таких загальнонаукових принципів, як партійність і зв'язок розвитку науки з державною політикою та ідеологією [497].

В 90-ті рр. ХХ ст. під впливом соціально-політичних змін в Україні відбувся різкий перелом у ціннісних соціальних орієнтаціях держави. Інакше усвідомлювалися права людини, дитини, інвалідів. Суспільство по-новому почало засвоювати нову філософію: неподільність суспільства на «повноцінних» та «неповноцінних», визнання єдиного суспільства, що складається з різних людей з різними проблемами. Держава оголосила антидискримінаційну політику щодо інвалідів. У цьому контексті різко змінилася оцінка суспільством і державою стану системи спеціальної освіти та перспектив її розвитку. Суспільство піддало критиці термінологію, що використовувалася стосовно осіб з порушеннями зору – «дефективний», аномальний тощо, безваріативність форм отримання ними спеціальної освіти.

Доцільно також зазначити, що для періоду, який досліджується, характерна тенденція врахування кращих педагогічних напрацювань українських вчених взагалі, і тифлопедагогічних зокрема, попередніх років. Наприклад, у своїй практичній діяльності тифлопедагоги повертаються до досвіду, який було накопичено на початковому етапі розвитку тифлопедагогіки (20-ті – перша половина 30-х рр. ХХ ст.) О.М.Щербиною, П. Г.Мельниковим, І.П.Соколянським та ін.

Одночасно на світовому і національному рівнях почали виникати ініціативи з упровадження в практику нетрадиційних методів психолого-педагогічної корекції вторинних відхилень у розвитку сліпих, нових форм організації спеціального навчання осіб з порушеннями зору. Тобто удосконалення потребувала вся українська система освіти цієї категорії дітей, її організаційні та методологічні основи.

Для науково обґрунтованої оцінки стану системи та визначення шляхів її розвитку необхідно було провести цикл досліджень, спрямованих на вивчення системи спеціальної освіти в цілому та взаємозв'язку її розвитку з соціально-економічним устроєм країни, ціннісними орієнтаціями держави і суспільства, політикою держави щодо дітей з відхиленнями в розвитку, законодавством у сфері освіти в цілому. Необхідно було також здійснити порівняльний аналіз рівня розвитку вітчизняної і світової дефектологічної науки як інтегративної галузі знання. Вирішенням цього завдання зайнялися відомі українські вчені-дефектологи І.Д.Бех, Віт.І.Бондар, В.В.Засенко, Л.О.Куненко, С.П.Миронова, В.М. Синьов, Є.П.Синьова, М.О.Супрун, В.В.Тарасун, Л.І.Фомічова, О.П.Хохліна, А.Г.Шевцов, М.К.Шеремет та ін.

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст., сприяли деякій дестабілізації у системі освіти сліпих. На початку цього періоду існувало багато проблем, які затримували подальший розвиток теорії та практики навчання незрячих. Основне завдання, яке необхідно було вирішити – розробити та прийняти закон про спеціальну освіту, освітні стандарти спеціальної освіти. Найбільшою проблемою, яка затримувала розвиток тифлопедагогіки, була недостатня укомплектованість спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору фахівцями-тифлопедагогами. Назріла необхідність створення нових типів закладів для дітей з порушеннями зору, таких як реабілітаційні заклади для дітей з комбінованим дефектом, консультаційні служби для батьків, які мали дітей з проблемами зору, тощо.

У зв'язку з таким станом вітчизняної системи освіти дітей з порушеннями зору, за порівняно короткий час український Уряд видав ряд нормативно-правових документів: законів, доктрин, концепцій, положень. Помітні зміни в системі спеціальної освіти відбулися в 90-х роках у зв'язку з розробкою нової стратегії в галузі шкільної освіти, визначеної Конституцією України, Національною програмою «Діти України», постановою Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (1994), положенням «Про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (1993).

Демократичні перетворення в державі дозволили під іншим кутом зору розглянути роль спеціальної освіти, її завдання, необхідність створення найсприятливіших умов для виховання, навчання та соціалізації дітей з порушеннями зору.

Таким чином, поступово почала спостерігатися позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальних закладів для дітей

з порушеннями зору. До складу мережі спеціальної освіти цієї категорії дітей сьогодні входить 29 шкіл для дітей зі зниженим зором, 6 - для сліпих дітей, 289 спеціальних дошкільних закладів. Спостерігається збільшення кількості випускників зазначених закладів, які продовжують навчання у середніх технічних і вищих навчальних закладах. Якісні зміни відбулися у психолого-педагогічному складі спеціальних закладів: більшість з них має вищу дефектологічну освіту.

Необхідно зазначити, що зміст навчання в спеціальних школах для дітей з порушеннями зору мав цензовий характер, тому їх випускники мали можливість отримати вищу освіту й працевлаштуватися. Але прагнення забезпечити учням спеціальної школи високий рівень загальноосвітніх знань змістило на задній план завдання цілеспрямованого формування життєвої компетенції дитини.

Діти ж зі складною структурою дефекту були витіснені з цього простору, хоча більше за інших потребували особливої психолого-педагогічної допомоги. На початку 90-х рр. ХХ ст. вони, як і раніше, залишалися за рамками спеціальної освіти, не зважаючи на те, що фахівці-тифлопедагоги усвідомлювали можливість і шукали шляхи надання їм психолого-педагогічної допомоги.

Взаємодія батьків і фахівців у процесі навчання та виховання дитини з порушенням зором була обмеженою, тифлопедагоги відігравали іноді більшу роль у долі дитини, ніж сім'я. На відміну від західноєвропейських, радянська система спеціальної освіти була повністю закритою для засобів масової інформації, її розвиток відбувався поза діалогом з суспільством і зацікавленими батьками.

У суспільстві починає формуватися нове розуміння світу як спільноти, що включає різні мікросоціуми, від рівноправної взаємодії яких залежить прогрес людства. Ідеї соціальної та педагогічної інтеграції інвалідів виникають і реалізуються в контексті розвитку відкритого громадянського суспільства, ліберально-демократичних реформ, суспільного протистояння ідеям дискримінації. Боротьба проти дискримінації сприяє формуванню нової культурної норми – поваги до відмінностей між людьми. Саме в цьому широкому контексті спеціальні школи для дітей з порушеннями зору визнаються сегрегаційними установами, а ізольована від масової система спеціальної освіти – дискримінаційною. Тому суспільство починає розглядати обов'язкове навчання дитини з порушенням зору в спеціальній школі як порушення її прав і «навішування соціального ярлика».

У доповіді «Права людини та інвалідність» (1991) Комісії з прав людини ЮНЕСКО (розділ III «Забобони щодо інвалідів та їх дискримінація») відображена офіційна позиція європейського співтовариства: «...у більшості випадків інвалідність сама по собі не служить перешкодою, дискримінація – ось що заважає дитині отримати освіту в загальній системі. У ряді випадків законодавчими нормами пропонується дітям-інвалідам в обов'язковому порядку відвідувати спеціальні школи, що є офіційною сегрегацією».

Усі педагогічні системи новітнього часу виникають у відповідь на зміну ставлення суспільства до прав і можливостей дітей з порушеннями психофізичного розвитку, тому велике значення для вітчизняної системи освіти незрячих стало прийняття декларацій ООН «Про права інвалідів» з наступними антидискримінаційними законами про інвалідів і про спеціальну освіту.

Провідною тенденцією розвитку системи освіти дітей з порушеннями зору стає їх інтеграція в загальний потік. Перехід до інтегративних чи інклюзивних форм навчання виявився наслідком демократизації суспільства, розвитку тенденцій до гарантованого забезпечення прав кожного, активного зростання благодійності.

Суспільство по-новому оцінило систему спеціальної освіти. Якщо раніше збільшення числа спеціальних навчальних закладів оцінювалося як прогрес, то тепер – навпаки – оцінюється негативно, оскільки направлення дитини до спеціальної школи-інтернату сприймається як спроба її ізоляції від батьків, однолітків, повноцінного життя.

Сучасне суспільство, натхненне ідеями про безбар'єрний світ для інвалідів, про інтеграцію дітей з проблемами в загальноосвітні установи, з одного боку, виступає за скорочення числа спеціальних шкіл і переведення значної кількості дітей до загальноосвітньої школи, а з другого, – піддає критичному осмисленню наслідки інтеграції.

Завдяки науково-технічному прогресу з метою підтримки осіб з порушеннями зору медициною були отримані нові потужні інструменти втручання в людську природу, серед яких найважливішими є:

- нові технології пересадки органів;
- новітні як хірургічні, так і медикаментозні методики лікування захворювань органу зору;
- нові технології створення штучних органів;
- розвиток і поширення ранньої, з перших днів життя, діагностики порушень зору та програм раннього втручання.

Таким чином, специфічність і складність сучасного періоду в розвитку системи освіти осіб з порушеннями зору полягає в необхідності розробки власної моделі, яка сприяла б просуванню в напрямку інклюзії та інтеграції, але при цьому не приводила б до згортання спеціальних освітніх закладів.

Усі сучасні тенденції й протиріччя в розвитку системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору мають глибокі соціокультурні корені, і вибір шляху розвитку цієї системи завжди залежатиме не тільки від наукових поглядів її творців, а й від ціннісних орієнтацій, політичних установок, економічних можливостей держави і прийнятих культурних норм суспільства.

Нова система спеціальної освіти дітей з порушеннями зору обґрунтована в концепціях про спеціальну освіту осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу (1996) [230], реабілітацію дітей-інвалідів та дітей з обмеженими розумовими можливостями (1997) та ін. Цими нормативними документами

проаналізовано стан теорії та практики корекційно-компенсаторного навчання дітей за попередні періоди, осмислено наявні прогалини і протиріччя у навчально-виховній роботі спеціальних закладів, визначено перспективи поліпшення фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку цієї категорії дітей та механізми забезпечення їх правового і соціального захисту [195].

Після того як Україна відновила свою незалежність у 1991 році, розпочався якісно новий етап у діяльності вже існуючих шкіл для дітей з порушеннями зору – формування національної свідомості незрячих учнів. На сучасному етапі спеціальні школи реалізують основні напрями національної освіти України. Значна увага в цей період приділяється усвідомленню духовного коріння свого роду, народу, держави. Глибоко вивчається українська мова, національна історія, культура. Школи розпочали співпрацю з іншими школами для сліпих, які знаходяться в інших містах України, а також за кордоном, з добротними організаціями і дитячими фондами.

На початку 90-х років школи для дітей з порушеннями зору працювали за перекладеними українською мовою російськими програмами та підручниками, зміст яких не сприяв втіленню в життя національної ідеї, вихованню громадянина і патріота України, любові до української мови і літератури, поваги до народних традицій і звичаїв. Надмірно заполітизований зміст такої освіти не сприяв формуванню соціального досвіду, комунікації і взаємин зорово депривованих учнів з їхніми здоровими однолітками.

У цей період складним було економічне становище країни, що призвело до різкого зменшення фінансування спеціальної освіти, її матеріальної бази, лікування та оздоровлення дітей, їх харчування. Унаслідок цього майже в усіх спеціальних навчальних закладах країни приміщення шкіл-інтернатів та матеріальна база перебували в дуже поганому стані. У зв'язку з недостатнім фінансуванням на межі закриття були деякі школи-інтернати для дітей з порушеннями зору.

Такі умови діяльності спеціальної системи освіти зумовили створення оригінальних концепцій навчання, виховання і розвитку дітей з порушеннями зору, нових типів навчальних закладів й, відповідно, нових навчальних програм, підручників, методичних та наочних посібників тощо.

Все вище зазначене призвело до того, що в Україні виникли нові форми установ різних форм власності та підпорядкування, які надавали низку послуг – медичних, консультаційно-діагностичних, реабілітаційно-відновлювальних, навчальних, психологічної підтримки та адаптації.

Найбільш поширені серед них – навчально-реабілітаційні центри.

На виконання Закону України «Про освіту» та Національної програми «Діти України» наказом Міністерства освіти України від 28 серпня 1997 року N 325 було затверджено «Положення про навчально-реабілітаційний Центр», в якому зазначалося, що Навчально-реабілітаційний центр (далі – Центр) – це заклад освіти, який забезпечує умови для відновлення здоров'я, соціальної адаптації, професійної орієнтації дітей, що мають органічні та функціональні захворювання внутрішніх органів та систем або вади психофізичного

розвитку. Метою таких Центрів є здійснення комплексної медичної, психологічної, педагогічної реабілітації хворої дитини, а основними завданнями:

- створення умов для формування соціально-адаптивної та соціально-продуктивної особистості;
- забезпечення умов для отримання вихованцями якісної освіти певного рівня (дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої);
- розробка та втілення у практику інноваційного змісту, форм та методик навчально-виховного й лікувально-реабілітаційного процесу.

Яскравим прикладом такого нового типу закладу є навчально-реабілітаційний центр (НРЦ) для дітей з вадами зору «Левеня» у м. Львові. НРЦ виник на базі створеного у 1996 році (відповідно до рішення місцевої влади) спеціального садка-школи для дітей з вадами зору. Цього ж року спільним наказом МОН та АПН України заклад названий експериментальним педагогічним майданчиком Міністерства освіти і науки України. А вже в 1999 році рішенням Львівської міської ради він був реорганізований в навчально-реабілітаційний центр «Левеня». До цього закладу приймають дітей у віці від 2-х місяців до 7 років.

Основними цілями діяльності цього закладу нового типу є:

- якомога рання комплексна допомога дитині з важкими порушеннями зору та її сім'ї;
- якомога рання інтеграція цієї категорії дітей у середовище здорових однолітків;
- організація навчання і реабілітації дітей з полісенсорними порушеннями (сліпоглухих).

НРЦ «Левеня» – єдиний в Україні заклад, який розпочав навчання сліпоглухих дітей, оскільки після розпаду Радянського Союзу єдина в СРСР школа для сліпоглухих залишилася на території Російської Федерації й безкоштовну допомогу для українських сліпоглухих дітей не надавала.

Центр складається з п'яти відділень:

- I відділення (середня загальноосвітня школа I ступеня): підготовчий, 1–2 класи для дітей зі складною зоровою патологією, 1–2 класи охорони та розвитку зору, 3–4 інтегровані класи для дітей з порушеннями зору, класи для дітей зі складним дефектом (сліпоглухих);
- II відділення (для дітей дошкільного віку): групи для дітей з порушеннями зору (від 3 до 7 років), групи для дітей зі складним дефектом (від 3 до 9 років), діагностичні групи та групи короткотривалого перебування (від 2 до 6 років);
- III відділення (реабілітаційне): соціально-психологічна та реабілітаційна допомога дітям з порушеннями зору, медико-соціально-педагогічний патронат випускників Центру, інтегрованих в інші загальноосвітні або дошкільні навчальні заклади;
- IV відділення: медична реабілітація;
- V відділення: Центр розвитку дитини, в складі якого працює патронажна служба, Консультативний пункт для дітей шкільного віку.

Метою Центру розвитку дитини, в склад якого входить патронажна служба, є надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дітям з порушеннями зору та складними порушеннями психофізичного розвитку раннього й дошкільного віку, що не належать до постійного контингенту Центру.

Таким чином, діяльність НРЦ «Левеня» дає змогу здійснювати комплексний підхід до навчання, виховання та реабілітації дітей з порушеннями зору, починаючи з раннього віку.

Результати експерименту, проведеного на базі НРЦ «Левеня» та реалії кінця ХХ ст. переконливо довели доцільність існування в нашому суспільстві подібних закладів. Приклад успішного його функціонування став поштовхом до виникнення аналогічних закладів для дітей з порушеннями зору в Україні.

У державі розпочався процес реорганізації спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору в навчально-реабілітаційні центри. Таким чином виникли у 1997 році Горлівський НРЦ для дітей з вадами зору (Донецька область), у 2001 році – Кам'янець-Подільський навчально-виховний комплекс з центром реабілітації слабозорих дітей (Хмельницька область) та Запорізький навчально-реабілітаційний центр «Орієнтир», у 2003 році – Миколаївський спеціальний навчально-виховний комплекс для дітей зі зниженим зором, у 2007 році – Рубіжанський навчально-реабілітаційний центр «Кришталік» (Луганська область), у 2008 році – Сімферопольський навчально-реабілітаційний центр для дітей з порушеннями зору та Вигодський навчальний корекційно-реабілітаційний центр (Івано-Франківська область) та ін.

Отже зміни, що відбувалися в українській спеціальній шкільній та дошкільній освіті, потребували кардинально нового вітчизняного науково-методичного забезпечення діяльності шкіл, дошкільних закладів та навчально-реабілітаційних центрів для дітей з порушеннями зору.

5.2. Внесок сучасних українських вчених-тифлопедагогів у розвиток теорії та практики навчання, виховання та реабілітації інвалідів по зору

У 90-х рр. ХХ ст. українські вчені-дефектологи зосередили свої дослідження на питаннях, які мали сприяти розбудові національної системи спеціальної освіти, оновленню її змісту, розробці державних стандартів спеціальної освіти тощо. Реформування системи освіти осіб з порушеннями зору потребувало глибокого та якісного наукового забезпечення. Це зумовило посилення ролі тифлології як науки, консолідацію діяльності вчених-тифлопедагогів та тифлопсихологів для проведення спільних наукових досліджень, підвищення якості підготовки науково-педагогічних кадрів та ін.

У ці роки мета і завдання шкільного вивчення української мови докорінно змінилися, що було спричинено проголошенням незалежної Української держави, відсутністю ідеологічного тиску, партійних постанов і

вимог. Навчальні заклади зазнали благодійної деполітизації, зміст навчання в них набув національного характеру; нехай не завжди вдало, але модернізувалися програми та підручники. Учитель почувався тепер більш розкутим, що не могло не вплинути на організацію навчального процесу в школах для дітей з порушеннями зору. Зміни, що відбувалися в українській шкільній освіті, потребували кардинально нового науково-методичного забезпечення.

Частково проблему науково-методичного забезпечення навчання української мови дітей з порушеннями зору вирішив посібник, виданий за редакцією Л.І.Мелешко та Н.С.Дзюби «Методика навчання сліпих дітей письма і читання шрифту Брайля» (1997 рік).

На сучасному етапі розвитку спеціальної методики навчання української мови важливими є наукові доробки вітчизняних тифлопедагогів: Л.С.Вавіної, В.В.Купрас, О.М.Паламар, В.М.Ремажевської, Т.О.Семенишеної, Т.П.Свиридюк, С.В.Федоренко, які удосконалили методику навчання української мови дітей з порушенням зором.

Важливий внесок у методику позакласного читання дітей з порушеннями зору зробила В.В.Купрас, яка у своїх дослідженнях обґрунтувала модель педагогічного керівництва роботою з книгою учнів зі зниженим зором, розробила зміст та методичні рекомендації з позакласного читання для цієї категорії дітей [244].

Вирішенню завдань, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою і школою для дітей з порушеннями зору на новому етапі соціального розвитку суспільства, сприяла діяльність існуючих у державі наукових центрів – лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України та кафедри тифлопедагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. Науковці мали критично проаналізувати та узагальнити досвід роботи вітчизняної школи, досягнення зарубіжної тифлопедагогіки і тифлопсихології та науково обґрунтувати шляхи формування всебічного розвитку особистості дитини з порушеннями зору, корекції і компенсації вторинних відхилень в її розвитку.

З метою ефективного наукового забезпечення теоретичних і методичних засад розвитку дефектології в Україні та систематичного вивчення стану навчання, виховання, соціальної і трудової адаптації дітей з дефектами фізичного і розумового розвитку 24 листопада 1993 р. у структурі Академії педагогічних наук України було створено Інститут дефектології (з 2001 року – Інститут спеціальної педагогіки). Директором інституту було призначено доктора педагогічних наук Віталія Івановича Бондаря. Діяльність інституту спрямовувалася на розробку фундаментальних та прикладних досліджень для вирішення актуальних теоретичних, методологічних і методичних проблем спеціальної педагогіки [197].

Як самостійний підрозділ Інституту спеціальної педагогіки з 1994 року функціонує лабораторія тифлопедагогіки. У 1992-1994 рр. група науковців-тифлопедагогів (В.І.Андрієнко, В.В.Кобильченко, А.Ю.Максименко, С.О.Покутнева, Е.А.Ютріна) тимчасово входила до складу лабораторії логопедії

та тифлопедагогіки, яку очолювала кандидат **педагогічних** наук В.В.Тарасун

Сучасна лабораторія тифлопедагогіки є науково-дослідним центром з розробки проблем теорії та практики навчання, виховання, соціалізації та соціальної адаптації дітей дошкільного та шкільного віку з глибокими порушеннями зору.

Очолила лабораторію кандидат педагогічних наук Вавіна Людмила Сергіївна (р.н. – 1936). Людмила Сергіївна у 1959 році закінчила дефектологічний факультет Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького і два роки пропрацювала на посаді вчителя-логопеда Харківської школи-інтернату для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. З 1961 року вона була зарахована на посаду лаборанта лабораторії олігофренопедагогіки УНДП, а з 1962 року переведена на посаду молодшого наукового співробітника зазначеної лабораторії. У 1968 році Л.С.Вавіна захистила кандидатську дисертацію, присвячену розвитку зв'язного писемного мовлення учнів допоміжної школи. У 1978 році вона отримала вчене звання старшого наукового співробітника.

У 1994 році Л.С.Вавіна була призначена на посаду завідувача лабораторії тифлопедагогіки, на якій і працювала до 2009 року. Людмила Сергіївна автор понад 200 науково-методичних публікацій (серед яких 4 монографії), навчальних програм з української мови та читання для спеціальних шкіл сліпих та слабозорих. Вона була розробником Державного стандарту та критеріїв системи оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями зору. Під її керівництвом захищено 16 кандидатських дисертацій [210, с. 58-81].

Сучасні дослідження Л.С.Вавіної, яка нині є провідним науковим співробітником лабораторії тифлопедагогіки, присвячені розробці дидактико-методичних основ змісту навчання рідної мови дітей з порушеннями зору та учнів зі складними дефектами (сліпота, слабозорість та розумова відсталість).

У різні роки в лабораторії працювали (постійно чи за сумісництвом) доктор педагогічних наук, академік В.М.Синьов, доктор педагогічних наук, професор Л.О.Куненко, кандидат психологічних наук, професор Є.П.Синьова; головний спеціаліст департаменту розвитку загальної, середньої, дошкільної та позашкільної освіти Міністерства освіти і науки України Г.Ф. Лобайчук; кандидати педагогічних наук Н.І.Малюхова, В.М.Ремажевська, Т. П.Свиридюк, С.Ф.Ніколаєв та ін.

Основними напрямками науково-дослідної діяльності лабораторії тифлопедагогіки є наступні:

- розробка методологічних та психолого-педагогічних засад фундаментальних і прикладних досліджень у галузі тифлопедагогіки і тифлопсихології;

- пошук ефективних шляхів посилення корекційно-розвивальної та компенсаторно-реабілітаційної спрямованості навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з глибокими порушеннями зору;

-дослідження та наукове обґрунтування інноваційних технологій і моделей корекційного навчання дітей з глибокими порушеннями зору та їхньої підготовки до інтеграції в суспільство;

-удосконалення змісту освіти спеціальної школи для дітей з порушеннями зору та виявлення резервів психофізичного розвитку осіб з різним ступенем втрати або різкого зниження зору;

-розробка нормативного та науково-методичного забезпечення навчально-корекційного процесу в спеціальних навчальних закладах для сліпих і дітей зі зниженим зором [197, с. 67-68].

Співробітники лабораторії беруть активну участь у підготовці наукових кадрів у галузі тифлопедагогіки і тифлопсихології, консультуванні науковців, аспірантів, практиків, батьків та самих інвалідів зору з різних питань навчально-виховної та корекційно-реабілітаційної роботи. У завдання діяльності лабораторії входить упровадження результатів наукових досліджень у практику навчання, виховання, реабілітації дітей з порушеннями зору та пропаганда тифлологічних знань серед громадськості, батьків дітей-інвалідів, самих інвалідів за зором [197, с. 68-69].

Науковими співробітниками лабораторії тифлопедагогіки на основі нормативних матеріалів для масової школи розроблено два пакети нормативно-методичних документів для початкової ланки освіти дітей з глибокими порушеннями зору:

1. Державний стандарт початкової ланки освіти учнів з глибокими порушеннями зору, який охоплює: загальну частину з проектом Базового навчального плану; короткий зміст освітніх галузей; освітні галузі «Мова і література», «Образотворче мистецтво» (Л.С.Вавіна), «Математика» (Н.І.Малюхова, А.Ю.Максименко), «Людина і світ» (С.О.Покутнева), «Музичне мистецтво» (Л.О.Куненко), «Технології» (О.М.Легкий), корекційну галузь «Психосоціальний розвиток учнів» (В.В.Кобильченко).

2. Контроль та оцінювання навчальних досягнень сліпих і слабозорих учнів початкової школи, в яких розкрито «Особливості контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями зору 1-4 класів», «Оцінювання навчальних досягнень учнів з порушеннями зору 1-2 класів» (Л.С.Вавіна) та критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з предметів: «Українська мова», «Читання» (Л.С.Вавіна), «Математика» (Н.І.Малюхова, А.Ю.Максименко), «Ознайомлення з довкіллям», «Природознавство» (С.О.Покутнева), «Музичне і театральне мистецтво» (Л.О.Куненко), «Образотворче мистецтво», «Рельєфне малювання» (Л.С.Вавіна), «Трудове навчання» (О.М.Легкий). До підготовки критеріїв фізичної культури залучено викладачів кафедри дефектології та фізичної реабілітації Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського (м. Одеса), які додатково розробили орієнтовні комплексні тести оцінювання стану фізичної підготовленості сліпих і слабозорих школярів за віком [197, с. 80-81].

За роки наукової діяльності лабораторії було виконано 5 комплексних тем – «Науково-методичні основи вдосконалення навчання, виховання та

соціально-трудової реабілітації осіб з глибокими порушеннями зору» (1989–1995 рр.), «Компенсаторно-реабілітаційна організація навчально-виховного процесу в школах для дітей з важкими порушеннями зору» (1996–2000 рр.), «Науково-педагогічні засади удосконалення змісту освіти учнів з порушеннями зору» (2001–2004 рр.), «Науково-методичне забезпечення реалізації змісту початкової освіти дітей з порушеннями зору» (2005–2008 рр.), «Науково-методичне забезпечення навчання дітей з порушеннями зору різних вікових груп» (2009–2011 рр.). Науковим керівником усіх тем була Л.С.Вавіна.

У 2003 році співробітники лабораторії оновили навчальні програми для початкової ланки спеціальних шкіл для сліпих і слабозорих дітей: з рідної мови і читання (Л.С.Вавіна), з математики (Н.І.Малюхова, А.Ю.Максименко), з курсу «Людина і світ» С.О.Покутнєва), з трудового навчання (О.М.Легкий) з образотворчого мистецтва для слабозорих і рельєфного малювання для сліпих учнів (І.М.Гудим) та музичного мистецтва (Л.О.Куненко). Спільно з творчою групою вчителів Київської спеціальної школи-інтернату № 11 для слабозорих дітей Л.О.Куненко розробила програму з театрального мистецтва, яке факультативно вивчається в багатьох школах для слабозорих дітей [197, с. 82-83].

Зберігаючи позитивний досвід корекційного навчання, виховання та розвитку дітей з порушеннями зору та теоретико-методологічні надбання попередніх періодів, переоцінивши традиційні парадигми, науковці лабораторії продовжують віднаходити нові шляхи і засоби удосконалення освіти цієї категорії дітей, удосконалювати та оновлювати її зміст, програми, підручники (Л.С.Вавіна, В.В.Кобильченко, С.О.Покутнєва, О.М.Легкий, К.С.Довгопола та ін.).

Наразі очолює лабораторію кандидат педагогічних наук І.М.Гудим. Коло її наукових інтересів становлять проблеми дошкільної тифлопедагогіки; питання емоційного та соціально-перцептивного розвитку дошкільників з порушеннями зору; невербальна поведінка дітей з порушеннями зору; інноваційні освітні технології.

Серед ветеранів лабораторії В.В.Кобильченко (доктор психологічних наук у галузі тифлопсихології), який у своїх дослідженнях визначив шляхи корекції особистісних труднощів спілкування як соціальної взаємодії слабозорих підлітків, розкривши особливості їх самосвідомості, а також обґрунтував теоретико-методичні засади психологічного супроводу підлітків з глибокими порушеннями зору. Ним уперше у тифлології розроблено зміст, основні етапи та методіку перцептивного тренінгу як засобу корекції перцептивної та особистісної сфер підлітка з порушеним зором [197, с. 75]. У коло його наукових інтересів входять психологія школярів молодшого та середнього шкільного віку з глибокими порушеннями зору, оптимізація соціальної взаємодії підлітків з порушеним зором, психологічний супровід молодших школярів з особливими потребами, теорія та методика групової та індивідуальної психокорекційної роботи з дітьми шкільного віку, які мають порушення психофізичного розвитку.

Кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Л.С. Вавіна досліджує питання методології тифлопедагогіки, методики навчання дітей з вадами зору рідної мови, розвиток мовлення дітей з особливими потребами, методологію і техніку наукового дослідження, проблеми інтегрованого навчання дітей з особливими потребами. Вона також консультує з питань навчання грамоти дітей сліпих і зі зниженим зором, розвитку у них комунікативних умінь, усного і писемного мовлення, виховання дитини з ушкодженим зором в сім'ї, підготовки її до школи тощо.

У коло наукових інтересів кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника С.О.Покутневої входять питання методики розвитку у дітей з вадами зору усного зв'язного мовлення, технології розвиваючого навчання дітей з глибокими порушеннями зору за методикою В.В.Давидова, Д.Б.Ельконіна, а також вивчення зазначеною категорією дітей природознавчого курсу «Я і Україна».

Питаннями використання комп'ютера в спеціальних школах, змістом та методикою трудового навчання сліпих і слабозорих дітей початкових класів займається кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник О.М.Легкий.

Кандидат психологічних наук К.С.Довгопола цікавиться проблемами формування в учнів з порушеннями зору самооцінки, навчанням слабозорих учнів образотворчого мистецтва, сліпих учнів – рельєфного малювання.

На сучасному етапі лабораторія тифлопедагогіки підтримує партнерські міжнародні зв'язки з Європейським відділенням Міжнародної ради освіти осіб з порушеннями зору (ICEVI), з лабораторією навчання дітей з порушеннями зору Інституту корекційної педагогіки Російської Академії педагогічних наук (м. Москва), кафедрами тифлопедагогіки дефектологічного факультету Білоруського педагогічного університету (м. Мінськ) та Академії спеціальної педагогіки імені М.Гжегоржевської в Польщі (м. Варшава). У межах України існує тісна співпраця з спеціальними школами-інтернатами для сліпих і слабозорих дітей, навчально-виховними комплексами та реабілітаційними центрами для дітей з порушеннями зору, кафедрою тифлопедагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова та ін. [197, с. 85-86].

Визначною подією в історії української тифлопедагогіки стало створення 1 квітня 1998 року на дефектологічному факультеті (з 2003 року Інституті корекційної педагогіки та психології під керівництвом доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена НАПН України В.М.Синьова) Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова кафедри тифлопедагогіки. Очолила кафедру кандидат психологічних наук, доцент Синьова Євгенія Павлівна. Робота на посаді завідувача кафедри спонукала її до розробки питань підготовки кадрів для спеціальних шкіл сліпих та слабозорих дітей і подальших досліджень соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки.

У науковій школі Є.П.Синьової під її керівництвом здійснено дослідження актуальних питань соціалізації сліпих, навчання, виховання та

реабілітації дітей з порушеннями зору, історії вітчизняної тифлопедагогіки та тифлопсихології (В.М.Ремажевська, Г.Ю.Мустафаєв, Л.Г.Кулик, Т.М.Гребенюк, І.М.Некрасова, Ю.В.Тімакова, К.О.Глушенко, К.С.Довгопола, А.В.Подгаєцький, С.Б.Власенко та ін.).

Також Є.П.Синьова є автором ряду підручників та навчальних посібників для студентів, серед яких, зокрема, такі: «Тифлопсихологія», «Рельєфно-крапкове письмо сліпих. Шрифт Л.Брайля», «Методика викладання психології дітей з сенсорними порушеннями у вищих педагогічних навчальних закладах освіти», «Тифлопедагогіка», «Взаємостосунки в колективах осіб з глибокими порушеннями зору» та ін. Вона ініціювала видання фахового наукового збірника наукових праць «Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки».

Євгенія Павлівна є представником від України в Міжнародній раді з питань освіти осіб із порушеннями зору (ICSEVI), учасником міжнародних проектів з розвитку системи освіти та реабілітації сліпих та слабозорих.

Є.П.Синьова стала ініціатором та головою оргкомітету з проведення Першого Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення та перспективи розвитку» (2006 р.), на якому була обрана Президентом Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». Асоціація об'єднала науковців та практиків у єдину команду для вирішення актуальних питань сучасної тифлопедагогіки, таких як розробка нового змісту та удосконалення методики навчання та виховання дітей з порушеннями зору в умовах сучасного суспільства.

У 2003 році Є.П.Синьовій присуджено вчене звання професора. За плідну роботу та вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих спеціалістів для галузі корекційної освіти вона нагороджена Грамотою Верховної Ради України та грамотою Президії Академії педагогічних наук України, знаком «Відмінник народної освіти», медалями А.С.Макаренка, К.Д.Ушинського та іншими відзнаками.

Науково-педагогічну діяльність Є.П.Синьова здійснювала в таких напрямках: викладацька робота в школі-інтернаті, науково-дослідна робота в лабораторії тифлопедагогіки УНДІП, робота на курсах підвищення кваліфікації для педагогічних працівників спеціальної освіти, викладацька робота в Інституті корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова, підготовка наукових кадрів, розробка науково-методичних матеріалів для працівників спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору.

Теоретичні ідеї Є.П.Синьової знайшли відображення в практичній роботі закладів освіти й реалізувалися в педагогічній діяльності самого вченого. Її творчий доробок з питань психології осіб з порушеннями зору є значним внеском у скарбницю національної педагогічної думки. Теоретичні положення, педагогічні висновки, практичні поради Є.П.Синьової набули на сучасному етапі розвитку національної спеціальної освіти особливої актуальності з огляду на інтеграційні процеси в організації навчання, виховання, реабілітації та соціалізації осіб з порушеннями зору.

З ім'ям Євгенії Павлівни Синьової безпосередньо пов'язане становлення та розвиток тифлопсихології в Україні. Вона порушила багато актуальних питань, які в подальшому успішно розробили науковці України та інших країн.

Створення кафедри, очоленої Є.П.Синьовою, було викликано необхідністю системної кваліфікованої підготовки тифлопедагогів для забезпечення потреб незалежної України на високому науково-методичному рівні. Кафедра тифлопедагогіки стала першою та єдиною на сьогодні такою структурою у вищих навчальних закладах України.

На момент заснування в складі кафедри тифлопедагогіки було 4 викладачі: кандидат психологічних наук, доцент Є.П.Синьова, кандидат педагогічних наук, доцент Т.П.Свиридюк, викладачі С.В.Федоренко та Г.Ю. Мустафаєв.

Починаючи з моменту створення кафедри тифлопедагогіки, вона впевнено заявила про себе у царині тифлопедагогіки. За роки існування кафедра накопичила значний досвід навчально-виховної, науково-методичної та організаційної роботи. Хоча головним її завданням була підготовка кадрів для різних типів навчально-виховних та реабілітаційних закладів для осіб з порушенням зору, молоді співробітники активно займалися дослідженням актуальних проблем теорії та практики тифлопедагогіки й тифлопсихології.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні С.В.Федоренко «Корекційна спрямованість формування навичок самообслуговування молодших слабозорих дошкільників» обґрунтовано основні закономірності та особливості самообслуговуючої діяльності слабозорих дошкільників, розкрито зміст та прийоми корекційно спрямованого педагогічного керівництва цим видом діяльності.

Дисертація Г.Ю.Мустафаєва «Особливості життєвих планів сліпих старшокласників» мала великий науковий та практичний резонанс у тифлопедагогіці та спеціальній психології, оскільки була пов'язана з проблемою мотиваційного забезпечення навчальної та трудової діяльності сліпих дітей та особливостям їхньої поведінки в системі суспільних відносин.

Виконане дисертаційне дослідження Л.Г.Кулик на тему «Внесок О.М. Щербини у становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки» спрямоване на вивчення витоків провідних наукових ідей сучасної тифлопедагогіки, їх аналіз та переосмислення у світлі сучасної психолого-педагогічної науки, зокрема науково-педагогічної та просвітницької діяльності професора О.М.Щербини [240].

Вивчення соціально-психологічних проблем тифлопедагогіки було продовжене в дослідженні на тему «Соціально-психологічна адаптація інвалідів по зору до навчання у вищих навчальних закладах» Т.М. Гребенюк, де вперше показано цілісну картину соціально-психологічних особливостей адаптації студентів-інвалідів по зору до умов навчання у вищому навчальному закладі при отриманні професії тифлопедагога.

У дисертаційному дослідженні К.О.Глушенко «Проблема формування комунікативної компетентності сліпоглухих дітей у спеціальній літературі

США та Великої Британії» проаналізовано науково-методичні та соціально-психологічні аспекти формування комунікативних компетенцій та засобів спілкування в умовах комбінованого порушення слуху та зору.

Дослідження Ю.В.Тімакової «Вплив втрати зору в дорослому віці на самосвідомість особистості» присвячене вивченню психологічних особливостей самосвідомості особистості пізньоосліплених осіб та детермінант впливу на їх виникнення.

Розвитку уваги у слабозорих дітей присвячено дослідження І.О.Сасіної «Особливості та корекція розвитку уваги у дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором», яка запропонувала авторську методику підвищення якості слухової та зорової уваги у зазначеної категорії дітей.

Актуальні питання підготовки майбутніх тифлопедагогів до використання сучасних інформаційних технологій у професійній діяльності розкриті в дисертаційному дослідженні І.В.Федоренка «Підготовка майбутніх учителів-дефектологів до використання новітніх комп'ютерних технологій у процесі корекційного навчання», в якому обґрунтована рівнева система їх підготовки у ВНЗ та новий зміст викладання дисциплін комп'ютерного циклу майбутнім тифлопедагогам.

Вивченню історії фізичного виховання дітей з порушеннями зору присвячене дослідження А.В.Подгаєцького «Розвиток адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання дітей з вадами зору в Україні» [303].

Проблеми розвитку зв'язного мовлення слабозорих дошкільників розглядала в своєму дисертаційному дослідженні на тему «Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку зі зниженим зором до навчання в школі» Т.О.Семенишена.

Формуванню позитивної Я-концепції та полегшенню процесу соціалізації учнів з порушеннями зору присвячене дослідження С.Б.Власенко «Особливості формування образу фізичного Я у сліпих дітей молодшого шкільного віку».

Зазначені вище дослідження не вичерпують усієї наукової тематики, яка розробляється сьогодні співробітниками кафедри тифлопедагогіки. Так, учені-дослідники вивчають актуальні проблеми тифлопедагогіки та тифлопсихології, такі як: формування особистості незрячих учнів (Є.П. Синьова), становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки (С.В. Федоренко), питання методики вивчення дисципліни «Я і Україна» (Ю.О. Войтюк), методика формування уявлень у дітей з порушеннями зору про неживу природу (Н.І.Малюхова), психологічна складова в підготовці майбутніх тифлопедагогів-психологів (О.М.Паламар) та ін.

Науково-дослідна робота кафедри планувалася відповідно до наукових напрямів НПУ імені М.П.Драгоманова та інтересів викладачів. Найбільш важливими серед них є:

- розробка оригінального змісту підготовки майбутніх тифлопедагогів відповідно до вимог вищої школи;

- науково-методичне забезпечення підготовки фахівців напряму «Корекційна освіта (тифлопедагогіка)»;
- пошук ефективних шляхів переходу на навчання відповідно до Болонської угоди [443].

Наукові дослідження кафедри тифлопедагогіки спрямовуються на вивчення глобальних питань теоретико-методологічних засад тифлології, удосконалення змісту освіти в навчально-виховних та реабілітаційних закладах для осіб з порушеннями зору. Так, члени кафедри брали активну участь в обґрунтуванні та розробці змісту навчання й виховання дітей з порушеннями зору в спеціальних дошкільних та шкільних освітніх закладах (Ю.О.Войтюк, Т.М.Гребенюк, Т.О.Сасіна, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко та ін.).

Значним досягненням науково-методичного пошуку членів кафедри став вихід у 1996 році першої української «Навчально-виховної програми та методичних рекомендацій для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору», розробленої колективом авторів (Т.І.Моторна, К.М.Скляр, С.В.Федоренко) під керівництвом Т.П.Свиридюк. Це була перша спроба в історії української тифлопедагогіки в створенні подібної програми, яка на довгий час заповнила прогалину в галузі виховання слабозорих дошкільників.

Ще один напрям наукових пошуків кафедри – питання допомоги батькам, які мають дітей з порушенням зором, у їх вихованні. Посібник Т.П.Свиридюк «Виховання самостійності сліпих та слабозорих дошкільників в процесі організації обслуговуючої праці» став у пригоді батькам таких дітей. У роботі висвітлені важливі питання: про гіперопіку батьків, про роль самообслуговування та самостійності в житті дитини з порушенням зором, значення індивідуальної корекційної роботи з формування способів трудової діяльності та ін.

Продовженням наукових пошуків допомоги батькам став вихід методичних рекомендацій «Батьківський всеобуч», у якому надано інформацію про розумову, фізичну та особистісну готовність дитини з особливими потребами до навчання в школі, запропоновані рівні інтеграції для кожної вікової ланки (раннього, переддошкільного, дошкільного, молодшого шкільного віку), що дає змогу створити програму безперервної корекції, індивідуальних програм для дітей, які знаходяться поза спеціальним навчальним закладом.

Таким чином, колектив кафедри в короткий історичний термін своїми дослідженнями значно сприяв подоланню відставання в розвитку української тифлології від російської, яка на початок 90-х рр. ХХ ст. вважалася провідною на теренах СРСР.

Активну участь у розробці тифлологічної теорії разом з науковцями починають брати передові педагоги-практики. Цьому сприяли наукові конференції, семінари, конгреси тощо, організовані кафедрою тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова.

Співробітники кафедри активно вивчають світовий досвід теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору. Так, кафедра є

членом Міжнародної організації ICEVI, Асоціації тифлопедагогів України, співпрацює з аналогічними кафедрами вищих навчальних закладів Росії, Білорусії, Литви, Польщі, Нідерландів, Німеччини, США, Канади, Словаччини та ін. країн.

Враховуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що завдання, які стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою та тифлопсихологією і школою для дітей з порушеннями зору на новому етапі соціального розвитку українського суспільства, вирішувалися в основному зусиллями двох колективів існуючих в Україні наукових центрів – лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України та кафедрою тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова.

На цьому етапі в зазначених вище наукових центрах широко розгорнулася робота щодо підготовки вітчизняних науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації зі спеціальності 19.00.08 – спеціальна психологія та 13.00.03 – корекційна педагогіка для вирішення завдань сучасної тифлопедагогіки. Так, починаючи з 1991 року, було захищено більше 30 докторських та кандидатських дисертацій, присвячених розв'язанню актуальних проблем тифлопедагогіки та тифлопсихології.

5.3. Роль недержавних громадських об'єднань у розвитку тифлопедагогіки та радикальних змін навчально-виховного процесу

Інституційною особливістю розвитку освіти інвалідів у сучасному українському суспільстві є діяльність громадських недержавних об'єднань, що здійснюють певний вплив на теорію та практику навчання, виховання, реабілітацію та соціалізацію осіб з порушеннями зору.

З метою здійснення підтримки дітей, які потребують корекції психофізичного розвитку, сучасне українське громадянське суспільство створило різні неурядові організації, серед яких виділяють некомерційні об'єднання, виражені у формі громадських і релігійних організацій, соціальних та благодійних фондів, асоціацій та спілок. У цілому недержавні громадські організації своєю діяльністю сприяють розвитку гуманістичних цінностей у суспільстві, відстоюючи право кожного на гідне життя, розвиваючи нові напрями і форми роботи, привертаючи увагу суспільства до становища соціально виключених груп. Ці організації також сприяють позитивним змінам у свідомості населення країни.

В якості першої організації інвалідів в Україні, яка опікувалася незрячими, було Українське товариство сліпих (УТОС) створене згідно з постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УРСР 4 червня 1933 року.

Мета його створення – організаційне об'єднання громадян з вадами зору, захист інтересів сліпих, інтеграція їх у суспільство, соціально-трудова та медична реабілітація.

Виникненню УТОС сприяли дрібні кооперативні об'єднання інвалідів по зору, що виникали на початку 20-х рр. ХХ ст. у великих містах України –

Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі. Ці майстерні утворювалися переважно при місцевих відділах соціального забезпечення і не мали завершеної організаційної побудови.

Визначним досягненням у справі становлення УТОС стало об'єднання за ініціативи незрячих розпорощених невеличких майстерень у потужні цехи та артілі. Згодом на їх базі було створено Українське товариство сліпих у Києві. Засновники Товариства – працівники артілі «Слава» А.Едельман, С. Іщенко (автор першого Статуту УТОС), І.Марченко, Я.Городецький.

В результаті величезної організаційної роботи 15 серпня 1934 року на чолі з першим головою Абрамом Едельманом розпочалася діяльність Центрального правління Українського товариства сліпих.

З метою висвітлення проблем сліпих та питань допомоги їм у 1935 році Товариство заснувало свій друкований орган – журнал «Праця сліпих».

Свідченням про широку діяльність УТОС є той факт, що на початку існування Товариства (1934 рік) налічувалося 12 місцевих виробничих об'єднань із штатом 120 осіб, а в 1941 році на УВП (учбово-виробниче підприємство) вже працювало понад 2,7 тисячі працівників. Напередодні війни у системі функціонувало також 58 гуртожитків на 1120 місць, 30 їдалень, 33 клуби та «червоних кутки», 37 стаціонарних та пересувних бібліотек для незрячих.

Визначною подією в історії тифлології стало проведення у 1938 році I з'їзду УТОСу. На жаль, матеріали з'їзду не збереглися, але той факт, що робота Товариства після з'їзду значно покращала, говорить про те, що він відіграв чималу роль у подальшому розвитку системи. У результаті висвітлення на з'їзді наболілих проблем незрячих більше уваги держава почала приділяти соціально-побутовим питанням – почали споруджувати гуртожитки, будувати квартири для інвалідів по зору тощо [450].

У кінці 30-х років унаслідок різнобічної організаторської діяльності керівного складу УТОС, напруженої праці незрячих, Українське товариство сліпих вийшло на нові рубежі свого розвитку. Основним здобутком його діяльності ми вважаємо той факт, що помітно змінилося ставлення суспільства до інвалідів по зору, посилилося прагнення самих незрячих до повноцінного особистого і суспільного життя.

Подальший розвиток системи УТОС, вирішення актуальних проблем із соціальної реабілітації та інтеграції незрячих було призупинено у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни.

У роки окупації України Українське товариство сліпих було майже не функціонувало. Керівний склад Центрального правління УТОС та окремі групи інвалідів були евакуйовані до Казахстану.

Після визволення України Українське товариство сліпих відновило свою діяльність. Почала налагоджуватися робота учбово-виробничих підприємств, інваліди все частіше залучалися до громадсько-корисної праці.

Після війни значно збільшилася кількість членів УТОС. До організації ввійшли десятки тисяч осліплених воїнів, а згодом і тисячі дітей, які втратили зір внаслідок воєнних дій та залишених після війни по всій Україні

вибухових речовин.

На жаль, не всі підприємства УТОС змогли відновити свою діяльність після визволення України. Так, станом на 1 липня 1944 року лише 19 із 32 підприємств виробляли хоч якусь продукцію. Причина була в незадовільному постачанні їх сировиною, відсутності транспортної та технічної бази (все обладнання УТОС змусили залишити на території Казахстану), надто повільне формування здорової робочої сили. Але процес відбудови не припинявся [421].

У повоєнні роки спостерігалось як збільшення кількості підприємств для сліпих, так і їх якісне зростання. Здійснювався поступовий перехід від кустарного до сучасного механізованого виробництва.

Зміцненню авторитету Товариства сприяло те, що воно в повоєнні роки взяло на себе функції держави – залучення колишніх воїнів-інвалідів по зору до суспільно-корисної праці. Це повернуло їм віру у життя, у самих себе. УТОС змогло вирішити завдання, на розв'язання яких держава не мала ані коштів, ані відповідно підготовлених кадрів.

Новим етапом розвитку Товариства стала відмова у 1948 році підприємств УТОС від державної допомоги і перехід на самоокупність. Виробнича сфера Товариства поступово стала частиною загальнодержавного народногосподарського комплексу країни.

У 1957 році Центральне правління УТОС очолив інвалід війни Іван Качур. На посту голови Центрального правління він перебував до 5-го березня 1971 року. У ці роки поступово зміцнювалася матеріальна база, механізувалася праця незрячих, підвищувалася якість їх роботи.

Апогеєм у розвитку виробничої сфери Українського товариства сліпих стали 70-80-ті роки ХХ ст. З квітня 1971 року і до 17 вересня 1993 року Центральне правління УТОС очолював Віктор Михайлович Акімушкін. Це був умілий організатор виробництва, досвідчений керівник і господар. Він наполегливо дбав про неухильне зміцнення підприємств і об'єднань, їх розвиток, створення нових робочих місць для інвалідів по зору. В центрі його уваги завжди була незряча людина. Інтереси сліпих В.М.Акімушкін відстоював на всіх рівнях владних структур. Завдяки принциповості, безкомпромісності Віктора Михайловича, Товариству у той час вдалося вирішити на державному рівні ряд надзвичайно важливих проблем соціального захисту інвалідів по зору [450].

Його зусиллями у 70-х роках УТОСівські підприємства остаточно відмовилися від виготовлення таких шкідливих для здоров'я незрячих виробів, як мотузки, валянки, деякі види металовиробів, дерев'яної тари тощо

Особливо далекоглядним було створення обласних та міжобласних рад УТОС, а також численних територіальних первинних організацій, що взяли на себе функції соціального захисту незрячих на місцях.

Віктор Михайлович був ініціатором багатьох конструктивних задумів і фундаментальних соціальних програм. Обраний ним курс на послідовне зміцнення матеріально-технічної бази виробничої сфери як матеріальної

основи Товариства, удосконалення форм масового працевлаштування, розробки та застосування наукових методів організації праці витримав перевірку часом.

Товариство щорічно випускало продукції на сотні мільйонів карбованців. Переважно це була електроустановча, світлотехнічна продукція, низьковольтна апаратура, маслофільтри, трансформатори зниження напруги та інші вироби. Випуск цієї продукції у Радянському Союзі був майже цілковитою монополією сліпих [450].

У ці роки сліпі, які бажали працювати, були працевлаштовані і, крім державних пенсій, мали солідний заробіток.

10 листопада 1971 року відбувся III пленум Центрального правління, на якому було прийняте рішення провести реорганізацію управління виробництвом і створити територіально-виробничі одиниці – об'єднання. Економічно слабкі підприємства на правах філіалів входили до об'єднання, на чолі якого стояли економічно міцні, стабільні і перспективні підприємства. Це давало можливість створити надійну опору слабшим і підтягнути їх виробничу діяльність до сучасного як технічного, так і економічного рівня.

Значним внеском у розбудову вітчизняної науки тифлопедагогіки стало відкриття у 1974 році на базі Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР за ініціативи та фінансової підтримки Центрального правління Українського товариства сліпих лабораторії тифлопедагогіки, діяльність якої багато років фінансувало ЦП УТОС. Активну участь у розробці теорії та практики соціалізації сліпих у складі лабораторії взяв В. М. Акімушкін. Як зазначалося вище, щорічно УТОС перераховував певний відсоток зароблених коштів на розвиток матеріально-технічної бази шкіл для дітей з порушеннями зору, на забезпечення їх навчальним обладнанням, друкованою продукцією тощо.

Чимало коштів виділялося також школам робітничої молоді, Міністерству охорони здоров'я для підтримки протезної промисловості та на інші потреби людей з вадами зору [450].

З метою підняття престижу УТОС 12 березня 1984 року VII пленум Центрального правління затвердив комплексну цільову програму «Прискорення науково-технічного прогресу в системі УТОС на 1984 - 1990 роки». У ці роки проводилася модернізація інструментальних та заготівельних цехів і дільниць. Технічний прогрес, розширення обсягів виробництва мали слугувати виконанню головного на ті роки статутного завдання Товариства – раціональному і якісному працевлаштуванню незрячих.

Крім того, спостерігався тісний зв'язок між науковцями та УТОС. На підприємствах системи впроваджувалися науково-обґрунтовані рекомендації Дніпропетровського інституту з відновлення та експертизи працездатності інвалідів (ДІВЕПІН), Одеського НДІ очних захворювань імені академіка В.П. Філатова, УНДІП за результатами паспортизації трудових процесів, профілактики очного травматизму, з комплексної системи управління раціональним працевлаштуванням та ін.

На підприємствах і організаціях УТОС щорічно, починаючи з 1981 року, проводилися огляди-конкурси на кращу організацію засобів орієнтування інвалідів по зору. Це дало можливість на багатьох підприємствах провести чималу роботу зі створення нових і модернізації наявних засобів орієнтування.

Глибока соціально-економічна криза 90-х років в країні зачепила й систему УТОС. Трудові колективи УТОС опинилися у вирі неврегульованого ринку і загальнодержавного економічного спаду. Першими зазнали відчутного економічного удару учбово-виробничі об'єднання (УВО) та учбово-виробничі підприємства (УВП), що працювали з підприємствами державної промисловості за кооперацією, і ті, що використовували у своєму виробництві сировину та комплектуючі республік колишнього СРСР.

Нездорова конкуренція, швидке подорожчання матеріалів і жорстка інтервенція закордонних товарів незабаром знекровили виробництво, позбавивши сотні інвалідів регулярної роботи та соціального захисту.

Дещо кращою була ситуація на підприємствах, що випускали продукцію за замкненим технологічним процесом, та й вона тривала не довго

Об'єктивні умови переходу від адміністративно-командної системи до ринкової економіки поставили на порядок денний боротьбу за виживання Товариства як організації.

Керівництво Українського товариства сліпих, швидко зорієнтувавшись в нових умовах, почало вживати адекватних заходів щодо порятунку виробничої структури Товариства та соціального захисту незрячих.

Перехід до господарювання в умовах ринкових відносин, що склалися, потребував від працівників Центрального правління УТОС вжити цілий ряд необхідних заходів. Серед них значну роботу належало провести з підготовки кадрів. З цією метою було укладено договір з Українським інститутом ринкових відносин на навчання керівників УВО, УВП за фахом «організатор виробництва». Було прийнято ряд відомчих нормативних актів, спрямованих на поліпшення кадрової роботи: переглянуто номенклатуру Центрального правління, ухвалено постанови з питань організації економічного та юридичного навчання працівників, вдосконалення навчального процесу на Республіканських курсах УТОС [450].

Важливим для подальшого існування та розвитку УТОС став Український закон про основи соціальної захищеності інвалідів (1992 рік). Тепер відповідні державні органи влади й управління повинні були чітко і неухильно його виконувати, що мало сприяти поліпшенню добробуту незрячих у складних умовах реформування економіки країни.

Після прийняття Верховною Радою України в 1992 р. Закону «Про об'єднання громадян» Товариство було зареєстровано у Міністерстві юстиції України (18.09.1992, № 294) як Всеукраїнська добровільна громадська організація інвалідів по зору, що діє на території України.

Спеціально створений Фонд України із соціального захисту інвалідів почав надавати певну фінансову допомогу підприємствам УТОС спочатку у вигляді безпроцентних строкових кредитів, а згодом безповоротну фінансову підтримку.

Президія Центрального правління, керівники УВО та УВП вишукували додаткові джерела для забезпечення підприємств сировиною і матеріалами, вживали заходів щодо реалізації виготовленої продукції.

Одночасно проводилася робота, спрямована на соціальний захист інвалідів по зору, підвищення доходів усіх категорій працівників системи. Незважаючи на те, що більшість УВО й УВП змушені були перейти на скорочений робочий тиждень, середня заробітна плата постійно зростала.

У 1993 році (після смерті В.М.Акімушкіна) керівництво Центральним правлінням УТОС пленум доручив Владиславу Миколайовичу Більчичу.

У зв'язку з нестабільністю економіки України перед Центральним правлінням та його виробничими структурами виникали все нові й нові проблеми, що вимагали свого вирішення. Оскільки виробнича структура є економічною основою Товариства, Центральному правлінню доводилося частіше ставити на порядок денний президії та пленумів питання, що стосувалися виробничої сфери діяльності. Ужиті заходи створювали можливість вчасно долати труднощі та йти в ногу з часом.

Незважаючи на те, що економічна криза у державі продовжувала робити свою руйнівну справу, деякі підприємства (Київські № 3, № 4, Керченське, Вінницьке, Івано-Франківське УВП, Сімферопольське, Дніпропетровське та ін.) не лише зберегли обсяги виробництва, а в окремих випадках зуміли навіть їх збільшити. Вони продовжували впроваджувати у виробництво нову техніку, освоювати нові вироби, прийнятні для інвалідів по зору, встановили нові тифлотехнічні пристосування, відремонтували та модернізували технологічне устаткування, що дало змогу створити нові робочі місця та забезпечити роботою понад дві тисячі інвалідів.

У результаті наполегливої і постійної роботи з законодавцями вдалося домогтися багатьох пільг: відчислення у фонд соціального страхування; звільнення від земельного податку, від внесків у фонд сприяння зайнятості, від внесків у Республіканський інноваційний фонд; надано пільги на податок від прибутку тощо.

Незважаючи на всі заходи, вжиті Центральним правлінням, керівниками підприємств, повністю зупинити спад виробництва на УВО та УВП на той час не вдалося. Особливо у важкому стані опинилися підприємства, виробництво яких тривалий час було майже повністю зорієнтоване на кооперацію. Ці виробництва певний час практично не працювали.

Центральне правління та його апарат постійно знаходились у пошуку нових форм та методів розв'язання проблемних питань. Необхідно було зупинити спад виробництва продукції, збільшити її обсяги, зміцнити фінансовий стан системи і намагатися йти в ногу з часом, не відстаючи від інших. Було зобов'язано керівників УВО, УВП, голів обласних правлінь та організацій

УТОС активізувати роботу з упровадження нової, конкурентоспроможної продукції. Для цього належало: знизити собівартість продукції, яку виготовляли УТОСівські підприємства, покращити її якість; звернути увагу на дизайн виробів; розробити і впровадити прогресивні енергозберігаючі технології виробництва; ефективніше використовувати обладнання та виробничі площі.

Для покращення реалізації готової продукції вирішили провести роботу, направлену на її рекламування. З цією метою прийняли рішення повніше використовувати виставки, ярмарки, радіо, пресу, телебачення. І, зазвичай, результати від вжитих заходів були чималими.

Саме у ці роки Товариство зробило свій внесок у справу інтеграції незрячих. Керівництво Центрального правління дійшло висновку, що певну користь у розв'язанні проблем інвалідності повинна дати інтеграція незрячих у суспільство. З цією метою було вирішено систематично і цілеспрямовано проводити роботу з розширення та поглиблення інтеграційного процесу сліпих. Серед населення країни почала проводитися активна роз'яснювальна робота щодо діяльності підприємств УТОС та проблем інвалідності. Було вирішено ввести у практику щорічне відзначання «Дня білої тростини». Досвід показав, що заходи, які приурочуються до цього дня, дають непогані результати. У ці дні більш зговірливими й уважними стають працівники відділів соціального захисту населення, намагаються чимось допомогти органи місцевої влади, знаходять можливість допомогти «Червоний Хрест», думають про інвалідів і у верхніх ешелонах влади, не забувають їх у цей день і засоби масової інформації.

Наразі Українське товариство сліпих об'єднує у своїх лавах понад п'ятдесят тисяч інвалідів по зору. Основними завданнями УТОС є соціально-трудова та медична реабілітація незрячих, інтеграція та захист інтересів сліпих.

Українське товариство сліпих популяризує діяльність Товариства всіма засобами масової інформації, виявляє сліпих громадян, веде облік, залучає їх у члени Товариства, висуває найбільш компетентних спеціалістів і активістів у керівні органи всіх ланок УТОС, для роботи в громадських комісіях, радах, секціях тощо.

Неоціненним внеском УТОС є сприяння органам освіти у здійсненні обов'язкової загальної освіти сліпих дітей, а також в організації навчання та підвищення загальноосвітнього рівня дорослих сліпих у школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах. Товариство створює умови для найбільш повного та гармонійного розвитку особистості, задоволення духовних потреб сліпих, надає допомогу органам охорони здоров'я в розвитку медичної допомоги сліпим і проведенні широкої санітарно-профілактичної роботи щодо попередження сліпоти та збереження залишкового зору, дотику та слуху у інвалідів по зору. Разом з органами охорони здоров'я на підприємствах Товариства створюються медичні пункти, устатковуються офтальмологічним, фізіотерапевтичним та іншим медичними обладнанням; за участі лікарів-офтальмологів підприємств

вирішуються практичні питання раціонального та якісного працевлаштування інвалідів по зору [450].

Таким чином, аналіз діяльності Українського товариства сліпих показав, що воно пройшло складний шлях становлення й розвитку в Україні, наклало глибокий позитивний відбиток на життя сліпих, привернуло увагу суспільства до складних проблем інвалідів по зору. Сьогодні Українське товариство сліпих має потужну виробничу базу, культурну та соціально-побутову інфраструктуру, завдяки яким здійснюється реабілітація – і соціально-побутова, і професійна – та активна інтеграція інвалідів по зору в суспільство.

Складний період політичних і соціальних трансформацій, економічна нестабільність, які переживає наразі Україна, позначились на розвитку нових форм участі громади у розв'язанні соціальних проблем. За таких економічних та політичних умов українська держава часто уникає розгляду широкого кола питань, що стосуються життя інвалідів та тих, хто ними опікується, залишаючи за собою переважно лише функцію їхнього соціального захисту. Тому зростає роль громадських організацій, асоціацій та груп громадян, зокрема тих, що об'єднують у своєму складі представників відповідної професії, які можуть вирішити значну кількість проблем навіть у державному масштабі.

В силу винятковості свого становища держава є монополістичною організацією, що, з одного боку, має можливість сприяти стабільності, стійкості, а з другого – посилити негнучкість, небезпеку реалізації не суспільних, а групових і особистих інтересів, а за відсутності продуманої економічної програми й призвести до деформаційних процесів, які можуть викликати руйнацію системи спеціальної освіти.

Слід відзначити, що в Україні існує певна кількість громадських недержавних об'єднань, що займаються вирішенням соціальних, зокрема освітніх проблем громадян України, які мають глибокі порушення зору. Серед них: ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», ВГО «Асоціація тифлопедагогів України», УТОС, ВГО «Наукове товариство «Інститут соціальної політики», Благодійний фонд допомоги вченим-інвалідам по зору «Візаві», Всеукраїнська громадська благодійна організація пенсіонерів та інвалідів «Обличчям до істини», Київська організація незрячих юристів та центр допомоги інвалідам, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Генерація успішної дії», Всеукраїнська християнська місіонерська організація «Служіння незрячим» та інші.

Однією з найбільш чисельних та таких, що відіграє важливу роль у розвитку сучасної тифлопедагогіки, є Всеукраїнська громадська організація «Асоціація тифлопедагогів України» (ВГО «АТПУ»).

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. сфера діяльності тифлопедагогіки значно розширилась у зв'язку з досягненнями офтальмології в діагностиці порушень зору у дітей, починаючи з раннього віку, та розробкою нових методик лікування раніше невиліковних очних захворювань. Спираючись на ці досягнення, тифлопедагогіка вийшла за традиційні межі завдань

спеціальної дошкільної та шкільної освіти сліпих і слабозорих, підготовки кадрів тифлопедагогів тощо. У тифлопедагогіці виникли нові напрями надання спеціальних послуг особам з порушеннями зору різних вікових категорій, таких як корекція розвитку сліпих і дітей зі зниженим зором раннього віку, інтегроване та інклюзивне навчання сліпих і слабозорих дітей у масових школах, психолого-педагогічний супровід дорослих інвалідів по зору, здійснення реабілітації осіб, які втратили зір у дорослому віці, підготовка спеціальних психологів для роботи з особами, які мають порушення зору, підготовка тифлопедагогів за спорідненими спеціалізаціями тощо.

Всі ці напрями важко було реалізувати без єдиного центру координації зусиль усіх тифлопедагогів, без можливості обміну досвідом. В Україні на початок ХХІ століття працювало 6 шкіл для сліпих дітей, в яких навчалось близько 850 учнів, з яких 276 слабозорих та 131 розумово відсталих дітей; 29 шкіл для слабозорих дітей, в яких навчалось 4,4 тис. учнів; 102 дошкільних заклади, в яких виховувалось близько 8 тис. дітей із зоровими патологіями різної глибини. Педагогічний процес здійснювали понад 2500 педагогів, частина з яких не мала відповідної кваліфікації, хоча й володіла спеціальними методами та прийомами навчання й виховання таких дітей.

Кожен регіон України мав визначену Міністерством освіти і науки кількість спеціальних закладів, але територіально вони були розташовані досить віддалено один від одного, що не давало їм можливості тісної співпраці над вирішенням актуальних питань освіти осіб з порушеннями зору

Обмін досвідом тифлопедагогів, підвищення їхньої кваліфікації в Україні здійснювались, на жаль, епізодично з власної ініціативи фахівців та ентузіастів цієї справи. Проте кожен з видів такої роботи охоплював лише незначну кількість спеціалістів.

У зв'язку з цим виникло завдання удосконалення системи взаємодії тифлопедагогів усієї України та їх об'єднання з метою покращення обслуговування осіб, які мають порушення зору. Таким чином, назріла необхідність обговорення тих нагальних проблем теорії та практики, що турбували українських тифлопедагогів.

Зважаючи на зазначене вище, за ініціативи та під керівництвом єдиної в Україні кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова на чолі з завідувачкою професором Синьовою Євгенією Павлівною 4 – 5 травня 2006 року в м. Харкові на базі Харківської гімназії-інтернату для сліпих дітей імені В.Г.Короленка відбувся I Всеукраїнський з'їзд тифлопедагогів «Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення, перспективи розвитку».

На з'їзд прибули представники спеціальних загальноосвітніх закладів для дітей з порушеннями зору, реабілітаційних центрів, Українського товариства сліпих з 24 регіонів України, Автономної

Республіки Крим та Севастополя. До участі у роботі з'їзду також були запрошені делегації тифлопедагогів з Росії (Москва, Челябінськ, Белгород) та Білорусі (Мінськ). Всього в з'їзді взяли участь більше 200 тифлопедагогів.

Крім того, учасниками з'їзду були представники Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М.П.Драгоманова, Інституту спеціальної педагогіки АПН України, Українського науково-дослідного інституту медико-соціальних проблем інвалідності Міністерства охорони здоров'я України, Інституту корекційної педагогіки Російської Академії наук, Білоруського державного педагогічного університету, Міністерства освіти і науки України. Події з'їзду протягом декількох днів широко висвітлювали як регіональні, так і всеукраїнські засоби масової інформації.

Програма з'їзду визначила наступні напрями для обговорення:

- навчально-методичне забезпечення освітньо-виховного та реабілітаційного процесів;
- проблеми організації навчально-виховного процесу в спеціальних дошкільних закладах;
- удосконалення системи навчально-виховної діяльності спеціальних шкіл-інтернатів;
- досвід організації інтегрованого та інклюзивного навчання осіб з порушеннями зору;
- розвиток діяльності реабілітаційних центрів для осіб з порушеннями зору;
- освіта та реабілітація інвалідів по зору в системі УТОС;
- підготовка фахівців до роботи в спеціальних навчально-виховних та реабілітаційних закладах. Професійна компетенція тифлопедагога.

На пленарному засіданні з'їзду були заслухані наступні доповіді вчених на актуальну тематику: «Психолого-педагогічний супровід соціалізації сліпих та слабозорих» (В.М.Синьов – дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М. Драгоманова), «Медико-педагогічні аспекти реабілітації дітей з вадами зору» (С.О.Риков – доктор медичних наук, професор, головний офтальмолог МОЗ України), «Актуальні питання кадрового забезпечення навчальних та реабілітаційних закладів для осіб з глибокими порушеннями зору» (Є.П. Синьова – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М. П. Драгоманова), «Науково-дослідна і педагогічна діяльність лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України» (Л.С.Вавіна – кандидат педагогічних наук, завідувач лабораторією тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України), «Харківська гімназія-інтернат. Віхи історії: минуле, сучасне, майбутнє» (О.М.Білоусов – директор Харківської гімназії-інтернату для сліпих дітей ім. В.Короленка), «Сучасні технології діагностики та реабілітації дітей з комбінованими порушеннями зору та слуху» (О.О.Савченко – кандидат педагогічних наук, Центр слухової реабілітації «Аврора»), «Малювання незрячих малюків як частина емоційного пізнання світу» (О.А.Насібuloва – директор НОУ Центр

реабілітації незрячих дітей та їх батьків «Я і мама» (м. Москва), «Становлення та розвиток системи підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні» (С.В.Федоренко – кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з навчально-методичної роботи Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М.П.Драгоманова), «Індивідуальний підхід до комплексної діагностики та реабілітації дітей з вадами зору в умовах навчально-реабілітаційного центру» (В.М.Ремажевська – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Навчально-реабілітаційного центру для дітей з вадами зору «Левеня» (м. Львів)), «Взаємодія кафедри тифлопедагогіки і громадських організацій незрячих в розвитку освіти сліпих в Україні» (Ю.О.Войтюк – кандидат біологічних наук, доцент кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ ім. М.П. Драгоманова), «Сучасна система освіти та реабілітації в Російських спеціальних освітніх закладах для дітей з порушеннями зору» (В.З.Деніскіна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії змісту і методів навчання дітей з порушеннями зору Інституту корекційної педагогіки Російської академії освіти (РАО) (м. Москва)), «Орієнтувальна діяльність та напрямки її вивчення у дітей з порушеннями зору» (З.Г.Єрмолович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри тифлопедагогіки Білоруського Державного педагогічного університету ім. М.Танка (м. Мінськ)).

5 травня 2006 року відбулися засідання секцій. Тематика роботи секцій передбачала розгляд наступних актуальних проблем тифлопедагогіки: «Забезпечення права на якісну освіту дітей з вадами зору дошкільного віку», «Науково-педагогічні засади удосконалення змісту освіти дітей з вадами зору», «Удосконалення діяльності реабілітаційних закладів для інвалідів по зору».

Протягом двох днів роботи з'їзду делегати мали нагоду обмінятися досвідом роботи з дітьми, що мають порушення зору, поспілкуватися із відомими представниками наукових шкіл України, Росії та Білорусі, які цілеспрямовано займаються вирішенням освітніх, медико-соціальних та реабілітаційних проблем дітей з вадами зору та ін. З'їзд визначив пріоритети у подальших діях тифлопедагогів, основні завдання, шляхи форми і методи їх виконання у сучасних умовах розвитку українського суспільства.

На заключному пленарному засіданні з'їзд прийняв Резолюцію та виніс ухвалу об'єднатися у Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація тифлопедагогів України».

З'їзд також затвердив звернення до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів міської виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування, Державного фонду соціального захисту інвалідів України, Центрального правління Українського товариства сліпих та інших громадських організацій з пропозиціями при формуванні пріоритетів молодіжної та соціальної політики враховувати потреби інвалідів

з порушеннями зору і запропонував шляхи реалізації цих потреб, а саме:

1. Сприяти розвитку мережі регіональних центрів ранньої допомоги, консультативних пунктів на місцях, патронажної служби для сімей, які виховують дітей з глибокими порушеннями зору та іншими складними психофізичними вадами.
2. Розвивати мережу дошкільних навчальних закладів і груп компенсуючого типу, навчально-виховних комплексів (дитячий садок - початкова школа), передбачити виявлення та залучення до них сліпих дітей та дітей з комбінованими порушеннями (сліпоглухих, розумово відсталих сліпих та ін.); активізувати розробку нормативно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу таких закладів.
3. Вважати за доцільне зберегти мережу спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі для дітей сліпих та зі зниженим зором. Разом з тим підтримати спрямування спеціальної освіти на широке включення дітей з порушеннями зору до інтеграції у загальноосвітні навчальні заклади за умови створення в них відповідного навчального середовища.
Науково-методичним підрозділам активізувати розробку нормативно-методичного забезпечення процесу інтегрованого навчання дітей з порушеннями зору.
4. Посилити співпрацю з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями і фондами щодо вирішення питань тифлологічного оснащення навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах і реабілітаційних центрах для дітей з порушеннями зору, матеріального забезпечення фізкультурно-масової роботи, адресного розподілу навчально-методичної літератури спеціального призначення, подальшого навчання і працевлаштування випускників з порушеннями зору загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів.
5. Вивчити питання про можливість залучення дітей з нормальним зором до навчання у школах для дітей зі зниженим зором з огляду на нерегульованість комплектування спеціальних шкіл відповідним контингентом учнів.
6. Державному комітету статистики України спільно з Міністерством освіти і науки України створити систему державного обліку (кадастр) сліпих України.
7. Міністерству освіти і науки України створити авторські колективи з розробки підручників і навчальних посібників нового покоління на основі Державного стандарту початкової загальної освіти дітей з порушеннями зору.
8. Розвивати мережу навчально-реабілітаційних закладів з професійної підготовки осіб з вадами зору (професійно-технічні навчальні заклади, коледжі, професійно-реабілітаційні центри, центри творчої реабілітації), зокрема реорганізувати Харківську гімназію-інтернат для сліпих дітей імені В.Г.Короленка у коледж.

9. Міністерству освіти і науки України продовжити роботу на виконання наказу від 02.12.2005 р. № 691 щодо створення у професійно-технічних училищах спеціальних груп для навчання учнів з глибокими порушеннями зору за доступними професіями з урахуванням характеру зорового захворювання.

10. Вжити невідкладних заходів для забезпечення спеціальних навчальних закладів для дітей з вадами зору кадрами тифлопедагогів через отримання вищої корекційної освіти (підвищення кваліфікації або отримання другої вищої освіти).

11. Міністерству освіти і науки України вивчити питання щодо перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних кадрів, які працюють з дітьми та дорослими з порушеннями зору, на базі НПУ імені М.П.Драгоманова.

12. При підготовці фахівців за напрямом «Педагогічна освіта» передбачити вивчення предмета «Основи корекційної педагогіки».

13. Надати статусу першочерговості забезпеченню кваліфікованими кадрами спеціальних дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості; встановити пільги щодо оплати за отримання спеціальної освіти та підвищення кваліфікації тифлопедагогів закладів сільської місцевості.

14. Міністерству освіти і науки України постійно вживати заходів щодо забезпечення безперешкодного вступу до вищих навчальних та професійно-технічних закладів випускників загальноосвітніх навчальних закладів (у тому числі інтернатного типу) з порушеннями зору.

15. Модернізувати існуючі бібліотеки усіх рівнів для забезпечення потреб осіб з проблемами зору в напрямку оснащення їх сучасними тифлоадаптованими інформаційними технологіями та комп'ютерною технікою; Міністерству освіти і науки України здійснювати організаційно-методичне керівництво діяльністю органів управління освіти і науки щодо модернізації навчально-матеріальної бази загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів для забезпечення освітніх потреб дітей і молоді з інвалідністю по зору.

16. Підтримати створення науково-методичного центру освіти та соціальної реабілітації осіб з інвалідністю як структурного підрозділу Інституту корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

17. Науково-методичному центру розробки та виробництва засобів навчання розробити перелік наочно-дидактичного, навчально-реабілітаційного, тифлопедагогічного обладнання для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями зору, реабілітаційних центрів для дітей і дорослих інвалідів по зору.

18. З метою поліпшення забезпечення корекційно-реабілітаційного процесу спеціальними тифлозасобами підтримати ініціативу ЦП УТОС звернутися до Кабінету Міністрів України з проханням підписати Міжурядову Флорентійську угоду від 1956 року зі змінами та доповненнями

про безмитне перетинання кордонів товарами спеціального призначення для інвалідів.

19. Клопотати перед Міністерством праці та соціальної політики України про виділення для незрячих вчителів спеціальних шкіл та викладачів реабілітаційних центрів додаткових коштів для оплати праці секретаря або помічника в їх роботі.

20. Створити у Міністерстві освіти і науки України, обласних (міських, районних) управліннях освіти і науки, інститутах післядипломної педагогічної освіти окремі структурні підрозділи, які координуватимуть питання корекційної освіти та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

21. На виконання наказу Міністерства освіти і науки України «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю» від 02.12.2005 р. № 691 широко обговорювати на серпневих конференціях педагогічних працівників стан забезпечення права дітей та осіб з порушеннями зору на якісну освіту, соціально-трудова реабілітацію через призму діяльності органів управління освітою, керівників навчальних закладів різних рівнів, наукових установ, підприємств та організацій.

Реалізацію ухвали з'їзду – об'єднання в Асоціацію тифлопедагогів – було доручено Є.П.Синьовій, яка й стала її президентом. Віце-президентами було обрано директора Харківського спеціального загальноосвітнього навчально-виховного комплексу для дітей з вадами зору імені В.Г.Короленка Харківської обласної ради О.М.Білоусова та завідувача лабораторії тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки АПН України Л.С.Вавіну.

Був розроблений проект Статуту Асоціації тифлопедагогів України (затверджений 31 травня 2006 року установчими зборами Асоціації) та проведені збори регіональних осередків по прийняттю рішення до вступу в члени Асоціації.

Статут АТПУ містить інформацію про мету її діяльності:

- захист фахових, економічних, соціальних, культурних та інших прав та інтересів своїх членів;
- сприяння професійному розвитку тифлопедагогів, фахівців, які працюють в сфері освіти, соціального захисту, представництва інтересів осіб з порушеннями зору; підвищенню якості корекційно-педагогічних, психологічних та соціальних послуг закладів, установ та організацій для осіб з порушеннями зору, а також якості підготовки зазначених фахівців.

Відповідно до Статуту головними завданнями Асоціації є:

- сприяння взаємодії між закладами освіти, недержавними організаціями та суспільством, налагодження фахових, інформаційних та інших зв'язків з державними, громадськими та іншими установами, підприємствами, організаціями (у тому числі закордонними та міжнародними), а також приватними особами для здійснення статутної діяльності;
- розробка інноваційних проектів, упровадження позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду роботи в сфері тифлопедагогіки, сприяння його максимальному поширенню;

- участь у розробці та виконанні загальнодержавних, регіональних, міжнародних програм, спрямованих на впровадження сучасних підходів до підготовки тифлопедагогів, а також системи надання соціальної допомоги людям з порушеннями зору;
- сприяння у підготовці кадрів для державних, муніципальних, громадських та інших організацій, що працюють у зазначеній сфері,
- сприяння підвищенню якості надання корекційно-педагогічної та психологічної допомоги особам з порушеннями зору;
- сприяння формуванню та удосконаленню нормативно-правової бази у зазначеній сфері;
- сприяння формуванню єдиного інформаційного простору у зазначеній сфері;
- здійснення представницьких функцій для захисту інтересів членів Асоціації, розширення можливостей їх освітньої та професійної діяльності;
- ініціювання та участь у виконанні досліджень щодо ефективності підготовки тифлопедагогів у зазначеній сфері;
- популяризація професії тифлопедагога та тифлопсихолога.

Статутом було також визначено, хто може бути членом Асоціації, а саме:

- тифлопедагоги, які працюють в сфері надання освітніх, соціальних послуг особам із порушеннями зору;
- науково-педагогічні працівники, які працюють в галузі тифлопедагогіки ;
- особи, які не є тифлопедагогами, але беруть участь в роботі Асоціації або працюють у сфері допомоги інвалідам та особам з порушеннями зору [381, с. 10-14].

Таким чином, головною подією з'їзду стало створення ВГО «АТПУ».

Після завершення з'їзду делегати роз'їхалися по своїх регіонах, щоб довести його рішення до всіх тифлопедагогів України.

Отже, починаючи з 2006 року, АТПУ активно розпочала свою діяльність. На час її створення вона об'єднувала близько 200 членів в 24 осередках з 20 регіонів України. У 2012 році кількість членів Асоціації склала більше 460 осіб в 37 осередках у всіх регіонах України.

Діяльність Асоціації тифлопедагогів України, як одного з видів професійних об'єднань, має на меті задоволення і захист законних професійних, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів її членів.

Протягом шести років саме ці завдання вирішувались у різних організаційних формах діяльності Асоціації. Це були наради, конференції, семінари, круглі столи, робота науково-методичної та ревізійної комісій, заснування та видання науково-практичного журналу «Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень» і наукового фахового збірника статей «Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки».

Досягнення високого рівня ефективності діяльності Асоціації проявляються безпосередньо в процесі роботи її членів та обговорення

важливих питань під час проведення з'їздів, нарад, конференцій, семінарів, круглих столів.

З 2006 по 2012 роки Асоціацією з метою розв'язання завдань, поставлених на I-му Всеукраїнському з'їзді тифлопедагогів, були проведені наступні заходи:

- Круглий стіл «Конвенція ООН про права інвалідів», присвячений Дню захисту прав людини (м. Київ, ІКПП НПУ імені М.П.Драгоманова. 10 грудня 2007 р.).
- Нарада керівників місцевих осередків (м. Київ, ІКПП НПУ імені М.П. Драгоманова. 20 лютого 2008 р.).
- Всеукраїнська з міжнародною участю науково-практична конференція «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення», присвячена 10-річчю кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ, ІКПП НПУ імені М.П.Драгоманова. 27–28 березня 2008 р.).
- Всеукраїнський науково-практичний семінар «Психолого-медико-педагогічні засади організації комплексного реабілітаційного процесу в спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з порушеннями зору» (м. Рубіжне, Рубіжанський навчально-реабілітаційний центр «Кришталік». 23–24 жовтня 2008 р.).
- Всеукраїнський науково-практичний семінар «Науково-методичні засади розробки програмного забезпечення для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» (м. Київ, ІКПП НПУ імені М.П.Драгоманова. 27–28 листопада 2009 р.).
- Другий з'їзд тифлопедагогів України «Удосконалення професійної майстерності тифлопедагогів у процесі здійснення комплексної реабілітації дітей з порушеннями зору» (м. Київ, ІКПП НПУ імені М.П.Драгоманова. 25 вересня 2009 р.).
- Науково-практична конференція «Система підготовки дітей зі зниженим зором до інтеграції в широке соціальне середовище (з досвіду роботи Тереховлянської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей зі зниженим зором з гімназійними класами)» (м. Тереховля, Тереховлянська спецшкола-інтернат. 1–3 червня 2010 р.).
- Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний світ і незрячі: розвиток особистості в контексті тифлології» (м. Луцьк. 14–16 жовтня 2010 р.).
- Всеукраїнський науково-практичний семінар «Підвищення ефективності навчально-реабілітаційного процесу сліпих дітей в умовах діяльності школи-лабораторії» (м. Харків. Харківський загальноосвітній навчально-виховний комплекс для дітей з вадами зору імені В.Г.Короленка Харківської обласної ради. 20–21 жовтня 2010 р.).
- Семінар-практикум «Особливості навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку з вадами зору (за Базовою програмою «Я у світі»)» (м. Київ. 3 листопада 2010 року).

- Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі» (м. Луцьк. 20–21 жовтня 2011 р.).

- Проблемний семінар-практикум «Спеціальна дошкільна освіта дітей з порушеннями зору» (м. Київ. 8 грудня 2011 року).

Діяльність Асоціації тифлопедагогів узгоджується на нарадах керівників її осередків. Взаємодія між осередками сприяє налагодженню зв'язків з керівниками навчально-виховних та реабілітаційних закладів, встановленню дружніх взаємостосунків між їхніми колективами.

Важливою для теорії та практики тифлопедагогіки стала нарада керівників осередків ВГО «АТПУ» від 20 лютого 2008 року, яка ставила за мету координації дій та визначення напрямків діяльності Асоціації в 2008 році. В нараді брали участь керівники 19 обласних та 7 місцевих осередків Асоціації тифлопедагогів України. Були розглянуті наступні питання: організаційні основи діяльності, діяльність місцевих осередків, компетенції виконавчого комітету, складання кошторису ВГО «АТПУ» на 2008 рік [382, с. 19].

Резолюцією наради було визначено такі пріоритетні напрями роботи осередків:

- підвищення ефективності співпраці науки і практики тифлопедагогіки ;
- активізація креативності тифлопедагогів, винайдення ідей та новітніх технологій щодо психолого-педагогічного впливу на розвиток осіб з порушеннями зору;
- обмін досвідом роботи спеціальних закладів освіти та проведення майстер-класів провідних тифлопедагогів;
- здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації тифлопедагогів у спеціальних навчально-виховних закладах для дітей з вадами зору.

Науково-практична конференція «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення», що відбулася 27–28 березня 2008 р. в м. Києві, була присвячена 10-річчю кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова і була ініційована кафедрою тифлопедагогіки та ВГО «АТПУ». 120 гостей із майже 200 запрошених були члени Асоціації. На конференцію також прибули представники Росії та Білорусі. У резолюції конференції були визначені основні напрямки взаємодії науковців та практиків на найближчі роки [378, с. 45].

Сприяння у підготовці кадрів для державних, громадських та інших організацій, які працюють у зазначеній сфері, стало ще одним показником ефективної діяльності АТПУ. Необхідно відмітити, що зростання чисельності студентів заочної форми навчання, які отримують другу вищу тифлопедагогічну освіту, в три-чотири рази можна вважати спільним результатом активної діяльності керівників навчально-виховних та реабілітаційних закладів для дітей з порушеннями зору, кафедри тифлопедагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова та ВГО «АТПУ».

Важливу роль у цьому процесі зіграв II з'їзд тифлопедагогів України «Удосконалення професійної майстерності тифлопедагогів у процесі здійснення комплексної реабілітації дітей з порушеннями зору», що відбувся в м. Києві 25 вересня 2009 р. на базі Інституту корекційної педагогіки та психології і був присвячений 175-річчю НПУ імені М.П.Драгоманова.

У роботі з'їзду взяли участь 120 делегатів, серед яких були представники освітніх та реабілітаційних закладів для дітей з порушеннями зору, Міністерства освіти та науки, молоді та спорту України, різних громадських об'єднань. У проголошених доповідях висвітлювалися питання соціально-політичного та правового забезпечення діяльності освітньо-виховних та реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями зору, матеріали наукових досліджень та методичної роботи в школах-інтернатах. З'їзд визначив низку основних невідкладних проблем тифлопедагогіки та звернувся до Міністерства освіти і науки України з проханням всебічно сприяти: підготовці кваліфікованих кадрів-тифлопедагогів; розвитку мережі регіональних центрів ранньої допомоги із залученням до них дітей з комбінованими порушеннями; розвитку мережі навчально-реабілітаційних закладів професійної підготовки для осіб з порушеннями зору тощо.

Були визначені нижче наведені актуальні напрямки взаємодії науковців та практиків на найближчі роки:

1. Удосконалення змісту освіти для дітей з порушеннями зору дошкільного та шкільного віку.
2. Розробка навчально-методичного забезпечення всіх ланок спеціальної освіти.
3. Удосконалення змісту, методів трудового навчання та профорієнтації дітей з порушеннями зору відповідно до їхніх зорових можливостей та потреб ринку праці.
4. Дослідження форм та методів надання дітям з вадами зору та їх батькам ранньої кваліфікованої допомоги, організації індивідуального особистісно-зорієнтованого та інклюзивного навчання, психолого-педагогічного супроводу осіб з порушеннями зору на різних вікових етапах, у тому числі осліплених в дорослому віці.
5. Активізація розробок науково-методичних посібників з тифлопедагогіки та спеціальних методик для студентів та практичних працівників різних типів закладів для дітей з порушеннями зору [379, с. 9].

Реалізація визначених ідей пов'язана з встановленням тісного взаємозв'язку АТПУ з громадськими організаціями інвалідів. Зокрема за 6 років свого існування Асоціація тифлопедагогів провела чимало заходів професійної спрямованості спільно з такими громадськими організаціями, як ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», ВГО «Наукове товариство «Інститут соціальної політики», Благодійний фонд допомоги вченим-інвалідам по зору «Візаві», Всеукраїнська громадська благодійна організація пенсіонерів та інвалідів «Обличчям до істини», Київська організація незрячих юристів та центр допомоги інвалідам, Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Генерація успішної дії» та інші.

Асоціація тісно співпрацює з Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, яке підтримує усі її ініціативи, допомагає в реалізації планів. В свою чергу «Асоціація тифлопедагогів України» активно включається у вирішення завдань, поставлених Міністерством. Так, ідучи назустріч вирішенню проблеми програмного забезпечення спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору (II-III ступеня), у листопаді 2009 року був проведений Всеукраїнський науково-практичний семінар «Науково-методичні засади розробки програмного забезпечення для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів», на якому була створена робоча група по написанню навчальних програм з усіх шкільних дисциплін, що й було виконано членами Асоціації у співпраці з науковцями.

Великого значення в справі підвищення ефективності діяльності навчально-виховних та реабілітаційних закладів для осіб з порушеннями зору має забезпечення їх сучасного інформаційного простору. Так, у 2012 році було створено сайт ВГО «Асоціація тифлопедагогів України», на якому розміщуються науково-методичні, інформаційні та інші матеріали, які дозволяють бути в курсі справ діяльності Асоціації всіх її членів та підвищувати їм свій рівень професійної компетенції.

У червні 2010 року в м. Терехівці Тернопільської обл. відбулась звітно-виборча Конференція Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». Учасники конференції заслухали та обговорили звітну доповідь Президента Асоціації професора Є.П.Синьової та визнали її роботу задовільною. Найактивніші члени Асоціації були нагороджені першими в історії її існування грамотами.

На Конференції заслуховувалось питання вступу до Асоціації нових її членів. З доповідями-презентаціями своїх організацій виступили директор Чернігівської спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з вадами зору О.В.Житняк та голова Всеукраїнської християнської місіонерської організації «Служіння незрячим» І.С.Мельничук. Після чого було ухвалено рішення про створення відповідних осередків ВГО «АТПУ». Також важливим стало прийняття рішення про виокремлення дошкільного напрямку роботи АТПУ з метою підвищення компетентності педагогів спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору.

Звітно-виборчою Конференцією Президентом Асоціації було переобрано на наступний термін Є.П.Синьову. Віце-президентами було переобрано на другий термін О.М.Білоусова та обрано завідувача спеціального дошкільного закладу для дітей з вадами зору м. Києва № 219 Н.М.Рожко.

Виконуючи ухвали II з'їзду Асоціації тифлопедагогів, спільними зусиллями Волинського осередку, Національної Асамблеї інвалідів України, Волинської обласної організації УТОС, кафедри тифлопедагогіки та інших державних та недержавних організацій, 14-16 жовтня 2010 року в м. Луцьку була проведена Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний світ і незрячі: розвиток особистості в контексті тифлології». На конференції були присутні також закордонні гості зі Швеції, Польщі, Угорщини, Росії.

Виголошені наукові доповіді можна згрупувати в такі напрями:

1. Доступність, взаємодія та вплив світської і релігійної духовності на розвиток людини з інвалідністю.
2. Психолого-педагогічні проблеми тифлології у сфері становлення особистості.
3. Соціальна реабілітація людей з інвалідністю.
4. Розвиток особистості в умовах сучасного інформаційного простору.

На конференції було визначено коло проблем, що знайшли своє відображення у її рішенні. Особливо слід відмітити визнання учасниками інклюзивної освіти дітей з порушеннями зору як найвищого рівня соціалізації [373, с. 54-55].

Через рік – 20-21 жовтня 2011 року з ініціативи Асоціації та за підтримки Національної Асамблеї інвалідів України, Волинської обласної організації УТОС в м. Луцьку відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі». Питання, що розглядалися на конференції, можна згрупувати наступним чином:

1. Проблеми забезпечення захисту прав людей з інвалідністю відповідно до Конвенції ООН.
2. Просвітницько-виховна робота як психолого-педагогічна проблема тифлології.
3. Інноваційні технології в соціальній та професійній реабілітації людей з інвалідністю.
4. Вплив сучасного інформаційного простору на розвиток особистості з особливими освітніми потребами.

Конференцією було визначено коло проблем щодо захисту прав людей інвалідів по зору, основні з яких:

- недостатня забезпеченість освітніх закладів для дітей з порушеннями зору підручниками, зошитами, тифлотехнікою, методичною літературою;
- відсутність належних умов для участі у зовнішньому незалежному оцінюванні знань незрячих абітурієнтів нарівні зі зрячими;
- недосконалість законодавчої бази з питань трансплантації рогівки ока ;
- низькі перспективи працевлаштування незрячих.

Для вирішення зазначених проблем учасники конференції звернулися за допомогою до відповідних державних закладів [372, с. 53-57].

22 грудня 2010 року ВГО «Асоціація тифлопедагогів України» увійшла до складу ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України» як колективний член (на підставі заяви ВГО «АТПУ», рішення звітно-виборчої конференції від 3 червня 2010 р.).

З метою передачі досвіду роботи зі сліпими дітьми 20-21 жовтня 2010 року з ініціативи ВГО «АТПУ» в Харківському загальноосвітньому навчально-виховному комплексі для дітей з вадами зору імені В.Г.Короленка Харківської обласної ради відбувся Всеукраїнський науково-практичний семінар «Підвищення ефективності навчально-реабілітаційного процесу

сліпих дітей в умовах діяльності школи-лабораторії». На семінар, окрім представників кафедри тифлопедагогіки та профільних міністерств і відомств, прибули керівники 18 спеціальних загальноосвітніх шкіл з Одеси, Слов'янська, Києва, Львова, Мукачева та інших міст України. Директор Харківського загальноосвітнього навчально-виховного комплексу для дітей з вадами зору імені В.Г.Короленка О.М.Білоусов у своєму виступі розкрив організаційно-методичні засади навчання, реабілітації та соціалізації дітей з порушеннями зору у зазначеному навчальному закладі. Представники кафедри тифлопедагогіки поділилися з учасниками семінару досвідом плідної співпраці з педагогічним колективом та учнями зазначеного навчально-виховного комплексу.

Дводенна програма семінару дозволила учасникам детально ознайомитися з єдиною в країні школою-лабораторією кафедри, окреслити досягнення, перспективи й побудувати плани спільної діяльності на майбутнє [368, с. 56-58].

Представники дошкільного напрямку Асоціації тифлопедагогів для вихователів спеціальних дошкільних закладів ініціювали проведення семінару-практикуму «Особливості навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку з вадами зору (за Базовою програмою «Я у світі»)), який відбувся в м. Києві 3 листопада 2010 року. У проголошених на семінарі-практикумі доповідях висвітлювалися організаційно-методичні питання впровадження оновленого змісту дошкільної освіти в спеціальних дошкільних закладах. Важливим стало обговорення проекту методичних рекомендацій з тематичного планування навчально-виховної роботи у спеціальних дошкільних закладах для дітей з порушеннями зору [361, с. 5-7].

З метою пошуку підходів та шляхів вирішення проблем спеціальної дошкільної педагогіки Асоціація тифлопедагогів України спільно з кафедрою тифлопедагогіки НПУ ім. М.П. Драгоманова та лабораторією тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України було організовано та проведено проблемний семінар-практикум «Спеціальна дошкільна освіта дітей з порушеннями зору», який відбувся 8 грудня 2011 р. на базі експериментального спеціального дошкільного закладу для дітей з порушеннями зору та інтелекту № 219 м. Києва. На семінарі обговорювалися питання програмного забезпечення змісту спеціальної дошкільної освіти дітей, її корекційної спрямованості, особистісно-діяльнісного підходу до розвитку дошкільників з порушеннями зору, окремі питання організації та планування корекційної роботи тифлопедагога. Були також обговорені проекти порядку організації роботи тифлопедагога дошкільного закладу, переліку та зразків оформлення ділової документації тифлопедагога, корекційних програм розвитку дитини за основними напрямками корекційно-відновлювальної роботи.

Учасники семінару визначили наступні труднощі, що стримують процес оптимізації навчання, виховання та реабілітації дітей з порушеннями зору: відсутність нормативних документів, що регулюють діяльність тифлопедагога спеціального дошкільного закладу; недосконалість існуючого

переліку ділової документації тифлопедагога; відсутність стандартизованих корекційних програм розвитку дитини з порушеннями зору. Було прийнято рішення створити робочу групу з розробки методичних рекомендацій і корекційних програм та розробити порядок роботи тифлопедагога й зразки ділової документації тифлопедагога.

Продовжився розгляд визначених завдань на круглому столі для тифлопедагогів «Корекційно-розвивальна робота в спеціальних дошкільних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору», що відбувся 20 грудня 2011 року на базі Інституту спеціальної педагогіки НАПН України. На круглому столі обговорювалися пропозиції практиків до запропонованих на проблемному семінарі-практикумі проектів. Під час цієї зустрічі було сформовано робочу групу з практиків та науковців для розробки корекційних програм для спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору [133, с. 5-7].

Наразі діяльність ВГО «АТПУ» продовжується за визначеними напрямами.

Таким чином, аналіз шестирічної діяльності ВГО «Асоціація тифлопедагогів України» показав, що вона стала першою в історії України організацією, яка об'єднала зусилля всіх, хто має змогу і хто повинен відповідно до вимог своєї професії надавати допомогу незрячим особам різного віку. За 2006-2012 роки члени АТПУ видали десятки наукових публікацій та методичних розробок, розробили навчальні програми для спеціальних освітніх закладів, захистили 9 дисертаційних досліджень з проблем навчання, виховання та реабілітації осіб з порушеннями зору тощо. Асоціація провела ряд заходів, присвячених вирішенню проблем, пов'язаних з життям та діяльністю осіб з порушеннями зору, налагодила зв'язки з організаціями, причетними до розв'язання цих проблем.

Основним методом роботи цієї організації є перш за все напрямок ініціативи «знизу», спрямованої в соціально корисне русло. Цим створюється унікальна можливість плавного, безболісного об'єднання загальних державних інтересів і інвалідів по зору через форму об'єднання потреб певних соціальних груп у рамках організованого функціонування гармонійного, неконфліктного громадянського суспільства.

Отже, все зазначене вище дає можливість стверджувати, що ВГО «АТПУ» стала на початку ХХІ століття тією організацією, яка впливає на діяльність державних органів та поряд з ними сприяє професійному розвитку тифлопедагогів, їх соціальному захисту; представництву інтересів осіб з порушеннями зору; підвищенню якості корекційно-педагогічних, психологічних та соціальних послуг закладів, установ та організацій, що опікуються особами з порушеннями зору.

Як правило, у статутах громадських організацій та благодійних фондів основними видами діяльності визначено такі, як представлення інтересів і допомога своїм членам або благодійницька діяльність. Найбільш типовими видами діяльності українських недержавних громадських організацій є захист прав та інтересів окремих соціальних груп людей, лобіювання,

проведення тренінгів та надання консультацій, просвіта та поширення інформації для населення, вирішення соціальних питань, освітня діяльність. Діяльність недержавних організацій ускладнена низкою потреб у фінансовому, матеріально-технічному, інформаційному, кадровому забезпеченні. Для успішного виконання задекларованих завдань вони потребують співпраці з державними структурами та іншими громадськими організаціями. Тому заходи соціальної політики держави повинні забезпечувати функціонування цих організацій.

Необхідно досягти балансу повноважень між державою, що володіє ресурсами, і суб'єктами, які мають знання та ідеї для розв'язання конкретних проблем. Держава повинна навчитися делегувати повноваження недержавному сектору, налагодити механізми підтримки громадських ініціатив на місцевому рівні. Саме діяльність Асоціації тифлопедагогів України показала, що така співпраця можлива і сприяє в даному конкретному випадку розвитку тифлопедагогіки в країні.

Висновки до п'ятого розділу

Встановлено, що з проголошенням у 1991 році незалежності Української держави, відсутністю ідеологічного тиску в освіті навчальні заклади зазнали благодійної деполітизації, зміст навчання в них набув національного характеру. Суспільство по-новому почало засвоювати нову філософію: неподільність суспільства на «повноцінних» та «неповноцінних», визнання єдиного суспільства, що складається з різних людей з різними проблемами. Держава оголосила антидискримінаційну політику щодо інвалідів.

Це був час невизначеності, осмислення та подолання протиріч в системі навчання та виховання осіб з порушеннями зору. Спостерігалось значне скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей, відсутність системи підготовки вітчизняних тифлопедагогічних кадрів та україномовного науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу.

Почали виникати недержавні заклади для дітей з порушеннями зору та дітей, які мають комбінований дефект, що потребувало принципово нового науково-методичного супроводу.

Реформування системи освіти осіб з порушеннями зору потребувало глибокого та якісного наукового забезпечення. Це зумовило посилення ролі тифлології як науки, консолідацію діяльності вчених-тифлопедагогів та тифлопсихологів для проведення спільних наукових досліджень, підвищення якості підготовки науково-педагогічних кадрів та ін.

Вирішенню завдань, що стояли перед вітчизняною тифлопедагогікою і школою для дітей з порушеннями зору на новому етапі соціального розвитку суспільства, сприяла діяльність існуючих у державі наукових центрів – лабораторії тифлопедагогіки Інституту дефектології НАПН України та кафедри тифлопедагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П.

Драгоманова.

Таким чином, поступово почала спостерігатися позитивна динаміка подальшого розвитку та реорганізації системи спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору.

Вибір шляхів розвитку сучасної тифлопедагогіки в Україні залежить не стільки від удосконалення системи їх освіти та її наукового обґрунтування, як від ціннісних соціальних орієнтацій, політичних установок, прийнятих соціокультурних норм суспільства тощо.

Провідною тенденцією розвитку системи освіти дітей з порушеннями зору стала їх інтеграція в загальний потік шляхом інтегративних чи інклюзивних форм навчання, що виявився наслідком демократизації суспільства, розвитку тенденцій до гарантованого забезпечення прав кожного. Зазначена інтеграція повинна розв'язуватися з урахуванням усього комплексу психологічних, педагогічних, медичних, економічних та інших соціально-економічних проблем, що виникають в сучасному суспільстві.

В Україні виникли нові форми різних форм власності та підпорядкування, які надавали низку послуг особам з порушеннями зору – медичних, консультаційно-діагностичних, реабілітаційно-відновлювальних, навчальних, психологічної підтримки та адаптації. Найбільш поширені серед них – навчально-реабілітаційні центри.

Встановлено, що визначну роль в процесі реформування системи освіти дітей з порушеннями розвитку мали установ створення в 1998 році та діяльність першої в Україні кафедри тифлопедагогіки, яка змогла організувати системну підготовку та перепідготовку вітчизняних кадрів тифлопедагогів, сприяти оновленню змісту навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, частково методологічно забезпечити навчальний процес в спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору.

Доведено, що складний період, який переживає наразі Україна, позначився на розвитку нових форм участі громади у розв'язанні соціальних проблем. Держава часто уникає розгляду широкого кола питань, що стосуються життя інвалідів та тих, хто ними опікується, залишаючи за собою переважно лише функцію їхнього соціального захисту. Тому зросла роль громадських організацій, зокрема тих, що об'єднують у своєму складі представників відповідної професії, які можуть вирішити значну кількість проблем навіть у державному масштабі. Однією з таких організацій, що об'єднала всіх тифлопедагогів України стала ВГО «Асоціація тифлопедагогів України», що на сучасному етапі відіграє значну роль у розвитку вітчизняної тифлопедагогіки.

РОЗДІЛ 6

ІСТОРІЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ТИФЛОПЕДАГОГІВ В УКРАЇНІ

На початку третього тисячоліття можливість стабільного розвитку суспільства, запобігання глобальним кризам і національним конфліктам тісно пов'язані з освітнім рівнем суспільства, з можливостями подальшого розвитку й вдосконалення системи освіти.

У більшості країн відбувається інтенсивний пошук нової освітянської парадигми. Українська освіта також переживає період серйозного реформування. На сьогодні в Україні відбувається реформування вищої освіти, яке передбачає створення національної системи вищої освіти на нових законодавчих і методологічних засадах, досягнення принципово нового рівня якості підготовки фахівців, збереження прогресивних надбань минулого та приведення системи у відповідність до нинішніх економічних можливостей і потреб держави. Цей процес висуває нові завдання та вимоги до всіх його ланок [69; 176; 239].

Науковий підхід до розробки нових оригінальних педагогічних технологій вищої освіти в Україні можливий лише за умов вивчення та переосмислення з позицій сучасності шляхів розвитку теорії і практики цієї сфери у минулому.

Історія становлення та розвитку системи вищої освіти в Україні – тема не нова. Вона стала предметом досліджень багатьох вітчизняних істориків педагогіки. Серед найбільш відомих так праць можна відзначити дослідження С.Сірополка [384], який одним із перших зробив спробу на основі документальних даних показати причини, способи і наслідки реформування народної освіти в радянській Україні. Серед сучасних учених зазначену проблему досліджували В.К.Майборода [269; 270], А.А.Сасімова [366], які охарактеризували напрями і форми змін в системі навчання УРСР радянського періоду. Заслуговує на увагу вдала, на нашу думку, спроба колективом авторів систематизувати історію становлення та розвитку національної освіти у дослідженні «Історія української школи і педагогіки» [202] та ін.

Необхідно зазначити, що ґрунтовних наукових праць, присвячених вивченню історії підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні, нами не виявлено, хоча в історії української дефектології існує історико-педагогічне дослідження аналізу процесу системи підготовки дефектологічних кадрів в Україні з 1918 по 1941 роки, здійснене О.Е.Шевченко [476-481]. Частково окремі питання підготовки та перепідготовки вітчизняних кадрів дефектологів розкриті у роботах В.І.Бондаря, Н.Ф.Засенко, І.П.Колесника, С.П.Миронової, О.М.Потапенко, Т.П.Свиридюк, В.М.Синьова, М.О.Супруна, М.К.Шеремет, М.Д.Ярмаченка та ін.

Тому, в дослідженні здійснено спробу проаналізувати організаційні та теоретико-методологічні засади становлення та розвитку системи підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні, окреслити її добутки і недоліки діяльності.

6.1. Становлення та розвиток системи підготовки фахівців у сфері освіти та виховання осіб з порушеннями зору

На теперішній час в Україні відбуваються якісні зміни в підготовці фахівців для роботи у сфері освіти та виховання осіб з порушеннями зору. Сучасний етап розвитку спеціальної освіти дітей з зоровою депривацією вимагає удосконалення системи підготовки кадрів тифлопедагогів. Сьогодні вища школа повинна забезпечити спеціальні установи для людей з порушеннями зору висококваліфікованими фахівцями нового покоління – тифлопедагогами з підвищеною загальною культурою, професійною кваліфікацією і соціальним статусом педагога, який би відповідав рівню його ролі в суспільстві.

Розвиток системи підготовки педагогічних кадрів тифлопедагогів в Україні на сучасному етапі значною мірою залежить від того, наскільки він збагачений досягненнями минулого, наскільки об'єктивно осмислений історичний досвід цього процесу.

Як зазначалося вище, перші навчальні установи для сліпих дітей в Україні почали відкриватися з середини ХІХ ст. (у 1851 році у м. Львові, у 1884 році в м. Києві, у 1887 році – у м. Харкові і т.д.). Таким чином, початком становлення системи спеціальної освіти сліпих в Україні можна вважати саме цей період (з 1882 по 1898 роки). Основна маса педагогів, які працювали в цих установах, не мали спеціальної освіти. Знання їм доводилося здобувати в процесі практичної роботи з цією категорією дітей. Лише незначна кількість учителів зазначених закладів мала можливість отримати знання про методики навчання та виховання незрячих шляхом стажування в Інститутах сліпих у Європі.

Так, аналіз архівної документації Львівської школи для сліпих дозволив встановити, що перший її директор Марко Маковський за кошти благодійного фонду пройшов відповідну 6-місячну підготовку у Віденському інституті сліпих. Інші вчителі вчилися працювати зі сліпими дітьми, переймаючи досвід роботи більш досвідчених вчителів. Після року роботи в школі для сліпих вони направлялися на стажування в школи для сліпих Відня чи Парижа. Педагогічний колектив школи удосконалював свою професійну майстерність шляхом участі в різноманітних Міжнародних конгресах тифлопедагогів, а актуальні питання навчання й виховання незрячих, що піднімалися на конгресах, потім пророблялися на методичних нарадах у школі. Вчителі мали також змогу обмінюватися досвідом роботи з іншими школами для сліпих, розташованим на території тогочасної Польщі. Після відкриття у 1921 році при Варшавському Міністерстві освіти відділу спеціальних шкіл та у 1923 році Інституту спеціальної педагогіки у м. Варшаві (нині Академія спеціальної освіти), тифлопедагоги отримали можливість підвищувати свою кваліфікацію в цих закладах.

Що стосується училищ для сліпих, що знаходилися на тій території України, яка в кінці ХІХ століття входила до складу Російської імперії, то, згідно «Руководства для открытия, содержания и ведения училищ для слепых

детей Мариинского Попечительства для призрения слепых» [362], підготовкою вчителів для місцевих відділень займалася Рада «Товариства піклування про сліпих». Оскільки члени зазначеної Ради були прихильниками німецького напрямку навчання та виховання незрячих, то й деякі вчителі училищ направлялися на навчання до дрезденського Інституту сліпих. Але основна маса педагогічного персоналу проходила стажування в Петербурзькій школі для сліпих.

Таким чином від початку існування шкіл для сліпих й до початку 20-років ХХ ст. в них працювали педагоги, які мали загальнопедагогічну освіту, частина них пройшла спеціальні курси по вивченню методик роботи зі сліпим. Спеціального ж вищого навчального закладу, який би готував спеціалістів тифлопедагогів ані в Росії, ані в Україні не було. Часто до роботи зі сліпими дітьми долучалися люди, які не мали ніякого уявлення про особливості їх навчання та виховання. Такий стан негативно впливав на побудову навчально-виховного процесу в школах для незрячих.

Аналіз діяльності перших українських тифлопедагогів О.Х.Андріяшева, В.О.Гандера, К.Ф.Лейка, О.М.Щербини та ін. показав, що вони у своїх виступах на різних форумах, у наукових статтях, у періодиці неодноразово наголошували на необхідності підготовки педагогічних кадрів для роботи зі сліпими.

22-24 лютого 1917 року в Петрограді відбулася нарада, на якій виступив з доповіддю О.М.Щербина [21], де порушив питання про відкриття 4-місячних курсів з метою підготовки фахівців для нових училищ та створення короткочасних курсів з тифлопедагогіки для вчителів, що вже працюють у школах для сліпих в Петербурзі, Москві, Харкові, Києві та Казані. Організатором цієї справи він пропонував призначити «Товариство піклування про сліпих». Також він запропонував, щоб фінансове забезпечення проведення зазначених курсів взяло на себе Міністерство народної освіти [22]. Нажаль, учасники наради не виявили розуміння цієї позиції, хоча пропозиції О. М. Щербини повністю увійшли до резолюції.

Після встановлення в Україні радянської влади стала швидкими темпами розширюватися мережа спеціальних установ для сліпих дітей і виникла гостра потреба в спеціально підготовлених кадрах. Відсутність спеціалістів-тифлопедагогів на початку організації спеціального навчання незрячих дітей суттєво відображалася не лише на якості навчально-виховного процесу, але й на кваліфікації відбору та комплектуванні спеціальних закладів.

Історики зазначають, що післяжовтневий період характеризувався бурхливим розвитком народної освіти в Україні. Дослідження О.Е.Шевченко [479] показало, що з 1918 року були зроблені перші кроки на шляху підготовки кадрів для спеціальних шкіл. В Україні вже існували курси підготовки вчителів-дефектологів на базі спеціальних шкіл Києва та Харкова [131; 480]. Восени 1919 року був відкритий факультет лікарської педагогіки при Вищих педагогічних курсах І Товариства професорів і навчателів м. Києва, де відбувалася підготовка вчителів-дефектологів. На курсах

передбачався трирічний термін навчання [32].

Велике значення для становлення системи підготовки кадрів дефектологів в Україні мав I Всеросійський з'їзд діячів по боротьбі з дитячою дефективністю, безпритульністю й злочинністю, який пройшов у Москві з 24 червня по 2 липня 1920 року. Х.С.Замський відзначив, що з'їзд зіграв визначну роль в упорядкуванні багатьох питань навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку й, зокрема, визначив шляхи підготовки кадрів дефектологів. З'їзд вважав за необхідне організувати спеціальні вищі навчальні заклади та курси, як довготривалі так і короткотривалі, для підготовки та перепідготовки працівників усіх спеціальних закладів, в тому числі шкіл для дітей з порушеннями зору [180, с . 356-362].

У доповіді, зробленій на з'їзді професором Фельдбергом, було проголошено такі основні позиції по підготовці кадрів для системи спеціальної освіти в країні:

1. Організація підготовки дефектологів повинна проводитись у загальнодержавному масштабі.

2. Всі, хто працюють із дефективними дітьми, повинні мати спеціальну освіту.

3. Рішення цього завдання покласти на особливі науково-педагогічні заклади – інститути, факультети, курси, які, вивчаючи фактори дитячої дефективності, виробляють методи радикального попередження дитячої дефективності, лікування, виховання та навчання дефективних дітей, для чого ці заклади повинні комплектуватися досвідченим персоналом.

4. На ці ж заклади покладаються завдання підготовки досвідчених інструкторів, керівників, відповідальних працівників та рядових співробітників.

5. Навчальний план цих закладів має базуватись на таких засадах: засвоєння методів наукового мислення та дослідження наукових дисциплін природничого та загально-педагогічного змісту; трудовий підхід до вивчення дитини; теоретичне та практичне вивчення основ та методів навчання «ненормальних» дітей дошкільного та шкільного віку; педагогічний та навчальний ценз курсантів для всебічного знання та розуміння дитини; базова практична підготовка у галузі обстеження, виховання та навчання дефективних дітей; спеціалізація за основними категоріями дефективності (розумова, моральна та фізична).

6. Рівень підготовки курсантів вважати достатнім для самостійної роботи лише після встановленого педагогічного стажу у відповідних закладах під керівництвом досвідчених спеціалістів.

7. Майбутні працівники галузі дефектології обов'язково повинні бути ознайомлені теоретично та практично з основами патологічної педагогіки.

8. Для підготовки шкільних лікарів-спеціалістів означені дисципліни повинні бути впроваджені в навчальні плани медичних факультетів.

9. Крім того, необхідна організація наукових асоціацій працівників цієї галузі для постійного обміну результатами своєї роботи, оновлення та

удосконалення своїх знань, створення періодичного друкованого органу та організації загальнодержавних, обласних з'їздів [145, с. 43-44].

Зазначені вище положення стали основоположними в складанні програми створення системи підготовки та перепідготовки тифлопедагогів.

Культурні, соціальні, економічні та політичні умови, що склалися в ці роки в Україні, суттєво вплинули на формування системи підготовки кадрів тифлопедагогів. Загальновизнаним стало твердження, що формування професіоналів в галузі спеціальної освіти незрячих є можливим лише в умовах вищого педагогічного закладу.

З метою реалізації завдань, поставлених I Всеросійським з'їздом діячів по боротьбі з дитячою дефективністю, безпритульністю й злочинністю, управління вищих шкіл м. Києва від 31 серпня 1920 року прийняло рішення про створення в Україні на базі Київського інституту народної освіти (КІНО) лікувально-педагогічного факультету, до складу якого увійшли й Вищі педагогічні курси.

Таким чином можна вважати, що у 1919-1920 роках в Україні розпочалася систематична підготовка кадрів для спеціальних шкіл за спеціально розробленими програмами [222; 479]. Тут протягом трьох років готували фахівців широкого профілю для роботи зі сліпими, глухими і розумово відсталими дітьми. Студентів навчали роботі одразу з усіма категоріям дітей, які мають порушення психофізичного розвитку, в тому числі й зі сліпими. Після першого року навчання, студент отримував кваліфікацію «вихователь-практикант дефективних дітей», після другого — «вихователь», після третього курсу — «керівник та інструктор спеціальних закладів для дефективних дітей».

У 1921 році в інституті відбулася реорганізація, і дефектологічні кадри почали готувати на лікувально-педагогічному відділі факультету соціального виховання. Цього ж року його очолив Г.С.Костюк. На посаді декана він залишався до 1924 року. Комплектування цього відділу передбачалося проводити за рахунок практичних працівників системи соціального виховання, а також випускників профшкіл і технікумів. Під час навчання студенти одержували переважно медичну підготовку. Так, з 33 дисциплін навчального плану 10 дисциплін складала медичний блок [222, с. 52].

У 1922/1923 навчальному році структура інституту знову змінилася. На факультеті соціального виховання шкільний і дошкільний відділ об'єднали в один шкільний. У зв'язку з реорганізацією з навчального плану були виключені деякі навчальні дисципліни медичного циклу та дисципліну, яка безпосередньо стосувалася підготовки вчителів для шкіл сліпих — «Тифлопедагогіку». У зв'язку з бурхливим розвитком у ті роки педології значне місце у навчальному плані відводилось ознайомленню студентів з основами цієї науки.

Починаючи з 1923-1924 навчальному році термін навчання дефектологів було подовжено до чотирьох років. На четвертому році навчання відбувалася спеціалізація студентів по різних напрямках, одним з яких стала тифлопедагогіка. Саме на останньому році навчання студенти

слухали дисципліни, що стосувалися методик навчання сліпих та слабозорих дітей. Підготовка тифлопедагогів в таких умовах була неякісною, оскільки отримані знання носили поверховий характер і випускники мали лише елементарні навички роботи з дітьми, які мають порушення зору. Але, незважаючи на недосконалість тогочасної системи підготовки кадрів тифлопедагогів, ми вважаємо цей перший крок революційним у справі допомоги дітям з порушеннями зору в Україні.

У зв'язку зі складним економічним станом країни в 1924 році лікувально-педагогічне відділення факультету соціального виховання КІНО було закрито, що негативно вплинуло систему навчання та виховання незрячих в Україні.

Незначна кількість українських тифлопедагогів отримувала освіту в Москві, що було важливим внеском в справу становлення системи спеціальної освіти в Україні. Така можливість з'явилася завдяки ректору Московського Інституту Дефективного Дитинства професору П.П. Кащенко, який повідомив І.П.Соколянського про наявність в Московському Інституті для України студентських вакансій, які необхідно заповнити. І.П. Соколянський пропонував при доборі абітурієнтів керуватися наступними вимогами: кандидат повинен дати зобов'язання, що по закінченні навчання в Москві повернеться в Україну та відпрацює у спеціальних закладах для дітей з порушеннями розвитку не менше 3-х років, а в першу чергу пропонувалося зараховувати тих осіб, які працювали з дефективними дітьми ще до 1917 року. Наразі невідомо, яка саме кількість дефектологів, що навчалися в Москві, обрали спеціалізацію «Тифлопедагогіка», але можна припустити, що такі особи були.

У другій половині 20-х років підготовка кадрів тифлопедагогів відбувалася на короткотермінових курсах і, внаслідок недостатності виділеного навчального часу на формування якісних професійних знань та навичок, була недосконалою.

Київ у той період був не єдиним містом в Україні, де готували спеціалістів-тифлопедагогів. Паралельно підготовка дефектологічних кадрів відбувалася в Одесі. У листопаді 1921 року згідно постанови Колегії Укрголовпрофосу педологічний інститут в Одесі перейменували в науково-дослідницьку кафедру педології з одним педологічним факультетом під керівництвом професора М.М.Тарасевича. Одним із завдань діяльності кафедри була підготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів-педологів і дефектологів, у тому числі й тифлопедагогів. На курси підвищення кваліфікації направлялися особи, які мали загальнопедагогічну освіту, але не мали спеціальної підготовки для роботи з дітьми, які мають порушення зору [424; 425].

На Всеукраїнській Педагогічній конференції (17-22 липня 1922 року) Одеській науково-дослідницькій кафедрі педології було надано статус центру підвищення кваліфікації та науково-практичного стажування педагогів та лікарів з педології та патологічної педагогіки, а вже 29 травня 1923 року на засіданні факультетської комісії Одеського педологічного факультету

приймається рішення про надання педологічним курсам статусу вищого навчального закладу з підвищення кваліфікації практичних працівників спеціальних закладів для дітей з вадами психофізичного розвитку з трирічним терміном навчання [424]. Рішенням рекомендувалось при вказаному вузі відкривати тимчасові та довгострокові курси, а кількість кандидатів для зарахування не повинна перебільшувати 100 осіб [35, арк. 27].

Негативу позицію щодо надання статусу вищого навчального закладу висловив головний інспектор НКО в справах дефдитинства І.П.Соколянський у своєму листі від 5.07.1924 року до Головопрофосу. У ньому І.П. Соколянський наголосив, що «для Головоцвуху необхідно мати в Одесі лише лікарсько-педагогічний кабінет, завданням якого була б підготовка нових працівників дефдитинства – стажерів педагогів та лікарів-педологів у кількості 10-15 чоловік. Наявність же особливого вищого навчального закладу, яким намагається стати педологічний факультет, щоб готувати працівників в галузі дефективного дитинства, Головоцвух вважає при існуючих умовах та можливостях недоцільним» [37, арк. 93]. На нашу думку, зменшення кількості студентів, які навчалися за спеціальністю «Дефектологія» на той час було недоцільним і призвело до затримки розвитку системи спеціальної освіти взагалі та тифлопедагогіки зокрема [477].

16 жовтня 1922 року був прийнятий Кодекс законів про народну освіту [221], який надав офіційний статус лікувально-педагогічним кабінетам і дозволив їм здійснювати підготовку та перепідготовку кадрів для спеціальних установ. В Україні така підготовка відбувалася в Києві (керівник - професор А.В.Владимирський), Харкові (керівник – професор В.П. Протопопов), Одесі (керівник – професор М.М. Тарасевич) та Катеринославі (керівник - доктор І. Левінсон). Аналіз навчальних планів цих закладів показав, що навчальна дисципліна «Тифлопедагогіка» вивчалася лише в Катеринославському лікарсько-педагогічному кабінеті [35, арк. 5].

Відповідно до листа Головоцвуху № 9688 від 21 травня 1924 року всі лікарсько-педагогічні кабінети зобов'язувалися при проведенні курсів з підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів для дефективних дітей пропонувалось керуватися єдиним навчальним планом, що сприяло централізації у справі підготовки дефектологів, у тому числі й тифлопедагогів. Цим планом передбачалося засвоєння навчальних дисциплін, що створюють у слухачів базу для роботи з різними категоріями аномальних дітей. Така уніфікація та централізація навчальних планів сприяла підвищенню рівня спеціальної підготовки педагогів-дефектологів в Україні [38].

Таким чином аналіз діяльності вітчизняних закладів по підготовці та перепідготовці спеціалістів для роботи зі сліпими дітьми показав, що 1919 — 1924 рр. стали етапом становлення державної системи підготовки тифлопедагогічних кадрів. У ці роки в Україні існувало декілька форм педагогічної освіти працівників закладів для дітей з порушеннями зору: навчання у вищих закладах освіти, курсова підготовка та стажування. Але ці

форми підготовки не задовольняли потреб у вчителів-професіоналах вітчизняних шкіл для сліпих.

Аналіз кадрового складу училищ для сліпих цього періоду показав, що лише незначний відсоток вчителів та вихователів цих закладів мали вищу освіту взагалі, а ще менший відсоток (близько 30%) складали ті, хто отримав спеціальну дефектологічну підготовку на базі вузу або курсів. Наприклад, за 1924 року в Київській школі для сліпих працювало 10 вчителів, з яких вищу освіту мали 3, середню – 7, спеціальну дефектологічну 3 особи. Ці вчителі закінчили курси при Петроградському училищі сліпих, інтернат у Відні, та Київський лікарсько-педагогічний кабінет. У Чернігівській школі для сліпих працювало 5 вчителів, середню педагогічну освіту мали - 4 особи, вищу - 1. Курси за спеціалізацією «Тифлопедагогіка» закінчили двоє.

Отже, питання підготовки кадрів тифлопедагогів залишалось актуальним, оскільки на цей час потреба у зазначених спеціалістах в Україні не була задоволеною. Наркомос же у зв'язку зі складним економічним становищем країни рекомендував залучати до роботи у спеціальних закладах освіти старі дореволюційні кадри.

Значний внесок в розвиток системи підготовки кадрів тифлопедагогів зробив відомий дефектолог, засновник вітчизняної тифлології Олександр Мусійович Щербина, який ще в 1922 році підняв питання перед центральними органами освіти України про необхідність підготовки педагогічних кадрів для роботи зі сліпими. У Москві на II-му Всеросійському з'їзді з соціально-правової охорони неповнолітніх, який відбувся 1924 року, О.М. Щербина висловив думку про доцільність створення такого наукового підрозділу – кафедри тифлопедагогіки, який би очолив роботу по розробці методик навчання та виховання сліпих і підготовці педагогічних кадрів для цієї категорії дітей.

20 травня 1929 року інспектор Наркомосу УРСР Шатунов у листі за № п.п.38 повідомив О. М. Щербину, що питання про підготовку працівників для роботи зі сліпими дітьми розглянуто на Колегії та визнано необхідність утворення зазначеного відділу при одному з Інститутів народної освіти [20].

Таким чином за ініціативи О.М.Щербини та при його безпосередній участі в 1929 році за постановою Раднаркому УРСР при Київському інституті народної освіти було організовано дефектологічне відділення, де Олександр Мусійович працював штатним професором тифлології [17; 18]. Організація цього відділення була доручена професору Андріану Володимировичу Владимирському та Олександру Мусійовичу Щербині. О.М.Щербина викладав два курси за авторськими оригінальними програмами: «Вступ до дефектології» і «Тифлологію» для студентів усіх дефектологічних спеціальностей.

Слід зазначити, що ще в роки роботи О.М.Щербини у педагогічному технікумі в м. Прилуки в 1925 році ним був розроблений курс тифлопедагогіки, який дуже зацікавив студентів педтехнікуму, в результаті чого був організований тифлопедагогічний гурток, що з успіхом працював протягом багатьох років. За бажанням студентів О.М.Щербина готував їх до

роботи зі сліпими дітьми.

Нажаль, студенти не цікавились новим відділенням тифлопедагогіки. Часто вони вступали сюди, щоб в подальшому перевестися на інші спеціальності. Найбільшою популярністю користувалася спеціальність «Олігофренопедагогіка». Можливо, це пов'язано з тим, що вже давно набула обґрунтування олігофренопедагогіка як наука, підготовка кадрів за цією спеціальністю відбувалася ще в ХІХ ст., до того ж в Україні мережа шкіл для розумово відсталих була більш поширеною, ніж мережа для сліпих, і випускники КІНО мали більше шансів на подальше працевлаштування.

Значну роль у підготовці кадрів тифлопедагогів відіграв лист Наркомосу від 24 вересня 1929 року, якому подавався «План розвитку мережі установ для дефективних дітей на 1929/1930 – 1932/1933 операційні бюджетові роки», за яким на місцевих та державному бюджеті організувалася мережа навчально-виховних закладів для дефективного дитинства. У плані наголошувалось, що наявні кадри педагогів-дефектологів не відповідали встановленому кадровому мінімуму, у зв'язку з цим рекомендувалось розширювати підготовку та перепідготовку кадрів дефектологів, в тому числі тифлопедагогів, у вищих педагогічних навчальних закладах та на курсах підвищення кваліфікації.

У зазначеному вище документі планувалася підготовка кількості кадрів тифлопедагогів, наведена у табл. 6.1.

З таблиці видно, що для виконання запланованого обсягу необхідно було підготувати значну кількість тифлопедагогів, з якою один інститут не впорається. Тому їх підготовку планувалось здійснювати як на дефектологічному відділі, так і у формі короткотермінових 3-х – 4-хмісячних

Таблиця 6.1.

Планування підготовки кадрів тифлопедагогів для спеціальних шкіл сліпих на базі дефектологічного відділу факультету соціального виховання Київського інституту народної освіти у період 1929/1930 – 1932/1933 навчальних років

Навчальні роки	1929/ 1930	1930/ 1931	1931/ 1932	1932/ 1933
Потрібно працівників	19	20	29	35
Можливий випуск на дефектологічному відділі КІНО	5	5	5	5
Потрібно підготувати	14	15	18	30

курсів [76, с. 31-39]. На курси зараховувалися особи, які мали освіту не нижче за педтехнікум або зі стажем роботи у загальноосвітній школі не менше 3-х років [4, арк. 11-12]. Що стосувалося підготовки вихователів для

шкіл сліпих, то її передбачалося проводити шляхом практичної роботи на базі самих спеціальних закладів.

Аналіз навчальних планів вищеназваних різноманітних курсів дає підставу стверджувати, що у період 1929-1933 навчальних років при проведенні курсів перепідготовки кадрів дефектологів відбувалось розгалуження одержуваної педагогами-дефектологами спеціалізації за різними категоріями дефективності: олігофренопедагогіки, сурдопедагогіка, тифлопедагогіка. Такий розподіл у системі підготовки та перепідготовки кадрів дефектологів в Україні відбувся вперше, що мало позитивне значення для становлення вітчизняної системи підготовки кадрів тифлопедагогів [478, с. 13].

У зв'язку із рішенням НКО у 1930 році на базі факультету соціального виховання у складі КІНО було створено навчальний заклад – Київський інститут соціального виховання, який у перший рік свого існування мав наступну складову своєї структури: педолого-педагогічний факультет із дошкільним, дефектологічним і педолого-педагогічним відділами. З 1929 по 1931 роки посаду декана факультету обіймав Г.С.Костюк, а з 1932 по 1934 роки – Д.Ф.Ніколенко.

В 1934 році в результаті реорганізації факультет знову припинив своє існування. З 1934 по 1939 рік підготовка та перепідготовка дефектологів, у тому числі й тифлопедагогів, проводилася на курсах підготовки та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу на базі лікувально-педологічних інститутів фізичної дефективності міст Києва, Одеси, Харкова, Дніпропетровська.

У 30-ті роки було здійснено невдалу спробу розпочати підготовку вчителів-дефектологів для роботи із сліпими при Полтавському Інституті Народної Освіти з контингентом набору 10 осіб. Керівництво підготовкою зазначених фахівців покладалося відповідно на проф. А.В. Владимирського, проф. І.П. Соколянського, проф. О.М.Щербину.

Підготовка дефектологів (в тому числі тифлопедагогів) мала здійснюватися також у Харківському Інституті Народної Освіти: факультет соціального виховання виділився в окремий Харківський інститут соціального виховання (ХІСВ), до складу котрого увійшли: педолого-педагогічний, шкільний факультети та факультет позашкільного виховання. Для студентів-випускників педолого-педагогічного факультету Харківського ІСВ встановлювалася кваліфікація «Педагогічний робітник установ дефективного дитинства». Але задумане не було виконано – випускники не отримали зазначеної кваліфікації, оскільки, за словами декана О.І.Попова, з навчального плану були виключені предмети дефектологічного циклу, так як І.П.Соколянський відмовився їх викладати.

За дослідженням О.Е.Шевченко, в Україні починаючи з 1931 року і по 1 серпня 1933 року здійснювалась вузівська підготовка дефектологів на базі дефектологічного факультету Київського вечірнього освітянського університету. Започаткування вечірньої форми освіти, стало значним кроком на шляху розвитку системи підготовки педагогів-дефектологів в Україні [479

].

2 листопада 1935 року була прийнята постанова НКО УСРР №1039 «Про заходи у справі підготовки і підвищення кваліфікації вчителів шкіл дефективного дитинства», згідно якої удосконаленню підлягала система підготовки дефектологів на базі вузу та курсів, а також, підвищення кваліфікації педагогічного персоналу на курсах. У постанові при Київському педагогічному інституті з 1 вересня 1936 року пропонувалось відкрити дефектологічний факультет із контингентом набору у 60 осіб, але цього з різних причин не відбулося.

Поштовхом до відновлення функціонування дефектологічного факультету в Києві стала ухвала РНК УСРР від 22 серпня 1939 року про загальне обов'язкове навчання дефективних дітей. Таким чином, у вересні 1939 року при Київському педагогічному інституті був створений дефектологічний факультет і була вперше проведена фуркація при підготовці дефектологів за спеціалізаціями: тифлопедагогіка, сурдопедагогіка і олігофренопедагогіка. Випускник-тифлопедагог отримував кваліфікацію вчителя шкіл для сліпих і слабозорих дітей та додаткову кваліфікацію вчителя української мови або фізики і математики середньої загальноосвітньої та спеціальної школи [212, с. 62]. Деканом було призначено тифлопедагога П.Г.Мельникова. Своєрідністю в організації підготовки тифлопедагогів у цей період було запровадження активної педагогічної практики у спеціальних школах для дітей з порушеннями зору.

В 1940 році згідно наказу НКО УСРР № 6229 від 8 грудня 1939 року «Про відкриття заочного дефектологічного факультету при Київському педагогічному інституті» відкривалося заочне відділення дефектологічного факультету, де контингент студентів, які отримували тифлопедагогічну кваліфікацію складав 20 чоловік.

Паралельно з роботою дефектологічного факультету продовжувала існувати курсова система підготовка і перепідготовка вчителів 1-5 і 6-7 класів шкіл для сліпих та слабозорих дітей. Згідно постанова РНК УСРР №4393 «Про організацію річних курсів підготовки вчителів для шкіл глухонімих і сліпих дітей» від 4 вересня 1938 року, на курси з 1-5 класів шкіл сліпих рекомендувалось направляти осіб, які мають середню педагогічну освіту, а на курси з підготовки вчителів старших класів було рекомендовано зараховувати осіб, які закінчили учительський інститут [183, 1938 р., с. 2-6].

Наказом НКО УСРР від 8 грудня 1939 р. № 6246 було зобов'язано Центральний Інститут підвищення кваліфікації педагогів організувати в 1940 році при Київській та Харківській педагогічних школах заочну форму підготовки кадрів для спеціальних шкіл, серед яких були і тифлопедагоги. Забезпечити викладачами навчальний процес в них було доручено Центральному науково-методичному кабінету спецшкіл. Відповідно до цього наказу при Київській педшколі з 1 січня 1940 року вперше була організована підготовка вихователів для шкіл сліпих на шестимісячних курсах.

Протягом 1939-1940 років вийшов ряд постанов, якими передбачалося відкриття по всій території України мережі курсів з підготовки вчителів та

вихователів для роботи у школах сліпих та слабозорих.

Тимчасова окупація території України німецькими загарбниками (1941-1944) завдала величезного збитку розвитку системи підготовки кадрів дефектологів - були зруйновані приміщення, спалені бібліотеки, документи. Та, не зважаючи на всі труднощі, підготовка тифлопедагогів в Київському педагогічному інституті поновилася одразу після закінчення війни.

Термін навчання в інституті, починаючи з 1946 року, складав 4 роки. Перші два курси студенти вивчали загальні питання сурдопедагогіки, тифлопедагогіки, проходили педагогічну практику у всіх типах спеціальних шкіл для дітей з психофізичними вадами і до третього курсу визначалися зі спеціалізацією. Деканом дефектологічного факультету у повоєнні часи був досвідчений дефектолог Онуфрій Миколайович Смалюга. Кафедрою дефектології завідував Мойсей Маркович Перельмутер.

Перший випуск 11 фахівців по спеціалізації «Тифлопедагогіка» відбувся у 1950 році. В числі цих випускників були відомі й сьогодні тифлопедагоги Т.А.Гроза, М.Г.Уманова, Г.О.Глінкова, В.Т.Шпень, Г.Г. Самоїд та ін. У 1951 році випускниками факультету стали майбутні вчені І.С. Моргуліс та Н.С.Царик. Випускники цих років одержували подвійну кваліфікацію: «Викладач української мови і літератури та вчитель середньої спеціальної школи» або «Викладач природознавства і географії та вчитель середньої спеціальної школи». Подвійні кваліфікації надавали можливість випускникам працювати в загальноосвітній школі [367, с. 72-73].

Навчальні дисципліни тифлологічного циклу на факультеті викладали головним чином наукові співробітники НДІД: А.С.Ганджій (спеціальна методика мови, просторове орієнтування в школах для сліпих та слабозорих), Н.І.Правдіна (конкретизація наочних уявлень у сліпих, використання залишкового зору в педагогічному процесі) та вчителі-методисти спеціальних шкіл для сліпих дітей з великим досвідом роботи, серед яких можна виділити заступника директора Київської школи для сліпих І.Ф. Кучука (спеціальні методики навчання в школах для сліпих та слабозорих) [367, с. 73].

На початку 50-х рр. навчальні плани і програми були змінені, оскільки значна кількість часу відводилася на опанування другої спеціальності – «вчитель молодших класів масової школи».

Поступово підготовка тифлопедагогів на факультеті удосконалювалася, були уведені нові навчальні плани, але, на жаль, кількість бажаючих навчатися за цією спеціальністю була незначною.

У зв'язку зі зменшенням в Україні кількості спеціальних шкіл для сліпих дітей підготовка тифлопедагогів в 1956 році була припинена, хоча ще деякий час працювало заочне відділення [367, с. 73].

У цей період забезпечення системи освіти дітей з порушеннями зору кадрами тифлопедагогів (шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, читання лекцій, організації практичних семінарів, круглих столів та ін.) здійснювали співробітники відділу дефектології при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР, а з 1974 року – лабораторії тифлопедагогіки

цього інституту.

З 1952 по 1964 роки дефектологічний факультет було закрито і дефектологів готували на дефектологічному відділенні педагогічного факультету Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. У 1959 році на цьому факультеті було створено окрему кафедру дефектології, яку очолив Микола Дмитрович Ярмаченко, а в 1965 році вона розділилася на дві: олігофренопедагогіки та сурдопедагогіки і логопедії.

У 1964 році дефектологічне відділення педагогічного факультету було реорганізовано у дефектологічний факультет, першим деканом якого стала Наталія Федорівна Засенко.

У наступні роки Міністерством освіти України неодноразово вивчалось питання про організацію при Київському педагогічному інституті імені О.М. Горького спеціальної групи і стаціонарного відділення за фахом «Тифлопедагогіка», але відсутність викладачів і коштів не дозволили розв'язати цю проблему.

У 70-х роках Міністерством освіти України було прийняте рішення про відкриття спеціальних груп (спецфакультету) з метою перепідготовки педагогічних кадрів при дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького спочатку на заочній, а потім – і на денній формах навчання, що й було реалізовано в 1981 році.

Підготовка тифлопедагогів у спеціальних групах розпочалася в 1981 році. Ініціатором відкриття цієї спеціальності був Ілля Семенович Моргуліс.

За даними архівних матеріалів НПУ ім. М.П.Драгоманова у 1981 році на навчання за спеціальністю «Тифлопедагогіка» без відриву від виробництва було зараховано 25 студентів [8], з яких до складання державного екзамену було допущено 19 чоловік (Наказом № 283 по студентському складу (вечірнього і заочного відділення) від 25 травня 1984 року) [11]. У 1982 році Наказом № 445 від 13 липня 1982 року, було зараховано одну студентку [9]. Наказом № 353 від 27 червня 1983 року студентами 3-го курсу дефектологічного факультету (заочного відділення) спеціальності Тифлопедагогіка було зараховано 25 студентів [10].

З того часу навчання здійснювалось на постійній основі і набір студентів проходив щорічно. На денній формі навчання тривало дев'ять місяців, а на заочній – два з половиною роки. На навчання до цих груп приймалися працівники спеціальних навчальних закладів для дітей з порушеннями, які вже мали вищу загальнопедагогічну освіту. Під час навчання на дефектологічному факультеті вони отримували кваліфікацію вчителя початкових класів шкіл для сліпих і слабозорих та тифлопедагога дошкільних установ.

У зв'язку зі збільшенням кількості спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору (в Україні з'являлися школи для слабозорих, швидко поширювалася мережа спеціальних дошкільних закладів) контингент цих спеціальних груп постійно збільшувався.

Дисципліни тифлологічного циклу в цих групах викладали викладачі кафедри олігофренопедагогіки С.Ф.Ніколаєнко, Є.П.Синьова, Т.П.Свиридюк,

С.В.Федоренко та ін.. Для читання лекцій запрошувалися також провідні науковці лабораторії тифлопедагогіки УНДІПу І.С.Моргуліс, С.О.Покутнева, А.Ю.Максименко та ін..

20 листопада 1987 року наказом Міністерства освіти УРСР № 340 була видана рознарядка на підготовку вчителів-тифлопедагогів (спецкурс) заочної форми навчання з числа педагогічних працівників спеціальних шкіл-інтернатів. Ця рознарядка проіснувала до 1990 року.

Наказом Міністерства освіти УРСР № 175 від 20.03.1991 року повідомлялось, що строк дії вище згадуваної рознарядки закінчився у 1990 році і надалі продовжуватись не буде. Одержання бажаними другої спеціальності, у тому числі дефектологічної, буде здійснюватись шляхом прийому їх на старші курси у відповідності з нормативними документами та укладеними договорами. Крім того, для перепідготовки педагогічних кадрів з дефектологічних спеціальностей передбачалось відкрити у 1991 році спецфакультет при Київському державному педагогічному інституті ім. О.М. Горького. Однак він був відкритий лише у 1994 році.

На теперішній час перепідготовка фахівців на спецфакультеті проводиться тільки на заочній формі навчання. Навчання ж за спеціальністю «Тифлопедагогіка» на денній формі навчання розпочалося лише на початку 90-х років.

6.2. Сучасний стан вітчизняної системи підготовки та перепідготовки кадрів тифлопедагогів

На сучасному етапі розвитку України постало питання про удосконалення системи спеціальної освіти, пов'язане з поглибленим розумінням особистісного розвитку осіб з обмеженими можливостями здоров'я, з новим ставленням суспільства до них, з необхідністю продуктивного вирішення питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство.

Цей процес висуває нові завдання й вимоги до всіх його ланок. Певні якісні зміни відбуваються і в підготовці фахівців для роботи у сфері освіти та виховання осіб з порушеннями зору. Сьогодні вища школа повинна забезпечити спеціальні установи для людей з порушеннями зору висококваліфікованими фахівцями нового покоління – тифлопедагогами з підвищеною загальною культурою, професійною кваліфікацією та соціальним статусом педагога, який би відповідав рівню його ролі в суспільстві.

Ключову роль у розвитку системи підготовки педагогічних кадрів тифлопедагогів в Україні на сучасному етапі відіграє кафедра тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова.

Підготовка кадрів тифлопедагогів за спеціальністю та спеціалізацією «Дефектологія (тифлопедагогіка шкільна та дошкільна)» на денній формі навчання дефектологічного факультету Київського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова розпочалася в 1993 році. Перша група

студентів складалася з 25 чоловік. Серед студентів, з яких започаткувалася стаціонарна підготовка тифлопедагогів, була і нинішній кандидат психологічних наук, доцент кафедри Тетяна Миколаївна Гребенюк. Випускники отримали кваліфікацію «Вчитель шкіл для сліпих та слабозорих. Тифлопедагог дошкільних закладів».

У 1994 році при вступі на спеціальність «Тифлопедагогіка» на денну форму навчання не було конкурсу серед абітурієнтів: на 25 виділених Міністерством освіти України місць було подано 25 заяв від абітурієнтів. Відсутність конкурсу на цю спеціальність ми пояснюємо низьким рівнем проведення профорієнтаційної роботи серед населення України та популяризації цієї професії кафедрою олігофренопедагогіки та патопсихології, яка на той час готувала студентів цієї спеціальності. Оскільки на денну форму навчання вступають, як правило, випускники середніх загальноосвітніх шкіл, то вони (на відміну від абітурієнтів заочної форми навчання, більшість з яких уже працюють в спеціальних школах) не мали уявлення про цю спеціальність: ким зможуть працювати, в яких школах тощо. При подачі документів до вступу на дефектологічний факультет їх навіть лякала назва «Тифлопедагогіка», яка асоціювалася у них з чимось неприємним. Таким чином у зв'язку з відсутністю конкурсу на денну форму навчання зазначеної вище спеціальності Міністерством освіти було дозволено зарахування абітурієнтів без вступних іспитів.

У 1994 році на заочній формі навчання також було відкрито спеціальність «Дефектологія. Тифлопедагогіка», на здобуття котрої Приймальною комісією у зазначеному році було зараховано 20 студентів. Випускники цих груп, як і на денній формі навчання отримували кваліфікацію вчителя початкових класів шкіл для дітей з порушеннями зору та тифлопедагога дошкільних закладів.

Необхідно зазначити, що до 1998 року конкурс на спеціальність «Тифлопедагогіка» складав приблизно 1,3-1,6 чоловік на місце. Починаючи з 1998 року, коли було створено кафедру тифлопедагогіки і вона стала випусковою для студентів цієї спеціальності, конкурс між абітурієнтами при вступі став доходити до 3-4 чоловік на місце. Такий стан ми пояснюємо активною профорієнтаційною роботою кафедри, популяризацією спеціальності в Україні, розвитком широких зв'язків кафедри з різними державними та недержавними організаціями, які зацікавлені в фахівцях тифлопедагогах.

У зв'язку з гострою потребою у забезпеченні спеціальних дошкільних закладів, шкіл-інтернатів для дітей з вадами слуху, зору, мовлення, логопедичних пунктів кваліфікованими кадрами вчителів-дефектологів з метою реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») 23 лютого 1994 року Міністерством освіти України було видано Наказ № 47 «Про відкриття спеціальних факультетів для одержання спеціальності «Дефектологія» на базі вищої педагогічної освіти».

Наказом було передбачено наступне.

- Відкрити спеціальні факультети (заочної форми) з трьохрічним терміном навчання без відриву від виробництва для осіб, які мають вищу педагогічну освіту і працюють у спеціальних дошкільних закладах і школах-інтернатах, для одержання освіти зі спеціальності 03.10 «Дефектологія» за спеціалізаціями «олігофренопедагогіки», «сурдопедагогіка», «логопедія» та «тифлопедагогіка».

- Заняття розпочати з 1 вересня 1994 року, після закінчення видавати диплом встановленого зразка.

- Встановити план прийому слухачів на спеціальні факультети для Українського державного університету ім. М.П.Драгоманова 150 чоловік.

- Розробити і затвердити до 1 квітня 1994 року навчальні плани перепідготовки педагогічних кадрів для отримання дефектологічних спеціальностей.

- Продовжити в педінституті ім. М.П.Драгоманова очну форму навчання з відривом від виробництва осіб, які мають вищу педагогічну освіту

- До 1 червня 1994 року Управлінню дошкільних та інтернатних закладів разом з Міністерством освіти Республіки Крим, управліннями освіти обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій про аналізувати якісний склад педагогічних працівників спеціальних дошкільних та інтернатних закладів для дітей з вадами розвитку, визначити їх щорічну потребу у дефектологах відповідних рівнів підготовки і фаху до 2000 року.

Таким чином перепідготовка тифлопедагогів почала відбуватися на спецфакультеті при Українському державному педагогічному університеті (УДПУ) імені М.П.Драгоманова на стаціонарному та заочному відділеннях. Керуючись правилами прийому до УДПУ Наказом № 319 від 16 червня 1994 року студентами спецкурсу заочної форми навчання за спеціальністю «Тифлопедагогіка» було зараховано 16 студентів. Наказом № 288 від 22 листопада 1994 року студентами стаціонарного спеціального дефектологічного факультету за спеціальністю «Тифлопедагогіка» було зараховано ще 15 чоловік. Термін навчання на стаціонарному відділенні становив один рік, на заочному – два з половиною роки. Але у 1996 році фінансування державою спецфакультетів припинилося. Викладачі дефектологічного факультету безкоштовно працювали, щоб забезпечити випуск вже зарахованих на навчання студентів.

Спеціальні тифлологічні дисципліни майбутнім тифлопедагогам викладали доценти кафедри олігофренопедагогіки та патопсихології Є.П. Синьова, Т.П.Свиридюк, аспіранти Г.Ю.Мустафаєв, С.В.Федоренко.

Природно, що перші випуски тифлопедагогів ще не могли істотно вплинути на якісний (за освітою) склад працівників спеціальних закладів України, але на сьогодні вже помітні позитивні зрушення – більше стає спеціалістів-тифлопедагогів з вищою освітою, а особи, які отримали можливість підвищити свою кваліфікацію в НПУ імені М.П.Драгоманова складають більшість.

Таким чином, постійна увага Міністерства освіти і науки України до питань підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників спеціальних закладів для дітей з порушеннями зору дозволяє плановірно проводити поповнення цих закладів кваліфікованими спеціалістами, при одночасній систематичній роботі по підвищенню кваліфікації і педагогічної майстерності педагогічних колективів.

З появою денної форми підготовки фахівців-тифлопедагогів стало актуальним питання створення кафедри тифлопедагогіки як науково-методичного підрозділу на дефектологічному факультеті НПУ імені М.П. Драгоманова.

Отже, переломним моментом в системі підготовки кадрів тифлопедагогів в Україні стало відкриття 1 квітня 1998 року кафедри тифлопедагогіки при дефектологічному факультеті Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Завідуючою кафедри була призначена кандидат психологічних наук, доцент Синьова Євгенія Павлівна. Першими співробітниками кафедри стали кандидати педагогічних наук Свиридюк Тетяна Павлівна, Федоренко Світлана Володимирівна, кандидат психологічних наук Мустафаєв Геннадій Юсіфович.

На теперішній час колектив кафедри складається з дванадцяти штатних викладачів, які забезпечують викладання всіх спеціальних дисциплін циклу професійно-орієнтованої підготовки майбутнього тифлопедагога. Усі члени кафедри мають науковий ступінь кандидата наук.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року №65 «Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» в Україні введена багатоступенева система вищої та післявузівської професійної освіти. Її концептуальною основою є уявлення про безперервність та наступність процесу освіти, що відкриває нові можливості підвищення професіоналізму у різних галузях науки і техніки. Відповідно до цієї Постанови в НПУ імені М.П. Драгоманова з 1999 року діє ступенева підготовка фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями (ОКР) «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

Ступенева підготовка задовольняє запит суспільства на фахівця зі заздалегідь визначеними професійними якостями, дозволяє вищій школі з найбільшою повнотою реалізувати свій науковий і професійно-педагогічний потенціал у зв'язку з можливістю самостійно визначити напрями, зміст, форми і технології навчання.

Відповідно до нових вимог перебудувала свою діяльність і кафедра тифлопедагогіки, яка з 1999 року почала поступовий перехід на ступеневу підготовку фахівців для роботи у сфері навчання та виховання осіб з порушеннями зору.

Ступенева підготовка майбутніх тифлопедагогів на сьогодні передбачає:

-можливість більш точної визначеності вибору освіти не відразу, на момент вступу до вищого навчального закладу, а після того, як отримані ґрунтовні знання з загальної педагогіки і психології, а також з клінічних і

анатомо-фізіологічних основ корекційної педагогіки;

-можливість змінити свій перший вибір спеціальності в межах однієї наукової галузі «корекційна освіта», оцінивши й усвідомивши свої індивідуальні особливості та можливості на більш пізньому етапі навчання;

-можливість, в разі необхідності, результативно, без суперечностей між здібностями та можливостями і вимогами державного освітнього стандарту завершувати освіту на одному з її рівнів, тобто отримати диплом про освіту і продовжити навчання в будь-який інший, слухний для людини час;

-забезпечення мобільності студентів у процесі навчання та гнучкості фахової підготовки з урахуванням швидкозмінних вимог національного та міжнародного ринків праці;

-забезпечення навчання студента за індивідуальним навчальним планом з урахуванням варіативної частини освітньо-професійної програми, що формується на основі вимог замовників та побажань самого студента та сприяє його саморозвитку;

-стимулювання всіх учасників навчального процесу з метою досягнення високої якості фахової підготовки.

Головна мета ступеневої системи освіти полягає у створенні всіх необхідних умов для того, щоб майбутній фахівець, здійснюючи навчання, самовизначився і зміг би на базі загальної освіти зробити усвідомлений професійний вибір.

Кафедра здійснює підготовку фахівців за трьома освітньо-кваліфікаційними рівнями у відповідності до галузевого державного стандарту вищої освіти:

- бакалавра: 6.010105 Корекційна освіта (тифлопедагогіка);
- спеціаліста: 7.01010501 Корекційна освіта (тифлопедагогіка);
- магістра: 8.01010501 Корекційна освіта (тифлопедагогіка).

У 2003 році для всіх вищезазначених освітньо-кваліфікаційних рівнів були розроблені співробітниками кафедри та затверджені Освітньо-професійні програми (ОПП) та Освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) і відповідні навчальні плани, в основу яких покладений принцип єдності загальноосвітньої і спеціальної, фундаментальної і прикладної підготовки майбутніх учителів-тифлопедагогів. У 2003 році

З метою забезпечення більш якісного процесу підготовки фахівців тифлопедагогів в умовах ступеневої підготовки кафедра підготувала та видала в 2008 році Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів напряму 6.010105. Корекційна освіта. Тифлопедагогіка і спеціальна психологія.

Нині кафедра готує фахівців тифлопедагогічного профілю з подвійною спеціалізацією. Комбінації спеціалізацій постійно урізноманітнюються, що має на меті розв'язання усталеної проблеми – задовольнити потреби закладів спеціальної освіти та реабілітаційних установ усіма необхідними фахівцями.

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра (передбачає чотирирічне навчання) забезпечує широку підготовку з усіх спеціальностей наукової галузі «Корекційна освіта» взагалі і ґрунтовну з тифлопедагогіки зокрема. Це дає

можливість фахівцеві проводити реабілітаційну та корекційно-виховну роботу з різними категоріями дітей та осіб з порушеннями зору. На даному етапі забезпечується базова вища педагогічна (корекційна) освіта.

Освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста (передбачає однорічне навчання) завершує на базі бакалаврата з даної спеціальності ґрунтовну теоретичну та методичну підготовку майбутнього вчителя початкових класів спеціальних шкіл для сліпих та дітей зі зниженим зором, тифлопедагога спеціальних дошкільних закладів для дітей з порушеннями зору та практичного психолога для цієї категорії осіб. Це дає можливість спеціалісту-тифлопедагогу забезпечити на робочому місці за призначенням виконання широкого спектру роботи: навчальної, виховної, реабілітаційної, корекційно-розвиваючої, психолого-діагностичної, методичної, консультативної тощо. На даному етапі забезпечується повна вища педагогічна (корекційна) освіта.

Спеціаліст-тифлопедагог може також надавати допомогу таким категоріям осіб з порушеннями зору: сліпі діти раннього дошкільного віку (до трьох років), батьки яких, не маючи спеціальних знань, не можуть надати їм компетентної допомоги в розвитку; учні спеціальних шкіл-інтернатів; інваліди за зором I та II груп, які закінчили школу, не працевлаштовані і знаходяться на утриманні; інваліди, що втратили зір в дорослому віці, здатні до нормального суспільного життя, але внаслідок соціальної та фізичної дезадаптації стають самотніми, залежними, несамостійними; незрячі самотні люди похилого віку.

Освітньо-кваліфікаційний рівень магістра (передбачає однорічне навчання) є завершальним етапом підготовки фахівця-тифлопедагога. Магістрант одержує поглиблену підготовку з актуальних проблем тифлопедагогічної теорії і практики, зі спеціальної психології та з методик їх викладання у вищому навчальному закладі; з основ наукових психолого-педагогічних досліджень тощо. Випускник магістратури проходить педагогічну практику на посаді асистента вищого навчального педагогічного закладу і завершує навчання захистом магістерської наукової роботи.

Магістр одержує кваліфікацію «Викладач корекційної педагогіки та спеціальної психології». Випускник магістратури, який прагне наукової кар'єри може вступити до аспірантури, що функціонує при кафедрі тифлопедагогіки. Цікаво, що приплив талановитої молоді, яка залучається до наукової роботи безпосередньо після закінчення вищого навчального закладу, поступово збільшується, незважаючи на деяке зниження соціального престижу науково-педагогічної роботи.

Робота кафедри за чотири перших років її існування (1998-2002) була предметом глибокого вивчення Вченої ради університету і була позитивно оцінена за всіма напрямками. Було відзначено, що за цей період кафедрою тифлопедагогіки було підготовлено близько 200 спеціалістів, які поповнили ряди практиків-тифлопедагогів різних навчально-виховних та реабілітаційних закладів України.

Слід зазначити, що кафедрою тифлопедагогіки вперше в історії підготовки педагогічних кадрів було визначено спеціалізацію –

«Тифлопедагогіка і соціальна реабілітація», за якою випускники отримували кваліфікацію «Вчитель початкових класів шкіл для сліпих і слабозорих. Тифлопедагог-реабілітолог соціальних служб». Таким чином, спеціалісти готувались не лише для забезпечення навчально-виховного процесу в школах та дошкільних закладах для сліпих і слабозорих дітей, але й для роботи в реабілітаційних центрах, вітчизняна мережа яких з кожним роком все більше розвивалась.

За шість років роботи за навчальними планами цієї спеціалізації на денному та заочному відділеннях було підготовлено близько 250 реабілітологів.

У зв'язку з відсутністю на момент створення кафедри тифлопедагогіки необхідної науково-методичної бази для викладання профільних предметів, значна кількість часу викладачів відводилась на розв'язання цього питання. На той період кафедрою забезпечувалось викладання 48 фахових предметів, значна більшість з яких не була забезпечена підручниками та необхідною науково-методичною літературою. Тому науково-методична робота кафедри була спрямована на створення базової основи для викладання основних дисциплін. За чотири роки викладачами кафедри було створено понад 20 навчальних програм з фахових дисциплін. До кожної з них були розроблені курси лекцій та зміст практичних та лабораторних занять, закладені основи для проведення педагогічної практики в школах, дошкільних та реабілітаційних закладах. Були укладені перші договори про співпрацю з Київськими школами для сліпих та слабозорих дітей, реабілітаційним центром УТОС та іншими організаціями.

У 2002 році члени кафедри брали участь у проведенні I Міжнародної конференції з тифлопедагогіки «Сучасний світ та незрячі» і в співпраці з Волинською обласною організацією УТОС, яку очолює Ю.П.Симончук, видала першу збірку статей професійної спрямованості. Це видання відіграло історичну роль у створенні сучасної фахової збірки «Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки», перший випуск якої вийшов у 2003 році.

Зміст усіх напрямків та видів роботи кафедри визначено завданнями національної програми «Освіта. Україна XXI ст.» з формування особистості майбутнього вчителя тифлопедагога, здатного до побудови особистісно-орієнтованого навчання та творчої взаємодії з учнями.

Врахування потреб України в спеціалістах реалізується кафедрою через розвиток спеціалізацій на базі багаторівневої системи освіти. Тому протягом 14 років свого існування кафедра здійснювала підготовку майбутніх тифлопедагогів спеціальних дошкільних, шкільних та соціально-реабілітаційних установ за різними спеціалізаціями, а саме: вчителів, вихователів, тифлопедагогів, реабілітологів, тифлопсихологів, логопедів.

З 2004 року кафедра розпочала підготовку фахівців за спеціалізацією «Тифлопедагогіка та практична психологія». Науковим підґрунтям для введення такої спеціалізації стали результати досліджень в тифлопедагогіці про гостру потребу практики в спеціалістах, здатних надавати психопрофілактичну та психотерапевтичну допомогу дітям та дорослим, які

внаслідок глибоких порушень зору мають проблеми психоемоційних станів та соціально-психологічної адаптації й реабілітації.

На ринку праці в спеціальних загальноосвітніх дошкільних та шкільних закладах, реабілітаційних центрах для осіб з порушеннями зору створені посади практичних психологів, які, безумовно, повинні посідати спеціально підготовлені фахівці.

З 2005 року кафедрою відкрито ще одну нову кваліфікаційну спеціалізацію «Тифлопедагогіка та логопедія».

На сучасному етапі планується відкриття спеціалізації «Тифлопедагогіка та інклюзивна освіта», на якій будуть готуватися вчителі для системи інклюзивної освіти.

З 2005 року кафедрою започатковано викладання спецкурсів та спецсеминарів з актуальних проблем корекційної педагогіки: «Корекція психофізичного розвитку сліпих та слабозорих дітей раннього віку», «Інтегроване навчання дітей зі порушенням зором», «Тифлосурдопедагогіка».

Враховуючи той факт, що на відділенні тифлопедагогіки навчається певна частина студентів з інвалідністю по зору, використовуються новітні комп'ютерні технології та технічні засоби навчання, що забезпечують доступність незрячим до навчального процесу.

На початку XXI століття система освіти незалежної України увійшла в стадію революційних змін та модернізацій, початком яких можна вважати II з'їзд освітян і прийняття Національної доктрини розвитку освіти України в XXI ст. [292]. Доктрина визначила парадигмально-стратегічні аспекти діяльності вищої школи впродовж перших десятиліть нового століття – вектор європейської орієнтації, особистісне навчання тощо. Більша частина запланованого успішно втілюється в життя, зокрема, інтенсифікувалася інтеграція України в європейський простір вищої освіти.

Реформаційна ситуація у колі освітянської діяльності висунула нові вимоги й до перебудови системи безперервної педагогічної освіти, вдосконалення кваліфікації і перепідготовки тифлопедагогічних кадрів. Відповідно до цих вимог, при Інституті корекційної педагогіки та психології функціонує спеціальний факультет, на якому особи, які мають вищу педагогічну освіту можуть додатково за кошти фізичних та юридичних осіб здобути вищу корекційну (дефектологічну) освіту, зокрема, отримати кваліфікацію «Вчитель початкових класів шкіл для сліпих та слабозорих. Тифлопедагог дошкільних закладів». Одержати вищу дефектологічну освіту можливо також і через екстернат.

На сучасному етапі потреби підвищення кваліфікації вихователів, учителів, дефектологів, психологів, реабілітологів, які працюють в спеціальних установах для осіб з порушеннями зору в Україні забезпечує лише кафедра тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова. З метою забезпечення професійних потреб тифлопедагогів, кафедрою розробляються багатоваріантні навчальні плани і програми на вибір, пропонуються такі активні форми навчання як практикуми у педагогів-новаторів, тренінги тощо.

Дані досліджень, проведених викладачами кафедри тифлопедагогіки, показують, що не всі випускники спеціальних шкіл для сліпих та дітей зі зниженим зором підготовлені до самостійного життя в суспільстві, до працевлаштування, не вміють орієнтуватися в просторі, обслуговувати себе в побуті, розподіляти свій бюджет тощо. Одна з причин такого стану полягає в тому, що спеціальні школи для дітей з порушеннями зору ще не повною мірою формують у своїх учнів спеціальні вміння та навички, які забезпечили б успішність самостійної діяльності випускників в умовах сенсорної недостатності. Формування ж спеціальних умінь та навичок – одна з найскладніших проблем у тифлопедагогіці як у теоретичному, так і в практичному плані. Від рівня спеціальної підготовки студентів, рівня розуміння ними природи дефекту та його впливу на розвиток особистості дитини, від ступеня оволодіння прийомами подолання вторинних відхилень у розвитку залежить ефективність їх майбутньої роботи з дітьми, яка мають різні порушення зору.

Тому на сучасному етапі основним завданням, яке ставить перед собою кафедра тифлопедагогіки, виступає підготовка такого спеціаліста, який би компетентно вивчав, діагностував та прогнозував розвиток дітей з порушеннями зору, адекватно оцінював їхні здібності та можливості, ґрунтовно володів методикою виховання і навчання даної категорії осіб в умовах різних типів навчальних закладів, прийомами та способами їхньої соціальної адаптації та мав би високу якість спеціальної і загальнонаукової освіти. Важливим фактором є формування професійно детермінованого способу мислення, творчих здібностей, нетрадиційного підходу до розв'язування проблем, що виникають у процесі професійної діяльності.

Визначаючи зміст підготовки, кафедра виходить з того, що сучасний тифлопедагог повинен знати та вміти застосовувати знання з таких складових професійної компетентності: клінічні та анатоμο-фізіологічні основи дефектології; основи офтальмології, шляхи попередження зорових порушень, методи збереження та розвитку залишкового зору; загальна та спеціальна психологія і педагогіка; методи психолого-педагогічної діагностики рівня психічного розвитку та особливостей психічних станів при порушеннях зору; методи психокорекції; методи компенсаційно-корекційного впливу на розвиток особистості; спеціальні методики навчання та виховання дітей з порушеннями зору (читання шрифтом Брайля, просторового орієнтування, соціально-побутового орієнтування, професійного навчання та профорієнтування; технології соціально-реабілітаційної роботи; методики викладання предметів загальної початкової освіти тощо).

Кафедрою тифлопедагогіки розробляються питання щодо реагування на потреби практики реабілітаційної роботи з інвалідами шляхом введення у зміст підготовки тифлопедагогів нових дисциплін – тифлоандрагогіки та реабілітаційної психології незрячих.

Педагогічна практика є важливою ланкою в системі підготовки майбутнього тифлопедагога до корекційно-педагогічної діяльності, яка суттєво посилює рівень засвоєння знань студентами з фахових психолого-

педагогічних предметів та виступає базою для оволодіння корекційними методиками роботи зі сліпими та особами зі зниженим зором. Водночас ця робота сприяє формуванню у майбутніх тифлопедагогів таких важливих професійних якостей, як вивчення осіб з порушеним зором і встановлення контактів з ними, їх батьками та сім'ями. Вона наочно демонструє досягнення і виявляє слабкі ланки в підготовці майбутнього фахівця.

Студенти магістратури проходять асистентську практику на базах різних ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Вона спрямована на поглиблення їх підготовки до професійної діяльності у різних галузях освіти.

У складних умовах сьогодення значна кількість випускників-тифлопедагогів прагне влаштуватися на роботу не за фахом, оскільки учительська праця не забезпечує належних умов для життя, створення молоді сім'ї та виховання дітей. Проте, практика показує, що протягом 1-2 років після закінчення університету більшість (68%) випускників тифлопедагогів влаштовуються на роботу за спеціальністю.

Колектив кафедри тифлопедагогіки постійно вивчає оцінку самими випускниками рівня їх готовності до роботи з особами, які мають порушений зір. Одержані дані свідчать про позитивну оцінку студентами випускного курсу рівня та якості підготовки їх як майбутніх тифлопедагогів. Відрадным фактом є також те, що багато з них прагнуть працювати за отриманою в університеті кваліфікацією і задоволені у виборі майбутньої професії.

Професійна поведінка тифлопедагога багато в чому визначається рівнем розвитку його професійно-педагогічних умінь і навичок. Успішне їх формування – одне із основних завдань, яке повинне бути вирішене кафедрою тифлопедагогіки. Рішення завдань виховання і освіти творчої людини, здатної по новому вирішувати сучасні проблеми суспільства, значною мірою залежить від підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Тому підготовку кадрів-тифлопедагогів ми вважаємо однією із важливих ланок розвитку і оновлення національної освіти, оскільки саме від якості підготовки тифлопедагога залежить вирішення складних завдань суспільства по інтеграції та соціальній адаптації інвалідів по зору.

На сучасному етапі підготовка кафедрою кваліфікованих спеціалістів здійснюється як на стадії базової педагогічної освіти, так і на етапах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів. Ця підготовка розрахована на працюючих спеціалістів, які бажають отримати спеціальну тифлопедагогічну освіту або підтвердити рівень своєї компетентності шляхом проходження курсів підвищення кваліфікації.

За 14 років існування кафедри другу вищу тифлопедагогічну освіту отримало близько 250, а підвищили свою кваліфікацію (за останні 7 років) близько 1000 вчителів та вихователів спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з порушеннями зору.

Співробітники кафедри активно вивчають світовий досвід підготовки кадрів-тифлопедагогів. Так, кафедра є членом Міжнародної організації ICEVI, координатором якої в Україні стала Є.П.Синьова, співпрацює з аналогічними кафедрами вищих навчальних закладів Росії, Білорусії, Литви,

Польщі, Нідерландів, Німеччини, США, Словаччини та інших країн.

Висновки до шостого розділу

Аналіз архівних джерел та матеріалів шкільних музеїв засвідчив, що від початку існування шкіл для сліпих й до початку 20-років ХХ ст. в них працювали педагоги, які мали загальнопедагогічну освіту, частина них пройшла спеціальні курси по вивченню методик роботи зі сліпими. Спеціального ж вищого навчального закладу, який би готував спеціалістів тифлопедагогів ані в Росії, ані в Україні не було.

Восени 1919 року був відкритий факультет лікарської педагогіки при Вищих педагогічних курсах І Товариства професорів і навчателів м. Києва, де відбувалася підготовка вчителів-дефектологів. У 1920 році в Україні на базі Київського інституту народної освіти було створено лікувально-педагогічний факультет, до складу якого увійшли й Вищі педагогічні курси. У 1921 році в інституті відбулася реорганізація, і дефектологічні кадри почали готувати на лікувально-педагогічному відділі факультету соціального виховання. Але спеціальної підготовки за спеціальністю «Тифлопедагогіка» не відбувалося. На останньому курсі навчання проводилася спеціалізація студентів по різних напрямках, одним з яких стала тифлопедагогіка. Підготовка тифлопедагогів в таких умовах була неякісною, оскільки отримані знання носили поверховий характер і випускники мали лише елементарні навички роботи з дітьми, які мають порушення зору.

Аналіз діяльності вітчизняних закладів по підготовці та перепідготовці спеціалістів для роботи зі сліпими дітьми показав, що 1919 — 1924 рр. стали етапом становлення державної системи підготовки тифлопедагогічних кадрів. У ці роки в Україні існувало декілька форм педагогічної освіти працівників закладів для дітей з порушеннями зору: навчання у вищих закладах освіти, курсова підготовка та стажування. Але ці форми підготовки не задовольняли потреб у вчителів-професіоналах вітчизняних шкіл для сліпих.

У зв'язку зі складним економічним станом країни в 1924 році підготовка дефектологів в Україні припинилася, що негативно вплинуло систему навчання та виховання незрячих. У другій половині 20-х років підготовка кадрів тифлопедагогів відбувалася на короткотермінових курсах.

За ініціативи О.М.Щербини та при його безпосередній участі в 1929 році при Київському інституті народної освіти було організовано дефектологічне відділення.

В 1934 році в результаті реорганізації знову припинилася підготовка дефектологів. З 1934 по 1939 рік підготовка та перепідготовка кадрів дефектологів, у тому числі й тифлопедагогів, проводилася на курсах підготовки та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу на базі лікувально-педагогічних інститутів фізичної дефективності міст Києва, Одеси, Харкова, Дніпропетровська.

У вересні 1939 року при Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького був створений дефектологічний факультет, і була вперше

проведена фуркація при підготовці дефектологів по спеціалізаціях: тифлопедагогіка, сурдопедагогіка і олігофренопедагогіка. Паралельно з роботою дефектологічного факультету продовжувала існувати курсова система підготовки і перепідготовки вчителів.

У роки Великої Вітчизняної війни підготовка дефектологів в Україні тимчасово припинилася і поновилася одразу після її закінчення.

У зв'язку зі зменшенням в Україні кількості спеціальних шкіл для сліпих дітей підготовка тифлопедагогів в 1956 році була припинена, хоча ще деякий час працювало заочне відділення. У цей період підготовку кадрів (шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, читання лекцій, організації практичних семінарів, круглих столів та ін.) здійснювали співробітники відділу дефектології при Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР, а з 1974 року – лабораторії тифлопедагогіки цього інституту.

В 70-х роках Міністерством освіти України було прийняте рішення про відкриття спеціальних груп перепідготовки кадрів при дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького спочатку на заочній, а потім - і на денній формах навчання, що й було реалізовано в 1981 році. Ініціатором відкриття спеціальності «Тифлопедагогіка» був Ілля Семенович Моргуліс.

Підготовка кадрів тифлопедагогів за спеціалізацією «Дефектологія (тифлопедагогіка шкільна та дошкільна)» на денній формі навчання дефектологічного факультету Київського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова розпочалася в 1993 році (на заочній формі навчання – з 1994 року).

На сучасному етапі розвитку України постало питання про удосконалення системи спеціальної освіти, пов'язане з новим розумінням особистісного розвитку осіб з особливими потребами, з новим ставленням суспільства до них, з продуктивним вирішенням питань їх соціалізації та інтеграції в суспільство. Це завдання успішно вирішує єдина в Україні кафедра тифлопедагогіки, що забезпечує ступеневу підготовку фахівців тифлопедагогічного профілю. На сучасному етапі підготовка кафедрою кваліфікованих спеціалістів здійснюється як на стадії базової освіти, так і на етапах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

ВИСНОВКИ

У дисертації простежено становлення та розвиток тифлопедагогіки в Україні й представлено його у вигляді ретроспективного цілісного аналізу теорії і практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору.

Аналіз і узагальнення архівних та історичних матеріалів, монографічних досліджень і науково-методичних розробок з досліджуваної проблеми дає підстави зробити такі **висновки**.

1. Найбільш суттєвими, адекватними тифлопедагогіці та актуальними для вивчення процесів становлення та розвитку системи освіти незрячих визначено історико-педагогічний, цивілізаційний, феноменологічний, культурологічний, антропологічний підходи до нашого дослідження, а також врахування ролі релігійного впливу як закономірного фактору у розвитку ставлення суспільства до незрячих. Було здійснено багатопараметральну економіко-соціокультурну періодизацію розвитку теорії та практики тифлопедагогіки з урахуванням таких факторів: розвиток соціально-економічної формації, суспільно-політична ситуація в країні, релігійні погляди на осіб з порушеннями зору, нормативно-правова база практики навчання, виховання, реабілітації та соціалізації інвалідів по зору, суспільний прогресивний рух, рівень розвитку та ступінь розробки наукового апарату тифлопедагогіки, науковий рівень і практичний стан медичної та соціально-психологічної допомоги особам з порушеннями зору, кадрове забезпечення професійними тифлопедагогами.

Виділені такі періоди генезису теорії та практики навчання й виховання осіб з порушеннями зору в Україні (яким передував тривалий час – з X століття до середини XIX століття – виникнення передумов організованого навчання сліпих в Україні): I період (середина XIX століття – 1942 рік) – становлення та розвиток вітчизняної системи спеціальної освіти дітей з порушеннями зору; II період (1943–1990 роки) – інтенсивна розробка тифлопедагогічної теорії та подальший розвиток на цій основі практики; III період (1991 рік – і дотепер) – реформування національної системи освіти дітей з порушеннями зору, модернізація змісту їх навчання, поглиблення наукових досліджень в галузі тифлопедагогіки й тифлопсихології з урахуванням сучасних світових тенденцій розвитку роботи зі сліпими та слабозорими людьми.

2. Визначення методологічних підходів та принципів, які дозволяють системно відтворити та узгодити історико-часові, наукові, соціальні, суб'єктні й інші паралелі в нашому дослідженні, дало можливість конкретизувати суспільно-політичні (війни, революційні події, зміна урядів та ін.), соціально-економічні (занепад і підйом промисловості та сільського господарства, зростання чи зменшення дитячої захворюваності, масове зубожіння населення тощо) й організаційно-педагогічні (існування спеціальних навчальних закладів, створення науково-дослідних установ, проведення дефектологічних і тифлопедагогічних з'їздів, випуск науково-педагогічної літератури та періодичних видань тощо) чинники, що сприяли становленню та розвитку теорії й практики навчання і виховання дітей з

порушеннями зору в Україні.

3. Визначено ставлення суспільства та держави до осіб з вадами зору в різні історичні періоди. Так, у дохристиянські часи слов'яни-язичники не виявляли агресії щодо сліпих, ставилися до них милосердно. У X столітті почала формуватися система церковної благодійності та прихистку сліпих. Починаючи з середини і до кінця XIX ст. в Україні формувалася й обґрунтовувалася громадська думка про можливість та необхідність навчання й виховання сліпих дітей. Практична діяльність у наданні спеціальної педагогічної допомоги цим дітям здійснювалася представниками прогресивної спільноти – лікарями, педагогами, релігійними діячами тощо – і характеризувалася домінуванням філантропічної спрямованості.

Починаючи з 1918 року, долалися філантропічні принципи опіки сліпих, державою осмислювалася сутність суспільної допомоги дітям цієї категорії, розвивалася законодавча база та відбувалося становлення державної системи спеціальних шкіл. Держава сприймала сліпих як громадян, які мають бути корисними суспільству. Істотно розширилося охоплення всіх незрячих спеціальним навчанням. Але під час навчання в школах-інтернатах сліпі діти ізолювалися від суспільства, а спеціальні школи-інтернати - від інших громадських інституцій. Проте позитивним було те, що діти з порушеннями зору отримували якісну ценову освіту і мали змогу продовжити навчання та отримати вищу освіту, а також створювалися умови для надання їм цілеспрямованої кваліфікованої корекційної допомоги.

Провідною тенденцією сучасного пострадянського періоду стала інтеграція інвалідів у суспільство, що базується на їх повному громадянському рівноправ'ї, на новій філософії суспільства, яка пропагує повагу до всіх людей, незважаючи на їх відмінності, з урахуванням міжнародних нормативних актів про права людини, дитини, інвалідів.

4. Історичний аналіз становлення та розвитку вітчизняної системи освіти людей з порушеннями зору показав, що цей процес відбувався нерівномірно, переривався соціальними катаклізмами (війнами, революціями), які мали негативні наслідки для економічного та соціально-політичного розвитку країни. Становлення практики навчання незрячих на теренах України розпочалося в 1851 році з виникнення першої школи для сліпих (м. Львів), а протягом 1882-1898 років починає функціонувати ще шість училищ для сліпих дітей. Головну роль у цьому процесі відіграло «Товариство піклування про сліпих». На цьому етапі спостерігалось інтенсивне накопичення практичного досвіду роботи зі сліпими й перші спроби його теоретичного узагальнення.

З 1918 року всі училища для сліпих перейшли в державну структуру освіти, й право на освіту незрячих було визнано законодавчо. З 1925 року спеціальні освітні заклади для сліпих в Україні розпочали навчання за програмою звичайної загальноосвітньої школи. Було скасовано релігійне виховання та відбувалася певна ідеологізація виховного та навчального процесів, підпорядкованих ідеології держави. Недоліком можна вважати й те, що акцент у навчальному процесі робився виключно на ремісничій

спеціалізації незрячих.

Протягом 1943–1950-х років відбувалися процеси деформації та реконструкції практики навчання осіб з порушеннями зору, пов'язані з повоєнним відновленням мережі шкіл для сліпих дітей та залученням до спеціальної освіти усіх незрячих.

У 1960–1980 роки почалася диференціація мережі шкіл для дітей з порушеннями зору, оскільки у зв'язку з досягненнями офтальмології відбувся кількісний перерозподіл категорій осіб з порушеннями зору: зменшилося число сліпих та збільшилося – слабозорих. На цьому етапі почала формуватися система дошкільного виховання дітей з порушеннями зору.

Перехід від одного етапу до іншого в період інтенсивної розробки теорії та практики навчання осіб з порушеннями зору, а також якісні перетворення в них переважно визначалися «генеральною ідеєю» (заданою державою «зверху»), що часто не відповідала соціально-економічним умовам її реалізації.

Починаючи з 1991 року, система навчання осіб з порушеннями зору в Україні увійшла в період реформування змісту навчання й радикальних змін навчально-виховного та корекційного процесу як у традиційних навчальних закладах, так і в закладах нового типу для сліпих і слабозорих. Спостерігалось скорочення (унаслідок складного економічного становища країни) кількості державних спеціальних закладів для сліпих та слабозорих дітей та виникнення недержавних. Починаючи з 1998 року, було оновлено зміст навчання в спеціальних шкільних та дошкільних установах, науково-методично забезпечено навчальний процес у спеціальних закладах різного типу для дітей з порушеннями зору.

На сьогодні актуальною є тенденція не лише подальшого збереження та удосконалення вже існуючих державних структур спеціальної освіти осіб з порушеннями зору, але й створення інноваційних, найбільш адекватних соціальному замовленню та сучасним умовам форм надання спеціалізованої допомоги цій категорії населення.

5. Починаючи з виникнення першої школи для сліпих в Україні, розробкою теорії та методики навчання активно займалися вітчизняні тифлопедагоги-практики. Як правило, це були вчителі шкіл для сліпих, які пройшли спеціальні курси за кордоном. Значний внесок у розбудову тифлопедагогічної теорії та практики зробили перші директори та інспектори вітчизняних училищ для сліпих: О.Х.Андріяшев, В.О.Гандер, В.І.Зайончевський, Г.О.Кузнецов, К.Ф.Лейко, М.Маковський, А.А.Мощенко, К.Д.Пухтинський та ін.

У перші роки радянської влади українські тифлопедагоги розпочали свої науково-експериментальні дослідження в галузі навчання й виховання сліпих дітей, що дозволило визначити теоретичні й методологічні засади вітчизняної тифлопедагогіки. Особлива роль у цьому належить першим організаторам у галузі спеціальної освіти демократично налаштованих українських тифлопедагогів, які зробили значний внесок у розвиток не лише

вітчизняної, але й світової теорії та практики навчання незрячих, – П.Г. Мельникова, О.М.Щербини, І.П.Соколянського та ін. Як позитивний момент необхідно відмітити розробку вченими-тифлопедагогами не лише загальних питань дидактики, але й окремих методик роботи в школах для сліпих, а також посилення уваги до технічного оснащення навчального процесу.

Основним у республіці науковим закладом був заснований у 1944 році НДІ дефектології Міністерства освіти УРСР. Наукові дослідження з питань освіти дітей з порушеннями зору здійснювали співробітники сектора тифлопедагогіки, а пізніше – відділу дефектології та лабораторії тифлопедагогіки УНДІП А.С.Ганджій, Т.А.Гроза, І.С.Моргуліс, С.О. Покутнєва, Н.І.Правдіна, Т.П.Свиридюк, Є.П.Синьова, Н.С.Царик, І.П. Чигринова та ін.

Вирішенням завдань, що стоять перед вітчизняною тифлопедагогікою на сучасному етапі соціального розвитку суспільства, займаються існуючі в державі наукові центри: лабораторія тифлопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (Л.С.Вавіна, І.М.Гудим, В.В.Кобильченко, С.О. Покутнєва та ін.), кафедра тифлопедагогіки НПУ ім. М.П.Драгоманова (Т.М. Гребенюк, О.М.Паламар, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко та ін.), навчально-реабілітаційний центр для дітей з вадами зору «Левеня» (В.М.Ремажевська).

6. Встановлено, що виникненню та розвитку практики навчання незрячих в Україні значною мірою сприяла медична спільнота держави. Лікарі-офтальмологи зрозуміли необхідність соціалізації великої кількості осіб з порушеннями зору і почали активно долучатися до справи організації навчання та виховання сліпих дітей в Україні. Так, виникненню перших училищ для сліпих в Україні сприяли лікарі-офтальмологи Л.Л.Гіршман у Харкові, Ф.Л.Фронтант у Мукачевому, Г.О.Міткевич в Одесі, який також створив першу друкарню для сліпих, та ін. Патронат над Київським училищем для сліпих здійснювали лікарі Н.Д.Гончаруков та Е.Н.Неєзе, які надавали безкоштовну медичну допомогу сліпим дітям. Роль офтальмологів у розвитку системи навчання й виховання дітей з порушеннями зору значно знизилася в радянський період, але на сучасному етапі українські лікарі-офтальмологи активно співпрацюють зі спеціальними навчально-виховними закладами для дітей з порушеннями зору та науковими центрами тифлопедагогіки.

7. У дослідженні простежено становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки як науки, представлено її у вигляді ретроспективного цілісного аналізу педагогічної теорії і практики. На основі вивчення еволюційного шляху її розвитку, з'ясування зв'язків тифлопедагогіки з іншими науками встановлено, що на різних етапах історичного розвитку держави тифлопедагогіка мала суттєві відмінності в меті, змісті та підходах до організації навчально-виховного процесу осіб з порушеннями зору.

Проведене дослідження дозволило визначити й провідні тенденції розвитку тифлопедагогіки в Україні. До найбільш плідних серед них можна віднести: антропологічну спрямованість тифлопедагогіки; поступове розширення її предмета, методологічних засад, закономірностей, принципів,

методів і наповнення їх соціально-педагогічним змістом; широке використання тифлопедагогікою міжнаукових закономірностей, принципів, термінів, понять та методів роботи; поступовий перехід від колективного навчання й виховання до індивідуальних форм впливу; тісний зв'язок між тифлопедагогічною теорією й практикою; широке залучення до справи навчання й виховання дітей з порушеннями зору різних міністерств та громадськості; врахування та розвиток прогресивних надбань вітчизняної та зарубіжної тифлопедагогіки.

8. Встановлено, що до початку 20-х років ХХ ст. у школах для незрячих працювали педагоги із загальнопедагогічною освітою, частина яких пройшла спеціальні курси з вивчення методик роботи зі сліпими. Вищого навчального закладу, який би готував спеціалістів-тифлопедагогів, в Україні не було до 1939 року, коли при Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького був створений дефектологічний факультет, і вперше розпочата підготовка зі спеціалізації «Тифлопедагогіка». У 1956 році вона з різних причин була припинена, а підготовку кадрів (шляхом проведення курсів підвищення кваліфікації, організації практичних семінарів, круглих столів та ін.) здійснювали співробітники відділу дефектології при НДІ педагогіки УРСР, а з 1974 року – лабораторії тифлопедагогіки цього інституту.

У 1981 році були відкриті спеціальні групи перепідготовки кадрів тифлопедагогів при дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М.Горького. Підготовка кадрів тифлопедагогів за спеціалізацією «Тифлопедагогіка» відновилася на денній формі навчання дефектологічного факультету Київського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова в 1993 році (на заочній формі навчання – з 1994 року). На сучасному етапі основним центром підготовки кваліфікованих фахівців-тифлопедагогів як на стадії базової освіти, так і на етапах перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів є кафедра тифлопедагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова.

9. Встановлено, що зміни, які відбуваються на сучасному етапі в галузі освіти осіб з порушеннями зору в усьому світі, модернізація змісту їх навчання та виховання роблять актуальними систематичне та об'єктивне вивчення міжнародного досвіду з розвитку спеціальної освіти. Ця тенденція має сприяти інтернаціоналізації наукового знання, удосконаленню системи спеціальної освіти осіб з порушеннями зору в Україні, створювати умови для успішного включення України в світовий освітній простір.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, пов'язаних з розвитком тифлопедагогічної теорії та практики в Україні. Серед перспективної тематики подальшого науково-педагогічного дослідження проблеми визначено: розвиток змісту та технологій освітнього процесу в спеціальних навчальних закладах для дітей з порушеннями зору в різні історичні періоди; вивчення й узагальнення історичного досвіду функціонування дошкільної ланки спеціальної освіти незрячих; досвід організації та здійснення інклюзивної та індивідуальної освіти дітей з

порушеннями зору; педагогічний супровід післяшкільної освіти сліпих;
наукова спадщина вітчизняних науковців-тифлопедагогів та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та органів державного управління України (ЦДАВОВ України).

Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ).

Державний архів міста Києва (ДАК).

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО).

Державний архів Одеської області (ДАОО).

Державний архів Харківської області (ДАХО).

Российский государственный исторический архив (РГИА).

1. ДАІФО, ф-295, оп. 6, спр. 1049, арк. 3.
2. ДАІФО, ф-295, оп. 6, спр. 1049, арк. 18.
3. ДАІФО, ф-295, оп. 6, спр. 1049, арк. 39.
4. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 34, арк. 3.
5. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 35, арк. 1.
6. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 35, арк. 8.
7. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 37, арк. 22.
8. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 1906, арк. 137.
9. ДАК, ф. р-346, оп. 1, спр. 1974, арк. 204.
10. ДАК, ф. р-346, оп.1, спр. 2050, арк. 118.
11. ДАК, ф. р-346, оп.1, спр. 2246, арк. 166.
12. ДАОО, ф. 2, оп. 1, спр. 894, арк. 65-88.
13. ДАХО, ф. 203, оп. 1, спр. 389, арк. 12-38.
14. ДАХО, ф. 820, оп. 1, спр. 167, арк. 15.
15. ДАХО, ф. 820, оп. 1, спр. 391, 88 арк.
16. ДАХО, ф.845, оп. 2, спр. 340, 109 арк.
17. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 479, арк. 215.
18. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 480, арк. 157
19. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 685, арк. 1.
20. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 736, арк. 1.
21. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 822, арк. 6.
22. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 823, арк. 2.
23. ІР НБУВ, ф. 34, оп. 1, спр. 1002-1103, арк. 3.
24. РГИА, ф. 764, оп. 1, спр. 7, 18 арк.
25. РГИА, ф. 764, оп. 1, спр. 145, арк.. 241-243.
26. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 1, спр. 162, арк. 125.
27. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 1, спр. 933, арк. 155.
28. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 281, арк. 170.
29. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 281, арк. 178.
30. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 282 (ч. 1), арк. 28.
31. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 286, арк. 19-22.
32. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 286, арк. 39.
33. ЦДАВОВ України, ф.166, оп. 2, спр. 541, арк. 24.
34. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 3, спр. 87, 31 арк.

35. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 3, спр. 918, арк. 27, 31-73, 89.
36. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 346, арк. 5.
37. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 644, арк. 11-41, 51-63, 93.
38. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 4, спр. 890, арк. 104.
39. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 5, спр. 445, арк. 1.
40. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 6, спр. 2979, 33 арк.
41. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 9, спр. 77, арк. 35.
42. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 9, спр. 1208, арк. 225-226.
43. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 9, спр. 1267, арк. 132.
44. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 10, спр. 427, арк. 11-12.
45. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 10, спр. 1021, арк. 4-18.
46. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 10, спр. 1051, арк. 5.
47. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 99, арк. 13.
48. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 100, арк. 38.
49. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 101, арк. 14.
50. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 101, арк. 32-35, 61.
51. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 141, арк. 16.
52. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 11, спр. 281, арк. 90-95.
53. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 15, спр. 791, арк. 100-102.
54. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 17, спр. 151, арк. 68-71.
55. ЦДАВОВ України, ф. 166, оп. 17, спр. 151, арк. 170, 181-183.
56. ЦДАВОВ України, ф. 346, оп. 5, спр. 421, арк. 27.

Список літератури

57. Агулина С. В. Становление и развитие воспитательно-благотворительных учреждений для детей России (середина XIX в. – начало XX в.) : автореф. дис. канд. пед. наук / С. В. Агулина – М., 1996. – 18 с.
58. Азбукин Д. И. Высшее заочное дефектологическое образование / Д. И. Азбукин // Вопросы дефектологии. – 1931. – № 1-2 (13-14). – С. 77-78.
59. Азбукин Д. И. Дефектологическое движение в СССР за последнее десятилетие / Д. И. Азбукин // Вопросы дефектологии. – 1928. – № 1. – С. 6-10.
60. Азбукин Д. И. Исторический очерк подготовки педагогов-дефектологов / Д. И. Азбукин // Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты) : уч. пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений : в 2 тт. – Т. II / под ред. Л. С. Волковой, В. И. Селиверстова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 1997. – С. 579-585.
61. Азбукин Д. И. Подготовка педагогов-дефектологов за рубежом и у нас / Д. И. Азбукин // Вопросы дефектологии. – 1928. – № 1. – С. 8-12.
62. Азбукин Д. И. Развитие специальной педагогики в СССР за последние десять лет / Д. И. Азбукин // Тр. ин-та : МГПИ им. В. И. Ленина. – М., 1947. – Т. 49. – Вып. 3. – С. 47-53.

63. Акимушкин В. М. Комплексная система управления рациональным трудоустройством слепых (КС УРТС) / В. М. Акимушкин, И. С. Моргулис. – К., 1998. – 60 с.
64. Акимушкин В. М. Основы тифлологии / В. М. Акимушкин, И. С. Моргулис. – Киев, 1980. – С. 74.
65. Акимушкин В. М. Учебно-методические материалы по тифлологии / В. М. Акимушкин, И. С. Моргулис. – К., 1990. – С. 125-130.
66. Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики : сб. АПН СССР НИИ общей педагогики / под ред. Э. Д. Днепров – М. : АПН СССР, 1986. – 230 с.
67. Алпатов Н. И. Учебно-воспитательная работа в дореволюционных школах интернатного типа / Н. И. Алпатов – М. : Учпедгиз, 1958. — 244 с.
68. Амонашвили Ш. Антология вечно восходящей Истины / Ш. Амонашвили // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 3-4. – С.204-208.
69. Андрущенко В. П. Про концептуальні засади філософії освіти України / В. П. Андрущенко, В. С. Лугай // Нова парадигма. – Вип. 36. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – С. 8-20.
70. Антология педагогической мысли в Древнейшей Руси и Русском Государстве XIV-XVII вв. / АПН СССР. // сост. С. Д. Бабишина, Б. М. Митюров и др. – М. : Педагогика, 1985. – 367 с.
71. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – 560 с.
72. Бабишин С. Д. Київська школа в XI столітті. / С. Д. Бабишин // Український історичний журнал. – 1971. – № 7.
73. Бабишин С. Д. Основные тенденции развития школ и просвещения в древней Руси (XI – первая половина XIII вв.) : автореф. дис... д-ра пед. наук. : 13.00.01 / КГПИ им. А. М. Горького / С. Д. Бабишин. – К., 1985. – 47 с.
74. Баранов В. Ф. Педологическая служба в советской школе 20-30-х годов / В. Ф. Баранов // Сов. педагогика. – 1990. – № 3. – С. 43-50.
75. Барна М. М. Розвиток педагогічної освіти в Східній Галичині (1867-1939 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / АПН України. / М. М. Барна. – К., 1996. – 25 с.
76. Барун Р. Чергові завдання установ освіти дефективного дитинства (I Всеукраїнська дефектологічна конференція) – Комуністична освіта. – 1933. – № 2-3. – С. 31-39.
77. Басилова Т. А. Иван Афанасьевич Соколянский (К 100-летию со дня рождения) / Т. А. Басилова // Дефектология. – 1989. – № 2. – С. 71-85.
78. Безман Г. Подарунок товариша Петровського / Г. Безман // На зміну. – 1936.
79. Белоруков А. П. Памяти профессора А. М. Щербины. / А. П. Белоруков // Жизнь слепых. – 1934. – № 3-4. – С. 42-50.

80. Белоруков А. П. Путиями веков. Историческое повествование / А. П. Белоруков – М. : Учпедгиз, 1940. – 132 с.
81. Бим-Бад Б. М. Педагогические течения в начале XX века./ Б. М . Бим-Бад // Лекции по педагогической антропологии и философии образования. – М., 1994. – 112 с.
82. Більчич В. Нариси історії Українського товариства сліпих. / В. Більчич., М. Крупей // Частина 2. – Снятин, 2003. – С. 126-150.
83. Бобрышов С. В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания : автореф. дис. на соискание уч. степени док. пед. наук : спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / С. В. Бобрышов. – Санкт-Петербург, 2007. – 39 с.
84. Богуславский М. П., Корнетов Г. Б. Проблема моделирования в историко-педагогических исследованиях / М. П. Богуславский., Г. Б. Корнетов // Научные достижения и передовой опыт в области педагогики и народного образования. – М. : Педагогика, 1991. – Вып. 7. – С. 12-15.
85. Богуславський М. П. Структура сучасного історико-педагогічного знання / М. П. Богуславський // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37-40.
86. Бондар А. Д. Розвиток загальноосвітньої середньої школи в УРСР / А. Д. Бондар // Рад. шк. – 1957 – № 11. – С. 51–53.
87. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во КДУ, 1968. – 227 с.
88. Бондар В. І. 60-річчя дефектологічного факультету КДПІ ім. О. М. Горького / В. І. Бондар // Питання дефектології : респ. наук.-метод. зб. – К. : Рад. шк., 1980. – № 13. – С. 106-110.
89. Бондар В. І. Дидактичні та соціально-педагогічні аспекти розвитку спеціального навчання дітей з обмеженими психофізичними можливостями / В. І. Бондар // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. – зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Частина 1. – Харків «ОВС», 2002. – С. 613-630.
90. Бондар В. І. Основні етапи становлення та розвитку дефектологічної науки в Україні (до ювілею Інституту дефектології АПН України) / В. І. Бондар // Дефектологія. – 1999. – № 2. – С. 2-4.
91. Бондар В. І. Основні напрямки та перспективи розвитку дефектологічної науки в Україні / В. І. Бондар // Дефектологія. – 1999. – № 3. – С. 2-6.
92. Бондар В. І. Особливості розвитку дефектологічної науки та практики на ранніх етапах їх виникнення / В. І. Бондар // Дефектологія. – 2001. – № 4. – С. 27-31.
93. Бондар В. І. Передумови розвитку державної системи спеціального навчання дітей із психофізичними вадами / В. І. Бондар // Дефектологія. – 1997. – № 2. – С. 2-7.

94. Бондар В. І. Стан спеціальної освіти та динаміка її змін / В. І. Бондар // наук.-метод. зб. «Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство». – К. : Контекст, 2000. – С. 29-34.
95. Бондар В. І., Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України) / В. І. Бондар., В. В. Золотоверх // Дефектологія. – 2004. – № 1. – С. 2-10.
96. Бондар В. І., Історія олігофренопедагогіки : Підручник./ В. І. Бондар., В. В. Золотоверх – К. : Знання, 2007. – 375 с.
97. Бондарь В. И. О подготовке дефектологических кадров в Киевском пединституте / В. И. Бондарь., Н. Ф. Засенко // Дефектология. – 1983. – № 4. – С. 69-71.
98. Бондар В. І. Відділ дефектології. Інституту педагогіки АПН України – 70 / В. І. Бондар., Г. М. Мерсіянова // за ред. М. Д. Ярмаченка та ін. – К. : Пед. думка, 1996. – С. 111-115.
99. Бондар В. І. Модернізація галузі «Спеціальна освіта» : уроки на майбутнє / В. І. Бондар // Дефектологія. – 2004. – № 4. – С. 2-7.
100. Бондар В. І. Тенденції розвитку освіти дітей з психофізичними вадами в Європі та Україні / В. І. Бондар., В. М. Синьов., В. В. Тищенко // - зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 19. Частина 1. – м. Кам'янець-Подільський : «Медобори 2006», 2012. – С. 7 – 26.
101. Бурчак О. К. Писемність для сліпих : історія та розвиток / О. К. Бурчак – К. : УТОС, 2005. – 37 с.
102. Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1927, 1930–1932 рр.
103. Вавіна Л. С. Київській школі-інтернату для сліпих дітей – 120 / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 2004. – № 3. – С. 6 – 9.
104. Варенова Т. В. Современные тенденции развития специального образования / Т. В. Варенова // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально-педагогічна. Випуск 7. – К.-П., 2007.
105. Вершинина Р. А. Московская школа для слепых детей. (Из истории школы) / Р. А. Вершинина // Дефектология – 1969. – № 5. – С. 77-81.
106. Веселовский Б. История земств за 40 лет / Б. Веселовский – СПб : Издательство О. Н. Поповой, 1903. – Т.1 – С. 437-594.
107. Винар Л. Християнізація України і розвиток писемної культури й освіти в Києві в X і XI століттях (Вибрані питання і гіпотези) / Л. Винар // Хроніка –2000. – 2002. – Вип. 49-50. – С. 246-288.
108. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття : дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України / В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 221 с. – Бібліогр. : арк. 170-187.

109. Власова Т. А. Государственная забота о воспитании и обучении аномальных детей и пути развития советской дефектологии / Т. А. Власова // Дефектология. – 1970. – № 2. – С. 3 – 5.

110. Волкова И. П. Положение слепых и отношение к ним в Древнерусском государстве / И. П. Волкова «Колесо познаний» – Достижения // Электронный еженедельник Колесо познаний – 3 ноября – 2009. – С. 1 - Режим доступа до журн. : http://koleso.mostinfo.ru/progress_367_1063 – Заголовок з екрану.

111. Волкова И. П. Развитие системы образования и социально-трудовой реабилитации слепых в России / И. П. Волкова «Колесо познаний» – Достижения // Электронный еженедельник Колесо познаний – 7 октября – 2010. – С. 1. – Режим доступа до журн. : http://koleso.mostinfo.ru/progress_367_1274 – Заголовок з екрану.

112. Волкова И. П. Становление и развитие системы признания слепых за рубежом и в России / И. П. Волкова Колесо познаний - Жизнь замечательных людей // Электронный еженедельник Колесо познаний – 4 сентября – 2007. – С. 1. – Режим доступа до журн. : http://koleso.mostinfo.ru/lifeoffamouspeople_47_615 – Заголовок з екрану.

113. Второй съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию. 1895-1896 гг. Секция XII признания и обучения слепых, глухонемых и ненормальных детей / под ред. А. А. Адлер. – М. : Университетская типография, 1898. – С. 33.

114. Выготский Л. С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский – Собр. соч. Т. 5. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.

115. Гандер В. А. Первоначальное воспитание и обучение слепых детей. / В. А. Гандер – К., Х. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1934. – 54 с.

116. Ганджій А. С. Навчання грамоти в школах сліпих дітей / А. С. Ганджій – К., 1952.

117. Гергет А. Современные педагогические течения / А. Гергет, А. Готалов-Готлиб. – Херсон : Госиздат Украины, 1925.

118. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский // – М. : Совершенство, 1998. – 608 с.

119. Гиндес Е. Дефективные дети. Характеристика, распознавание и обучение (с приложением упражнений психической ортопедии) / Е. Гиндес // – Баку : Азполиграфтрест, 1923. – 111 с.

120. Головин С. С. Современная постановка социальной помощи слепым / С. С. Головин // – М. : изд. т-во «В. В. Думнов, насл. бр. Салаевых». – 1924. – 32 с.

121. Головина Т. П. Совершенствование подготовки студентов-тифлопедагогов в свете Основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы / Т. П. Головина., Э. М. Стернина., В. А. Феоктистова // Дефектология – 1987. – № 1. – С. 82-85

122. Гольдберг А. М. Вклад А. В. Владимирского в развитие отечественной дефектологии / А. М. Гольдберг // Специальная школа. – 1968. – Вып. 6. – С. 91-96.
123. Гончаров Н. К. Историко-педагогические очерки / Н. К. Гончаров – М. : Из-во АПН СРСР, 1963. – 248 с.
124. Гончаров Н. К. Методологія педагогічного дослідження / Н. К. Гончаров // Рад. шк., 1966. – № 12. – С. 10-18.
125. Гончаров Н. К. Очерки по истории советской педагогики / Н. К. Гончаров – К. : Рад. шк., 1970. – 363 с.
126. Гопанюк Л. М. Нариси історії Українського товариства сліпих : ч. 1. / Л. М. Гопанюк., В. М. Григорчук. – К., 2002. – 154 с.
127. Гопанюк Л. М. Нариси історії українського товариства сліпих / [Л. М. Гопанюк., В. М. Григорчук., В. А. Карнаухза. та ін.] ; ред. В. М. Більчича. – Київ, Снятин : Видавничо-друкарська фірма «ПрутПринт», 2000. – 166 с.
128. Горбенко Ю. П. Иван Афанасьевич Соколянский – выдающийся советский учёный-педагог / Ю. П. Горбенко // Педагогика. – 1967. – Вып. 5. – С. 115-123.
129. Граборов А. Н. Основные достижения и области изучения детской дефектологии и борьба с ней за 10 лет / А. Н. Граборов // Вопросы педагогики. – 1928. – Вып. III-IV. – С. 89-104.
130. Гроза Е. П. Зі століття в століття (Данина світлої пам'яті талановитому тифлопедагогу – Нілі Савівні Царик) / Е. П. Гроза // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – Науково-практичний журнал. – К., 2011. – № 5. – С. 56-58.
131. Гроза Т. А. История обучения детей с нарушениями зрения в Украинской ССР (к 100-летию организации систематического обучения слепых детей) / Т. А. Гроза // Дефектология. – 1985. – № 2. – С. 69-75.
132. Гроза Т. А. Народження тифлопедагогіки / Т. А. Гроза // Заклик. – 1984. – № 11.
133. Гудим І. М. Проблемний семінар-практикум «Спеціальна дошкільна освіта дітей з порушеннями зору» / І. М. Гудим // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України» : Науково-практичний журнал. – К., 2012. – № 6. – С. 5-7.
134. Гупан Н. М. До періодизації розвитку історико-педагогічного процесу в Україні / Н. М. Гупан // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 45-49.
135. Гупан Н. М. Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Н. М. Гупан – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
136. Гупан Н. М. Історія школи і освіти в дослідженнях українських істориків педагогіки 60-70-х рр. ХХ ст. / Н. М. Гупан // Наука і освіта. – 2000. – № 3. – С. 6-9.

137. Гупан Н. М. Проблеми розвитку освіти в Україні Х–XVIII ст. у творах вітчизняних істориків педагогіки другої половини XIX - початку XX ст. / Н. М. Гупан // Історія в школі. – 1999. – № 5. – С. 2-6.

138. Гупан Н. М. Розвиток вітчизняної історії педагогіки у 1917-1920 роках (Історіографічний аналіз) / Н. М. Гупан // Шлях освіти. – 2000 . – № 1. – С. 37-40.

139. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України / Н. М. Гупан. – К., 2001. – 39 с.

140. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Інститут педагогіки АПН України / Н. М. Гупан. – К., 2001. – 496 с.

141. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : АПН, 2002. – 224 с.

142. Данилевська О. Українізація освіти як основний напрям мовної політики доби Української революції (1917-1920) / О. Данилевська // Укр. мова й л-ра в середніх школах, гімназіях. – 2003. – № 5. – С. 146-154.

143. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) : Затверджена постановою кабінету міністрів України від 3 листоп. 1993 р. – № 896 – Освіта. – 1993. – груд. (№ 33-46). – Спецвипуск.

144. Державний стандарт дітей сліпих та зі зниженим зором : Державний стандарт спеціальної освіти (початкова ланка). - К. : МОН України : Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2003. – С. 107-117.

145. Детская дефективность, преступность и беспризорность. По материалам I Всероссийского съезда (24.VI–2.VIII.1920 г.). – М. : Гос. изд-во, 1922. – С.42-45.

146. Дефектологічний словник : навчальний посібник [за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова] – К. : «МП Леся», 2011. – 528 с.

147. Деятельность Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых в 1901 году – Слепец. – 1902. – № 10. – С. 188-190.

148. Деятельность Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых в 1902 году // Слепец. – 1903. – № 7. – С. 137.

149. Дидро Д. Письма о слепых в назидание зрячим / Д. Дидро // Избранные философские произведения. – М. : Учпедгиз, 1941. – С. 13-24.

150. Директивы ЦК ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : [сб. документов за 1917–1941 гг.] – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1947. – 320 с.

151. Дитяча бездоглядність та безпритульність : історія, проблеми, пошуки. / навч. посібник. – К. : Інститут проблем виховання АПН України. – С. 19.

152. Дічек Н. П. До питання періодизації педагогічних феноменів / Н. П. Дічек // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 40. – С. 65–71.
153. Днепров Э. Д. Народное образование как предмет историко-педагогического исследования (по материалам дореволюционной России) / Э. Д. Днепров – Сов. педагогика. – 2001. – № 5. – С. 107-114.
154. Днепров Э. Д. Советская историография отечественной школы и педагогики (1918-1977). Проблемы, тенденции, перспективы / Э. Д. Днепров – М. : АПН СССР, 1981. – 89 с.
155. Днепров Э. Д. Советская историография отечественной школы конца XIX – начала XX ст. / Э. Д. Днепров // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 59-85.
156. Доброва А. Д. Очерк истории советской дефектологии : дис. ... канд. пед. наук. / А. Д. Доброва – М., 1952. – 342 с.
157. Довідник у справі виховання та навчання дефективних дітей (сліпих, глухонімих, калік, розумово відсталих). – Харків : Рад. шк., 1931. – 75 с.
158. Доповіді та звіти про роботу директора школи-інтернату № 4 для дітей з порушеннями зору м. Києва Кулібаби Олександри Федорівни – К., 1982. – С. 1-3.
159. Друг слепых. Ж–л – 1887. – С. 36.
160. Дуднік Л. М. Педологічна служба в школах України (20-ті – перша половина 30-х років XX століття) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. М. Дуднік. – Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002. – 20 с.
161. Дьячков А. И. Основные этапы развития советской системы воспитания и обучения аномальных детей (1917-1920 гг.) / А. И. Дьячков // Специальная школа. – 1967. – № 1. – С. 3-13.
162. Дьячков А. И. Основные этапы развития советской системы воспитания и обучения аномальных детей (1920-1930 гг.) / А. И. Дьячков // Специальная школа. – 1967. – № 2. – С. 3-12.
163. Дьячков А. И. Основные этапы развития советской системы воспитания и обучения аномальных детей (1945-1967 гг.) / А. И. Дьячков // Специальная школа. – 1967. – № 5. – С. 3-13.
164. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX століття) : дис... д-ра пед. наук у формі наук. доповіді : 13.00.01 / М. Б. Євтух – Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 70 с.
165. Еременко И. Г. Отдел дефектологии // Научно-исследовательский институт педагогики УССР / И. Г. Еременко – К. : Вища шк., 1976. – С. 79-83.
166. Еременко И. Г. Развитие теории и практики дефектологии в Украинской ССР / И. Г. Еременко // Дефектология. – 1984. – № 1. – С. 8-13.

167. Еременко И. Г. Становление и развитие дефектологии в Украинской ССР / И. Г. Еременко // Развитие специального обучения и воспитания аномальных детей : Тез. докл. к Всесоюзн. пед. чт. [под ред. Т. А. Власовой.] – М., 1973. – С. 33-76.
168. Еременко И. Г. Развитие теории и практики дефектологии в Украинской ССР / И. Г. Еременко // Дефектология – 1984. – № 1. – С. 8-13
169. Еременко И. Г. Состояние и перспектива научных исследований в области дефектологии в Украинской ССР / И. Г. Еременко // Дефектология – 1977. – № 5. – С. 12-19.
170. Єременко І. Г. Розвиток спеціальної педагогіки в Українській РСР / І. Г. Еременко // Питання дефектології. – 1970. – № 5. – С. 1-12.
171. Ерошкин Н. П. История государственных учреждений в дореволюционной России / Н. П. Ерошкин – М., 1983. – С. 37.
172. Єфименко Н. В. І. П. Соколянський : віхи життя і педагогічної творчості / Н. В. Єфименко // Дефектологія. – 1998. – № 3. – С. 52-55.
173. Живина А. И. Основные этапы развития дефектологического образования в СССР : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / А. И. Живина. – НИИ дефектологии АПН СССР. – М., 1975. – 23 с.
174. Живина А. И. Основные этапы развития системы подготовки учителей-дефектологов в СССР / А. И. Живина // Дефектология. – 1974. – № 2. – С. 68-74.
175. Житие преподобного отца Феодосия Печерского. – К., 1904. – 53 с.
176. Журавський В. С. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти / В. С. Журавський., М. З. Згуровський – К., 2003.
177. Забытые солнцем (Школа слепых в Харькове) / Без автора // Пламя. – 1925. – № 3. – С. 16-18.
178. Зайко А. Кабінети соціального виховання при окружних ІНО / А. Зайко // Радянська освіта. – 1927. – № 12. – С.41-43.
179. Закон Української РСР «Про освіту» : Відомості Верховної Ради УРСР, 20 серпня 1991. – № 39. – Ст. 451. – С. 943-962.
180. Замский Х. С. История олигофренопедагогики / Х. С. Замский – М. : Просвещение, 1980. – 385 с.
181. Збірка керівних матеріалів про спеціальні школи-інтернати. – К., 1946.
182. Збірник законів та розпоряджень НКО УСРР за 1929 – 1938 рр. – Х.
183. Збірник наказів НКО УРСР. – Х., 1938, 1939 рр.
184. Збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти УРСР – 1960-1989.
185. Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР – 1949-1959.
186. Збірник постанов і розпоряджень Уряду СРСР. – Х., К.

187. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – Х. : НКЮ. – 1929, 1930.
188. Збірник постанов та розпоряджень по Народному Комісаріату освіти УСРР. – Харків, 1920. – Вип. I. – С. 51.
189. Зенкнер Аліна. Навчання і виховання сліпих дітей в Львівській школі-інтернаті № 100 з XIX по XXI століття: магістерська робота / А. Зенкер – Варшава : Університет кардинала Штефана Вишинського, 2007. – 83 с.
190. Зінкевич А. П. Історія педагогіки. Короткий нарис / А. П. Зінкевич – Харків : Пролетарці, 1927. – 300 с.
191. Золотоверх В. В. Відновлення та розвиток системи спеціального виховання дітей з обмеженими розумовими чи фізичними можливостями / В. В. Золотоверх // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – Київ : УТОГ, 2000. – С. 10-15.
192. Золотоверх В. В. Навчання і виховання дошкільників з особливостями психофізичного розвитку в Україні у повоєнний період / В. В. Золотоверх // Дефектологія. – 2001. – № 4. – С. 31-35.
193. Золотоверх В. В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки : монографія / В. В. Золотоверх – К. : Наук. світ, 2004. – 196 с.
194. Золотоверх В. В. Становлення і розвиток в Україні системи спеціальної освіти як передумови розбудови її дошкільної ланки (1917-1940) / В. В. Золотоверх // Дефектологія. – 1998. – № 4. – С. 53–55.
195. Золотоверх В. В. Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 / В. В. Золотоверх - Інститут дефектології АПН України. – К., 2001. – 22 с.
196. Золотоверх В. В. Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України : дис.... канд. пед. наук : 13.00.03 / В. В. Золотоверх – К., 2000. – 208 с.
197. Інститут спеціальної педагогіки : до 10-річчя від дня заснування / [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка.] – К. : Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2004. – 200 с.
198. Иванов В. Д. Развитие педагогики трудного детства до и после Октябрьской революции / В. Д. Иванов – М.-Л. : Гос. пед. изд-во, 1932. – 88 с.
199. Из истории тифлопедагогики : Специальная педагогика. Учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / [под ред. Н. М. Назаровой.] – М., 2000. – С. 280-282.
200. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России : учебное пособие. / [И. Н. Андреева, Т. С. Буторина, З. И. Васильева и др.] ; под ред. З. И. Васильевой. – М. : Академия, 2001. – 416 с.

201. **История социальной педагогики (Становление и развитие зарубежной социальной педагогики) : Учебник / [под ред. В. И. Беляева.] – М. : Гардарики, 2003. – 255 с.**

202. **Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / [О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко] – М–во освіти і науки України. – К. : Знання, 2003. – 450 с. – (Вища освіта ХХІ століття).**

203. **Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури ХVІ ХVІІІ / Ярослав Дмитрович Ісаєвич. – Київ : Наукова думка, 1966. – 251 с. [Першотвір].**

204. **Історія педагогіки / [за ред. М. М. Грищенка.] – К. : Рад. шк., 1974. – 447 с.**

205. **Історія педагогічного навчання : Посібник для педагогічних інститутів / [за ред. М. М. Грищенка.] – К. : Вища шк., 1973. – 447 с.**

206. **Історія української школи і педагогіки [Текст] : хрестоматія / [упоряд. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кремня]. – К. : Т-во «Знання», 2003. – 766 с. – (Вища освіта ХХІ століття).**

207. **Как праздновался день 25-тилетия существования Попечительства о слепых в Харьковском училище слепых. / Слепец. – 1907. – № 1. – С. 4-6.**

208. **Каптерев П. Ф. История русской педагогики / П. Ф. Каптерев – 2-е изд. – М. : Пед. кн. склад «Земля», 1915. – 746 с.**

209. **Карташов А. В. Очерки по истории русской церкви / А. В. Карташов // соч. в 3 т. – М., 1991. – Т. 1. – С. 127.**

210. **Кафедра психокорекційної педагогіки. Внесок викладачів кафедри у розбудову української дефектології : навч. посібник / [за ред. І . П. Колесника, Г. С. Піонтківської.] – Ч. І. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 202 с.**

211. **Кащенко В. П. Исторический обзор и современное состояние воспитания и обучения дефективных детей в России. [д сб. статей : Дефективные дети и школа / под ред. В. П. Кащенко] – М. : Изд-во К. И. Тихомирова, 1912. – С. 255-277.**

212. **Київський державний педагогічний інститут ім. О. М. Горького. – К. : Рад. шк., 1981. – 117 с.**

213. **Кобильченко В. О. Забуті імена : О. М. Щербина / В. О. Кобильченко., М. О. Супрун // Дефектологія. – 2003. – № 1. – С. 54-55.**

214. **Коваленко Б. И. Тифлопедагогика / Б. И. Коваленко., Н. Б. Коваленко – М., 1962. – С. 65.**

215. **Коваленко Б. И. Методика русского языка в школе слепых / Б . И. Коваленко – М. : Учпедгиз, 1941. – 196 с.**

216. **Коваленко В. І. Повернення осліплених до трудового життя / В. І . Коваленко – М., 1946. – 161 с.**

217. **Коваленко Н. Б. История тифлопедагогика / Н. Б. Коваленко // Известия академии ПН. – Т. 96. – М., 1959. – С. 223.**

218. Коваленко Н. Б. Лекции по истории тифлопедагогике / Н. Б. Коваленко – Л. : ЛГПИ имени А. И. Герцена, 1967. – 98 с.
219. Коваленко Н. Б. История тифлопедагогике за рубежом / Н. Б. Коваленко, А. В. Румянцева – «Известия АПН», т. 96. – М., 1959.
220. **Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко – М. : Наука, 1987. – 453 с.**
221. Кодекс законов о народном просвещении УССР, утвержденном ВУЦИК 1 ноября 1922 г. на основании Постановления III Сессии VI созыва ВУЦИК от 16 октября 1922 г. Раздел 4. Учреждения для дефективных детей. – Харьков : Изд-е Народного комиссариата просвещения УССР, 1922. – С. 29-32.
222. Колесник І. П. Дефектологічний факультет / І. П. Колесник // Дефектологія. – 2000. – № 2. – С. 52-55.
223. Колубовский Я. Н. Английские съезды по делам слепых / Я. Н. Колубовский – СПб. : Издание Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых, 1909. – 94 с.
224. Консаттин Карлович Грот и его педагогическое наследие : к 100-летию со дня смерти К. К. Грота – основателя первой в России школы для слепых детей [материалы регион. науч.-практ. конф. тифлопедагогов и незрячих учителей Санкт-Петербурга.] – СПб. : РГПУ им. А. И. Герцена, 1999 – 74 с.
225. Константинов Н. А. К вопросу о периодизации истории школы и педагогики / Н. А. Константинов // Сов. педагогика. – 1958. – № 1. – С. 101-106.
226. Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К. : Школяр, 1997. – 147 с.
227. Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами / Дефектологія, 1999. – № 4. – С. 2-8.
228. Концепція національного виховання / Рідна шк., 1995 – № 6 – С. 18-25.
229. Концепція середньої загальноосвітньої школи України / Інформ. зб. МО України, 1992. – № 4. – С. 4-29.
230. Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективи. – К. : Інститут спец. педагогіки АПН України, 1996. – 36 с.
231. Концепция специального обучения и воспитания детей с нарушениями умственного и физического развития / Дефектология. – 1982. – № 2. – С.3-16.
232. Корнетов Г. Б. Цивилизационный подход к изучению всемирно-исторического процесса / Г. Б. Корнетов – М. : ИТП и МИО РАО, 1994. – 265 с.
233. Королев Ф. Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики (1917-1920). / Ф. Ф. Королев – М. : Просвещение, 1982. – 447 с.

234. Королев Ф. Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики (1921-1931.). / Ф. Ф. Королев., Т. Д. Корнейчук., З. И. Равкин, – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 508 с.
235. Котельников М. М. Установи дефективного дитинства на Україні (Короткий нарис) / М. М. Котельников // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. – 1926. – Вип. 3. – С. 212-224.
236. Кошелева О. Е. Заметки об историко-педагогическом исследовании / О. Е. Кошелева // Сов. педагогика. – 1991. – № 6. – С. 85–90.
237. Кравець Н. П. Актуальні питання розвитку вітчизняної тифлологічної науки / Н. П. Кравець, А. Ю. Максименко, С. О. Покутнева // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 80–90.
238. Краткий очерк десятилетней деятельности Одесского отделения попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых (1887-1892 г.). – Одесса : Типография Е. И. Фесенко, 1893.
239. Кремень В. Вимога часу – модернізація освіти / В. Кремень // Освіта України. – 2003. – № 39 (5056). – 27 серпня – 3 вересня. – № 39 (5056). – С. 2– 6.
240. Кулик Л. Г. Внесок О. М. Щербини у становлення та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки : дис.... канд. пед. наук : 13.00.03. / Л. Г. Кулик. – К., 2006. – 195 с.
241. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917-1960 р. : зб. док. В 2-х тт. – К. : Держполітвидав УРСР, 1961. – 665 с.
242. Культурне будівництво в УРСР 1928 – черв. 1941. : зб. док. і матеріалів. – К. : Держполітвидав УРСР, 1986 – 415 с.
243. Куненко Л. О. Інтеграційна спрямованість початкової музичної освіти дітей з порушеннями зору : теорія та методика : монографія / Л. О. Куненко – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 593 с.
244. Купрас В. В. Зміст і методичні рекомендації з позакласного читання для загальноосвітніх шкіл для дітей початкових класів зі зниженим зором / В. В. Купрас – К., 2008. – С. 72.
245. Курило В. С. Становлення і розвиток системи освіти та педагогічної думки східноукраїнського регіону в ХХ столітті : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. С. Курило. – Інститут педагогіки АПН України. – К., 2000. – 40 с.
246. Кускова Е. Д. Беспризорная Русь / Е. Д. Кускова // Советская педагогика. – 1990. – №10. – С. 122-132.
247. Лапшин В. И. 60 лет высшего дефектологического образования в СССР и роль дефектологического факультета МГПИ им. В. И. Ленина в подготовке дефектологов с высшим образованием / В. И. Лапшин, А. И. Живина // Дефектология. – 1981. – № 6. – С. 78-81.

248. Латышина Д. И. История педагогики. Воспитание и образование в России (X-начало XX века). / Д. И. Латышина – М. : Форум-ИНФРА-М, 1998. – 584 с.
249. Лахтин М. Ю. Из пришлого русской психиатрии / М. Ю. Лахтин // Неврология и психиатрия им. С. С. Корсакова. – М., 1911. – Кн. 4. – С. 569.
250. Левінсон І. М. Дніпропетровський лікарсько-педагогічний кабінет / І. М. Левінсон // Шлях освіти. – 1929. – №8-9. – С.146-150.
251. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський – К. : ЦНЛ, 2003. – 360 с.
252. Лейко К. Слепым место впереди / К. Лейко // Слепец. – 1904. – № 10. – С. 140.
253. Лейко К. Вниманию слепых и их друзей / К. Лейко // Слепец. – 1905. – № 9. – С. 175-176.
254. Лейко К. Из жизни Харьковского училища слепых / К. Лейко // Слепец. – 1900. – № 4. – С.41-42.
255. Лейко К. К психологии слепых / К. Лейко // Слепец. – 1908. – № 4. – С. 61-65.
256. Лейко К. На каникулах (из жизни слепых) / К. Лейко // Слепец . – 1903. – № 9. – С. 161-167.
257. Лейко К. О правовом положении слепых в России / К. Лейко // Слепец. – 1906. – № 7. – С. 121-135.
258. Лейко К. О развитии внешних чувств у слепых / К. Лейко // Слепец. – 1901. – № 8. – С. 85-87.
259. Лейко К. Опекa и попечительство (К вопросу о правовом положении слепых в Росии) / К. Лейко // Слепец. – 1906. – № 4. – С. 61-63.
260. Лейко К. Памяти Владимира Ивановича Зайончковского / К. Ф. Лейко // Слепец. – 1908. – № 5. – С. 91-92.
261. Лейко К. Проект учреждения «Кружка друзей слепых» при Харьковском училище для слепых / К. Лейко // Слепец. – 1907 – № 5. – С. 83-85.
262. Лейко К. Ф. Слепец.) / К. Ф. Лейко // – Ж-л «Слепец» – 1900 – № 4, апрель.
263. Лейко К. Факты и мысли (из жизни слепых)/ К. Лейко // Слепец. – 1902 – № 1. – С. 4-6.
264. Лейко К. Экскурсия воспитанников и воспитанниц Харьковского училища слепых в Киев / К. Лейко // Слепец. – 1904. – № 8. – С. 141-146.
265. Лиско О. І. Відбудова системи спеціальної освіти в Україні (1941-1945 рр.) / О. І. Лиско // Дефектологія. – 1998. – № 1. – С. 52-55.
266. Литвак А. Г. Пути развития отечественной тифлопсихологии : автореф. дис... докт. псих. наук : 19.00.10 / А. Г. Литвак // Государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. – М., 1996. – 24 с.

267. Любар О. О. Історія української педагогіки / О. О. Любар та ін . – К., 1999. – 356 с.
268. Любар О. Розвиток українського шкільництва і педагогічної думки в кайданах неволі (XIII – XVII ст.) / О. Любар, Р. Осипець // Рідна школа. – 2003. – № 1. – С. 66-69.
269. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.) [Текст] / В. К. Майборода ; [за ред. В. І. Лугового]. – К. : Либідь, 1992. – 196 с.
270. Майборода В. Особливості розвитку вищої педагогічної освіти в 1917–1941 рр. / В. Майборода // Український історичний журнал. – 1990 . – № 11. – С. 58–64.
271. Малофеев Н. Н. Из истории отечественной специальной школы / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2003. – № 3. – С. 3-10.
272. Малофеев Н. Н. История становления и развития национальных систем специального образования (социокультурный аспект) / [Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Беляков и др.] ; под ред. Н . М. Назаровой. // Специальная педагогіка : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – С. 87 -121.
273. Малофеев Н. Н. Обучение слепых в России XIX века: государство и филантропия / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2004. – № 5. – С. 74-82.
274. Малофеев Н. Н. О научных подходах к совершенствованию специального образования в России / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2004. – № 6. – С. 67-74.
275. Малофеев Н. Н. Современное состояние коррекционной педагогіки / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 1996. – № 1. – С. 24 – 27.
276. Малофеев Н. Н. Современный этап развития специального образования в России: результаты исследования как основа для построения программы развития / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 1997. – № 4. – С. 3-15.
277. Малофеев Н. Н. Специальное образование в меняющемся мире. Европа : учеб. пособие для пед. вузов / Н. Н. Малофеев – Москва : Просвещение, 2000. – 319 с.
278. Малофеев Н. Н. Специальное образование в меняющемся мире. Россия : учеб. пособие для учащихся пед. вузов. В 2 ч. – Ч. 1 / Н. Н. Малофеев. – М. : Просвещение. – 2010. – 319 с. : ил. – ISBN 978-5-09-023505-1.
279. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом. Ч. 1 / Н. Н. Малофеев // Альманах ИКП РАО. – 2000. – № 1. – С. 1-129.
280. Малофеев Н. Н. Стратегия и тактика переходного периода в развитии отечественной системы специального образования и государственной системы помощи детям с особыми проблемами / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 1997. – № 6. – С. 3-10.

281. Марголин З. И. История обучения слепых: Учебное пособие для педагогических институтов / З. И. Марголин. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1940. – 132 с.
282. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [навчальний посібник] / Л. А. Медвідь – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
283. Мельников П. Г. Чтение, письмо и речь в школе слепых / П. Г. Мельников – М. : Учпедгиз, 1934. – 69 с.
284. Методика навчання сліпих дітей письма і читання шрифту Брайля / [укл. : Мелешко Л.І., Дзюба Н.С.] – К., 1997. – 15 с.
285. Митрополит Макарий. История русской церкви. В 3 кн. – М., 1995. – Кн. 2. – С. 160.
286. Моргулис И. С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых. Часть первая / И.С. Моргулис. – К. : Украинское общество для слепых, НИИ педагогики УССР, 1991. – 112 с.
287. Назарова Н. М. Подготовка дефектологов за рубежом (обзор зарубежной литературы) / Н. М. Назарова // Дефектология. – 1993. – № 2. – С. 54-59.
288. Наказ Наркома Освіти УРСР тов. Затонського В. П. Про виконання постанови ЦК ВКП(б) від 4/VII-1936 р. «Про педологічні викривлення в системі Наркомосів» (№ 444 від 10 липня 1936 р.) / Комуністична освіта. – 1936. – № 8. – С. 117-119.
289. Наказ по НКО УРСР «Про організацію і проведення місячних курсів перепідготовки вчителів та інструкторів професійного навчання шкіл сліпих, глухонімих і розумово відсталих дітей в західних областях УРСР» / зб. наказів та розпоряджень Народного Комісаріату Освіти УРСР. – 1939. – № 10. – С. 5-6.
290. Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): навч. посібник / [О. В. Сухомлинська та ін.] ; за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Заповіт, 1999. – 304 с.
291. Народня освіта на Київщині: [тези, доклади]. – К. : Київдрук, 1924. – 6 с.
292. Національна доктрина розвитку освіти України / Освіта України. – 2002. – № 44. – 23 квітня. – С. 1–26 с.
293. Неупокоева И. Г. Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействия национальных культур. / И. Г. Неупокоева / в кн. : Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. – Москва, 1961
294. Новиков А. М. Методология. / А. М. Новиков, Д. А. Новиков – М. : СИНТЕГ, 2007. – 668 с.
295. Обучение и воспитание слепоглухонемых / [под ред. И. А. Соколянского, А. И. Мещерякова] – Москва, 1962.
296. Одинченко Л. К. Розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні (1918-1941 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00. 03./ Л. К. Одинченко – К, 1996. – 204 с.

297. **Одинченко Л. К. Розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні (1918-1941 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 / Л. К. Одинченко. – Інститут дефектології АПН України. – К., 1996. – 24 с.**

298. **О слепоте и рациональной помощи слепым. Речь, читанная доктором Э. Н. Неезе на общем собрании Киевского отделения Мариинского попечительства для призрения слепых в день освящения церкви в доме училища и убежища слепых в Киеве, 18 декабря 1883 года. – Киев : Университетская типография (И. И. Завадского), 1884. – 24 с.**

299. **О состоянии и дальнейшем совершенствовании подготовки кадров дефектологов в педагогических институтах страны / Дефектология – 1982. – № 4. – С. 3-6.**

300. **Орлова А. Училища слепых детей до революции и теперь / А. Орлова // Народное просвещение. – 1921. – № 21 – 22. – С. 41 – 44.**

301. **Орлов А. В. Внесок В. О. Гандера у розвиток Харківського училища для сліпих дітей / А.В. Орлов // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми корекційної педагогіки та психології» : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально педагогічна. – Вип. 7. – Кам'янець-Подільський КПДУ, 2007. – С. 66-67.**

302. **Орлов А. В. Внесок І. П. Соколянського в становлення та розвиток теорії і практики навчання сліпоглухих дітей у Харківській школі-інтернаті для сліпих дітей / А. В. Орлов / Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. Вип. 5. Матеріали Міжн. наук.-практ. семінару з проблем сліпоглухоти (17 березня 2006 р., м. Київ) – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – С. 80-88.**

303. **Орлов А. В. Внесок К. Ф. Лейко у розвиток спеціальної освіти незрячих в Україні / А. В. Орлов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – № 6. – С. 36-41.**

304. **Орлов А. В. Внесок педагогів Харківського училища у становлення змісту навчання та виховання сліпих дітей / А. В. Орлов. / Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки: зб. наук. праць. Вип. 6. Ч. 2. / Матеріали Першого Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів (4-5 травня 2006 р., м. Харків) – Харків, 2006. – С. 132-139.**

305. **Орлов А. В. Організаційно-методичні засади становлення виховної роботи у Харківській школі-інтернаті для сліпих (20-ті-30-ті роки ХХ століття) / А. В. Орлов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 8. – С. 32-34.**

306. **Орлов А. В. Питання періодизації історії становлення та розвитку Харківської обласної гімназії-інтернат для сліпих дітей / А. В. Орлов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія // зб. наук. праць. – К. : НПУ імені**

М. П. Драгоманова., 2008. – № 10. – С. 126-132.

307. Отчет о деятельности, состоящего под покровительством государыни Императрицы Киевского отделения попечительства Марии Александровны о слепых. – К., 1889-1915.

308. Отчет Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1903 г. – СПб., 1904.

309. Отчет Попечительства императрицы Марии Александровны о слепых за 1909 г. – СПб., 1910.

310. Отчет Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1897 год // Слепец. – 1898. – № 8. – С. 78-79.

311. Отчет Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1899 год / Слепец. – 1900. – № 3. – С. 81.

312. Отчет Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1900 г. / Слепец. – 1901. – № 9. – С. 108.

313. Отчет Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1903 год / Слепец. – 1904. – № 7. – С. 134-135.

314. Отчет Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых за 1904 год / Слепец. – 1905. – № 9. – С. 167-168.

315. Отчет Харьковскаго отделения Попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны за 1899 год. – Харьков, 1900. – С. 3-5.

316. Отчет Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны. За 1904 год. – Харьков : Тип. И. М. Варшавчика, 1905. – 68 с.

317. Отчет Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны за 1909 год. – Харьков, 1910. – 71 с.

318. Отчет Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны за 1910 год. – Харьков : Тип. М. Г. Ковалева, 1911. – 72 с.

319. Отчет Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны за 1911 год. – Харьков, 1912. – С. 4-5, 56.

320. Отчет Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под

августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии Федоровны за 1912 год. – Харьков, 1913. – С. 4-5, 12-13.

321. Патерик Киевского Печерского монастыря. / [под. ред. Абрамовича Д. И.] – СПб. : издание Императорской археографической комиссии, 1911. – 275 с.

322. Пеленський Е. Ю. Шкільництво. Культурно-освітнє життя / Е . Ю. Пеленський // Карпатська Україна. – Львів, 1939. – С. 39.

323. Первый Всероссийский съезд по борьбе с детской дефективностью, беспризорностью и преступностью. – М. : Просвещение , 1922. – С. 3-5.

324. Печать для слепых в дореволюционной России и в СССР. – К. : УТОС, 1975. – 17 с.

325. Пинкевич А. П. Советская педагогика за десять лет (1917-1927 гг.) / А. П. Пинкевич – 2-е изд. – М. : Сов. просвещение, 1927. – 146 с.

326. Повесть временных лет : В 2 т. ; [пер. Д. С. Лихачева, А. Романова.] – М., 1950.

327. Подгаєцький А. В. Розвиток адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання дітей з вадами зору в Україні : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 / А. В. Подгаєцький. – НПУ імені М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.

328. Покась В. П. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.) : дис ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. П. Покась. – Інститут проблем виховання АПН України. – К., 1999. – 157л. + дод. – Бібліогр.: л. 138-157.

329. Покась В. П. Становлення спеціальних шкіл-інтернатів в Україні (1945-1965) / В. П. Покась // Дефектологія. – 2001. – № 4. – С. 51-52.

330. Покутнєва С. О. Актуальні питання розвитку вітчизняної тифлологічної науки / С. О. Покутнєва // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С.80-90.

331. Покутнєва С. Олександр Мойсейович Щербина / С. О. Покутнєва // Заклик. – 1992. – № 5. – С. 23-24.

332. Покутнєва С. О. Становлення та розвиток тифлопедагогіки в Україні / С. О. Покутнєва, А. В. Орлов // Імідж сучасного педагога, 2004. – № 8. – 9 (47-48). – С. 19-22.

333. Положение о детских приютах Ведомства учреждений Императрицы Марии. – СПб : Типография училища глухонемых, 1901. – 43 с.

334. Попечительство о слепых : Отдел XII. Общества и учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. / Харьковский календарь на 1902 год (год 30). – Харьков : тип. Варшавчика, Гессена, Молчадского. – 1902. – С. 305.

335. Попечительство о слепых : Отдел XII. Общества и учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. / Харьковский календарь на 1903 год (год 31. Харьков : тип.

Варшавчика, Гессена, Молчадского. – 1903 – С. 330.

336. Порадник по соціальному вихованню дітей : Упорядкований Центральним соц. вих. Нарком освіти УСРР. – Харків : Всеукр. держ. вид-во, 1921. – Вип. 1. – 134 с.

337. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про установи соціального виховання для дефективних дітей і підлітків» / Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1929. – № 49-50. – С. 1-2.

338. Постанова Колегії НКО УСРР Про загальне обов'язкове навчання дефективних дітей та підлітків (10.07.1931 р.) / Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. – 1931. – № 49. – С. 2.

339. Постанова про погодження функцій Наркомосу та Наркомздраву в справі виховання й охорони здоров'я дефективних дітей /Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. – Вип. I. – Харків : Всеукр. держ. вид-во, 1920. – С. 33-34.

340. Постанова Центрального Комітету ВКП (б) «Про педологічні викривлення в системі наркомосів» / зб. наказів Народного Комісаріату освіти. – 1936. – № 18. – С. 4-6.

341. Постанова ЦП УТОС № 5-13 «Про створення Реабілітаційного центру УТОС». – К., травень 1998.

342. Постанови партії та уряду про школу. – К. – Харків : Рад. школа, 1947. – 152 с.

343. Постановление Народного Комиссариата государственного призрения РСФСР от 12.12.1917 обь упразднении: 1) Совета детских приютовъ ведомства учреждений императрицы Маріи, 2) Постоянной Комиссии совета, 3) хозяйственнаго комитета, 4) Комитета для сбора пожертвованій и 5) Комитета для изысканія средствъ на устройство слабыхъ здоровьемъ детей въ летнія санаторіи [Електронний ресурс] / Правовые акты СССР // Правовая Россия. СССР. Законодательство Российской Федерации – 2006. – Режим доступа до книги : <http://legal-ussr.narod.ru/data04/tex17516.htm> – Заголовок з екрану.

344. Постановления: ЦК ВКП(б) от 25 июля 1930 г. «О всеобщем обязательном начальном обучении» / сб. : Директивы ВКП(б) и постановления советского правительства о народном образовании за 1917 – 1947 гг. – Вып. 1. – М. : Политиздат, 1947. – 351 с.

345. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. / С. Пастернак – К. : Друкарь, 1920. – 129 с.

346. Программы учебных предметов Киевского училища слепых детей. / Слепец. – 1894. – № 7.

347. Прокопенко Г. І. Розвиток загальноосвітньої школи Української РСР за сорок років Радянської влади / Г. І. Прокопенко – К. : Т-во для поширення політ. і наук. знань УРСР, 1958. – 38 с.

348. Про поліпшення роботи спеціальних шкіл–інтернатів : Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1965. – № 20.

349. Про стан і заходи поліпшення навчально–виховної роботи в спеціальних школах–інтернатах: Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1961. – № 17–18.
350. Про стан і заходи щодо поліпшення навчання та лікування дітей з вадами розвитку : зб. наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1963. – № 11.
351. Про стан навчально–виховної роботи у спеціальних школах–інтернатах : Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1965. – № 9.
352. Про стан навчально-виховної та професійно-трудової підготовки в спеціальних школах-інтернатах : зб. наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1965. – № 8.
353. Равкин З. И. Методологическая функция историко-педагогических исследований / З. И. Равкин // Сов. педагогика. – 1984. – № 12. – С. 50-56.
354. Радянська Україна. – 13 листопада 1946. – № 224 (7607).
355. Размышления о России и русских. Штрихи к истории русского национального характера. Далекі предки. I-XVII вв. В 2 т. / [сост. С. К. Иванов] – М., 1996. – Т. 1-2. – С. 4, 18.
356. Раку Аурелия. История становления и развития системы специального образования в Республике Молдова / А. Раку – Ch : Pontos, 2005. – 183 с.
357. Распоряжение Совета Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых 15 февраля 1910 г. / Слепец. – 1910. – № 12. – С. 226.
358. Рейх. Что делает мир для улучшения участи слепых / Рейх – Спб., 1901. – С. 41-42.
359. Резолюция по докладу профессора А. М. Щербины «Помощь врачей в деле воспитания слепых» / Труды I-го Всесоюзного съезда глазных врачей (27 сентября-1 октября 1926 г.). – М., 1927. – С. 292.
360. Резолюция секции по работе со слепыми, принятая съездом по докладу профессора А. М. Щербины «К чему следует стремиться при воспитании слепых» / Резолюции по докладам II-го Всероссийского съезда по социально правовой охране несовершеннолетних (26 ноября-1 декабря 1924 г.). – М., 1925. – С. 29-30.
361. Рожко Н. М. Пріоритетні напрямки розвитку спеціальної дошкільної освіти. / Н. М. Рожко // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». ; наук.-практ. журнал. – К., 2011. – № 5. – С. 5-7.
362. Руководство для открытия, содержания и ведения училищ для слепых детей Мариинского Попечительства для призрения слепых / Руководство // Отчетъ Харьковскаго отделения попечительства императрицы Маріи Александровны о слепых, состоящего под августейшим покровительством Ея императорскаго Величества Марии

Федоровны за 1909 год. – Харьков, 1910. – С. IX- XVI.

363. Ряппо Я. П. Короткий нарис розвитку української системи народної освіти / Я. П. Ряппо – Х. : ДВУ, 1927. – 41 с.

364. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за 10 років революції / Я. П. Ряппо. – Х., 1927. – 125 с.

365. Ряппо Я. П. Система народної освіти на Україні. Соціальне виховання, профосвіта й наука / Я. П. Ряппо. – Х : Держвидав, 1926. – 12 с.

366. Сасімов А. А. Вища школа радянської України (1928–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. А. Сасімов. – К., 1998. – 16 с.

367. Свиридчук Т. П. Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні / Т. П. Свиридчук, Т. А. Гроза, Т. І. Ранська. – Київ, 1999. – 102 с.

368. Серпутько Г. П. Науково-практичний семінар на Харківщині. / Г. П. Серпутько // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». : наук.-практ. журнал. – К., 2010. – № 4. – С. 56-58.

369. Сеть детских учреждений социального воспитания на Украине на начало 1923 года по сведениям Губсоцвеса / Путь просвещения. – 1923. – № 4. – С. 275.

370. Сизова А. И. Анна Александровна Адлер / А. И. Сизова – М. : Логос ВОС, 1996. – С. 7-8.

371. Сизова А. И. Обучение и воспитание слепых детей в странах Европы в XVIII – XIX веках / Александра Ивановна Сизова. – Москва : ООО ИПТК Логос ВОС, 2001. – 82 с.

372. Симончук Ю. П. V Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний світ і незрячі: людина з інвалідністю у правовій державі»./ Ю. П. Симончук // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – Наук.-практ. журнал. – К., 2012. – № 6. – С. 53-57.

373. Симончук Ю. П. Сучасний світ і незрячі. / Ю. П. Симончук., Ю. О. Войтюк // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – Наук.-практ. журнал. – К., 2010. – № 4. – С. 54-55.

374. Синяк В. А. Организация заочного дефектологического образования в СССР / В. А. Синяк // Специальная школа. – 1967. – № 6. – С. 142-146.

375. Синьов В. М. До побудови загальної теорії корекційної педагогіки: визначення предмету науки / В. М. Синьов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова., 2004 . – № 1. – С. 3-22.

376. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. – Ч. 1. / В. М. Синьов // Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 238 с.
377. Синьов В. М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. М. Синьов, А. Г. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6-10.
378. Синьова Є. П. Всеукраїнська з міжнародною участю конференція «Теорія і практика тифлопедагогіки: взаємозв'язки та взаємозбагачення» / Є. П. Синьова // Теорія і практика тифлопедагогіки. : Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – Наук.-практ. журнал. – К., 2008. – № 2. – С. 45.
379. Синьова Є. П. З життя Асоціації тифлопедагогів України. / Є. П. Синьова // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України». – Наук.-практ. журнал. – К., 2009. – № 3. – С. 9.
380. Синьова Є. П. Науково-педагогічна діяльність професора Моргуліса І. С. в історії становлення Української тифлопедагогіки / Є. П. Синьова // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць : Матеріали Першого Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів (4-5 травня 2006 року, м. Харків). – Х., 2006. – Випуск 6. – Ч. 2. – С. 111-116.
381. Синьова Є. П. Організаційні основи діяльності Асоціації тифлопедагогів України / Є. П. Синьова // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України. / Науково-практичний журнал. – К., 2008. – № 1. – С. 10 – 14.
382. Синьова Є. П. Нарада керівників обласних та місцевих осередків ВГО «Асоціації тифлопедагогів України / Є. П. Синьова, Ю. В. Тімакова // Теорія і практика тифлопедагогіки. Інформаційний бюлетень Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України. – Наук.-практ. Журнал. – К., 2008. – № 1. – С. 19
383. Синьова Є. П. Тифлопедагогіка України: витоки, сьогодення, перспективи розвитку / Є. П. Синьова., С. В. Федоренко // «Заклик». – № 11-12, 2006. – С. 8-13.
384. Сірополко С. Історія освіти в Україні [Текст] / Степан Сірополко. – К. : Наукова думка, 2001. – 912 с. – (Наукове видання).
385. Скороходова О. И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир / О. И. Скороходова – М. : Педагогика, 1972. – 448 с.
386. Скребицкий А. И. Валентин Гаюи в Петербурге / А. И. Скребицкий. – СПб., 1886. – 15 с.
387. Скребицкий А. И. Воспитание и обучение слепых и их призрение на Западе / А. И. Скребицкий – СПб. : Типография М. М.

Стасюлевича, 1903. – 1024 с.

388. Слепец : [ж-л] – 1901. – С. 105.
389. Слепец : [ж-л]. – 1903. – С. 211.
390. Слепец : [ж-л]. – 1909. – С. 133.
391. Соколянський І. П. Дещо з основних питань радянської педагогіки / І. П. Соколянський // Рад. освіта. – 1928. – № 12. – С. 6-12.
392. Соколянський І. П. Дитячий рух - соціальне виховання / І. П. Соколянський // Рад. шк. – 1925. – № 12. – С. 51-58.
393. Соколянський І. П. Засновник педагогіки сліпоглухонімих : Педагогічна Харківщина : довідник / [за ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової.] – Видання друге, доповнене. – Харків, 1999. – С. 130-131.
394. Соколянський І. П. Про ланцюгову методику навчання глухонімих усної мови (стенконспект доповіді на всеросійській конференції сурдопедагогів в Москві 18/V – 25/V 1929 р.) / І. П. Соколянський // Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки. – 1930 – Вип. 1 – С. 23 – 32.
395. Соколянський І. Про методику праці в комдитгрупах й установах соцвиху / І. П. Соколянський // Радянська освіта. – 1925 – № 12 – С. 23 – 35.
396. Соколянський І. П. Установа для сліпоглухонімих на Україні / І. П. Соколянський // Всесвіт. – 1928. – № 21. – С. 14-15.
397. Солнцева Л. И. Современная тифлопедагогика и тифлопсихология в системе образования детей с нарушениями зрения / Л. И. Солнцева – М. : Экспресс-Полиграф-Сервис, 1999. – 56 с.
398. Солнцева Л. И. Выдающийся представитель советской тифлопедагогики (к 125-летию со дня рождения В. А. Гандера) / Л. И. Солнцева, В. Т. Юсов // Дефектология. – 1989. – № 6. – С. 78.
399. Соловьев В. С. Избранные произведения. (Серия «Выдающиеся мыслители») / В. С. Соловьев – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – С. 14.
400. Социально-правовая охрана детей и подростков и детский дом . – М., 1924.
401. Специальная школа : [ж-л] – 1959. – № 3. – С. 31.
402. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / [за ред. В. І. Бондаря.] – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 436 с.
403. Справочник по вспомогательной школе и по школам физически-дефективных детей. – М. : Изд-во НКО РСФСР, 1937. – 46 с.
404. Стандартні правила щодо урівняння можливостей інвалідів. – ООН, 1994. – С. 33 – 37.
405. Статистика України № 201. Народна освіта України. Установи Соціального Виховання на 1 листопада 1929 рік. – Харків : Держ. вид-во «Господарство України», 1930. – С 30-31.
406. Стефанюк С. К. Основи козацької педагогіки / С. К. Стефанюк , С. В. Старжинський. – Харків : Кроссроуд, 2008 – 188 с.

407. Струминский В. Я. О некоторых вопросах периодизации истории школы и педагогики / В. Я. Струминский // Сов. педагогика. – 1958. – № 2. – С. 112–115.
408. Супрун М. О. Внесок наукової школи академіка В.М.Синьова в розвиток загальної та спеціальної психолого-педагогічної науки / М. О. Супрун // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : НМЦВО, НМЦСО, 2002. – Вип. 33. – С. 137-145.
409. Супрун М. О. Вплив загальної дидактики на вдосконалення змісту навчання дітей з особливими потребами / М. О. Супрун // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 53-55.
410. Супрун М. О. До періодизації розвитку теорії та практики корекційного навчання учнів допоміжної школи / М. О. Супрун // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : НМЦВО, НМЦСО, 2004. – Вип. 36. – С. 18-25.
411. Супрун М. О. Із історії становлення теоретичних та методичних основ корекційного навчання дітей із особливостями розумового розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. О. Супрун // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : НМЦВО, 2004. – Вип. 37. – С. 95-103.
412. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.) : монографія. / М. О. Супрун. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 328 с.
413. Супрун М. О. Окремі методологічні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень в галузі корекційної педагогіки / М. О. Супрун // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – Вип. 2. – К. : Науковий світ, 2001. – С. 21-26.
414. Супрун М. О. Повернення із забуття: О. М. Щербина / М. О. Супрун // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. – К. : НМЦВО, 2001. – Вип. 26. – С. 205-212.
415. Супрун М. О. Теорія і практика корекційного навчання дітей з обмеженими розумовими можливостями в Україні (друга половина ХІХ - перша половина ХХ століття) [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Супрун Микола Олексійович ; Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2008. – 32 с.
416. Супрун М. О. Українська історіографія історії загальної та спеціальної педагогіки в контексті розвитку сучасної вищої школи / М. О. Супрун // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень КІВС. – 2004. – № 9. – С. 451-457.
417. Сухомлинська О. В. Витоки і засади української школи рефлексології та педології (20-ті роки) / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 107-112.
418. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН, 2003. – 68 с.

419. Сухомлинська О. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2003. – № 1. – С.39-43.
420. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37-40.
421. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем. – К. : Акад. пед . наук України, 2003. – С. 47–66.
422. Съезд германских учителей слепых / «Слепец». – СПб., 1914.
423. Таранченко О. М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект) : монографія. / О. М. Таранченко – К. : «ЛІТО», 2008. – 211 с.
424. Тарасевич Н. Н. Высшие педологические курсы в Одессе / Н. Н. Тарасевич // Путь просвещения. – 1923. – № 4. – С. 289.
425. Тарасевич Н. Одеський лікарсько-педагогічний кабінет / Н. Н. Тарасевич // Шлях освіти. – 1929. – № 8-9. – С. 142-146.
426. Тарасун В. В. Інтеграція дітей з особливими потребами в активне життя суспільства / В. В. Тарасун // Дефектологія. – 2000. – № 1. – С. 21-27.
427. Тези доповідей другої науково-практичної конференції з питань спеціальної педагогіки 13-14 червня 1963 року. – К., 1963. – 182 с.
428. Теоретико-методологические вопросы истории педагогике : сб. науч. трудов / АПН СССР НИИ общей педагогики // [ред. кол. : Б. М. Бим-Бад, К. И. Салимов (отв. ред.) и др.] – М. : Педагогика, 1986. – 110 с.
429. Тихомиров К. С. Школьные интернаты / К. С. Тихомиров – М., 1953. – С. 76.
430. Труды 1-го русского съезда по попечительству о слепых. – Изд . Попечительства о слепых, 1901.
431. Труды 2-го русского съезда по попечительству о слепых и предупреждению слепоты. – Изд. Попечительства о слепых, 1910. – С. 46.
432. Турчинська К. М. Історія олігофренопедагогіки : метод. посібн . для студентів-заочників деф-х ф-тів педагогічних інститутів / К. М. Турчинська – Одеса : міська друкарня, 1969. – 71с.
433. Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова 1920-1995. Історичний нарис. – К. : УДПУ, 1995. – 169 с.
434. Український дефектологічний словник / [за ред. В. І. Бондаря.] – К. : ІД АПН України, 2001. – 212 с.
435. Устава про установи соціального виховання для дефективних дітей та підлітків глухонімих, сліпих, розумово відсталих, калікуватих / Бюлетень Народного Комісаріату освіти УРСР. – 1930. – № 41. – С. 6-12.
436. Установи для дефективного дитинства / Бюлетень Народного Комісаріату освіти. – 1929. – № 22. – С. 11.

437. Учебно-воспитательная работа в специальных школах : школы для глухонемых, слепых детей, вспомогательные школы. Выпуск 5 (82) / [ред. А. И. Дьячков, В. Н. Тарасов.] – Москва : ГУПИ Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 148 с.
438. Учебный план факультетов социального воспитания с объяснительной запиской. – Харьков : Путь просвещения. 1924. – 21 с.
439. Училище слепых / Адрес-календарь. Благотворительные учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. // Харьковский календарь на 1913 год (год 41). – Харьков : тип . Губернского правления. – 1913. – С. 100.
440. Училище слепых / Адрес-календарь. Благотворительные учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. // Харьковский календарь на 1914 год (год 42). – Харьков : тип . Губернского правления. – 1914. – С. 98.
441. Училище слепых / Адрес-календарь. Благотворительные учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. // Харьковский календарь на 1915 год (год 43). – Харьков : тип . Губернского правления. – 1915. – С. 106.
442. Училище слепых / Адрес-календарь. Благотворительные учреждения. Издание Харьковского Губернского статистического Комитета. // Харьковский календарь на 1917 год (год 45). – Харьков : тип . Губернского правления. – 1917. – С. 105.
443. Федоренко С. В. Внесок кафедри тифлопедагогіки в систему підготовки кадрів спеціальної освіти / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – № 10. – С. 182-190.
444. Федоренко С. В. Внесок Т. П. Свирідюк у розвиток сучасної української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – № 15. – С. 282-285.
445. Федоренко С. В. Вплив слов'янської педагогіки на становлення української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. Випуск 3 (11). – К., 2010. – С. 148-161.
446. Федоренко С. В. Вплив французьких тифлопедагогів на становлення української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 9. – С. 121-124.
447. Федоренко С. В. Досвід Європейських країн у розвитку тифлопедагогіки у ХІХ столітті / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 17. – Кам'янець-

Подільський, 2011. – С. 155- 163.

448. Федоренко С. В. Етапи становлення та розвитку Львівської школи для сліпих дітей / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. Випуск 5 (13). – К., 2011. – С. 275-287.

449. Федоренко С. В. З історії виникнення закладів освіти для сліпих дітей в Україні / С. В. Федоренко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. : Вип.8. – Т. I [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. – Запоріжжя, 2006. – С. 187-192.

450. Федоренко С. В. З історії створення та діяльності українського товариства сліпих (УТОС) / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – № 7. – С. 72-75.

451. Федоренко С. В. Історія виникнення та розвитку шкіл для сліпих на території сучасної Західної України / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 14. – С. 151-155.

452. Федоренко С. В. Історія діяльності Київської школи № 5 для сліпих дітей / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 21. – С. 278-283.

453. Федоренко С. В. Методологічні основи дослідження питань історії тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – № 3. – С. 142-149.

454. Федоренко С. В. Організація допомоги дітям з порушеним зором в Україні (історія та сучасність) / С. В. Федоренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. Випуск 8. – К., 2007. – С. 112-122.

455. Федоренко С. В. Передумови виникнення практики навчання та виховання сліпих в Україні / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – № 11. – С. 222-227.

456. Федоренко С. В. Соціалізація сліпих в умовах становлення української педагогіки (X-XIX століття) / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – № 5. – С. 164 – 171.

457. Федоренко С. В. Соціальний стан та питання навчання сліпих у дореволюційній Україні / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 13. – С. 137-140.

458. Федоренко С. В. Становлення та розвиток спеціальної методики навчання української мови дітей з порушеннями зору / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 15. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 418- 423.

459. Федоренко С. В. Теоретико-методологічні питання вивчення історії становлення та розвитку української тифлопедагогіки / С. В. Федоренко // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 12. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 432- 436.

460. Федоренко С. В. Тифлопедагогічна проблематика в науково-методичних розробках українських учених / С. В. Федоренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – № 16. – С. 215-219.

461. Федоренко С. В. Характеристика радянського періоду діяльності Харківської школи для сліпих (20-30 роки ХХ століття) / С. В. Федоренко, А. В. Орлов // зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Випуск 19. Частина 2. – Кам'янець-Подільський: «Медобори 2006», 2012. – С. 419 - 429.

462. Феоктистова В. А. История советской тифлопедагогике, школы слепых и слабовидящих / В. А. Феоктистова – Ленинград, 1980. – 70 с.

463. Феоктистова В. А. Очерки истории зарубежной тифлопедагогике и практики обучения слепых и слабовидящих детей : учеб. пособие / В. А. Феоктистова – Ленинград, 1973. – 119 с.

464. Феоктистова В. А. Хрестоматія по истории тифлопедагогике / В. А. Феоктистова – М. : Просвещение, 1987. – 191 с.

465. Филипп Ж. Воспитание ненормальных детей. Основы воспитания физического, умственного и нравственного / [Ж. Филипп, Г. Поль-Бонкур] ; под ред. Е. Игнатьева : пер. с франц. – М. : Космос, 1911. – 160 с.

466. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени / М. Хайдеггер. – Томск : Изд-во «Водолей», 1998. – 384 с.

467. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / [за ред. С. А. Литвинова]. – К. : Рад. школа, 1961. – 652 с.

468. Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. Т. І. 1917-1941. – Київ., Державне видавництво політичної літератури УРСР., 1963.

469. Цех Ф. Воспитание и обучение слепых детей / [Ф. Цех, пер. с нем.] ; под ред. В. А. Гандера. – М. : Учпедгиз, 1934. – С.128.
470. Чавдаров С. Х. Тридцять років радянської школи в УРСР / С. Х. Чавдаров // Наукові записки : Український Науково-дослідний інститут педагогіки. Т. III. : [за ред. С. Х. Чавдарова.] – К. : Рад. шк., 1949 . – С. 53-62.
471. Чепелєв В. І. Розвиток радянської педагогічної науки на Україні 1917–1967 рр. / В. І. Чепелєв // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років : Тези ювілейної наукової сесії. – К. : Рад. шк., 1967. – С. 18-20.
472. Черкасов О. В. Формування загальнотеоретичних основ дослідження історії освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Черкасов // Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 21 с.
473. Численность и состав слепых Харьковской губернии по сведениям собранным в 1911 году Советом Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых / Приложение к отчету Совета Харьковского отделения Попечительства Императрицы Марии Александровны о слепых. – Харьков : Тип. М. Г. Ковалева, 1912. – 24 с.
474. Чупилко Г. Роль церкви у становленні освіти в Україні (історичний аспект) / Г. Чупилко // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С.74-76.
475. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : [монографія] / А. Г. Шевцов – «МП Леся», 2009. – 483 с.
476. Шевченко О. Е. Передумови виникнення системи підготовки вчителя-дефектолога в дожовтневий період / О. Е. Шевченко // Дефектологія. – 2001. – № 4. - С. 35-39.
477. Шевченко О. Становлення основних форм курсової підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів-дефектологів в системі державних закладів України у першій половині 20-х років XX століття / О. Шевченко // Теорія і практика сучасної логопедії : збірн. наук. праць : Вип. 3. – К. : Актуальна освіта, 2006. – С.96-106.
478. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918-1941) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.03 / О. Е. Шевченко // Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2004. – 19 с.
479. Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918-1941) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.03. / О. Е. Шевченко. – К., 2004. – 252 с.
480. Шевченко О. Становлення основ державної системи підготовки вчителів-дефектологів в Україні (кінець XIX – початок XX сторіччя) / О. Е. Шевченко // Дефектологія. – 2000. – № 4. – С. 45-49.
481. Шевченко О. Становлення системи підготовки дефектологічних кадрів в Україні (20-30 роки XX ст.): порівняльно-

історичний аналіз та основні тенденції / О. Шевченко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – Запоріжжя, 2006. – Вип. 8, том 1. – С. 218 – 222.

482. Щербина А. М. Ближайшие задачи в деле образования слепых / А. М. Щербина // Биржевые ведомости. – 1917. – № 16074 от 1 февраля. – С. 5.

483. Щербина А. М. Доля слепых / А. М. Щербина // Киевское слово. – 1903. – № 5447 от 5 марта. – С. 2.

484. Щербина А. М. Институт труда увечных и ослепшие воины / А. М. Щербина // Русские ведомости. – 1916. – № 300 от 29 декабря. – С. 5.

485. Щербина А. М. К чему следует стремиться при воспитании слепых / А. М. Щербина // Пути воспитания физически дефективного ребенка. – Ростов/Д., 1926. – С. 23-26.

486. Щербина А. М. Мешает ли слепота учиться в обычной школе / А. М. Щербина // В ногу со зрячими. – 1931. – № 2-3. – С. 17-18.

487. Щербина А. М. Необходимость социального подхода при воспитании слепых / А. М. Щербина // Вопросы дефектологии. – 1928. – № 4. – С. 44-49.

488. Щербина А. М. Неудовлетворенная потребность слепых в просвещении / А. М. Щербина // Русские ведомости. – 1916. – № 62 от 16 марта. – С. 2-3.

489. Щербина А. М. О совместном образовании слепых со зрячими / А. М. Щербина // Ж-л Министерства народного просвещения. – Петроград, 1917. – № 1. – С. 34-39.

490. Щербина А. М. Роль врачей в деле воспитания слепых / А. М. Щербина // Труды 1-го Всесоюз. съезда глазных врачей. – М., 1927. – С. 72-75.

491. Щербина А. М. Слепой музыкант Короленка, как попытка зрячих проникнуть в психологию слепых (в свете моих собственных наблюдений) / А. М. Щербина – М., 1916. – 51 с.

492. Щербина О. М. Перший на Україні дефектологічний відділ / А. М. Щербина // Пролетарська правда. – 1929. – № 252 (2466) від 31 жовтня. – С. 4.

493. Щербина О. М. Чергові завдання в справі виховання сліпих / А. М. Щербина // Шлях Освіти. – 1927. – № 8-9. – С. 50-60.

494. Штефан Л. А. Етапи становлення вітчизняної соціально-педагогічної науки / Л. А. Штефан // Рідна школа. – 2002. – червень. – С. 76-78.

495. Штефан Л. А. Організація соціального виховання в Україні (20-ті рр. ХХ ст.) / Л. А. Штефан // Теорія та методика навчання та виховання. – Харків : ХДПУ, 2000. – Вип. 6. – С. 22-27.

496. Штефан Л. А. Соціально-педагогічна діяльність І. О. Соколянського з дітьми, що мають психофізіологічні особливості / Л. А. Штефан // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків : ХДАДМ, 2002. – № 6. – С. 46-52.

497. Штефан Л. А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20 – 90- ті рр. ХХ ст.) : дис... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. А. Штефан // Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди . – Х., 2003. – 492 с. – Бібліогр. : с. 407-492.
498. Яворська С. Т. Становлення і розвиток методики навчання української мови в початкових класах (ХVI–ХХ ст.) / [за ред. М. П. Кочергана]. – Слов'янськ : ПП «Канцлер», 2004. – 335 с.
499. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР / М. Д. Ярмаченко. – Київ, 1968. – 320 с.
500. Ярмаченко М. Д. Виховання та навчання аномальних дітей. / Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – поч. ХХ ст.) : нариси / [Редколегія : М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін.] – К. : Рад. шк., 1991. – С. 197-228.
501. Ярмаченко М. Д. Десятиріччя становлення Академії педагогічних наук України. : В кн. Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992 – 2002. / М. Д. Ярмаченко // зб. наук. праць до 10-річчя АПН України : АПН України. – Частина 1. – Харків : «ОВС», 2002. – С. 3-9.
502. Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки / М. Д. Ярмаченко – К. : Вища шк., 1976. –415 с.
503. Ярмаченко М. Д. Основні віхи становлення і розвитку дефектологічної науки в Україні / М. Д. Ярмаченко // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. : Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин. – К. : Інститут дефектології АПН України, 1994. – С. 3-12.
504. Ярмаченко М. Д. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. Нариси (Х – початок ХХ століття). / М. Д. Ярмаченко – К. : Радянська школа, 1991. – С. 221-223.
505. Ярмаченко М. Д. Суспільне становище і громадська опіка аномальних дітей / Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х – початок ХХ ст.) : нариси / [Редколегія : М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін.] – К. : Рад. шк., 1991. – С. 105-107.
506. Ясько О. М. Про використання джерел у дослідженнях з історії радянської педагогічної науки / О. М. Ясько // Рад. шк. – 1974. – № 11. – С. 7-12.
507. Яцун О. І. З історії підготовки учительських кадрів на Україні (1921–1925 рр.) / О. І. Яцун // Рад. шк. – 1972. – № 6. – С. 16-18.
508. Енциклопедія «Беларускія пісьменнікі». – Мінск, 1994 р. – С. 27-28.
509. Lewickik. Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 r. – Lwów, 1933. – С. 27.
510. Majchrowicz F. Historia pedagogji dla użytku seminarjów nauczycielskich i nauki prywatnej / F.Majchrowicz – 3-e wyd. – Lwów, 1920.
511. Services for Children with Disabilities in European Countries. A report based on a meeting organized by The European Academy of Childhood

Disability with support from HELIOS II / [edited by Helen McConachie, Diane Smyth, Martin Bax] // Developmental Medicine & Child Neurology. – October 1997. – Vol. 39. – Supplement № 76.

512. Чыгрын Сяргей. Кандрат Лейка на Украіне / С. Чыгрын // Білоруський тижневик у Польщі «Ніва» – № 7 (2544), 13.02.2005 – С. 4.